

3 | 2017

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 115/Založen 1895

3|2017

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 115 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

HLAVAČKA Milan

Family business history – nová disciplína na hraně hospodářských a sociálních dějin?

661

(Family Business History – New Discipline on the Threshold of Economic and Social History?)

KUBŮ Eduard – ŠOUŠA Jiří

Rodinná firma. Pojem a historický kontext jeho současného obsahu se zřetelem k českým zemím

684

(A Family Company. The Term and Historical Context of Its Current Meaning with View to Bohemian Lands)

DOLEŽALOVÁ Antonie

Business History. Vědecký obor mezi historií a ekonomikou

708

(Business History. A Scientific Discipline between History and Economics)

POPELKA Petr – KUBŮ Eduard – ŠTOLLEOVÁ Barbora

Podnikatelé českých zemí. Pokus o historiografickou bilanci

731

(Entrepreneurs in the Czech Lands. An Attempt to Provide a Historiographical Account)

EFMERTOVÁ Marcela

Hospodářské dějiny a business history ve francouzské historiografii

756

(Economic History and Business History in French Historiography)

Recenze

Tomáš ČERNUŠÁK a kol.

Papežství a české země v tisíciletých dějinách

The Papacy and the Czech Lands. A History of Mutual Relations

(Zdeněk R. Nešpor)

787

Jaroslav PÁNEK

Češi a Jihoslované. Kapitoly z dějin vzájemných vztahů

(František Šístek)

793

Jiří MACHÁČEK – Martin WIHODA (edd.) a kol.

Pád Velké Moravy aneb Kdo byl pohřben v hrobu 153

na Pohansku u Břeclavi?

(Peter Bučko)

797

Johannes Hus deutsch

(Jana Nechutová)

802

Lenka VESELÁ

Rytíř a intelektuál. Hieronym Beck z Leopoldsdorfu (1525–1596)

a jeho knihovna

(Olga Fejtová)

805

Georgij Pavlovič MELNIKOV

Specifika kultury českého Renessansu Dynamika polikonfessionálních

modelů Českého gosudarstva v ranneje Novoje vremja

(Jaroslav Pánek)

810

Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ

Život poddaných v 18. století: osud, nebo volba? K demografickým,

hospodářským, sociálním a rodinným aspektům života venkovských

poddaných na panství Horní Police

(Alice Velková)

813

Jürgen KOCKA

Arbeiterleben und Arbeiterkultur. Die Entstehung einer sozialen Klasse

(Jakub Raška)

816

Günter Johannes HENZ
Leopold von Ranke in Geschichtsdenken und Forschung, I–II
 (Jaroslav Pánek) 821

Václav HORČIČKA – Jan ŽUPANIČ
*Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové
 a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století*
 (František Stellner) 825

Antoine MARÈS
Edvard Beneš. Drama mezi Hitlerem a Stalinem
 (Jindřich Dejmek) 828

Zprávy o literatuře 837

Z vědeckého života | *Chronicle*

DOLEŽALOVÁ Antonie – HLAVAČKA Milan
 První světový kongres Business History v Bergenu
(First World Congress of Business History in Bergen) 889

DOLEŽALOVÁ Antonie
 Konference European Business History Association
(European Business History Association Conference) 895

PÁNEK Jaroslav
 Čestné členství Sdružení historiků ČR třem zahraničním bohemistům
 (Marie-Elizabeth Ducreux – Robert J. W. Evans – Wojciech Iwańczak)
*(Three Scholars of Czech Studies – Honorary Members
 of the Association of Historians of the Czech Republic /Marie-Elizabeth
 Ducreux – Robert J. W. Evans – Wojciech Iwańczak/)* 898

Nekrology

Josef Válka (13. července 1929 – 13. května 2017)
 (Jaroslav Pánek) 909

Milan Myška (13. dubna 1933 – 8. července 2016) (Petr Popelka)	919
Bedřich Loewenstein (29. června 1929 – 11. května 2017) (Milan Hlavačka)	925
Mečislav Borák (31. ledna 1945 – 15. března 2017) (Dan Gawrecki)	928
Jarmila Horáková (16. dubna 1928 – 17. července 2017) (Jaroslav Pánek)	933
<i>Knihy a časopisy došlé redakci</i>	939
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	939

STUDIE

Family business history
– nová disciplína
na hraně hospodářských a sociálních dějin?

MILAN HLAVAČKA

MILAN HLAVAČKA: Family Business History – New Discipline on the Threshold of Economic and Social History?

Today, the business history constitutes an important branch of economic and social history, primarily in western historiography. It is defined as scientific documentation of the history of particular companies, especially their manufacturing and social work. In its research, classical historical methods are combined with those of the history of technology, trade, and mentalities. The business history is a branch that encompasses a number of additional disciplines; it is close to business economy and is closely linked to the economic theories. Family companies or firms as economic units constituted also a field of delicate social and cultural policy. In Western Europe and North America, they organized a major part of socially needed labour and became an arena of activity for different interest circles and groups. The family business history as a part of the business history and history of society has been studied in recent years, mostly in the German and American scientific and business milieu, with a special accent placed on its political, mental and cultural connotations. Especially in the United States established magazines, institutions, guides, professional associations and job positions. Family business research developed an original methodology

and conceptualized new topics. If we had to answer the question tents after the existence of the family business history as a new scientific discipline, the answer is not clear. In most developed countries of the world except the United States remained the family business history still part of the history of business or, like in Germany, part of the social and economic history. The historical dimension of the family business is still so by-product of most research centers dedicated to the family business. However, investigative provides promising potential for the future.

Key words: family, modern entrepreneurship, family firm, corporate culture, methodology

Business history a hospodářské dějiny¹

Business history, tedy dějiny podnikání jsou již značně rozvinutou, uznávanou a v poslední době i velmi dynamickou disciplínou, která se velmi často úzce pojí s marketingovou a propagační politikou firem. Jak je obecně známo, tradici a vlastní historii podniku lze také společně s výrobkem dobře uplatnit na trhu. Firemní historie se stala minimálně od počátku devadesátých let 20. století již samozřejmou součástí dobré image podniku. Prosperující podniky si platí své historiky, muzejníky a samozřejmě i archiváře. Péče o firemní dějiny, dobře spravovaný archiv, popřípadě založení podnikového muzea s prodejnou propagačních materiálů, se staly i ve střední Evropě standardním vybavením velkých etablovaných firem (například muzeum automobilky Škoda Auto v Mladé Boleslavi s čtvrtmilionovou návštěvou v roce 2016).² Hospodářské dějiny jako obor z tohoto vývoje profitují, protože psaní firemních dějin lze s jistou nadsázkou považovat za aplikovaný výzkum.³ Na druhé straně nutně dochází rozvojem business history jako jedné z větví hospodářských dějin, k rozpadu alespoň navenek jednotně deklarovaného předmětu jejich výzkumu. Hospodářské dějiny se tak stávají nepřehlednou a rozštěpenou disciplínou, neboť se rozpadají na kliometrii (respektive ekonometrii nebo

1 K tomuto tématu se věnoval Milan MYŠKA v kapitole *Dějiny podniků a podnikání*, in: *Problémy metody hospodářských dějin. Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*, Ostrava 2010, s. 219–230. Zde se nachází i seznam další základní literatury k tématu.

2 K naprosté uživatelské dokonalosti byl tento trend doveden v nedávné době v sousedním Německu, kde z iniciativy Společnosti pro dějiny podnikání (Gesellschaft für Unternehmensgeschichte) vznikl bezplatný internetový portál www.unternehmensmuseen.de, který mapuje všechna firemní a spolková muzea zabývající se dějinami podnikání.

3 Firemní dějiny jsou definovány jako kritický spis, který akcentuje ekonomické, politické a sociální důsledky podnikání.

také new economic history), dějiny jednotlivých průmyslových a neprůmyslových oborů (zemědělství, lesnictví), dále infrastruktur, zvláště dopravy a komunikací, bankovníctví a peněžnictví, techniky, makroekonomiky (dříve národohospodářství), hospodářského práva a dějin podnikání. Výsledkem tohoto vývoje je mimo jiné skutečnost, že dnes neexistuje obecná shoda o předmětu, metodě a teoretických východiscích hospodářských dějin, což je především zjevné na pravidelných jednáních světových kongresů hospodářských dějin. Navíc se jednotlivé výše uvedené disciplíny dále začaly štěpit a vytvářet další podobory propojené s obchodem, ekologií, sociální otázkou či rodinným podnikáním.⁴ Za příklad mohou sloužit právě business history (dále jen BH), které v momentě, když začaly organizovat vlastní evropské kongresy (a vloni se konal už i první světový kongres v norském Bergenu), vydělil se z nich (už i organizačně) obor family business history.

Toto výraznější vydělování začalo v posledním čtvrtstoletí především v USA a také v některých jihoevropských zemích (Itálie, Španělsko). Proč se tak děje a proč až v posledních desetiletích, je otázka, na kterou lze nalézt částečnou odpověď odkazem na několik historicko-ekonomických skutečností souvisejících s fenoménem podnikání: 1. Rodinné podniky či spíše rodinné podnikání existuje v lidských dějinách v nejrůznějších formách již po tisíciletí (což je ale premisa naprosto neuchopitelná pro koncepční bádání), 2. Muselo být zásadně revidováno přesvědčení (makro)ekonomů, že rodinné podnikání nemá šanci přežít monopolizaci, automatizaci a globalizaci výroby a obchodu, které argumentačně podpořila především Chandlerova monografie *Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism* z roku 1990⁵ a 3. Ekonomové a historici museli po změně tisíciletí vzít

4 Rolf WALTER, *Einführung in die Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1994, průběžně.

5 Alfred D. Jr. CHANDLER, *Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism*, Cambridge, Mass. 1990. Hlavní argumenty pak byly zopakovány in: Alfred D. CHANDLER Jr. – Takashi HIKINO, *The Large Industrial Enterprise and the Dynamics of Modern Growth*, in: Alfred D. Chandler Jr., Franco Amatori, and Takashi Hikino, eds., *Big Business and the Wealth of Nations*, Cambridge, U. K., 1997, s. 24–57. Okamžitá kritika Chandlerových vývodů se nachází v: Hartmut BERGHOFF, *The end of family business? The Mittelstand and German capitalism in transition*, *Business History Review* 64, Autumn 1990, 690–758; Bernard W. E. ALFORD, *Chandlerism, the New Orthodoxy of U. S. and European Corporate Development*, *Journal of European Economic History* 23, 1994, s. 631–643; Werner PLUMPE, *Perspektiven der Unternehmensgeschichte*, in: Günther Schulz et al., eds., *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Arbeitsgebiete, Probleme, Perspektiven: 100 Jahre Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Stuttgart 2004, s. 403–425; souhrnně a zkráceně pak Hartmut BERGHOFF, *Moderne Unternehmensgeschichte: Eine themen- und theorieorientierte Einführung*, Paderborn 2004, s. 103–106.

konečně na vědomí již zcela očividnou skutečnost, že rodinné firmy tvoří v některých ekonomicky nejvyspělejších zemích světa, například ve Spolkové republice Německo či Spojených státech amerických až 90 % veškerých evidovaných firem. Tyto rodinné firmy zaměstnávají například tak jako v sousedním Německu na 50 % veškerého ekonomicky produktivního obyvatelstva a jejich podíl na hrubém domácím produktu proti všem prognózám makroekonomů neustále roste. Výsledkem tohoto makroekonomického přehodnocení významu rodinného podnikání je, že v poslední době začínají i ekonomové (a historici se rádi přidávají) již uznávat, že právě rodinné firmy s dlouhou tradicí a podnikatelskou zkušeností jsou základem zdravé a pružně reagující ekonomiky. Tyto firmy pro svoji stabilitu, životaschopnost, pro sociálně korektní přístup k zaměstnancům a nepopíratelnou přízpůsobivost vůči neustále se měnícím výrobním a tržním podmínkám zřejmě nejlépe odolávají krizovým situacím, protože zisk není u nich jediným hnacím motorem jejich podnikání a smyslem existence.⁶

Účelem tohoto krátkého pojednání je zodpovědět otázku, zda family business history (dále již jen FBH) tvoří skutečně novou mezioborovou disciplínu, anebo se jedná o pouhý dočasný módní výstřelek s krátkodobou badatelskou perspektivou, a zda tato disciplína, která z hlediska historicko-metodologického pohledu využívá a kombinuje výzkumné metody mnoha disciplín (politickou ekonomii, hospodářskými a sociálními dějinami počínaje a sociologií, psychologií, antropologií a teoretickým a praktickým managementem konče) může vůbec ostatní příbuzné historicko-ekonomické disciplíny něčím obohatit.

Family business history a parametry etablované disciplíny

Začneme tyto otázky zodpovídat nejdříve pohledem do dvou standardních příruček, které se přehledně zabývají moderními podnikatelskými dějinami a které byly sepsány v posledních patnácti letech. Zjistíme, že tato kompendia FBH vůbec

6 Viz článek ve Spiegel on line: *Das sind Deutschlands grösste Familienunternehmen*, <http://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/familienunternehmen-das-sind-deutschlands-groesste-familienunternehmen-a-978308.html> (ověřeno 1. 8. 2017). Co ovšem žádné soukromé podnikání nepřezíje, nejsou ekonomické krize a ani strukturální proměny ekonomiky, ale ideologický a třídní podložený boj proti soukromému vlastnictví, a tedy i proti tomu rodinnému podnikání, který toto přirozené sociálně ekonomické prostředí dovedl v některých státech Evropy nenapravitelným způsobem zdevastovat. V tomto ohledu bohužel bývalé komunistické Československo hrálo vedle (také) bývalého Sovětského svazu naprostý prim.

neznají.⁷ Toni Pierenkemper o FBH v *Geschichte des Familienunternehmens* zcela mlčí.⁸ Hartmut Berghoff jim upírá badatelskou originalitu a hodnotí je jen z hlediska sociálních dějin jako středostavovské firmy, které „trpí překerní závislosti na biologických danostech svých vlastníků“ a „ambivalencí hodnot“, a zmiňuje se o nich právě jen v souvislosti se sociálními posuny uvnitř německé střední třídy v posledních padesáti letech a také v souvislosti s proměnami jejich sociálně podnikatelských pozic. Jinými slovy řečeno, Hartmut Berghoff eviduje rodinné firmy z metodologického hlediska sociálních dějin, respektive si klade otázku možnosti sociálního přežití těchto firem v éře „neklasického kapitalismu“.⁹ Toto negativní zjištění, tedy neuznávání FBH jako samostatného badatelského oboru, ovšem neznamená, že by v intelektuálním a badatelském prostředí (nejen) německé historiografie, kde mimo jiné vznikla fascinující sága Thomase Manna Buddenbrookové, a kde vždy převládaly sociálně historické koncepty, nevznikly vynikající monografie dějin podnikatelských rodin a jejich firem s propracovanými metodickými a metodologickými postupy. Za všechny jmenujme například Schrammovy dvojdílné dějiny jeho vlastní hamburské rodiny, z kterých zcela nedávno těžil také Petr Popelka, když psal o vzestupu a pádu silničních a železničních podnikatelů bratranců Kleinových (*Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava

7 Toni PIERENKEMPER, *Unternehmensgeschichte. Eine Einführung in ihre Methoden und Ergebnisse*, Stuttgart 2000 a Hartmut BERGHOFF, *Moderne Unternehmensgeschichte. Eine themen- und theorieorientierte Einführung*, Stuttgart 2004.

8 Toni Pierenkemper podává rozsáhlý přehled literatury, výsledků historického výzkumu podnikání, který se zakládá téměř výlučně na výzkumu 19. století. Tento výzkum komentuje a někdy i srovnává navzájem. Při objasňování teoretických základů zůstává v čistě pasivní pozici lektora, o metodologických problémech disciplíny mlčí, v rozporu s názvem knihy. O rodinném podnikání vůbec nehovoří. Je s podivem, že termíny podnik, firma, fabrika apod. vůbec nedefinuje a používá je zcela synonymně a při tom disponuje velice podnětnou polemickou odbornou publicitou. Viz Toni PIERENKEMPER, *Was kann eine moderne Unternehmensgeschichte leisten? Und was sollte sie tunlichst vermeiden*, Zeitschrift für Unternehmensgeschichte (dále jen ZfU) 44, 1999, s. 15–31; dále srovnej kritiku tohoto textu: Manfred POHL, *Zwischen Weibrauch und Wissenschaft? Zum Standort der modernen Unternehmensgeschichte. Eine Replik auf Toni Pierenkemper*, ZfU 44, 1999, s. 150–163, jakož i odpověď: Toni PIERENKEMPER, *Sechs Thesen zum gegenwärtigen Stand der deutschen Unternehmensgeschichtsschreibung. Eine Entgegnung auf Manfred Pohl*, ZfU 45, 2000, s. 158–166.

9 Hartmut BERGHOFF, *Moderne Unternehmensgeschichte*, s. 120–126. Daný přístup vyplývá z celkového zpracování tohoto kompendia, kde jsou podniky viděny jako motory ekonomického vývoje, jako sociální instituce a jako političtí aktéři. Tento koncept si vyzkoušel ve své „kvalifikační“ práci Hartmut BERGHOFF, *Zwischen Kleinmarkt und Weltmarkt. Hohner und die Harmonika 1857–1961. Unternehmensgeschichte als Gesellschaftsgeschichte*, Paderborn 1997.

2011), a samozřejmě nesmíme zapomenout na Jürgena Kocku, který podnikatelskou rodinu a její rodinné a politické sítě považoval již v roce 1971, respektive 1979 za nedílnou součást úspěšné podnikatelské expanze německé buržoazie v první polovině 19. století.¹⁰

Učiníme-li jiný jednoduchý pokus a zadáme do vyhledávače nejznámějšího a nejstaršího oborového časopisu pro dějiny podnikání na světě Business History Review heslo Family Business History, vyskočí nám okamžitě 2457 výsledků různé závažnosti. Samotné heslo Business History paradoxně vygeneruje „jen“ 2391 výsledků, většinou ve formě dvacetistránkových příspěvků. Tak vysoká frekvence textů o rodinném podnikání či podnikatelských rodinách dokládá prozatím jen velký zájem badatelů o dějiny rodinných podniků ve světě, ale v žádném případě ještě nepotvrzuje tezi o existenci tohoto oboru jako samostatné badatelské disciplíny už jenom proto, že kontinuálním předchůdcem tohoto časopisu bylo sociologické periodikum Bulletin of the Business Historical Society založené v USA už v roce 1926 a business history byla chápána jako součást sociologického výzkumu.¹¹ Výsledek tohoto nesystematického průzkumu je tedy prozatím značně rozporný a neprůkazný. Důkazy o existenci etablovaného oboru FBH bude nutno hledat jinde a jinak.

Každá etablovaná badatelská disciplína se v současné době vyznačuje několika obecně uznávanými charakteristikami, respektive parametry. Patří mezi ně zejména: *předmět výzkumu a jeho definice* (zde rodinné firmy), *vymezení badatelských okruhů*, *vydávání odborných a vědeckých titulů*, *existence periodické tiskoviny*, respektive

10 Percy Ernst SCHRAMM, *Neun Generationen: Dreihundert Jahre deutscher „Kulturgeschichte“ im Lichte der Schicksale einer Hamburger Bürgerfamilie (1648–1948)*, Band I, II, Göttingen 1963 a 1964. V tomto díle jsou stanovena jakási „zlatá pravidla“ pro psaní podnikaelských biografí, které lze lze shrnout do šesti základních bodů: 1. Sledovaná rodina by měla žít na jednom místě; 2. Měla by po celou dobu své existence přináležet k jedné sociální třídě; 3. Sledovaná rodina by neměla být příliš rozvětvenou, aby byla zajištěna přehlednost výzkumu; 4. V rodině by se neměly vyskytovat výjimečné osobnosti (ať již v pozitivním, nebo negativním smyslu), aby individualita nesmazala obecné rysy; 5. Rozborem osudu rodiny by mělo být dosaženo charakteristiky tzv. běžného případu; 6. Pramenná základna by měla být dostatečně vydatnou, respektive by měla zahrnout všechny sledované generace. Roli rodiny v podnikání hodnotil Jürgen KOCKA, *Family and bureaucracy in German Industrial Management 1850–1914*, Business History Review, 1971, Vol. 45, Issue 2, s. 133–156; TÝŽ, *Familie, Unternehmer und Kapitalismus. An Beispielen aus der frühen deutschen Industrialisierung*, Zeitschrift für Unternehmensgeschichte 1979, H. 3, s. 99–135. Dle J. Kocky je role rodiny v první polovině 19. století pro udržení firmy dána vysokou fertilitou, silnou vnitřní kohezí, autoritativní mocenskou strukturou, multifunkcionalitou a aliančními sítěmi.

11 Viz oficiální stránky časopisu na adrese: <https://www.cambridge.org/core/journals/business-history-review/listing?q=&searchWithinIds=C269FC4EBCA2E8C47A2057D9E8E9B812> (ověřeno 1. 8. 2017).

*oborového časopisu či časopisů, vlastní metodologie a terminologie, vytváření speciálních databází a samozřejmě celý vějíř vnějších okolností, které bychom mohli obecně nazvat profesionalizací oborů. Do tohoto posledního bodu lze zařadit vytváření nových odborných pracovních pozic, zakládání vlastních zájmových uskupení včetně udílení prestižních cen a popřípadě založení škol, respektive školících pracovišť fungujících většinou v on-line modu.*¹² Stranou by nemělo v případě FBH zůstat také *sepětí s praxí například ve formě poradenství.*¹³ Prozkoumáním těchto profesně badatelských polí, z nichž nejdůležitějším bude existence vlastního předmětu bádání, metodologie a terminologie, můžeme dojít k závěru o existenci či neexistenci nové (vědecké) disciplíny.

Předmět výzkumu

Předmětem výzkumu FBH je interakce mezi rodinou a podnikáním. I z hlediska historie se jedná se o zcela mimořádné spojení dvou zdánlivě nesourodých a zcela odlišných sociálních systémů. Nalezení styčných bodů těchto dvou systémů nejen v historii může vést k užití zcela originálních pramenů, stanovení nových nosných a zajímavých témat a také metod výzkumu. Jde zde o stýkání vnitřního, respektive soukromého uzavřeného sociálního světa rodiny s vnějškovým veřejným prostorem, který formou podnikání mobilizuje velké množství ekonomických a sociálních aktérů a ve svých důsledcích může vést například k přetváření výrobně sociálních systémů anebo dokonce i svého materiálního okolí (krajiny), což nastává například v případě, když rodinné podnikání zahrnuje kromě průmyslové výroby také zemědělsko-lesnickou činnost (v minulosti hlavně na velkostatku). Toto propojení mezi rodinou a podnikáním zakládá pro analýzu vzájemných vztahů i zvláštní terminologii, která doposud existuje jenom v angličtině (například je užíván termín *familiness*, popřípadě *distinctive familiness* pro vztah rodinných příslušníků k podniku, anebo *longevity* pro způsoby úspěšného přežití krizových

12 Například v sousední SRN tvoří odborně profesní základnu podnikatelských dějin již čtyřicet let tři pilíře: 1. Gesellschaft für Unternehmensgeschichte (GUG), která je i nejvýznamnější součástí European Business History Association (EBHA) a která společně s norskou univerzitou v Bergenu uspořádala v roce 2016 první světový kongres business history; 2. Zeitschrift für Unternehmensgeschichte a 3. Arbeitskreis für kritische Unternehmensgeschichte e. V., který byl založen v roce 1989 v Bochumi a sdružuje na sto badatelů, a který pořádá pravidelné metodologické semináře. Viz <http://www.unternehmensgeschichte.de/> (ověřeno 1. 8. 2017).

13 Samo poradenství rodinným firmám se stalo v Německu atraktivním předmětem podnikání. Srovnej například činnost INTES Akademie für Familienunternehmen: <http://www.intes-akademie.de/index.php/wir-ueber-uns> (ověřeno 1. 8. 2017).

situací apod.).¹⁴ Do ryze obecných kapitalistických vztahů tak náhle pronikají úplně jiné, nečekané (sociální a historicko-antropologické) akcenty spojené s podnikatelskými strategiemi, udržením fungování firmy na trhu či jejího dobrého jména během generačních výměn.¹⁵ Stejně tak lze tematizovat podnikatelský étos zakladatele a jeho osobní ambice či proces seberealizace rodiny anebo způsob užití zisků, například ve prospěch naplnění vyšších cílů, čímž bylo většinou míněno vzdělání a sociální zajištění rodinných příslušníků. Nezapomeňme, že rodinné podnikání zpravidla představuje i jednotu vlastnictví, vedení (managementu) a přebírání rizika jednou nebo dvěma (málokdy více osobami), což u akciových společností samozřejmě z podstaty tohoto způsobu podnikání neexistuje. Když tyto kategorie včetně netradiční právní formy vedení podniku (například rodinnou radou) převedeme do konkrétního sociálního prostředí, většinou se nám od druhé poloviny 19. století překryjí s novým, tzv. středním stavem anebo s podnikatelským stavem.¹⁶ Toto překrytí je v podstatě potvrzením skutečnosti, že FBH patří spíše do portfolia sociologie a sociálních dějin než do podnikového managementu či do klasických hospodářských dějin. Jinými slovy řečeno, pro FBH není výroba a uplatnění výrobku na trhu ten zásadní předmět výzkumu. Důležitějším předmětem výzkumu je sociální a mentální status podnikatelské rodiny a jeho (nejen institucionální) ukotvení uvnitř a vně podniku. V těchto souřadnicích se pak i obecné podnikatelské (tvrďe kapitalistické) prostředí 19. století jeví zcela jinak, než jak je líčeno v klasických učebnicích hospodářských dějin. Harold James dokonce hovoří o tom, že rodinné firmy učinily z tohoto prostředí „crony capitalism“, tedy jakési snesitelnější prostředí k žití a podnikání.¹⁷

Definice rodinného podnikání

K naprosto speciálním badatelským okruhům FBH patří zodpovězení zdánlivě jednoduché otázky: *Co je a co není rodinné podnikání?* Jde o nesnadný úkol vytvořit

14 Termín familiness je v angličtině vykládán jako „interaction between family, relatives and business“.

15 Většina příruček k FBH (viz níže) považuje za nejdůležitější výzkum těchto témat (vyjmenováno v angličtině): Role of company founder; Type of ownership or dominant coalition; Type of management; Type of governance; Generation transfer or generation number or succession; Self-assessment/introspection; Behavior model within the family; Power of vision by creation of a family firm and Familiness.

16 V této souvislosti například Evropskou komisi už v roce 1996 napadlo toto sociální překrytí s podnikáním kategorizovat, aby mohla podnikatelům spravedlivěji udílet podpůrné dotace.

17 Harold JAMES, *Family Value and crony capitalism*, in: The endurance of family business. A global overview, ed. by Paloma Fernández Pérez – Andrea Colli, Cambridge 2013, s. 57–84.

definici, která by kromě vlastnických, manažerských, ekonomických a technicko-technologických faktorů uměla zakomponovat do výzkumu sociálně (genderově) historickou perspektivu, například analýzu role žen, respektive věna, dále rodinných sítí či role náboženství, rizika či náhody apod. při zakládání a udržování rodinného podniku. V definici FBH by mělo být také alespoň naznačeno, že vztahy mezi vlastnictvím a managementem jsou v rodinné firmě složité a že mohou mít tolik podob, kolik existuje rodinných firem. FB vyvinula v tomto směru svůj vlastní metodologický postup, který spočívá v rezignaci na stanovení precizní obecné definice. Pozornost věnuje stanovení mocensko-vlastnických vztahů v rodině v triádě moc (*Power*), generační zkušenost (*Experience*), kultura (*Culture*). Nejdůležitější komponentou je zde Power, která je dále v tomto modelu strukturována na ovládání/správu (*governance*), řízení firmy (*management*) a sílu vlastnictví (*ownership*), vyjádřenou například procentními body. Tento PEC model ale neposkytuje žádnou přímou definici rodinného podnikání, ale pouze index, jímž lze měřit vliv rodiny na podnikání. Míra vlivu vyjádřená prostřednictvím vlastnictví, řízení a ovládání/správy je pak proměnitelná podle konkrétních okolností. Tento model slouží pouze k pochopení způsobů, jejímž prostřednictvím člen rodiny získává, udržuje, popřípadě ztrácí svůj vliv v rodinném podniku.¹⁸

Analyzujeme-li odbornou literaturu o rodinných firmách jen z poslední doby, zjistíme, že definic rodinného podnikání či jen rodinné firmy bylo promyšleno a publikováno více než dvě stovky (a dokonce byly již vyhledány, vyhodnoceny a souhrnně publikovány).¹⁹ Rodinné podnikání je definováno buď velmi jednoduše (například: „V rodinném podnikání je firma vlastněna a kontrolována jedním nebo několika rodinnými příslušníky, z nichž jeden nebo několik je pověřeno také jejím řízením“²⁰) anebo složitěji dokonce s výslovným poukazem na kvantifikované vyjádření minimálního podílu rodiny na vlastnictví firmy.²¹ Mnohé z těchto definic

18 Joseph H. ASTRACHAN – Sabine B. KLEIN – Kosmas X. SMYRNIOS, *The F – PEC scale of family influence: a proposal for solving the family business definition problem*, in: Handbook of Research on Family Business, ed. by Panikkos Zata Pouzziouris, Kosmas X. Smyrnios and Sabine B. Klein, Cheltenham 2006, s. 167–179.

19 Christian MERTENS, *Herausforderungen für Familienunternehmen im Zeitverlauf. Eine empirische Analyse am Beispiel von Nachfolge und Internationalisierung*, Köln 2009, s. 423 an.

20 Ivan LANDSBERG – Joseph H. ASTRACHAN, *Influence of relationship on succession planning and Training. The importance on mediating factors*, Family Business Review 1994, 7, issue 1, s. 39.

21 Pro tento případ lze uvést jednu obsáhlejší definici rakouské provenience, která v originále zní: „Familienunternehmen verstehen wir börsennotierte und nicht börsennotierte Unternehmen, die zumindest zu 15 % im Eigentum einer Familie oder Grossfamilie stehen und in denen diese Familie einen wesentlichen Einfluss auf die Bestellung der Geschäftsführung bzw. Vorstandes und/oder die Bestel-

většinou neobsahují historizující dimenzi, respektive okolnosti vzniku těchto firem nejsou do definice zakomponovány, neboť jsou odvozeny ze zcela současného prostředí rodinného podnikání. Z definice rodinné firmy lze pak usuzovat i na tematické zaměření badatelských okruhů FBH.

Badatelské okruhy

Family Business History mají poměrně širokou škálu „vypůjčených“ a „nevypůjčených“, tedy vlastních badatelských okruhů. Mezi ty společné, tedy „vypůjčené“ badatelské okruhy z portfolia business history, standardně patří například 1. zkoumání vědomí kontinuity a identity podniku, 2. podnik jako motor ekonomického vývoje, 3. podnik jako sociálně ekonomický faktor, 4. podnik jako tvůrce obecně civilizačních a „kulturních“ norem, 5. podnik jako tvůrce a recipient hospodářské politiky státu anebo 6. příčiny a důsledky změny vlastnictví.²²

1. *Zkoumání vědomí kontinuity a identity podniku* bylo a je v podnikových dějinách stále více ceněným fenoménem. Úspěšný podnik měl vždy svoji vizi, tvář či identitu, která jej odlišovala od jiných. V čem byla a je identita rodinných firem silná a jedinečná, to do velké míry souviselo s prvotní historií a způsobem předávání firmy další generaci. Pohled do vlastní historie firmy je součástí tzv. „corporate identity“, tedy jistého druhu firemní kultury, kterou představuje nejen generační transfer a sepětí zaměstnanců s firmou, ale také její vztah k místu, kde firma působí. Firemní tradice, popřípadě zkoumání odkazu zakladatele (nazval bych tento okruh „firemní mytologií“) patří k těm subtilnějším tématům, které je užitečné zahrnout do kategorie tvorby symbolického kapitálu firmy. Tradice může být pojímána jako řada nepsaných pravidel a obrazů, které souvisejí s minulostí firmy a mají vliv na chování, etiku a strategii současných dědiců – podnikatelů. Historické povědomí a vědomí souvislostí historického vývoje firmy bylo donedávna pro podnikovou sféru ještě podceňovanou kategorií (kolik asi bylo zničeno firemních archivů jenom u nás po roce 1989?), přestože v sobě skrývá velký tržní a i badatelský potenciál. Minulost přetavená do tradice je mnohdy jediným „hmatatelným“ základem jedinečnosti firmy a jejích produktů, neboť v tvrdém konkurenčním prostředí

lung des Aufsichtsrates hat.“ Nachází se v: *Family business Handbuch. Zukunftssicherung von Familienunternehmen über Generationen*, hrsg. von Erwin J. Frasl – Hannah Rieger, Wien 2007, s. 14.

22 K tomuto podrobněji: Jana GERŠLOVÁ, *Dějiny moderního podnikání*, Praha 2012, s. 17–26.

se stává lehce rozpoznatelným znakem a hodnotou kvality nejen pro zákazníky. Mentální podnikatelské mapy mohou být cestou k vysvětlení myšlenkového kapitálu, který tvoří firemní jedinečnost. Slouží k naznačení nemateriálních souvislostí, které mohou osvětlit podnikatelská a finanční rozhodnutí a někdy vysvětlit cestu k sociálnímu, tedy i podnikatelskému úspěchu (nebo i bankrotu).

2. *Podnik jako motor ekonomického vývoje* naznačuje roli daného podniku v rámci ekonomických struktur a ekonomické praxe. Bez znalostí toho, jak se chovala firma ve svém „rozhodovacím“ prostředí, nelze spolehlivě popsat ani období hospodářského růstu, natož pádu firmy. Důležitá je zde analýza mikroekonomických struktur uvnitř podniku a u rodinných podniků především role majitele či majitelů firmy.
3. *Podnik jako výrazný sociálně ekonomický faktor* je zkoumán v poslední době stále častěji. Sociální politika a sociálně citlivý přístup k zaměstnancům měly a mají velký vliv na chod firmy. Firemní prostředí vedlo často v minulosti k první disciplinaci a socializaci zaměstnanců z nižších sociálních vrstev. Nastavení sociálně spolkových a hierarchicky administrativních pravidel uvnitř podniku byl běžně bolestný proces utvářený a ovlivňovaný především obecným dobovým právním rámcem a podnikatelskou mentalitou majitele. Tyto podnikové normy a zvyklosti se běžně přenášely mimo „fabriku“ a její pracovní kolektivy a často byla tato pravidla obecně kodifikována. Způsoby sociální komunikace (kromě vzdělání) spolurozhodovaly o zařazení zaměstnanců v podnikové hierarchii. Podnikové „světy“ mnohde přesahovaly samotné firmy tím, že vyzařovaly do okolí své sociální postupy a svůj sociální étos. Nezapomeňme, že v druhé polovině 19. století vznikala v blízkosti velkých podniků relativně uzavřená (mnohdy neregulovaně parazitní) zástavba, později dělnické kolonie, které dalekosáhle ovlivňovaly životy lidí za branami závodů.
4. *Podnik se mohl stát tvůrcem obecně civilizačních a „kulturních“ norem* ve společnosti, neboť podniky a firmy hrály od dob industrializace ještě jednu důležitou roli, která zůstala většinou doposud badatelsky nepovšimnuta. Vytvářely nové civilizační návyky (například zavedení pravidelné pracovní doby), které se promítly do tvorby hodnot a norem, pronikajících postupně do soukromého a veřejného života zaměstnanců firmy (fenomén tzv. píchacích hodin umístěných ve vrátnici provozu). Nejen v této souvislosti je podnik možno zkoumat také jako jádro kultivace nejen svého bezprostředního okolí, ale také veřejného prostoru například formou mecenátu, sponzoringu, charity či dobročinnosti.

Veřejná činnost majitele firmy v komunální, zemské a státní politice nebyla v našem prostředí zřejmě žádnou výjimkou, nicméně motivace k vstupu do politiky mohly být v různých historických epochách velmi rozdílné. Neméně důležitou kapitolou vztahu podniků a politiky představovalo spolufinancování komunální politiky či komunálních projektů (zvláště těch souvisejících s dopravní infrastrukturou) v místě sídla podniku. Politická a charitativní činnost znamenaly například v prostředí habsburské monarchie také nejjistější cestu k povýšení do šlechtického stavu. Distribuce prestiže do podnikatelského prostředí může být také novým zajímavým výzkumným tématem.

5. *Výzkum podniku jako tvůrce a recipienta hospodářské politiky* patří k standardnímu předmětu zkoumání zvláště historiků. Řada podnikatelů či firem se snažila ovlivňovat podmínky podnikání například v oblasti celní, obchodní a daňové politiky činností v obchodních a živnostenských komorách. Dnes bychom tuto činnost nazvali spíše lobbingem či hledáním konkurenční výhody.
6. *Zkoumání vlastnických vztahů či rozložení akciového kapitálu* tvoří nejen důležitou položku ve vývoji a existenci podniku, ale je také zcela zásadní pro jeho historiografa. Zdá se, že zkoumání rodinných podniků momentem akcionování zdaleka nekončí. Akcionování jako neodvratný zásah do rodinného podnikání či známka nesporného podnikatelského úspěchu, to jsou stále extrémně protikladné výklady organizačně podnikatelské proměny podniku. Zkusme připustit však, že akcionováním rodinné firmy mohl i v habsburské monarchii vzniknout zvláštní podnikatelský typ, který už před čtvrtstoletím nazval Franz Mathis rodinou akciovou společností.²³ Systematický výzkum rodinných podniků by mohl dospět k nalezení takovýchto mezitypů určitě daleko více.

Metodologie a konceptualizace

Výzkum (nejen rodinného) podnikání velmi často preferuje metodiku kolektivního biogramu. Kolektivní biografie (prosopografie) má/mají v zahraničí a i u nás dlouhou tradici a souvisí se snahou co nejpřesněji poznat „kádrový“ profil firmy

23 Franz MATHIS, *Historisches Relikt oder künftiger Entwicklungsträger?* In: Familienunternehmen, hrsg. von Alois Brusatti. Veröffentlichungen der österreichischen Gesellschaft für Unternehmensforschung, Band 15, Wien 1992, s. 46.

a obecné identifikační znaky různých podnikatelských skupin. V rámci studia podnikatelstva jde o jedno z možných pojetí, „které s sebou přináší atraktivní výzvy, neboť detailní pohled na konkrétní osobnost opřený o znalost všech dostupných pramenů umožňuje představit nejen škálu profesních úspěchů a rekapitulovat výčet pozic, ať již jde o místa ve vedení podniků, spolků či reprezentativních sborů. Detailní případová studie pak poodkrývá konkrétní motivy jednání, nabízí vhled do podnikatelské taktiky a strategie či možnost sledovat posuny hodnotových rámců a vnímání dobových ideologií a upozornit na význam jedinečných faktorů, které rozhodovaly o hranicích mezi úspěchem a neúspěchem.“²⁴ Jde zde jak o teoreticko-metodologický, tak i o zcela empiricko-kvantitativní výzkum osob, který je zpravidla ukončen srovnávací analýzou individuálního osudu s členy daného kolektivu, v našem případě podnikatelských rodin.

Kolektivní či individuální biogramy však jistě nejsou jedinou cestou k poznání rodinného firemního prostředí. Na zahraničních podnikatelských školách se prosazuje například tzv. interpretativní výzkum, což pro historiky není žádná převratná metoda, neboť v ní jde o komplexní a systematické zkoumání sociálně-historických okolností vzniku a fungování rodinné firmy.²⁵ V rámci BH a FBH se v současnosti badatelé pouštějí také do velmi subtilních sociologických a historicko-sociálních analýz podnikatelských vztahů a mentalit. K nejzajímavějším a nejfrekvencovanějším badatelským tématům patří podnikatelská atmosféra, popřípadě emoce uvnitř rodiny, otázka následovnictví, řešení generačních konfliktů, strategie rodinného managementu, role žen ve vedení podniku či zkoumání psychologické předpoklady k podnikání. Toto už jsou náměty nejen pro historicky laděné studie,

24 Aleš VALENTA, *Richard Dotzauer a osobnosti podnikatelského života 19. století*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2014, s. 6, viz <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/140036630> (ověřeno 1. 8. 2017).

25 Tato metoda je charakterizována autory studie *Methodology and family business studies* jako: „The overall purpose of interpretive research is to contribute with an understanding of social, economic and political phenomena and to view social reality in novel ways that complicates or challenges dominant taken-for-granted views. In most interpretive approaches society at different levels, such as an organization, are understood as an ongoing interplay between actors that interact in and with different contexts. This is consistent with an epistemological view of human beings as active, knowledgeable actors in the creation and re-creation of their social reality.“ Matthias NORDQIST – Anika HALL – Leif MELIN, *Methodology and family business studies. The interpretative approach*, CeFEO Working Papers 2008/2, Center for Family Enterprise and Ownership, Jönköping International Business School, nestránkováno, viz <http://www.diva.portal.org/smash/get/diva2:3703/fulltext01.pdf> (ověřeno 1. 8. 2017).

ale především pro empirický sociologický výzkum zcela současných firem.²⁶ Na webových stránkách amerického časopisu Family Business Review lze pod mottem „Family firms represents predominant form of business organisation in the world“ nalézt výčet nejfrekventovanějších témat v tomto časopisu za poslední čtvrtstoletí v pořadí: 1. What is a family business? 2. Family involvement in management, 3. Ownership and governance in business, 4. Family capital, 5. Process of succession, 6. Transgenerational control, 7. Financial performance of family firm and how this might vary from nonfamily firms, 7. Family firm behavior, 8. Professionalisation. Na stejné stránce je pak pod dalším výstižným mottem „There are some things that money cannot buy, however: tradition, a successful company history and strong customer loyalty“ vysláno sedm zásadních metod výzkumu FBH, respektive konceptualizačních přístupů, které jsou redakcí tohoto časopisu preferovány. Jsou jimi: 1. Questionnaire-based studies, 2. Archival methods, 3. Matches pair samples, 4. Longitudinal studies, 5. Content analyses, 6. Narrative analyses a 7. Efforts to develop measures using psychometric principles.²⁷ Mladší americký časopis Journal of family business strategy statě u dějin rodinných firem vůbec nepublikuje.²⁸ I když je i v tomto časopise věnována pozornost především výzkumu existujících rodinných

26 „Five streams of research are highlighted: (1) succession as a process, (2) the role of the founder, (3) the perspective of the next generation, (4) multiple levels of analysis, and (5) characteristics of effective successions.“ Viz Wendy C. HANDLER, *Succession in Family Business: A Review of the Research*, Family Business Review 7, 1994, s. 133. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.468.8925&rep=rep1&type=pdf>. Zde se nachází také kompletní literatura k metodologii FBH k roku 1994.

27 Srovnej: Pramodita SHARMA – James J. CHRISMAN – Kelin E. GERSICK, *25 Years of Family Business Review: Reflections on the Past and Perspectives for the Future*, Family Business review, 25/2012, s. 5–15 (http://cymcdn.com/sites/www.ffi.org/resource/collection/CD92673C-1A90-47F3-9EE1-4BD1486EA689/2012_March_editorial.pdf); Barbara BIRD – Harold WELSCH – Joseph H. ASTRACHAN – David PISTRUI, *Family business research: The evolution of an academic field*, Family Business Review, 15/2002, s. 337–350. Viz <http://fbr.sagepub.com/content/25/1/5.full.pdf+html> nebo <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1111/j.1741-6248.2002.00337.x> (ověřeno 1. 8. 2017).

28 Redakce časopisu Journal of family bussines strategy má zájem o tato témata: Reasons for family business performance, Impact of family and business on strategy and performance, Branding strategies, Long term strategies, growth vs. survival strategy, Processes and outcomes of corporate entrepreneurship, Role of family on new venture strategies, Impact of family and ownership on strategic processes, Efficacy of strategic plan vs. strategic planning process, The role of financial and non-financial goals in strategy and resource allocation, Impact of family on network relations and consequent impact on centrality and performance. Srovnej text šéfredaktora tohoto časopisu: Joseph H. ASTRACHAN, *Toward a multidimensional research agenda*, Journal of family bussines strategy, 2010, vol. 1, issue 1, s. 6–14, viz také: http://econpapers.repec.org/article/eeefambus/v_3a1_3ay_3a2010_3ai_3a1_3ap_3a6-14.htm (ověřeno 1. 8. 2017).

fírem a ve výše uvedeném výčtu se také s výjimkou tzv. archivních studií jedná o zcela nehistorický orientovaný přístup, obsahují všechny tyto položky také výraznou historickou dimenzi, která je, jak už bylo naznačeno, nutným předpokladem například pro tvorbu srovnávacích studií.

Family business research (dále jen FBR) si také již vypracovaly zcela unikátní metody například pro definování rodinné firmy a pro kategorizaci mocenských, manažerských a vlastnických vztahů uvnitř firmy. Dvě z nich, kterými by se mohli inspirovat i historici, jsem charakterizoval ve studii uveřejněné v časopise *Moderní dějiny*.²⁹ Šlo o postup, kterým je možno kvantifikovat a kvalifikovat proměny poměrů mezi vlastnictvím, kontrolou a managementem v rodinné firmě, a tak určit, zda se ještě vůbec jedná o rodinnou firmu anebo o jiný typ podnikatelské struktury, a dále o určení mocenských poměrů mezi rodinnými a ne-rodinnými příslušníky (pro toto rozkrytí reálných vlastnických poměrů a rozhodovacích ve firmách byl vytvořen model nazvaný critical leader relationships neboli CLR model). Jedná se de facto o vytvoření analytických nástrojů, kterými lze například stanovit několik typů distribuce rozhodovací moci uvnitř rodinné firmy.³⁰ Ale opět je nutno dodat, že tato typologizace, která slouží především pro charakteristiku současných firem, je použitelná i pro historický výzkum.

Zcela jiný koncepční přístup k výzkumu rodinného podnikání představuje „německá“ či göttingenská škola business history. Zde bude představena produkce profesora sociálních a hospodářských dějin Hartmuta Berghoffa, respektive jeho studii o rodinném podnikání středních vrstev v Německu. Jak už bylo výše

29 Milan HLAVAČKA, *Family businesses and the roots in Central European society in the 19th century*, *Moderní dějiny* 2016, 2, s. 1–22.

30 Nigel NICOLSON – Asa BJÖNBERG, *Critical leader relationships in: Handbook of Research on Family Business*, ed. by Panikios Zata Pouzziouris, Kosmas X. Smyrnios and Sabine B. Klein, Cheltenham 2006, s. 167ff. Těmito typy jsou: 1. autonomous: this refers to cases where there is a single acknowledged leader of business who generally makes decision alone, either with or without receiving advice and information. 2. assistant: the leader relies on one person more than others to execute decisions and anticipate their feasibility. This where the leader has a preferred chief or staff or a key personal assistant on whom depends for decision making. Power distance and role differentiation are both high. 3. reciprocal: the leader makes policy with the counsel of a close subordinate nonfamily members, power distance and role differentiation are moderate to high. 4. balanced: there is where co-leadership is declared, but power and responsibility are not differentially distributed across role, power distance and role differentiation are medium to low. 5. equal: this covers cases where leadership is genuinely shared between two people (rarely more). Influence and support are notionally equal and mutual. Power distance and role differentiation are both low. 6. transitional: The distribution of power and authority is in flux, with leader transferring authority to a protégé. Power distance and role differentiation are changing.

řečeno Hartmut Berghoff není zastáncem vydělování FBH z business history. Jeho badatelský zájem je věnována německému střednímu stavu a jeho podnikatelským aktivitám ve 20. století.³¹ Předmětem výzkumu nejsou pro něho bezprostředně rodinné podniky, ale tzv. SME, tedy *small and medium-sized enterprises*. Ačkoliv SME a rodinná firma nejsou identické, velké překrytí těchto „dvou množin“ je zřejmé. Německý střední stav je totiž nejvýrazněji zastoupen v intelektuální sféře a v rodinném podnikání.³² Berghoffovou zásluhou vznikl koncept, který lze nazvat jako „German variety of capitalism“, jenž spočívá, jak sám tvrdí, na „persistence of personal capitalism“, který je vyjádřen právě rodinnými firmami, mezi něž ovšem počítá i takové giganty jako je Volkswagen, Bertelsmann, Oetker, Henkel, Haniel, Metro, Bosch, BMW, Aldi, Lidl, Otto, Quelle, anebo Tchibo.³³ V Berghoffově výzkumu moderního kapitalismu hrají rodinné firmy zásadní roli, neboť se podle něho dovedou rychle transformovat a kapitálově emancipovat od velkých bank. Proto se také Hartmut Berghoff profiloval v devadesátých letech 20. století jako tvrdý, ale korektní kritik „proroka zániku rodinného podnikání“ Alfreda D. Chandlera Jr.³⁴ Chandlerovy pesimistické závěry ohledně budoucnosti rodin-

31 Hartmut BERGHOFF, *Zwischen Kleinmarkt und Weltmarkt. Hohner und die Harmonika 1857–1961. Unternehmensgeschichte als Gesellschaftsgeschichte*, Paderborn 1997; TÝŽ, *The End of Family Business? The Mittelstand and German Capitalism in Transition, 1949–2000*, Business History Review, Vol. 80, No. 2 (Summer, 2006), s. 263–295, viz <http://www.jstor.org/stable/25097190> (ověřeno 1. 8. 2017).

32 K historickému výzkumu SME v Německu viz Wieland SACHSE, *Familienunternehmen in Wirtschaft und Gesellschaft bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts. Ein historischer Überblick*, Zeitschrift für Unternehmensgeschichte 36, 1991, s. 9–25; Hartmut BERGHOFF, *Historisches Relikt oder Zukunftsmodell? Kleine und mittelgroße Unternehmen in der Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Bundesrepublik Deutschland*, in: Grossbürger und Unternehmer: Die deutsche Wirtschaftselite im 20. Jahrhundert, hrsg. von Dieter Ziegler, Göttingen 2000, s. 249–282; Hartmut BERGHOFF, *Abschied vom klassischen Mittelstand. Kleine und mittlere Unternehmen in der bundesdeutschen Wirtschaft des späten 20. Jahrhunderts*, in: Die deutsche Wirtschaftselite im 20. Jahrhundert: Kontinuität und Mentalität, hrsg. von Volker R. Berghahn, Stefan Unger and Dieter Ziegler, Essen 2003, s. 93–113.

33 Důvod je nasnadě: Jsou stále vlastněny a kontrolovány rodinou, i když řízení firmy bylo již dávno svěřeno do rukou manažerů a právníků.

34 K Chandlerově kritice viz studie: Bernard W. E. ALFORD, *Chandlerism, the New Orthodoxy of U. S. and European Corporate Development*, Journal of European Economic History 23, 1994, s. 631–643; Werner PLUMPE, *Perspektiven der Unternehmensgeschichte*, in Günther Schulz et al., eds., *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Arbeitsgebiete, Probleme, Perspektiven: 100 Jahre Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Stuttgart 2004, s. 403–425; Hartmut BERGHOFF, *Moderne Unternehmensgeschichte: Fine themen- und theorieorientierte Einführung*, Paderborn, 2004, s. 71–73, 80–82, 103–110 a *Family Capitalism*, ed. by Geoffrey Jones and Mary B. Rose, London, 1993.

ného podnikání „konstruktivně“ odmítl především analýzou německé podnikatelské reality a postavil proti Chandlerovi vlastní teze. Mimo jiné v nich tvrdí, že soudržnost a bohatství (německé) střední třídy jsou zárukou „nezničitelnosti“ rodinných firem. Kromě této sociální a kapitálové soudržnosti rodinné firmy nejen v Německu disponují podle Berghoffa dlouhodobou strategií (*Long Term Strategy*), emocionálními vazbami k firmě (*Emotional Attachment*), generační kontinuitou (*Generational Continuity*),³⁵ patriarchální kulturou a neformálností (*Patriarchal Culture and Informality*) a finanční nezávislostí (*Independence*), což jsou všechno neekonomické či mimoekonomické vlastnosti s těžko definovatelnou hodnotou, kterými například velké (akciové) firmy a koncerny nedisponují. Ale právě tyto vlastnosti typické pro rodinné podnikání stojí v pozadí německého ekonomického zázraku po druhé světové válce a neuvěřitelné ekonomické stability i během poslední hospodářské krize. K tomuto výčtu je podle Hartmuta Berghoffa nutno připojit i tu skutečnost, že se německé rodinné firmy mezi sebou dokázaly vždy dohodnout i v citlivých otázkách, například při urovnání konkurenčních sporů, popřípadě fúzovat (například Tchibo a Eduscho). Mimoto vždy měly politickou podporu vládních i nevládních politických stran, bank a i tripartity (o podnikatelské poctivosti, včasných platbách a korektním chování v obchodním styku nemluvě). Toto je tedy podle Berghoffa podstata oné velmi úspěšné „German variety of personal capitalism“. Údajně krizemi a globalizací sužovaný (a podle Chandlera skomírající) Mittelstand vlastnil v roce 1999 téměř devadesát devět procent všech německých podniků malé a střední velikosti.

Časopisy, základní kompendia a instituce

V předchozím textu bylo již v poznámkách odkazováno, ovšem v jiných souvislostech, na základní příručky a časopisy v oblasti FBH. I z těchto odkazů lze tušit, že málokterá nová humanitní disciplína je tak dobře vybavena tištěnými a elektronickými informačními zdroji, základními kompendii, odbornými časopisy, nadacemi a školicími instituty jako BH a FBH. Za poslední čtvrtstoletí vyšlo několik zásadních příruček s ambicí stát se „cumulative body of contemporary knowledge“ a byly založeny odborné časopisy, které se mohou na svých webových stránkách pyšnit, tak jako Family Business Review, sebevědomým tvrzením, že se zasloužily

35 Viz také: Harold JAMES, *Family Capitalism: Wendels, Haniels, Falcks and the Continental European Model*, Cambridge, Mass. 2006, s. 1–35.

o rozvoj bádání v oblasti FB a že z této původně „americké záležitosti“ učinily fenomén globálního zájmu.³⁶ Kromě již zmiňovaných odborných časopisů *Family Business Review* a *Journal of Family Business Strategy* existuje v USA několik dalších časopisů specializovaných na pomoc malým firmám, v jejichž názvu slovo „rodina“ sice chybí, ale z jejich obsahu je opět zřejmé, že slouží především jim. Jedná se o *Family Business Review*, *Entrepreneurship Theory and Practice*, *Journal of Business Venturing* a *Journal of Small Business Management*.

Za většinou z nich stojí nadace či instituce, které si pro svou potřebu stvořily právě americké rodinné firmy. Například *Family Business Review* založil koncem osmdesátých let dvacátého století *Family Firm Institut* (FFI). Kromě časopisu disponuje FFI od roku 2011 také globální školící síť (*Global Education Network*). Vše ale začalo již dříve a velmi skromně jako poučení z krize amerických rodinných firem (byly většinou založeny v 19. století a v USA byl tehdy jejich počet odhadován na 980 000), které od čtyřicátých a padesátých let 20. století nezvládaly ve třetí a čtvrté generaci vyřešit díky neshodám dědiců nejen nástupnický problém, ale také dluhy a následné bankroty. K tomu se v šedesátých a sedmdesátých letech přidružila proměna celého makroekonomického prostředí. Vitální potřeba pomoci těmto rodinám – zjistit historické kořeny této krize rodinných firem – zahájila institucionalizaci FBH v USA. Počátkem osmdesátých let (1982) založili Ivan Landsberg a Barabar Hollander *Family Firm Institute*. První prezidentka tohoto institutu Barbora Hollander v roce 1993 definovala potřeby nového oboru slovy: „What we needed was a mechanism that would bring together the people who were looking at the major questions and issues related to the family business.“ Tohoto úkolu se ujal po přestěhování z Los Angeles do Bostonu v roce 1987 *Massachusetts Institute of Technology*. Vedle FFI začaly vznikat neformální skupiny organizované kolem Ivana Landsberga a Josepha H. Astrachana a na *Yale School of Management* byly zadány první disertace k tématice rodinných firem a jejich historie. Od té doby vzniklo v USA nepřehledné množství škol a institutů, jejichž

36 „Since its launch in 1988, the *Family Business Review* (FBR) has played an integral role in the establishment and development of the field of family business studies. This field is distinguished from its sister disciplines by its singular focus on the paradoxes caused by the involvement of family in business. Today, scholars worldwide recognize both the ubiquity of family enterprises and the complexity of issues faced by these enterprises“, tvrdí se na webových stránkách časopisu, který má na šest tisíc předplatitelů po celém světě. Viz <http://journals.sagepub.com/home/fbr> (ověřeno 1. 8. 2017).

předmětem podnikání je family business.³⁷ FBH tak stojí v USA na třech pilířích, které tvoří akademici, vlastníci rodinných firem a instituce. Rodinné podnikání či rodiny a podnikání či rodiny v podnikání se vyučuje na všech amerických business schools včetně Harvardu.³⁸ Mají zcela určité co zkoumat a i o čem učit: počet rodinných firem v USA mezitím narostl na více než dvanáct milionů.³⁹

V Evropě byl organizační vývoj FBH složitější. Institucionalizace oboru začala až v roce 1987 vznikem International Management Institute (IMI), který založil Frank Tilley, který byl spoluvlastníkem kanadské firmy CEO, která vyráběla luxusní kožené zboží. Na IMI vznikl první mezinárodní studijní program (International program for Family Business) a zde se také 1988 konal první seminář, který nesl název Leading the Family Business. Společně s Jerry Stemplerem založil Frank Tilley první formální network (Family Business Network – FBN). Dnes má přes 1600 členů a pořádá každoroční konference. Za sídlo IMI byl vybrán v Lausanne Institut pour l'Eseignement des Méthodes de Direction de l'Enterprise (EMEDE). Obě dvě instituce založily v roce 1990 (IMI a EMEDE) International Institute for Management Development (IMD) a v roce 1990 uspořádali úspěšnou konferenci v Lausanne s názvem Family Business in Europe: The Challenge to the Oldest and Predominant Form of Enterprises. Druhá konference se konala v Barceloně. Spolupráce těchto institucí pokračuje i nadále pod značkou Leading the Family Business, největším sponsorem těchto aktivit je soukromá banka Lombard Odier Darier Hentsch and Cie. Členy FBN bylo v roce 2012 na 5600 rodinných firem z 56 zemí. Od roku 1992 vydává FBN oficiální tiskovinu Families in Business.

Výzkumem rodinných podniků se také zabývá European Academy of Management (EURAM), což je zájmové sdružení evropských podnikatelských škol. Každoročně pořádá výroční konference a na internetu zadává honorované tematické práce nikoliv z FBH, ale z Family Business Research.⁴⁰

Ze základních příruček FB a FBH zde může být v poznámce upozorněno pouze jen na šest, tedy jen na ty, které byly autorovi fyzicky k dispozici. Nicméně

37 Viz například [http://www.familybusinesswiki.org/International+Family+Enterprise+Research+Academy+\(IFERA\)](http://www.familybusinesswiki.org/International+Family+Enterprise+Research+Academy+(IFERA)), což jsou webové stránky IFERA (International Family Enterprise Research Academy) v Illinois, ověřeno 1. 8. 2017).

38 Viz například na Harvardu: <https://www.exed.hbs.edu/programs/fib/pages/default.aspx> (ověřeno 1. 8. 2017).

39 Andrea COLI – Mary B. ROSE, *Family firms in comparative perspective*, in: Business History around the world, ed. by Franco Armatori – Geoffrey Jones, Cambridge 2007, s. 339.

40 Viz <http://euram-online.org/family-business-research.html> (ověřeno 1. 8. 2017).

tento vzorek je tematicky i teritoriálně reprezentativní.⁴¹ Za prozatímní „korunu“ zakladatelského díla na poli FB a FBH je možno považovat Handbook of Research on Family Business. Tato příručka byla financována jednou z amerických badatelských akademií, která podporuje výzkum rodinného podnikání (IFERA, International Family Enterprise Research Academy). Editoři příručky získali k účasti všechny známé autory zásadních metodologických textů FB ze všech špičkových škol světa. Tato příručka nemá tedy charakter retrospektivního pohledu, ale je nabytá novými teoriemi, modely a postupy zvláště v kapitolách Theorizing family business and business families a Family business research: metrics and methodologies. Lze se z ní čerpat inspiraci ke koncepčnímu dotváření běžných podnikatelských biogramů do podoby plodného dialogu mezi mnoha disciplínami včetně historie, které spojují dva tradiční fenomény, které přežily do moderní doby: rodinu a podnikání.

Budoucnost family business history

FBR a FBH dlouho zápasily o uznání a přijetí jako intelektuálně a vědecky nezávislá disciplína. Dlouho hledaly distinktivní kritéria, která by jí učinila jedinečnými. V prvních letech existence (před rokem 1980) rodinné podnikání spadalo do portfolia sociologie a obchodního a podnikového managementu. V této době si FBH

41 Jedná se o tato kompendia: *Handbook of Research on Family Business*, ed. by Panikkos Zata Pouziouris, Kosmas X. Smyrniotis and Sabine B. Klein, Cheltenham 2006; Christian MERTENS, *Herausforderungen für Familienunternehmen im Zeitverlauf. Eine empirische Analyse am Beispiel von Nachfolge und Internationalisierung*, Köln 2009 (jádro knihy tvoří terénní výzkum v prostředí německých rodinných firem, které řešily generační směnu a problém nástupnictví); *The endurance of family business. A global overview*, ed. by Paloma Fernández Peréz, Andrea Colli, Cambridge 2013 (představuje výsledky výzkumu rodinného podnikání evropských business schools zvláště v Itálii a ve Španělsku); *Business History around the world*, ed. by Franco Armatori, Geoffrey Jones, Cambridge 2007 (tato příručka se vyznačuje komparativním přístupem k BH podle teritoriálního principu. Jen jedna kapitola je věnována rodinným firmám.); *Family business Handbuch. Zukunftssicherung von Familienunternehmen über Generationen*, hrsg. von Erwin J. Frasl – Hannah Rieger, Wien 2007 (Příručka rakouské provenience, kterou iniciovali novináři zabývající se ekonomickým zpravodajstvím a pořádající každoročně soutěž o nejlepší rakouskou rodinnou firmu. Důraz je zde kladen na výklad právních, finančních, daňových a genderových aspektů současného rodinného podnikání) a *Familienunternehmen*, hrsg. von Alois Brusatti, Wien 1992 (Jedná se o průkopnický sborník textů o rodinném podnikání v Rakousku, který inicioval zakladatel vídeňské Wirtschaftsuniversität a její dlouholetý rektor Alois Brusatti, který sám pocházel z prostředí úspěšné rodinné firmy).

„vypůjčovala“ metodologii a terminologii, která ji nebyla vlastní. V devadesátých letech došlo zvláště v USA k profesionalizaci této disciplíny a k její emancipaci od sociologie a k „přilnutí“ k podnikovému managementu a k sociální historii. Především v USA vznikly časopisy, instituce, příručky, profesní sdružení, pozice a studijní obory a školení doktorandů. V posledních letech byla vypracována originální metodologie a konceptualizována nová témata. Každoročně se koná velké množství workshopů a konferenci k rodinnému podnikání a jeho historii.⁴² Pokud bychom měli zodpovědět výše stanovanou otázku po existenci FBH jako nové vědní disciplíny, odpověď nebude jednoznačná. Ve většině vyspělých zemí světa kromě USA zůstaly FBR a FBH doposud součástí dějin podnikání anebo, tak jako v Německu, součástí sociálních a hospodářských dějin. Historická dimenze rodinného podnikání je tak stále vedlejším produktem většiny badatelských center, která se věnují rodinnému podnikání. Skýtá však nadějný badatelský potenciál pro budoucnost.⁴³

V našem ekonomickém a historiografickém prostředí se samozřejmě také pěstují biogramy podnikatelů. Především díky vloni zesnulému Milanu Myškovi byla na Filozofické fakultě Ostravské univerzity vychována nová generace badatelů v oblasti business history. Všechny tyto podnikatelské biogramy a dějiny firem vznikají na tradičním podkladě metodologie hospodářských a sociálních dějin. Proč se FB a FBH u nás prozatím jako samostatný obor nerozvíjejí, souvisí především s nedávnou socialistickou minulostí a její komunistickou ideologií, která důsledně trvala na likvidaci veškerého soukromého podnikání včetně toho rodinného. Podnikatelé a vůbec soukromé podnikání a soukromé vlastnictví bylo ve jménu této zhoubné ideologie, která dokonce pomýšlela na odstranění rodiny, dehonestováno a v podstatě úspěšně zlikvidováno včetně rodinných firem.

42 Základní přehled lze získat z těchto webových stránek: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1540-6520.2005.00098.x/pdf> (ověřeno 1. 8. 2017); http://cymcdn.com/sites/www.ffi.org/resource/collection/CD92673C-1A90-47F3-9EE1-4BD1486EA689/2012_March_editorial.pdf (ověřeno 1. 8. 2017); http://www.researchgate.net/profile/Joseph_Astrachan/publication/247759823_Family_Business_Research_The_Evolution_of_an_Academic_Field/links/0c96052c965afe836b000000.pdf (ověřeno 1. 8. 2017); http://cymcdn.com/sites/www.ffi.org/resource/collection/CD92673C-1A90-47F3-9EE1-4BD1486EA689/2012_march_chartingthefuture.pdf; (ověřeno 1. 8. 2017); <http://euram-online.org/family-business-research.html>; http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/craft/family_business/doc/familybusiness_study_en.pdf (ověřeno 1. 8. 2017).

43 Pramodita SHARMA, *An Overview of the Field of Family Business Studies: Current Status and Directions for the Future*, Family Business Review, Volume 17, Issue 1, s. 1–36, March 2004. Article first published online: 19. 3. 2004: http://www.researchgate.net/profile/Joseph_Astrachan/publication/247759823_Family_Business_Research_The_Evolution_of_an_Academic_Field/links/0c96052c965afe836b000000.pdf (ověřeno 1. 8. 2017).

Hospodářská transformace hospodářství v devadesátých letech 20. století byla provedena ve prospěch bývalých socialistických velkopodniků, a to i v zemědělství. Proto rodinné podnikání nebude zřejmě možno u nás v tak masové míře jako před rokem 1948 už nikdy obnovit. Statistiky hovoří jednoznačně: rodinné podnikání jako nosný ekonomický typ u nás ani čtvrtstoletí po převratu skoro neexistuje. Podle údajů obsažených v Tematické příloze Lidových novin ze září 2016 (s. 56–57) a zde otištěného grafu zaujímá Česká republika z hlediska vlastnictví firem stejnou pozici jako Rusko a Čína.⁴⁴ Ke svému současnému vlastnictví firem, a tudíž i ke jmění a majetku, přišla většina zdejších podnikatelů (asi z 50 %) nikoliv dědictvím a prací a podnikáním předchozích generací, ale díky politickým a jiným konexím, 33,3 % podniků vlastní bankovní domy a finanční sektor a jen 16,7 % jsou tzv. skuteční vlastníci, což ale v našem případě jsou většinou bývalí ředitelé a náměstci socialistických velkopodniků, kteří k vlastnictví firmy přišli za velmi prapodivných okolností v době Klausovy ekonomické transformace. V takovémto ekonomicko-podnikatelském prostředí si na rozmach rodinných firem budeme muset zřejmě ještě několik generací počkat. FBH se budou prozatím u nás muset zabývat jen firmami dávno státem (ať už postátněním, předtím arizací, potom vyhnáním jejich nečeských vlastníků) zlikvidovanými. Není tedy skoro o kom psát, natož získat podporu nových firem pro výzkum.⁴⁵ V sousedním Německu je tomu přesně naopak: 64,7 % firem vlastní dědicové (to jsou etablované rodinné firmy), 25,9 % firem bylo založeno nově tzv. na zeleném drnu (jedná se většinou o nové rodinné firmy), 5,9 % firem vlastní sami manažeři společností, jen 1,2 % firem vlastní finanční sektor (banky a finanční skupiny) a jen 2,3 % firem zde vděčí za svůj vznik politickým konexím. Důsledek pro historiografický výzkum je pak samozřejmě jiný než u nás: business history včetně psaní dějin rodinných firem zažívají v posledním čtvrtstoletí neuvěřitelný badatelský a publikační boom.⁴⁶

44 Viz <http://roklen24.cz/a/w3B3r/jak-miliardari-k-bohatstvi-prisli> (ověřeno 1. 8. 2017).

45 Zůstává samozřejmě otevřenou otázkou, zda lze dějiny socialistických podniků vůbec zařadit do konceptu dějin podnikání? Je rovněž symptomatické, že jediná česky psaná monografie, která se věnuje koncepčně dějinám podnikání, z pera Jany Geršlové (J. GERŠLOVÁ, *Dějiny moderního podnikání*, Praha 2012) pojednává pouze o zahraničních podnikatelských zkušenostech a zahraničních rodinných firmách.

46 Tato studie vznikla za podpory GA ČR projektu Dějiny firmy Ringhoffer 1848–1945 (rodina a podnikání), identifikační číslo projektu: 14-19640S.

Family Business History – New Discipline on the Threshold of Economic and Social History?

MILAN HLAVAČKA

Family Business History has long struggled for recognition and acceptance as an intellectually and scientifically independent discipline. They have long been looking for distinctive criteria that would make it unique. In the early years of existence before 1980, family business fell into the portfolio of sociology and business and corporate management. At that time, Family Business History “borrowed” methodology and terminology that was not its own. In the 1990 s, especially in the United States, it was the professionalisation of this discipline and its emancipation from sociology and “adherence” to corporate management and social history. In particular, magazines, institutions, guides, professional associations, positions and study fields and doctoral training were created in the US. In recent years, original methodology has been developed and new themes have been conceptualized. Every year there is a large number of workshops and a conference on family business and its history. If we should answer the question after the existence of Family Business History as a new scientific discipline, the answer will not be unambiguous. In most developed countries of the world, apart from the USA, they have still been part of business history or, as in Germany, part of social and economic history.

STUDIE

Rodinná firma.
Pojem a historický kontext
jeho současného obsahu
se zřetelem k českým zemím

EDUARD KUBŮ – JIŘÍ ŠOUŠA

EDUARD KUBŮ – JIŘÍ ŠOUŠA: A Family Company. The Term and Historical Context of Its Current Meaning with View to Bohemian Lands

The presented text is a reflection on family entrepreneurship in the Czech milieu. It asks when the current term of family company originated and how its meaning developed. It concludes that modern family entrepreneurship, which results in a modern entrepreneurial tradition gradually transforming into a family brand or logo and constituting business culture inside as well as outside the company, can be traced to the late 18th century. A massive development of private family companies arrived in Central Europe in the second half of the 19th century, but the companies had no need to present themselves as family companies. Establishment of the term as we know it now occurred almost undetected in the interwar period. The tradition of the company and its roots are often much older than the term “family firm” itself.

Keywords: family, modern entrepreneurship, family firm, corporate culture, company brand (logo)

Domácí dějiny podnikání se rodinnou firmou jako takovou dosud nezabývaly, což neznamená, že na podnikání firem ve vlastnictví rodiny rezignovaly. Předkládaný

text je úvahou o vnímání tohoto fenoménu v českém prostředí založenou na dílčích studiích hospodářsko-historických, demografických i jiných a především pak na dlouholeté badatelské zkušenosti autorů. Text je proto poznámkován spíše úsporněji a převažují v něm odkazy na literaturu.¹

Pojmoslovní

Velmi často jsou pojmy „firma“ a „podnik“ v pracích ekonomických i jiných užívány jako synonyma, jsou nazírány jako ústřední funkční jednotky kapitalismu, které za využití práce a kapitálu vytvářejí hmotné statky a služby a ty pak prodávají na trhu s cílem dosažení zisku. Řada autorů však přece jen mezi oběma termíny činí bez zvláštního zdůraznění jistý rozdíl. Firma bývá vnímána o stupeň výše jako byrokraticky uznaná instituce s jistým image, směrem dovnitř i ven z podniku, vyjádřeným jménem obchodního závodu.² Prestižní velký oxfordský výkladový slovník anglického jazyka říká, že firma je termín pocházející z italštiny a znamená obchodní podpis. Kolokace tohoto názvu přicházejí již ve druhé polovině 16. století. Jako druhý význam slovník uvádí název obchodního domu, pod nímž se podniká a dále pak partnerství dvou či více osob pro výkon podnikání. V tomto smyslu se objevují kolokace již zhruba od poloviny 18. století a dramaticky houstnou ve

- 1 Pro základní orientaci čtenáře odkazujeme především na kompetentní práce z pera Milana Myšky, Jany Geršlové, Petra Popelky, Aleše Zářického aj. Viz: Milan MYŠKA, *Rytíři průmyslové revoluce: šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích*, Ostrava 1997; Milan MYŠKA a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*, 2. sv., Ostrava 2003–2008; M. MYŠKA, *Problémy a metody hospodářských dějin: metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*, Ostrava 2010; Jana GERŠLOVÁ (ed.), *Co by tomu řekl Johann Becher (kulatý stůl k dějinám podnikání)*, Praha 2010; TÁŽ, *Co se skrývá za značkou? Historická encyklopedie podnikatelů*, Praha 2011; TÁŽ, *Dějiny moderního podnikání*, Praha 2012; Jana GERŠLOVÁ – Milan ŽÁK, *Dějiny podnikání*, Praha 2012; Petr POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva: bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava 2011; Aleš ZÁŘICKÝ, *Rothschildové a ti druzí, aneb, Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*, Ostrava 2005; Aleš ZÁŘICKÝ a kol., *Milan Myška: Z díla hospodářského historika*, Ostrava 2010; Jiří ŠTAIF (ed.), *Moderní podnikatelské elity. Metody a perspektivy bádání*, Praha 2007; Jiří BRŇOVJAK – Aleš ZÁŘICKÝ (edd.), *Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18. a 19. století. Nobilitas in historia moderna*, Tomus 1, Ostrava 2008; Milan HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, sv. I, Praha 2014, s. 277–403 (kapitola IV.).
- 2 Spojení termínu firma s názvem závodu připomíná Václav MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971, s. 143 (heslo firma).

druhé polovině století devatenáctého.³ Americký výkladový slovník Websterův je o poznání konkrétnější a ve vyjadřování užší. První význam vyjadřuje partnerství či do obchodního rejstříku nezapsanou asociaci a význam druhý, vyjadřuje název, pod nímž asociované strany provádějí podnikatelské aktivity, přičemž upřednostňuje, že se jedná o zákonné pojmenování partnerství (v obchodním rejstříku protokolovaný název).⁴ Alternativní termíny undertaking či enterprise vyjadřují obecnější podnikatelský záměr, jenž nemá oficiální, resp. právní obsah. Specializovaný všeobecně uznávaný Palgravův slovník politické ekonomie výše naznačené rozlišení potvrzuje a upřesňuje, že právní zakotvení slova firma jako kolektivního označení společně podnikajících partnerů je fixováno v Anglii až roku 1890, tedy relativně pozdě.⁵

Anglickou terminologii vcelku přesně sleduje terminologie německá, historicky směřovaná pro střední Evropu. Název firma je podle Dudnova výkladového slovníku rovněž odvozován z italštiny a vyjadřuje právně závazný podpis. Dále pak označuje obchodní, resp. živnostenský podnik a na druhém místě se již explicitně praví, že firma vyjadřuje „do obchodního rejstříku zanesený název podniku“. Alternativní pojmy das Unternehmen, resp. der Betrieb značí obecné termíny či pojmenování jednotlivých závodů firmy, opět se jedná o termíny užívané v obecnějších souvislostech.⁶ Jedno z nových vydání Brockhausovy encyklopedie již vyjadřuje obsahový posun v čase znamenající terminologické třibení, když píše: „V hovorové řeči je často právní pojem firma chybně zaměňován s podnikem či závodem.“⁷

České prostředí v pojmosloví a jeho precizaci mírně zaostává za pojmoslovím německojazyčným. Symptomatické je, že základní příručka Ottův obchodní slovník vydaná v období habsburské monarchie firmu jako solitérní pojem ještě neregistruje, třebaže je právně fixován již Obchodním zákoníkem z roku 1863. Činí tak až předními československými právníky a národohospodáři sestavený Slovník národohospodářský, sociální a politický z počátku třicátých let minulého století, jenž sleduje užívání pojmu v západní a střední Evropě, když praví: „Firma je obchodní jméno obchodníka, obchodní společnosti nebo společenstva, pod nímž obchodují a v obchodě podpisují. Tohoto trvalého označení musí obchodník při

3 *The Oxford English Dictionary*, Second Edition, Vol. V, Oxford 1989, s. 954.

4 *Webster's Encyclopedia Unabridged Dictionary of the English Language*, New York 1996, s. 535.

5 Henry HIGGS (ed.), *Palgraves Dictionary of Political Economy*, C.B., Vol. II, New York 1963, s. 84.

6 Duden. *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden*, Band 3, 9, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich 1999, s. 1242, 4136.

7 „In der Umgangssprache Wort der Rechtsbegriff der Firma oftmals (fälschlich) mit dem Unternehmen oder Betrieb gleichgesetzt.“ *Brockhaus Enzyklopädie in Vierundzwanzig Bänden*, Band 17, Mannheim 1988, s. 329.

svých jednáních užívat a obchodní soud bdí nad tím, aby obchodník firmy do rejstříku zapsané vždy řádně užíval“. Sama formulace naznačuje, že se tak ne vždy dělo. Podnik je charakterizován jako výdělečná organizace výrobních činitelů – práce, kapitálu, půdy – s určitým hospodářským účelem.⁸ Ačkoliv již meziválečné Československo ve svém zákonodárství a v odborných publikacích činilo rozdíl mezi pojmy firma a podnik, resp. závod, současný Slovník spisovného jazyka českého činí mezi nimi rovnítko.⁹ V tom se shoduje s drtivou většinou ekonomických slovníků a učebnic. Nicméně podnik je podle uváděných dalších významů pojmem poněkud širším, obecnějším. U pojmu podnik lze nalézt i jeho definici jako pojmu ekonomického: „Právní a hospodářská jednotka, jejímž prostřednictvím provozuje stát, socialistická právnická osoba, soukromá právnická osoba nebo jednotlivec určitou hospodářskou činnost“. Tato definice klade akcent na podnik jako na právnickou osobu. Český národní korpus mezi kolokacemi pojmu firma a podnik netvoří podstatnější rozdíl, mimochodem u obou pojmů se na třetím, resp. čtvrtém místě nachází adjektivum „rodinný, rodinná, rodinné“.¹⁰ Je zřejmé, že v běžném užívání se skutečně obsahy obou pojmů podstatněji neliší, jedná se o synonyma. Současné české prostředí vyprofilovaný rozdíl mezi firmou a podnikem smazává a tím se liší od anglo-amerického a německého prostředí.¹¹ Pro autory je důležité poznání, že podnik je v principu pojem starší, širší a firma pak pojem mladší, užší spojovaný s odborníky akcentujícími přesnost vyjádření institucionálním, právně fixovaným rozměrem podniku.

Sousloví „rodinná firma“ – „rodinný podnik“¹² není standardní ekonomickou kategorií. Většina současných učebnic ekonomie jej jako takový nereфлекtuje.¹³ Přesto se jedná o označení, jež je součástí ekonomické každodennosti, narážíme na něj všichni, je součástí marketingových strategií a reklamy, stejně jako *corporate*

8 Emanuel CHALUPNÝ (red.), *Slovník národohospodářský, sociální a politický*, díl II, Praha 1931, s. 273–274; tamtéž, díl III, Praha 1933, s. 225–226.

9 *Slovník spisovného jazyka českého*, Praha 2011, internetová verze, heslo firma, <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=firma&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> (ověřeno 7. 8. 2017). Tamtéž, heslo podnik, <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=podnik&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> (ověřeno 7. 8. 2017).

10 *Český národní korpus* – SYN2010. Ústav Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2010, dostupný z: <http://www.korpus.cz> (ověřeno 7. 8. 2017).

11 Světovou výjimkou hlásící se k terminologii 30. let 20. století je lexikon zpracovaný Janou Geršlovou a Milanem Sekaninou: Jana GERŠLOVÁ – Milan SEKANINA, *Lexikon našich hospodářských dějin 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech*, Praha 2003, s. 108, 280.

12 Srov. např. Paul A. SAMUELSON – William D. NORDHAUS, *Ekonomie*, Praha 1995, s. 472n., 969; Claude-Daniele ECHAUDÉMAISON a kol., *Slovník ekonomie*, Praha 1995, s. 227.

13 Srov. dvě u nás i ve světě nejužívanější, dnes již klasické učebnice ekonomie: P. A. SAMUELSON – W. D. NORDHAUS, *Ekonomie*; N. Gregory MANKIOW, *Zásady ekonomie*, Praha 1998.

culture. Definice rodinné firmy bývají velmi volné. Širší definice říkají, že podnik se nachází ve vlastnictví jednotlivce s rodinným zázemím, případně přímo rodiny. Přitom se předpokládá strategický vliv rodiny majitele v rodinném podniku na jeho další směřování. Právní status podniku přitom není rozhodující, může se jednat o živnost, veřejnou obchodní společnost, komanditní společnost, vzácnou komanditní společnost na akcie, společnost s ručením omezeným, ba dokonce o akciovou společnost. U akciové společnosti je podstatné, že rodina má na podnik rozhodující vliv a nemusí přitom ani držet majoritu akcií. Užší definice říkají, že v podniku se angažuje více rodinných generací, které se na jeho práci podílí, na řízení pak rozhodujícím způsobem. Zkrátka, členové rodiny v něm mají významné manažerské postavení, které přesahuje pouhé angažmá vlastnické.

Široká definice fakticky znemožňuje určit počty rodinných firem a stanovit, zda ta či která firma je firmou rodinnou! Hlavním a klíčovým kritériem jsou vlastnické vztahy. Jde ale také o to, jak se členové rodiny ve firmě angažují, angažují-li se vůbec. Teoreticky se vlastního podnikání jako takového účastnit nemusí, jejich vztah k firmě může být rentiérský, dokonce rezignující na výkon výsostných vlastnických práv (tj. volby do statutárních orgánů, ustanovení manažerů atd.). Osobně se kloníme k definici rodinné firmy užší, jež vyjadřuje pospolitost členů rodiny a jejich široké angažmá v podnikatelských aktivitách firmy. S tím je spojeno vytváření neformálních vazeb uvnitř firmy, formování toho, co se nazývá firemní kulturou (*corporate culture*). V tomto pojetí je firma rodinnou hodnotou, je budována s perspektivou generací. Aktuální vůdčí generace proto zpravidla ochotně reinvestuje podstatnou část zisku. Rodinná firma má tak poměrně značný potenciál rozvoje, nepřevládnu-li ovšem ve firmě známá „slabá místa“ rodinného podnikání. Připomeňme paternalismus „otce – zakladatele“, který ve firmě vládne jako autokratický vůdce, drží v rukou veškeré výkonné pravomoci, nesmlouvavě kontroluje činnost ostatních členů rodiny a jen neochotně – pokud vůbec – se vzdává svých pozic ve prospěch nastupující mladé generace. Slabým místem rodinné firmy je také množství rodinných příslušníků, kteří eventuálně zápasí o vliv ve firmě, zejména ve zlomových bodech střídání generací (zpravidla při úmrtí hlavy rodiny řídící firmu). Firmu oslabuje i přílišné množství příbuzných, kteří ve druhé, třetí a čtvrté generaci mohou být i relativně příbuzensky vzdáleni hlavní rodové linii zakladatele firmy. Navíc bývají příbuzní při obsazování klíčových funkcí často upřednostňováni před odborníky nepatřícími do rodiny (dochází k preferenci příbuzenství před profesionalitou). Podnikatelská rodina vládnoucí dlouhodobou strategií ovšem své příslušníky k výkonu manažerských funkcí systematicky profesně připravuje.

Dlouhodobým podnikatelským strategiím sledujícím kapitálové posílení firmy, eliminaci konkurence je podřízena i sňatková politika a budování rodinných klanů. Rodinné firmy tedy svým způsobem mohou mít podíl na koncentraci kapitálu a ekonomické moci. Současně s rozvojem středního a velkého podnikání se formují podnikatelské sociální sítě, jež dávají vzniknout elitní sociální skupině obvykle nazývané buržoazií. Rodinné firmy ve své nejstarší elementární podobě můžeme označit za *firmy rodičovské*. V rodičovské firmě dominantní roli hraje jeden z rodičů, jenž je zakladatelem rodinné firmy. Kultura firmy je ovlivněna jeho autoritativním stylem řízení, potomek postupně nabývá ve firmě významnějšího postavení. *Manželská firma* je firmou, kdy jeden z manželů firmu založí a druhý do ní vstoupí, případně manželé založí firmu společně. Rodinná firma starší dvou generací často přechází do typu firmy, kterou můžeme nazvat *firmou příbuzenskou*, kde ve firmě pracují sourozenci, jejich manželé a další příbuzní. Tato firma je v rodinném podnikání nejrizikovější, neboť s přibývajícím počtem členů rodiny narůstají problémy s rozdělením kompetencí, stejně jako s rozdělením zisku.

Rodinná firma je principiálně založena na managementu vlastníků, kdy podnik řídí osobně vlastníci, či vlastníci jako partneři. Rodinný management znamená, že na vrcholovém řízení firmy se podílí více členů rodiny, z nich ne všichni nutně musí mít majetkový podíl ve firmě. Tyto managementy velmi dobře odpovídají užšímu vymezení rodinné firmy. Zpravidla odpovídají velikosti firmy menší až střední. S nárůstem technicko-technologické náročnosti podnikání a také s rozvojem profesionalizace managementu v závěru 19. století vstupuje do hry i spolupráce vlastníka firmy a jeho rodiny s externími manažery a odborníky. Členové rodiny jsou postupně vytlačováni do „pohodlných“ a „lukrativních“ ale často vlivově bezzubých pozic ve správních a dozorčích radách. Denního a střednědobého řízení se ujímají manažeři. S oslabováním role rodinných příslušníků ve firmě ztrácí pojem „rodinná firma“ na racionalitě. Podle našeho názoru se již o rodinnou firmu nejedná. Výhodou je, že mizí rodinné spory o vedení podniku, jenž je řízen školenými profesionály. Nevýhodou je, že školení profesionálové velmi často sledují při vedení firmy – zejména při rozdělování zisku – jiné strategie než její vlastníci. Rodinné firmy mají vysokou schopnost přežití, manažerské reprodukce. Literatura se vcelku shoduje na tom, že ve většině ekonomicky vyspělých zemí cca osmdesát procent veškerého podnikání spadá do kategorie podnikání rodinného, vnímaného ovšem extenzivně. Nicméně dlouhodobý trend ve velkopodnikání ukazuje, že velké rodinné firmy se často dostávají do závažných problémů a jsou, ať již cestou prodeje, fúze, disoluce či v krajním případě zániku firmy, pohlcovány velkými anonymními kolosy – akciovými společnostmi, koncerny či trusty nadnárodního charakteru.

Kdy se současný pojem rodinná firma vlastně zrodil?

a) Moderní rodina

Se spojením jednotlivců/rodina, podnikání se setkáváme vcelku často již v době předmoderní. Nejedná se však o hromadnou výrobu provozovanou za účelem zisku, spíše o obchod zbožím či penězi. Zamysleme se nad tím, kdy získaly tyto entity současný obsah. Je zřejmé, že změna souvisí s procesem modernizace, který nutně nemusel mít stejné tempo vývoje na poli demografickém a ekonomickém, resp. na polích dalších. Spojení těchto pojmů mohlo být v minulosti spíše volné bez hlubokého specificky obecně vnímaného obsahu, tj. že obě entity – podnik i rodina – se mohly vyvíjet relativně samostatně a současné obsahové spojení je produktem průniku vývoju, které se výrazně proťaly a vyústily v těsném sousloví „rodinný podnik“ až ve velmi nedávné době.

Rodina, řečeno slovy klasika moderní sociologie Anthony Giddense, je „skupinou osob spojených přímým příbuzenstvím, jejíž dospělí členové a členky na sebe berou odpovědnost za děti“.¹⁴ Primární funkcí rodiny je funkce reprodukční, na níž navazuje péče o potomstvo, materiální i intelektuální. Výchova dětí, péče rodičů o děti a péče dětí o stárnoucí rodiče, příp. další členy rodiny neschopné aktivního zapojení do života rodiny, společnosti a eventuálně založení rodiny nové jsou obrazem její funkce sociální. S oběma předchozími funkcemi rodiny je spjata i třetí klíčová funkce rodiny – funkce ekonomická.

Jádro rodiny tvoří dva dospělí partneři, historicky vzato „muž a žena“, kteří žijí ve společné domácnosti s vlastními nebo adoptovanými dětmi. Sociologie, resp. antropologie hovoří o rodině nukleární. Ve většině tradičních společností byla a je nukleární rodina součástí širší příbuzenské sítě. Žijí-li blízcí příbuzní ve společné domácnosti, nebo udržují-li mezi sebou blízké vztahy, hovoří se o širší, rozšířené rodině. Ta může zahrnovat i několik generací, běžně dvě až tři, v současnosti nezřídka i čtyři. Do hry vstupují prarodiče, ale i bratři a sestry a jejich manželky a manželé, tety, strýcové, synovci, neteře, ba i vnuci, vnučky či pravnuci a příbuzní vzdálenějších linií. V podnikání a velkopodnikání právě širší rodina je prostředím předávání mezigeneračních zkušeností, ale i řízení ekonomických, sociálních či kulturních aktivit jejích členů v komunikaci s vnějším prostředím. Jestliže současná rodina západního typu je ve své nukleární jednotce založena na vzájemné náklonnosti

14 Anthony GIDDENS (vydání revidované Philipem W. Suttonem), *Sociologie*, Praha 2013, s. 308–317. K sociologickému pojetí rodiny srov. Hana MARÍKOVÁ – Miloslav PETRUSEK – Alena VODÁKOVÁ a kol., *Velký sociologický slovník*, díl 2, Praha 1996, s. 940–943.

a sexuálním partnerství, tedy lásce, jež vedou k rozvoji již zmíněných hlavních funkcí rodiny, v předmoderní Evropě v prostředí stavovsky členěné tradiční společnosti představoval manželský svazek smluvní majetkoprávní ujednání. To je pro období, kdy většina obyvatelstva žila na venkově a živila se zemědělskou výrobou přirozené, neboť rodina byla v této době osudovým existenčním souručenstvím zajišťujícím základní životní potřeby svých členů a v popředí každodennosti stála její ekonomická funkce.

Autoři ponechávají stranou specifika vývoju regionálních, která mohou směřovat od relativně izolovaných rodin nukleárních k rodinám širším často společně pracujícím a žijícím, ale i naopak. Charakter těchto procesů může být odlišný i v jednotlivých sociálních stratech. Mluvíme-li o rodině moderní, spojujeme ji s konglomerátem sociálně ekonomických a kulturních změn vyjádřených pojmy demografická revoluce, agrární revoluce, průmyslová revoluce (industrializace) a s nimi provázanými sociálními a politickými procesy vedoucími k formování občanské společnosti.¹⁵ Naznačené epochální změny mající svůj počátek na sklonku 18. století rodinu a její funkce výrazně redefinují. Zvolna se prodlužuje věk členů rodiny, kvalita jejího života, dělba práce v ní, rodina se v ekonomickém rozměru ve většině případů mění z autarkizujícího společenství ekonomicko-produkčního a spotřebního ve společenství, jež redukuje částečně či zcela funkci produkční a transformuje se ve společenství převážně konsumní (to je zvláště markantní v prostředí městském).¹⁶ Nás v této souvislosti dominantně nezajímá rodina úřednická, zaměstnanecká, dělnická. V centru naší pozornosti naopak stojí rodina buržoazní (podnikatelská) s reprodukcí silným ekonomickým ratiem, která funguje na mezigenerační spolupráci v rámci rodinného cyklu. Jde nám ovšem o rodinu osvobozenou ze sevření tradiční mentality, zbavenou okovů osudového výrobního a životního společenství daného sepětím s výrobními prostředky ve vlastnictví rodiny, o rodinu moderní, respektující individualitu svých členů, jejich konsumní návyky. Půda již není vnímána jen jako prostředek zajištění životních potřeb, ale jako prostředek dosažení zisku (proces komercializace zemědělství). Zemědělská usedlost se stejně jako dílna mění v podnikatelský subjekt – podnik.

Rodina moderní doby je schopna vytvářet socializační základ individua, poskytnout mu sociální kapitál (místo ve struktuře společnosti), zakotvení

15 Analytické shrnutí paradigmatu modernizačních procesů v odborné literatuře posledních desetiletí nabízí studie: Milan HLAVAČKA, *Co je to modernizace?*, in: Pavel Kladiwa – Aleš Zářický (ed.), *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*, Ostrava 2009, s. 13–19.

16 A. GIDDENS, *Sociologie*, s. 311.

v sociálních sítích a také kapitál kulturní, na prvním místě vzdělání. Tyto dva atributy moderní rodiny jsou pro moderní podnikání, v němž je rodina zakotvena, zásadní důležitosti. Spoluvytvářejí rodinnou podnikatelskou tradici jako podnikatelské *know how*. Rodina tedy skýtá svým členům status „připsaný“ – daný automaticky příslušností k rodině, ale stojí i u zrodu statusu získaného. Ten pramení v poskytnutém vzdělání a profesionálním výkonu individua. Právě legitimizace rodinných (podnikatelských) elit mimořádným výkonem je jedním z atributů moderní mentality spojené s kompetitivním chováním a jednáním na trhu. Změny ve funkcích a fungování rodiny nemají ostrou hranu, nebývají zpravidla záležitostí jediné generace. Zahájeny byly v Anglii, následovala západní Evropa. Evropa střední a východní vykazuje značné zpoždění, harmonující s opožďováním průmyslové revoluce (minimálně o půl století).

České země se typem rodiny 18. a 19. století řadily k populacím západní a severozápadní Evropy.¹⁷ Většina rodin se zde v předmoderním/předindustriálním období zabývala zemědělstvím. Rodinou domácnost povětšinou tvořil jeden manželský pár s dětmi, případně s čeledínem, děvečkou. Nízká naděje dožití se vyššího věku znamenala, že rodiče sotva stačili vychovat své nástupce a předat jim rodinný statek včetně zkušenosti jak na něm hospodařit. Převládal zde princip jediného dědice, jenž měl povinnost vyrovnat závazky vůči sourozencům. Podmínky pro změnu fungování rodiny přicházely postupně, řekněme od období osvěcenských reforem Josefa II. (patent o zrušení nevolnictví, toleranční patent, matriční patent a další), avšak tradiční mentalita se logicky reprodukovala i nadále v rámci instituce poddanství, patrimoniální správy a obyčejů vesnické pospolitosti, třebaže možnosti jednotlivce pro opuštění rodinného souručenství a založení nové existence se zvolna rozšiřovaly.¹⁸ Ani zrušení poddanství 7. září 1848 nepředstavuje zásadní zlom, třebaže pro podstatnou část obyvatelstva se mění povaha jejího právního postavení. Patriarchální vedení zemědělských usedlostí jen zvolna ustupuje do pozadí. Tradice předmoderní doby v podstatné míře přetrvávají na venkově i v období horečně se rozvíjejících kapitalistických

17 Pavla HORSKÁ, *Rodina 19. století*, in: Ludmila Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 198; TÁŽ, *Evropská rodina se mění*, in: Pavla Horská – Milan Kučera – Eduard Maur – Milan Stloukal, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 291–332.

18 Srov. např. Milena LENDEROVÁ, *Rodina našich předků*, in: Milena Lenderová – Tomáš Jiránek – Marie Macková, *Z dějin české každodennosti*, Praha 2009, s. 143–168; Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 148, 452; Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáblavy*, Praha 2009.

vztahů.¹⁹ Proces komercializace selského a malorolnického hospodářství patrný jako trend po polovině 19. století byl dovršen až v jeho samotném závěru.²⁰ Názorným důkazem toho je i konservativismus a stavovství politické ideologie tzv. agrarismu zrozeného v posledních desetiletích 19. století.²¹

„Výchova kapitalismem“, jak výstižně charakterizoval Jiří Štaif proces přeměny mentality obyvatelstva českých zemí od tradičního vnímání světa v rámci soběstačné stavovské společnosti na cestě k nové společnosti výkonové, byla zjevně dlouhá a o celá desetiletí přesahovala polovinu 19. století.²² Otto Urban ve své zásadní práci „Kapitalismus a česká společnost“ konstatuje, že kapitalizace peněžních prostředků, tj. jejich přeměna v podnikatelský kapitál, v první polovině 19. století v masovějším měřítku v českých zemích neprobíhala a byla spíše jevem ojedinělým, navíc se vžívajícím velmi zvolna.²³ Transformace rodiny, její funkce a mentality byla ve městě o poznání rychlejší než na venkově a měla hned několik konkurenčních ideových zastřešení, jež se odvozovala od pestřejší sociální stratifikace městské společnosti. Staršímu liberalismu, jenž vycházel vsříc hospodářskému individualismu, se postupně vynořují konkurenční ideové směry, v sedmdesátých letech sociáldemokratismus, kolem přelomu století pak celá plejáda dalších politických proudů.

19 Srov. např. Pavel POSPĚCH, *Rolník – Haná – Příklad Josefa Vysloužila*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř, *Člověk na Moravě v 19. století*, Brno 2004, s. 169–181; Pavel NOVÁK, *Rolník – Vysočina – Příklad Viléma Richlého a rodin z Mirošova a Dušejova*, tamtéž, s. 182–201.

20 Srov. Ernst BRUCKMÜLLER, *Landwirtschaftliche Organisationen und gesellschaftliche Modernisierung. Vereine, Genossenschaften und politische Mobilisierung der Landwirtschaft Österreichs vom Vormärz bis 1914*, Geschichte und Sozialkunde, Band 1, Reihe „Forschungen“, Salzburg 1977, s. 31, 35.

21 Formování moderního selského stavovství je jedním z typických atributů proměny mentality majetnějších vrstev venkova, jímž se vymezovaly vůči městu, rozhodujícímu poli modernizace. Ernst BRUCKMÜLLER, *Sozial-Geschichte Österreichs*, Wien – München 2001, s. 300, 318–320; Eduard KUBŮ – Torsten LORENZ – Uwe MÜLLER – Jiří ŠOUŠA (Hg.), *Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa*, Berlin – Praha 2013.

22 Jiří ŠTAIF, *Peníze a společnost. Několik sond do vztahů mezi tradiční mentalitou a společenskou modernizací v české národní společnosti 19. století*, in: Eduard Kubů – Jiří Šouša (eds.), *Finanční elity v českých zemích/Československu 19. a 20. století*, Praha 2008, s. 29–41; TÝŽ, *Sociální dějiny 19. století a jejich interpretační možnosti na prahu 21. století*, in: Jana Čechurová – Jiří Štaif, *K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI., Sociální dějiny dnes*, Praha 2004, s. 19; TÝŽ, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha 2005, s. 79–111; Pavel KLADIWA, *Komunální elity druhé poloviny 19. století a počátku 20. století v českých zemích – stav bádání a možnost využití metodologických podnětů z německé a rakouské literatury*, in: J. Čechurová – J. Štaif, *K novověkým sociálním dějinám*, s. 44.

23 Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 2003, s. 64.

Typickými reprezentanty předmoderního města byly „staroměstanské“ honorace řemeslnických a obchodnických rodin, jež prorůstaly s novými občanskými vrstvami, resp. se transformovaly do nastupujících sociálních kategorií typu továrník, úředník, příslušník svobodných povolání aj., stejně jako nižší městské vrstvy původně označované kategoriemi povolání jako tovaryš, čeledín, nádeník, učedník či žebrák přecházely do kategorie dělník či zaměstnanec. Mentální transformaci obyvatelstva, rodin, k novým hodnotám urychluje nové institucionální zázemí městského života a především pak nejtypičtější modernizační a současně i disciplinující prvek – továrna či jiný podnik. Zásadní zlom představuje odloučení zbytku rodiny v jeho rolích od živitele zaměstnaného, resp. pracujícího mimo její rámec. Z hlediska podnikání je pro nás zajímavá vyšší a střední třída.

Lukáš Fasora na příkladu města Brna konstatoval, že dožívající struktury stavovství jsou zatlačovány ve startovní fázi liberalismu ve výkonové městské správě až v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století, přičemž připomíná, že v těchto procesech hrály velmi podstatnou roli faktory nacionální.²⁴ Hnacímotorem změny postavení a vlivu městských elit je skutečnost, že „staré“ elity, tj. „staré“ ve stavovské společnosti zakotvené sítě, nejsou schopny zajistit plnou funkčnost společenských vztahů a dostávají se pod tlak elit „nových“, stejně jako interakce společenské stabilizace a společenské změny.²⁵ Areál města se stává doménou relativně nevelkého, vzájemnými vazbami (příbuzenskými, zájmovými, nacionálními a jinými) propojeného počtu majetných rodin, mezi nimiž vynikají právě rodiny podnikatelské.

Bylo by ovšem hrubě simplifikující představovat proces formování moderního podnikatelství v habsburské monarchii jen na osnově vývoje města Brna či jiných velkých a středních měst. Nelze zapomenout na role domácí šlechty, nelze zapomenout na příliv přistěhovalců, na podnikatele, kteří vyšli z vesnice či maloměsta, třebaže město jako areál v jejich růstu a vývoji hraje jednou pro vždy klíčovou roli.²⁶ Podnikání je v dosavadních pracích nazíráno převážně skrze osobu podnikatele, nikoliv skrze jeho podnik. K jeho mentalitním

24 Lukáš FASORA, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*, Brno 2007, s. 249.

25 Pavel KLADIWA – Aleš ZÁŘICKÝ, *Slovo úvodem*, in: Tíž (eds.), *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1914*, Ostrava 2009, s. 7–8; Jiří ŠTAIF, *Sociální dějiny 19. století a jejich interpretační možnosti na prahu 21. století*, in: J. Čechurová – J. Štaif, *K novověkým sociálním dějinám*, s. 13–32.

26 K podnikatelství v habsburské monarchii, jeho typologii a trendům vývoje viz přehlednou kapitulu Josefa MENTSCHLA in: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band I, Die wirtschaftliche Entwicklung*, Alois Brusati (Hg.), Wien 1973, s. 250–261.

stereotypům ve vztahu k podnikání samotnému, podniku a rodině dosavadní literatura v zásadě mlčí. Předními rakouskými historiky zpracovaný svazek řady *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* věnovaný sociálním strukturám sice resuluje obrat k industriální a znalostní společnosti s jeho kořeny, nikoliv ovšem v relaci k podnikatelství jako sociální skupině. Pojem rodinná firma v dosud vydaných svazcích nenajdeme.²⁷

b) Moderní firma

Firma jako nástroj podnikání je základem prosperity Západu, jeho konkurenční výhodou v soutěži se zbytkem světa 19. a 20. století. Seskupení firem a jejich tržní zápolení jsou jedním z klíčových motorů inovací. Otázka, kdy firma vznikla v moderním slova smyslu, se zodpovídá ne zcela snadno. Seskupení podnikajících kupců se vytvářela v Benátkách k účelu pronájmu a provozování lodí již v 9. století našeho letopočtu. Ve Florencii a jiných městech 12. století se objevila *compagnia*, tedy podnikatelské sdružení pracující na principu společného ručení, kdy jeho členové, partneři, ručili do výše hodnoty svých světských statků. Etymologie slova vychází z latinského *cum pane*, což vyjadřovalo ručení „až do poslední kůrky chleba“. Tato podnikatelská sdružení zaváděla zhruba v polovině 14. století podvojně účetnictví. Tak by bylo možné v severní Itálii pokračovat přes rodinné finanční domy k autentickým bankám rodícím se pod patronací městských obcí v 16. století. První velká společnost akciového typu autorizovaná monarchou, byla Společnost Moskevského knížectví, která získala od cara Ivana IV. Hrozného licenci k podnikání roku 1555.

Velikým, na svou dobu přímo gigantickým podnikatelským subjektem byla kolem roku 1600 založená anglická Východoindická společnost, jež získala od královny Alžběty I. oprávnění provozovat obchod mezi mysem Dobré naděje a mysem Horn. Podstatou těchto nových akciových společností, jež následovaly v Anglii, ale i dalších zemích, především v Nizozemí, se staly obchodní monopoly. Jednou z takových společností byla roku 1711 zřízená anglická Společnost jižních moří nadaná monopolem na britský obchod s koloniemi Španělska v Americe a právem na zatím neobjevené ostrovy v této oblasti, které měly připadnout Británii a společnost je směla hospodářsky využívat. S jejím neblahým působením, podvodným jednáním vrcholícím úpadkem, je spojena významná modernizace, a sice institucionalizace ochrany podnikání v Anglii. Parlamentem přijatý Zákon o podvodu z roku 1720 ustanovil, že každá nová akciová společnost musí nabýt jím udělovanou

²⁷ *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band IX, Soziale Strukturen. Von der feudal-agrarischen zur bürgerlichen-industriellen Gesellschaft, Ulrike Harmat (Red.), Wien 2010.

podnikatelskou licenci. Zrodila se tak registrovaná akciová společnost se státem udělovaným statutem a ustáleným názvem. Osmnácté století přineslo v Anglii velký nárůst obchodně podnikatelských subjektů. Zlatý důl představovaly malé společnosti orientující se na obchod otroky, ale i „dalším zbožím“. Autorizované korporace vznikaly v šestnáctém a sedmnáctém století v Americe. Vzpomeňme roku 1636 založenou korporaci Harvardovy univerzity či roku 1732 ustavenou Connecticutskou obchodní společnost.

Další impuls k rozvoji podniků kolektivního rázu přinesla průmyslová revoluce. Zvláštní postavení mezi nimi měly železniční společnosti, jež slibovaly vysoké zhodnocení vložených finančních prostředků. Stále se ovšem jednalo o autorizované společnosti akciového typu. Západní Evropa první poloviny 19. století rychle modernizovala, vedle Anglie, přistupují k úpravě podnikání také Francie či Švédsko. Roku 1844 Anglie přijala zákon o akciových společnostech, který znamenal, že tyto společnosti již nemusely žádat zvláštní licenci a stačilo jejich prosté zaregistrování. Soukromé firmy v rukou jednoho majitele zpravidla žádnou autorizaci neměly. Jejich důvěryhodnost ovšem byla v podnikatelském světě o poznání menší, a proto v padesátých letech 19. století v Anglii a Francii a postupně i v dalších zemích vstupují do hry společnosti s ručením omezeným.

Systematický výklad vývoje podnikání na cestě k moderní firmě podává publikace dvou redaktorů prestižního amerického časopisu *Economist* Johna Micklethwaita – Adriana Wooldridge.²⁸ Jejich dílo klade zrod moderní firmy v západní Evropě do padesátých let 19. století a spojuje je především s principem omezeného ručení.²⁹ To podle našeho názoru úplně nestačí. Podstatné jsou i další aspekty modernizačního procesu respektující nejen nové podnikatelské formy firem s konkrétně vymezeným obsahem, ale i aspekty zohledňující novou roli peněžních ústavů, na prvním místě bank, a profesionalizaci manažerského výkonu legitimovanou cestou odborného vzdělání a podnikatelských zkušeností, tedy zrod profesionálního managementu. Zapomenout nelze na nárůst významu odborných technických kádřů, které se ukázaly pro aplikaci technicko-technologických inovací nevyhnutelné. Uvedený doplněk ovšem neznamená, že by se konstituování moderního podniku posouvalo výrazněji směrem k současnosti. I tyto změny akcelerují v padesátých a šedesátých letech 19. století.

28 John MICKLETHWAIT – Adrian WOOLDRIDGE, *Firma. Krátké dějiny revoluční myšlenky*, Bratislava 2006.

29 Tamtéž, s. 50–51.

Základním dokumentem upravujícím podnikání kapitalistického typu na území habsburské monarchie byl Živnostenský řád z roku 1859.³⁰ Tento řád sice nedefinuje pojem firma, nicméně rozlišuje mezi podnikáním koncesovaným vyžadujícím zvláštní odbornou způsobilost či důvěru státu (železářská a chemická výroba, doprava, obchod se zbraněmi, výbušnými a zápalnými látkami, obchod s jedy a léčivými prostředky, stavebnictví, tiskárny apod.) a podnikáním volným, které mohl provozovat každý, kdo nebyl zvláště živnostenským řádem z podnikání vyloučen (např. se jednalo o jedince, kteří spáchali zločin, osoby nesvéprávné, zadlužené). Dále je podstatné, že podnikatel měl ohlašovací povinnost spočívající v ohlášení zahájení volného podnikání úředním místům, přičemž se explicitně neříkalo, jak a kde má být tato ohlašovací povinnost naplněna. U koncesovaného podnikání musel předem získat úřední koncesi, což v podstatě platilo již od dob osvěcenského státu, povolovací kompetence byly vyhrazeny vrchnímu státnímu úřadu v zemi – guberniu.³¹

Pojem firma je v Rakousku právně definován v Obchodním zákoníku z roku 1863.³² Definice pojmu firma není vztažena k podnikání jako takovému, ale pouze k podnikání obchodnímu. Obchodníkem je podle zákona ten, kdo živnostensky provozuje obchody. „Obchodníkovou firmou je název, pod nímž provozuje obchod a jímž se podepisuje.“ Ačkoliv obchodní zákoník mluví jen o podniku provozujícím obchod, je z celého jeho obsahu zřejmé, že se vztahuje i na podniky produkující statky (zboží) v případě, že je realizují na trhu. V tomto smyslu obchodní zákoník doplňuje a upřesňuje živnostenský řád z roku 1859. Zákoník pak přesně definuje typy firem, jako jsou veřejné obchodní společnosti, komanditní společnosti, komanditní společnosti na akcie či akciové společnosti.

Termín firma, jak uvádí Václav Machek v „Etymologickém slovníku jazyka českého“ s odkazem na Vladimíra Šmilauera, se poprvé v jazykově českém textu objevil roku 1836, ale hojnější doklady přicházejí až po roce 1845, kdy jej mimo

30 *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich* (dále RGBL), Jg. 1859, LXV. Stück, 227. Kaiserliches Patent vom 20. Dezember 1859, s. 622–649.

31 Srov. kolektiv autorů pod vedením Aleny Pazderové, *Průvodce po archivních fondech a sbírkách*, Díl I, Svazek 1, Praha 1997, s. 149–154, 164–166; Marie ČERMÁKOVÁ – Pavla BURDOVÁ, *České gubernium, díl III – Commerciale, 1716–1835*, inventář SÚA, Praha 1960.

32 RGBL, Jg. 1863, Nr. 1, Gesetz vom 17. Dezember 1862, *Handelsgesetzbuch*, s. 1–94; Srov. Karel HERMANN – OTAVSKÝ, *Všeobecný zákoník obchodní a pozdější normy obchodního práva v zemích historických*, I., II. díl, Praha 1929 (na obchodní zákoník navazovaly další pro rozvoj podnikání důležité normy, jako byly Burzovní zákon z roku 1875, zákon o veřejných skladištích z roku 1889 či akciový regulativ z roku 1899); srov. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band II, Verwaltung und Rechtswesen, Wien 1975, s. 605–607.

jiné používá Karel Havlíček Borovský.³³ Naznačené konstatování předního českého lingvisty (Vladimíra Šmilauera) koreluje s porozuměním historikovým. Otto Urban klade období, v němž bylo dovršeno položení základů kapitalismu podmíněné procesem industrializace a formování moderních firem, do třetí čtvrtiny 19. století. Spojuje je s Živnostenským řádem a Obchodním zákoníkem, o nichž – snad poněkud přexponovaně – píše, že nastolily éru ekonomického liberalismu, v níž „proklamoval stát prakticky neomezenou podnikatelskou svobodu“.³⁴ Řadu badatelů, kteří formulovali podstatné závěry pro ekonomicko-sociální vývoj českých zemí 19. století, završují na počátku 21. století dva významní čeští historikové sociálních dějin Jana Machačová a Jiří Matějček. Jejich zásadní dílo „Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914“ klade „zformování buržoazie“, tj. vlastníků průmyslových firem a firem oblasti služeb, do velmi krátkého období let 1860–1875, tj. období tzv. gründerské horečky a počátku „velké deprese“.³⁵ Naznačené období se může na první pohled jevit jako příliš krátké, přesto je však zásadně nezpochybňujeme, neboť proces industrializace českých zemí probíhal velmi plynule a stanovit *take off*, tj. okamžik zásadního zvratu mezi protoindustrializací a industrializací, formování moderní firmy v kontrastu k firmě staré, je velmi nesnadné. Rozptyl názorů nejvýznamnějších badatelů věnujících se problematice industrializace střední Evropy postihl již Markus Cerman ve své studii „Von der Proto-industrialisierung zur Industrialisierung“ z roku 1995³⁶ a vysvětluje v ní, že vybočením z pozvolného vývoje bylo až zrychlení dynamiky hospodářského růstu šedesátých let 19. století. Z hlediska formování moderní firmy není hledání okamžiku *take off* a zrodu moderní buržoazie zásadní důležitosti. Jisté je, že základy procesu podnikatelské modernity a firmy jsou na počátku sedmdesátých let již položeny.

33 V. MACHEK, *Etymologický slovník*, s. 143 (heslo firma). Pozorný čtenář zaregistroval, že v úvodní části pojednání konstatujeme, že Ottův obchodní slovník zpracovaný v posledních letech habsburské monarchie ještě pojem firma neuvádí. Není v tom však rozpor. Právní fixace „novoty“ nutně neznamená její zaužívání v praxi, a proces jejího všeobecného akreditování ve veřejnosti může trvat i velmi dlouho, v daném případě i celá desetiletí.

34 O. URBAN, *Kapitalismus*, s. 70–79, citát na s. 71.

35 Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Opava 2002, s. 403–411 (kapitola Zformování buržoazie).

36 Markus CERMAN, *Von der Proto-industrialisierung zur Industrialisierung? Kontinuitäten in der industriellen Entwicklung der Habsburgermonarchie*, Hospodářské dějiny 21, 1995, s. 311–354.

Družstevní živnosti jsou definovány Zákonem o produkčních a hospodářských společenstvech (tedy družstvech) z roku 1873.³⁷ Společnosti s ručením omezeným se objevují právně explicitně definované v Rakousku (tedy konkrétně Předlitavsku) až v roce 1906³⁸ (v Německu se tak stalo v roce 1892). Je zřejmé, že habsburská monarchie se v právní fixaci moderních podob firmy znatelně opožďuje za evropským Západem i za svým velkým vyspělejším sousedem, Německem. Naopak velmi dlouho bylo možné vlastnit a provozovat podnik, aniž byl explicitně právně fixován jako firma. Jako modelový příklad mohou posloužit železárny ve Zbiroze, které byly od třicátých let 19. století provozovány jako součást komorního panství/velkostatku, poté z něj byly vyňaty a prodány. Firmu Zbirožské železárny/Zbirower Eisenwerke z nich fakticky vytvořil až roku 1868 berlínský král železnic Bethel Henry Strousberg.³⁹ Jsou tak dokladem skutečnosti, že i velké podnikání se mohlo realizovat mimo firmu, pokud ovšem velkostatky nebude prohlašován rovněž za firmu, což však z feudální podstaty věci není. V českých zemích protokolování firmy (rozumí se zanesení do firemního rejstříku) a proces formování firemních identit nabývá na síle v závěrečných desetiletích 19. století. Rychleji probíhá v průmyslu a službách, o poznání volněji v agrárním prostředí. Markantním příkladem toho, že svou podstatou průmyslové podnikání mohlo být provozováno v rámci postfeudálního velkostatku ve vlastnictví šlechty až do 20. století je příklad velkostatku Křivoklát ve vlastnictví rodiny Fürstenberků.⁴⁰

c) Konjunkce pojmů rodina a firma

Mimo zorný úhel citované práce Johna Micklethwaita a Adriana Wooldridge stojí podnik časů protoindustrializace a starších, jenž se nacházel v rukou jednotlivce. Ten byl od raného novověku majoritním společníkem podnikání kolektivního, jež v sobě neslo modernizační trend vedoucí k autorizaci firmy, její registraci, vymezení způsobu a obsahu podnikání. Charakteristickým znakem takového podnikání bylo,

37 RGL, Jg. 1873, Nr. 70, Gesetz über Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften vom 9. April 1873, s. 273–289.

38 RGL, Jg. 1906, Nr. 58, Gesetz über Gesellschaften mit beschränkter Haftung vom 6. März 1906, s. 605–633.

39 Srov. Barbora TURKOVÁ, *Bethel Henry Strousberg a pád jeho podnikání na Zbirožsku v období tzv. velké deprese*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (FF UK), Praha 2016.

40 Fürstenberkové provozovali pod velkostatkem Křivoklát nejen zemědělství a lesnictví, ale také několik uhelných dolů a známý pivovar v Krušovicích. Blíže srov. Kristýna KAUCKÁ, *Pozemková reforma na velkostatku Křivoklát*, obhájená diplomová práce, FF UK, Praha 2012.

že zpravidla nevládlo velkým privilegiem. Ke své činnosti, jelikož zpravidla neusilovalo o monopol, privilegium ani nepotřebovalo. Podniky ve vlastnictví jednotlivce proto často neměly ani ustálený název, většinou bývaly spojeny se jménem vlastníka či jeho rodiny. Z jejich rozhojněného počtu plyne v průběhu 19. století stále naléhavěji potřeba jejich jednoznačné identifikace, identity. Uvedený problém obrazí principiálně název firmy.

Středoevropská zákonodárství, ať již německých států, rakouského soustátí, ale třeba také Švýcarska, se v regulaci firemních názvů, tj. při jejich zanášení do firemních rejstříků obhospodařovaných obchodními a živnostenskými komorami a následně soudy, řídí principy jasnosti, pravdivosti a výlučnosti. Průhlednost firmy si žádala, aby z názvu bylo zjevné, kdo je jejím nositelem. Zprvu se jedná o firmu pravdivou, někdy též nazývanou pravou, kde název firmy obrazí i jméno jejího vlastníka. Nicméně již druhá polovina 19. století vyjadřovala zkušenost, že název firmy je nositelem obchodnické slávy, předmětem důvěry zákaznictva, a její přejmenování by znamenalo ztrátu podnikatelské prestiže či dokonce zničení závodu. Pojmenování již reprezentovalo, pochopitelně vedle dalšího, nehmotnou hodnotu podniku, dnes zvanou *goodwill*. Zákonodárce tak připouštěl i firmu nepravdivou, která si ponechávala původní název, často s upřesňujícím dodatkem jména nového majitele, případně potomků či společníků majitele původního. Nově zřízené firmy ovšem musely být ze zákona firmami pravdivými. Důvodem upuštění od firmy pravdivé mohla být již existující stejnojmenná firma, neboť protokolovaná firma musela být názvem určitelná jako jedinečná. K použití starého názvu potřeboval nový majitel souhlas bývalého majitele či jeho dědiců. Požadavek transparentnosti a jednoznačnosti se původně odvíjel od jednoznačného určení nositele závazků firmy, tedy její důvěryhodnosti. Stanovení názvu firmy bylo klíčovou součástí úřední legitimizace její existence a fungování.

Firmy se dále dělily na „společnosti veřejné“ vyjadřující kolektivní vlastnictví a veřejnoprávní status (státní dohled a veřejnost informací) a „firmy jednotlivé“ ve vlastnictví konkrétního majitele, nazývané také někdy soukromé (německy *Einzelfirma*). „Jednotlivá firma“ je pro nás zajímavá tím, že právě ona je tou firmou, jež bývá – často retrospektivně – označována za firmu rodinnou. Ve smyslu úřední legitimizace se velmi dlouho pohybovaly soukromé firmy ve vlastnictví jednotlivce ve stínu kolektivního podnikání. Rakousko (Předlitavsko) a Německo tedy neznají pojem firma rodinná, třebaže ve většině případů „jednotlivá firma“ představuje firmu ve vlastnictví jednotlivce s širším rodinným

angažmá. Naznačená právní úprava se nezměnila až do konce habsburské monarchie.⁴¹ Stručné nástin vývoje obsahů pojmu rodina a firma vcelku přesvědčivě ukazují, že se nejedná o spojení tradiční, jež by dávalo smysl v kontextu vývoje podnikání středověku a raného novověku, nýbrž se jedná o spojení dnes sice zaužívané, avšak vzniklé v relativně nové době, v každém případě až po první světové válce. Na tomto závěru nemění nic skutečnost, že od středověku podniky fungují na rodinném základě a na jejich chodu se celkem běžně podílí ve vysokém počtu členové rodiny vlastníka/zakladatele.

Mezi firmou ve vlastnictví jednotlivce s angažmá rodiny v minulosti a dnes nelze postavit rovnítko. Firma 19. století často nevyjadřovala ani oddělení peněz firemních od peněz rodinných. Firmy počátku průmyslové revoluce byly svazovány minimálním množstvím právních předpisů. Mívaly nevyjasněný právní status, nedisponovaly vnitřními byrokratickými strukturami či profesionálním managementem. Naopak na konci 19. století je již modernizace technicko-technologická tak daleko, že profesionální management a funkčně členěná administrativa ve velkých a středních průmyslových firmách se stávají nezbytným standardem. Podíl majitelů a členů jejich rodin na jejich vedení a práci tak slábne. Proti jedné rodinné firmě ve vlastnictví jedné rodiny stojí jako relevantní i opačná poloha problému, tj. soustava propojených (ale i nepropojených) firem ve vlastnictví jedné rodiny, přičemž každá firma právně existuje zcela samostatně (klastř rodinných firem). Tento vzorec není vůbec výjimečný. Ve 20. století se osvědčuje jako velice praktický, neboť ukáže-li se, že některý typ podnikání se oproti jiným nevyplácí, může být snadno likvidován, aniž majetková podstata rodiny je závažným způsobem dotčena. Členění podnikání do celého seriálu firem je ve 20. století ve velkopodnikatelském prostředí zcela běžné, připomeňme jen velkopodnikatelské rodiny Petschků či Weinmannů, jež vedle několika důlních společností provozovaly dokonce vlastní peněžní ústav. V naší ekonomické současnosti poslouží jako markantní příklad komplex firem Unicorn. Komplexu firem pracujících pod označením Unicorn položil v roce 1990 základy Ing. Vladimír Kovář, podnikatel roku 2008 v České republice, který jej řídí i v současnosti (srov. Unicorn Systems, a. s.; Unicorn Universe, a. s.; Unicorn College, s. r. o. a další).

V úvodní části naznačená kritéria charakterizující rodinnou firmu jsou i v „úzké variantě“ volná a umožňují pod tento typ podnikání zařadit většinu

41 K firemnímu označování srov. *Ottův slovník naučný*, díl 9, Praha 1895, s. 258–259; *Ottův obchodní slovník*, redaktor Josef Pazourek, Praha [1912–1917], s. 895–899; *Der Große Brockhaus*, Band 6, Leipzig 1930, s. 259–260; *Palgrave's Dictionary*, s. 83–84.

dobových podnikatelských subjektů. **Otázkou je**, a to velmi podstatnou, **zda se tyto podnikatelské subjekty za „rodinné firmy“ samy považovaly, resp. od kdy se za ně považovaly.** A je třeba říci, že velmi mnohé z dnes „klasických“ rodinných firem se ještě po druhé světové válce za rodinné firmy nepovažovaly, byť odpovídaly formálním parametrům přijímaným podnikatelskými institucemi minulými i současnými, sociology či hospodářskými historiky. **Kdy se pojem „rodinná firma“ zaužíval ve středoevropském podnikatelském prostředí (a pochopitelně i v českých zemích) je problémem, který je třeba řešit širě koncipovaným výzkumem.** Řešení (metody budoucího výzkumu) je v našem porozumění třeba hledat v dvojím tázání: Co vlastně sebereprezentace firmy jako „firmy rodinné“ firmě přináší a vůči komu se rodinná firma vymezuje? Hledání odpovědí na tyto otázky nás vrací k pojmu rodinná firma a k jeho obsahu. S ohledem na omezené výsledky dosavadního vědeckého bádání můžeme postavit pouze předběžné teze, které se zakládají na našich znalostech z domácího českého podnikatelského prostředí. Shrnutí jsme je do pěti bodů.

1. Označení „rodinná firma“ má vcelku pozitivní odezvu ve veřejnosti, ekonomicky řečeno, na straně poptávky. Evokuje **pocit tradiční kvality, poctivé až ruko-dělné práce.** Proto strana nabídky s tímto pojmem systematicky marketingově pracuje, jak o tom svědčí nekonečné množství reklamních spotů. Jejich tvůrci hrají na pocit sounáležitosti konsumní veřejnosti s malopodnikáním (většina rodinných firem patří do sféry podnikání malého a středního). Často využívají i zabarvení hospodářskona-cionální – menší česká rodinná firma stojí proti velké cizí velkofirmě, tj. sází se na boj proti gigantům diktujícím svými monopolistickými praktikami podobu trhu. Označení „rodinná firma“ funguje jako propagační vývěsní štít, doplněk firemní značky, loga. Rodinné jméno představuje **symbolický kapitál.** Není ale nijak výjimečné, že symbolický rodinný kapitál v podobě jména přežívá reálné angažmá rodiny ve firmě. Firma nese rodinné jméno i poté, co sepětí rodiny s firmou zcela pominulo.

2. Někde se pracuje také s kontinuitou unikátního rodinného *know how*. Důležitý je symbolický (i reálný) **mezigenerační přenos vědomostí a znalostí.**

3. Pojem „rodinná firma“ se dá využít i pro stanovení určitých norem chování, jednání, morálních kodexů či rituálů ve firmě. Mytologizovaný „otec zakladatel“ slouží jako vzor pracovní morálky a výkonu, což má potomky i **zaměstnance disciplinovat**, aby udělali vše pro její dobré jméno. Současně rodinná historie poskytuje ideové zdůvodnění motivace podnikatelské činnosti, podnikové strategie.

4. Komunikace na úrovni rodinných firem otevírá cestu k **integraci zájmů jak vůči státu, tak dalším podnikatelským subjektům** na trhu, jež jsou „nerodinné povahy“.

5. Sebeoznačení „rodinná firma“ nemusí být jen výrazem marketingových snah, ale může se jednat o tah směřující do sféry sociální. Označení za firmu rodinnou v sobě skrývá „**příslib příštím generacím**“ („i na Vás dojde“), ale **také úctu k dědictví předků**.

Výše uvedené teze dávají zkoumání rodinných firem a hledání jejich sebeidentifikace v historické dimenzi jednoznačně zelenou. Pojem „rodinná firma“ je v oboru business history opodstatněn, dává pochopit motivace firem, mentální stereotypy jejich manažerů a vlastníků, podnikatelské strategie firmy atd., to vše ovšem jen v užším definičním smyslu. Definici je třeba prohloubit o kontinuitu podnikání rodinné firmy. Angažmá rodiny ve firmě je na místě definovat šíře než pouze v linii vlastnické. Pojem „rodinná firma“ v soudobém pojetí tak představuje účelový manažersko-marketingový konstrukt, jenž má podporovat ekonomické fungování podniku. Identita „rodinné firmy“ s akcentem na adjektivum „rodinný“, „rodinná“, „rodinné“ se zpravidla rodí zvolna s poznáním významu tradice jako nástroje propagace a disciplinace. Za úvahu tak stojí zkoumání rozšíření pojmu rodinná firma se zrodem oboru marketingu po druhé světové válce.

Tázání postavené z pohledu rodinné firmy, řekněme „mikrotázání“ je na místě doplnit tázáním z pohledu místa rodinné firmy na trhu a to v konfrontaci s firmou, resp. firmami nerodinné povahy – „makrotázáním“. Dále jde o komparaci efektivity firem, pokračovat lze srovnáváním mentalitních vzorců manažerů atd. Zde však narazíme na řadu problémů definičních i dalších. Spokojme se proto zatím jen s tím, že v českém prostředí se jedná o pouhé „pium desiderium“ (jak na to upozornil v úvodním textu Milan Hlavačka).

Závěrem

Podle našeho názoru je pojem rodinná firma spojen svou podstatou s podnikáním kapitalistického typu. Neměly by proto pod tento pojem být zařazovány cechovní řemeslnické dílny středověku (raného novověku), byť také pracovaly na rodinném základě. Stejně tak do tohoto rámce – podle nás – nenáleží středověké obchodní podnikání.

Konstituování moderní firmy je spojeno s množstvím skutečností, možno říci předpokladů. Kapitalismus podnikání institucionalizuje, dává mu formální náležitosti, právní rámce. Teprve kapitalismus zásadním způsobem mění vztah širší společnosti k penězům, jejich teauraci, vnímání peněz jako prostředku zisku, tedy

vnímání peněz jako kapitálu.⁴² Firma (podnik) je ústřední institucí kapitalismu. Podnik ve vlastnictví rodiny představuje nejstarší typ podniku, na nějž navazují další typy – akciová společnost, veřejná obchodní společnost, komanditní společnost, společnost s ručením omezeným, družstvo, státní podnik aj. Jde o to, že **podnik** již neoznačuje místo organizace výroby (dílna, továrna, ateliér, kancelář), ale **stává se institucí, jež má rozměr právní a s ním spojené rozměry fiskální a účetní, stává se firmou** (postupně dochází k oddělení peněz určených k obživě rodiny a jejím dalším spotřebním nárokům a peněz určených k podnikání, které podléhají zvláštnímu režimu – jsou investovány – stávají se kapitálem). Firma získává pevné vnitřní struktury a byrokratizuje se, její růst je spojen s profesionalizací manažerského výkonu a technických kádřů.

Se zrodem moderní firmy je spojeno formování identity. Moderní firma – rodinná i jakákoliv jiná – dbá na svou na trhu identifikovatelnou jedinečnost, nezaměnitelnost. Ta má svou podobu formální (název, značka), a pokud možno i věcnou (primárně v *know-how* a jeho uplatnění). Firemní identita představuje součást firemní kultury, upevňuje sepětí zaměstnanců s firmou, nezaměnitelným identifikačním znakem bývá rodinná tradice, poslušnost vlastníků vázaná na „otce zakladatele“ (historie firem jako marketingový nástroj). Dalším z atributů zrodu moderní rodinné firmy je přechod od drobného a středního podnikání k velkopodnikání, které nezbytně prohlubuje svůj identitní profil a především vstupuje razantněji do veřejného prostoru, ať již v místě, kde působí, tak na celostátní úrovni. Moderní firma je sice primárně ekonomickou institucí, ale má i řadu funkcí sociálních, kulturních, eventuálně i dalších (např. ekologických). Vstupuje jako aktér i do sféry politiky.

Hlavním cílem podniku je dosažení zisku. Tradiční mentalita favorizuje stabilitu podniku, existenční jistotu, z níž resultuje snaha o jeho extenzivní rozšíření, nejde ani tak o zlepšení technologie, ale o prosté zmnožení výrobních faktorů. Kapitalistický podnik je spojen s přechodem od tradiční mentality k mentalitě moderní. Stanoveným atributům by teoreticky mohly odpovídat už podnikatelské subjekty raného novověku, kdy jsou pokládány základy budoucího kapitalistického řádu. Nastolena by mohla být otázka, zda režijní velkostatek raného novověku (komorní, šlechtický, církevní či v rukou měšťana) vnášející do podnikání zemědělského i podnikání industriálního (pivovarnictví, zpracování dřeva, posléze železářství, sklářství aj.) odpovídá výše vycíleným

42 Jiří ŠTAIF, *Peníze a společnost. Několik sond do vztahů mezi tradiční mentalitou a společenskou modernizací v české národní společnosti 19. století*, in: E. Kubů – J. Souša (edd.), *Finanční elity v českých zemích*, s. 18–55.

parametrům,⁴³ či zda dokonce nelze jít ještě hlouběji, k nákladnickému systému těžby drahých kovů, jenž má své kořeny již ve středověku. Problém spočívá v tom, že přechod od středověkého vnímání podnikání k podnikání modernímu nemá ostré předělové hrany, je velmi pozvolný, tak jak se pozvolna vyvíjí trh, mentality jednotlivých segmentů společnosti – spotřebitelů i producentů – a především pak materiální a intelektuální kompetence klíčové sociální vrstvy nesoucí modernizační obsah kapitalistického typu, tj. měšťanstva, jež procházelo přerodem do vrstvy nově spojované s pojmem buržoazie.

Převážná část naznačených mentalitních a ekonomických změn je spojena s procesem industrializace (průmyslové revoluce, ale i revoluce agrární a demografické). Rozvoj hromadné výroby, expanze spotřeby realizované prostřednictvím trhu, přináší zmnožení podnikatelských subjektů, jež jsou orientovány na docílení kapitalistického zisku, redefinuje sociální rozvrstvení společnosti, vytváří nové sociální vrstvy, skupiny, vytváří instituce k regulaci podnikání, jeho usnadnění, podpore a rozvoji, standardizují se podnikatelské aktivity, jejich realizace, sociální a ekonomické vztahy, do hry vstupují úpravy hospodářského prostředí státními i samosprávnými institucemi.

Výše uvedené myšlenky a argumenty nás utvrzují v tom, že podnikatelské subjekty fungující v protoindustriálním období, třebaže zjevně rodinného charakteru, by mechanicky neměly být přiřazovány k modernímu rodinnému podnikání, a to bez ohledu na to, že nejstarší obchodní zákoník byl vydán ve Francii již o sto let dříve, že řada obchodnických, finančních rodin, manufaktur od zrodu novověku více či méně odpovídala vytčeným kritériím. Spíše by pro ně sedělo označení typu „předchůdce rodinné firmy“ či dokonce snad „předmoderní rodinná firma“. Opodstatnění používání pojmu firma vstupuje do hry – podle našeho názoru – až tehdy, kdy podnik získá pevnou vnitřní normativně upravenou strukturu, jež má také svůj obraz nejen v podnikání samotném, tj. činnosti směřující k dosažení zisku, ale i svůj obraz ve vnímání společnosti jako celku, kdy firma je právním subjektem podrobeným pravidlům (jež mohou být zvyková v podstatě obyčejová, ale obvykle již pevně normovaná) a je reflektována zvenčí, a to jak klientelou, tak státem. Charakteristickým projevem toho jsou registrace firem v obchodních rejstřících, daňových rejstřících a jiných úředních katastrech. Chceme-li tedy hovořit o moderním rodinném podnikání jako podnikání vytvářejícím moderní firemní podnikatelskou tradici postupně instrumentalizovanou do podoby firemní značky

43 Srovnání v evropském rozměru přináší Jaroslav ČECHURA, *Podnikání evropské šlechty v 16. století*, Hospodářské dějiny 21, 1995, s. 9–28.

či loga a konstituující podnikatelskou kulturu vyzařovanou dovnitř i vně firmy, můžeme jeho kořeny v lepším případě spatřovat v období přelomu 18. a 19. století. Z hlediska vývoje podnikání a jeho moderních instrumentů nepovažujeme za produktivní, aby se dějiny podnikání upínaly k historickým dílům posouvajícím vznik kapitalistické modernity do doby před rozvinutím procesu industrializace, jak to klasicky činí např. F. Braudel.⁴⁴ Masivní rozvoj soukromé firmy rodinného typu přichází ve střední Evropě až ve druhé polovině 19. století, aniž firma měla potřebu se jako rodinná firma prezentovat. Pojem rodinná firma současného obsahu je pojem výrazně mladší. Souvislosti jeho akreditování ve společnosti zasluhují hlubšího bádání, nesporně i regionálně podmíněného. Autoři se kloní k názoru, že v českých zemích k němu téměř nepozorovatelně dochází v meziválečném období. Jedno je ovšem jisté: tradice rodinné firmy, její kořeny bývají velmi často výrazně starší než pojem „rodinná firma“ sám.

⁴⁴ Fernand BRAUDEL, *Dynamika kapitalismu*, Praha 1999.

A Family Company. The Term and Historical Context of Its Current Meaning with View to Bohemian Lands

EDUARD KUBŮ – JIŘÍ ŠOUŠA

The concept of a family firm is, by its nature, linked with the enterprise of a capitalist type. Therefore, guild craft workshops of the Middle Ages (and the Early Modern Age) should not be subsumed under this concept, albeit they also operated on a family basis. Similarly, in our view, a medieval trade enterprise does not belong within this framework either. The constitution of a modern business is linked with a wide range of facts and preconditions. Capitalism institutionalizes enterprise; it provides it with what is formally relevant, with legal frameworks. It is only capitalism that in a principal manner changes the relation of the wider public to money, their thesaurization, the perception of money as a means of profit, i.e. the perception of money as capital. The firm (company) is the central institution of capitalism. A company owned by a family represents the earliest type of business continued by other types – joint-stock company, public company, limited company, cooperative, state owned company, et al. It means that the company no longer defines the place where production is organised (workshop, factory, studio, office), but becomes an institution, imbued with a legal dimension and additional fiscal and accounting dimensions connected to it; it becomes a firm (the money destined for the upkeep of the family and their other consumption needs are gradually separated from the money allocated for enterprise, which is subject to a special regime – it is invested – it becomes capital). The firm acquires defined inner structures and bureaucratizes itself; its growth is linked with the professionalization of both managerial output and its technical staff.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Business History. Vědecký obor mezi historií a ekonomikou

ANTONIE DOLEŽALOVÁ

ANTONIE DOLEŽALOVÁ: Business History. The scientific discipline between history and economics

This study aims to examine the defining attributes of entrepreneurship and both the methodological and the historiographical aspects of the history of doing business with the emphasis on the original tradition of business history in the USA. The study answers questions about definition of the entrepreneurship, differences between entrepreneurship and family entrepreneurship, the development of the scientific field of “business history” and the relationship between business history, economic theory and economic history.

Keywords: Business History, Economic History, Historiography of Business History, Entrepreneurship, Economics

Vzala sešit, listovala v něm, začtla se a pohroužila se do něho. Co čtla, byly ponejvíce prosté a jí známé věci; ale každý z pisatelů převzal od předchůdce slavnostní přednes bez nadsazování, pudově a nechtěně náznakový sloh kronikářský, z něhož promlouvala diskretní, a proto tím důstojnější účta rodiny k sobě samé, k tradici a dějinám. Pro Tony to

nebylo nic nového; směla se již několikrát zabývat těmito listy. Ale ještě nikdy jejich obsah na ni nepůsobil takovým dojmem jako dnes. Uctívá významnost, s jakou se zde pojednávalo i o nejprostších skutečnostech z dějin rodu, stoupala jí do hlavy... Opřela se o lokty a čtla s rostoucí odevzdaností, hrdostí a vážností... Právě jakožto článek tohoto řetězu má ona, Tony, velký a odpovědný význam – je povolána, aby skutkem a odhodláním spolupracovala na dějinách své rodiny.

Thomas Mann, *Buddenbrookovi*, Praha 1955, s. 125.

Sága Thomase Manna o osudech rodiny Buddenbrokových odhaluje mnoho z tváře i vnitřní podstaty rodinného podnikání. Ukazuje nám, jak se v rodině Buddenbrokových z generace na generaci předávalo poselství, že v rodinném podniku je třeba pracovat ve dne tak, aby mohli v noci klidně spát. V jednání všech členů je cosi, co vyvolává pocit důvěry v dědictví předcházejících generací. Zároveň je v něm něco, co dává dojem zvyku, že svět je navždy uspořádán tak, že je možné fyzicky vnímat propast dělicí je od všech ostatních, kteří nenáleželi k okruhu vládnoucích podnikatelských rodin. A do třetice je v něm cosi tragického, co jednotlivým rodinným příslušníkům neumožňovalo žít jiný život než ten, který byl vymezen právě rodinným podnikáním. Jako by rodinný podnik, který se dědil z generace na generaci, byl alfou i omegou.

Co však znamená být (rodinným) podnikatelem z pohledu sociálních a humanitních věd? Jakou roli při vysvětlování z pohledu ekonomie a historie hraje tradice, zvyk a zodpovědnost? To jsou otázky, které stály na počátku formulování následující studie, která bude rozvíjet dvě roviny, které mohou pomoci v hledání odpovědi na otázku co to znamená být (nejen rodinným) podnikatelem. A jak se vyvíjel obor zkoumání této problematiky v západní historiografické tradici? V první rovině půjde o hledání definičních znaků podnikatelství, tak jak s nimi pracuje ekonomická teorie. V druhé linii potom o metodologické a historiografické aspekty dějin podnikání, s důrazem na původní americkou tradici tzv. business history. Studie odpoví na čtyři otázky:

1. Jak je podnikání definováno.
2. Jaký je rozdíl mezi podnikáním a rodinným podnikáním.
3. Jak se vyvíjel obor zkoumání podnikání v západní tradici, tedy business history.
4. Jaký je vztah mezi business history, ekonomickou teorií a hospodářskými dějinami.

Podnikání a podnikatelstvo jsou studovány z mnoha různých perspektiv. Sociologické, antropologické, psychologické, historické, ekonomické. Všechny hledají určité rysy podnikatelů a podnikání, které je odlišují od jiných lidských činností a společenských rolí či sociálních skupin. Obvykle jde o vysokou potřebu úspěchu, zvýšenou míru vnitřní sebekontroly a sklon k riskování; v této interpretaci se podnikatelem člověk rodí, nikoli stává. Krajní podobou náhledu na podnikatele v těchto disciplínách je názor, že podnikatelé jsou vlastně jakýmsi devianty, jak napsal Manfred Kets De Vries, zakladatel International Society for the Psychoanalytic Study of Organizations ve své studii *Entrepreneurial Personality*.¹ Marginální sociální skupina, která je zbytkem společnosti vnímána jako nevhodná, nemístná. Pro některé je řešením této vyloučenosti založení vlastní firmy.²

Definici pojmu podnikatel, která může uspokojit, inspirovat a zároveň vymezovat zkoumání hospodářských historiků, formuluje ekonomie. Kořeny termínu podnikatel v ekonomii sahají do starověku a středověku, kdy sloužil k označování lidí vyrábějících zboží. Anglický termín, entrepreneur, pochází z raně novověké francouzštiny, kdo slovo znamenalo dělat „něco“. Ostatně k tomu odkazuje i Slovník spisovného jazyka českého v případě českého slova podnikatel – je to ten, kdo něco podniká, provozuje hospodářské podnikání. Na počátku 18. století byli podnikatelé dodavatelé. Šlo totiž o osoby, které uzavřely smlouvy o dodávkách zboží s vládou. Protože vlády obvykle za zakázky platily, jednalo se o méně rizikové povolání.

Tuto definici podnikatele změnil Richard Cantillon (1687?–1734?), jeden ze zapomenutých tvůrců moderní ekonomie, jehož *Pojednání o obecné povaze obchodu* předběhlo proslulejší *Bohatství národů* (1776) A. Smitha – obvykle označovaného za zakladatele moderní ekonomie – o několik desítek let. Počátkem třicátých let 18. století sepsal tento úspěšný bankéř a spekulant esej, která bývá označována za první skutečně ekonomickou studii, první systematické pojednání o politické ekonomii, popisující vnitřní vztahy a procesy hospodářského systému.³

1 M. F. R. KETS DE VRIES, *The Entrepreneurial Personality: A Person at the Crossroads*, Journal of Management Studies 14, Issue 1, March 1977, s. 34–57.

2 Colin MASON – Charles HARVEY (eds.), *Entrepreneurship: Context, Opportunities and Processes*, Business History 55, No. 1, January 2013, s. 1–8.

3 Pavel SIRŮČEK, *Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení. Richard Cantillon*, Acta Oeconomica Pragensia 23, 2015, č. 1, s. 61–68, zde s. 63.

Mezi otázkami, které zde Cantillon otevírá, a které určí povahu ekonomie na další staletí, je také tázání, kdo je to podnikatel.

V opozici k dřívějšímu pojetí podnikatele jako toho, kdo se zabývá jistým obchodováním s vládou, Cantillon úlohu podnikatele novátorsky spojuje s nejistotou a tvrdí, že je to právě podnikatel, kdo nese riziko v očekávání budoucích zisků. Pro fungování hospodářského procesu a prosperitu celého hospodářství je nezbytná existence podnikatelů, beroucích příslušná rizika na sebe. Cantillon si uvědomuje nejistotu budoucnosti i to, že každá hospodářská aktivita je z podstaty riziková.⁴

V rozporu s Cantillonovými úvahami říká jiný význačný ekonom, J. B. Say (1767–1832), že podnikatel je ten, kdo kontroluje výrobní faktory. Jako klasický liberál argumentuje Say ve prospěch volného obchodu a roli podnikatele vidí v plánování a předvídání pohybů na tomto volném trhu. Ve dvacátém století je podnikatel opět ten, kdo nese risk a nejistotu. Zásadní podíl na uznání Cantillonova pojetí má Joseph Schumpeter (1883–1950). Podle něj je podnikatel inovátor, který přináší změnu skrze nové technologie tím, že dává prostor tzv. destruktivní síle jako životodárnému prostředku celého kapitalistického výrobního způsobu. Schumpeterovská destruktivní síla ničí starý a obnovuje nový ekonomický řád tím, že otevírá prostor pro nová efektivnější řešení. Schumpeterův kolega z okruhu rakouské subjektivní školy L. E. Mises (1881–1973) charakterizuje podnikatele úspěšným předvídáním a investováním zdrojů v budoucnosti, čímž podnikatel pomáhá upravit a srovnat nabídku a poptávku na různých trzích.

Jakkoliv mohou být psychologické, a částečně i sociologické postupy inspirující, považuje je ekonomie za slepou uličku výzkumu, i když rovněž definuje podnikatele skrze jejich role, a od osmdesátých let intenzivně s psychologii spolupracuje na poli behaviorální ekonomie. Nehledá však už odpověď na otázku, kdo je podnikatel, dokonce ji označuje za chybně položenou. Ptá se, co podnikatel dělá a proč. Hlavní proud ekonomické teorie se soustředí na otázku, za jakých okolností se jednotlivec pouští do podnikání. Jako primární fenomén podnikání vidí fakt, že vzniká nějaká organizace – a to odlišuje podnikání od jiných činností. Zároveň činí předmětem svého výzkumu prostředí, ve kterém se podnikatel pohybuje, a do kterého patří státní instituce, technologické změny, tržní struktura, vlastnické vztahy, vyspělost průmyslu, fáze průmyslového cyklu, ale také geografické

⁴ Výrobce v tržní ekonomice rozděluje Cantillon do dvou tříd. Na „najaté“, kteří dostávají fixní mzdy či fixní renty, a na podnikatele bez fixních, jistých výdělků. Podnikatel-farmář nese riziko fixních nákladů výroby a nejistých prodejních cen a obdobně obchodník či výrobce platí podobné fixní náklady a spoléhá na nejisté výdělky. Tamtéž, s. 66.

místo a kultura. Odtud vyplývají dvě zcela odlišné otázky od těch předcházejících: jež si ekonomové kladli dříve a obě se týkají podnikatelských příležitostí: co jsou to podnikatelské příležitosti, a proč si je někteří lidé uvědomí a jiní ne.

Shrnuto, v dnešním ekonomickém výzkumu podnikání a podnikatelů jde o otázku, jak podnikatelé a podnikání mění sociální realitu. Fundamentální debata – která podnikání a podnikatelství znovu otevírá dalším sociálním vědám a hlavně filosofii – potom stojí na otázce, zda příležitosti existují jako objektivní realita, existují před tím, než začne podnikatelský proces a čekají na objevení, nebo jsou sociálním konstruktem. Zastánci druhé skupiny argumentují, že to, co se stává příležitostí, nemůže být známo nebo anticipováno předem. Protože budoucnost je neznámá, není předem určená, podnikatelé jednají podle toho, čemu v dané chvíli věří, že se stane budoucností. Příležitosti jsou objevovány a současně utvářeny cestou pokusů a omylů, sbíráním informací, předáváním zkušenosti uvnitř omezené sociální skupiny, ale s dopady na celou společnost.

Odtud je zřejmé, proč ekonomická teorie hlavního proudu označuje podnikatele za původce endogenního ekonomického růstu. V charakteristikách podnikatele je zdůrazňováno, že jsou nositeli inovací, ochotni nést riziko, mají organizační a vůdcovské schopnosti, někdy jsou zdůrazňovány právě tyto striktně manažerské dovednosti; ale jako každý pokus o definici i tento vyvolává řadu otázek. Např. co znamená inovace. Znamená to (jak uvádí Schumpeter) dělat něco, co ještě nedělal nikdo nikde dříve, nebo to znamená přinést (do průmyslu) něco, co dosud nebylo použito daným způsobem, v daném regionu nebo v daném odvětví (jak Schumpetera modifikoval Fritz Redlich)? Omezím se proto na konstatování, že podnikat znamená objevovat mezery na trhu a nakládat s omezenými zdroji.

Ve středo- a východoevropském prostoru ovšem je i taková vysoce obecná definice podnikání do jisté míry konfliktní. Střední Evropa je totiž prostorem, ve kterém už od 19. století specifickým způsobem podnikají obce, města, municipality i stát. Vymezují se vůči „běžnému“ podnikání někdy absencí zisku, ale vždy jen limitovanou podnikavostí, jistotou a minimálním rizikem. Po roce 1989 v období překotného budování bezpodmínečného kapitalismu i bez finančního kapitálu. Vždy však se zásobami politického a sociálního kapitálu, založenými na politických pozicích a minulých vztazích. Riziko v tomto druhu „podnikání“ vždy nese někdo jiný, kdo ani není označen za investora. Je tedy možné říci, že stát je nebo byl podnikatelem? Je třeba promyslet, jaké mezery a na jakých trzích stát prostřednictvím volených politiků objevuje a s jak omezenými zdroji vlastně nakládá. To však přesahuje rámec této studie. Vraťme se proto k podnikání soukromému a odpovíme na druhou otázku.

Mezi stovkou celosvětově nevýznamějších firem podle Boston Consulting Group (z roku 2009) je 63 rodinných firem, 31 se státem jako majoritním vlastníkem a pouze 6 soukromých nerodinných firem. S trochou nadsázky by tedy šlo říci, že kapitalismus je rodinná záležitost. Měli bychom tedy používat pojem podnikání jako synonymum pro rodinné podnikání a zavést kategorii nerodinné podnikání. To je totiž ta výjimka, která zasluhuje specifický výzkum. Rodinné podnikání je standard. Historický výzkum ukazuje, že rodinné podnikání je nejstarší formou podnikání a má převahu ve všech oborech podnikání a velikostech firem. Je tedy zřejmé, že právě rodinné firmy mají podstatný vliv na zaměstnanost, přidanou hodnotu, investice, tvorbu kapitálu a jiné agregátní ukazatele, jimiž můžeme poměřovat výkonnost ekonomiky.

Současný ekonomický výzkum ukazuje, že sedmdesát až osmdesát procent všech společností jsou rodinné firmy.⁵ Podle světových statistik více než dvě třetiny všech registrovaných firem na světě jsou rodinné společnosti. Rozptýl v číslech za jednotlivé ekonomiky je dán faktem, že definice rodinné firmy se velmi různí. Některé studie pracují s definicí, podle níž zakladatelé a členové rodiny jsou řediteli nebo vlastní více než pět procent firemního majetku,⁶ jiné pracují i s více než dvaceti či padesáti procenty.⁷ Intuitivní odpověď respondenta v České republice, ale třeba i v Německu, by byla dokonce sto procent. Jiné studie⁸ definují rodinnou firmu jako firmu, ve které je většina vlastnických nebo kontrolních práv vykonávána jedinou rodinou, a ve které jsou zapojeni dva nebo více členů této rodiny. Rozdíly jsou i v národních účtech, resp. ve vykazování rodinných firem.⁹

Co se s počtem rodinných firem a bez ohledu na statistické ukazatele nemění, je jejich ekonomická výkonnost. Kde a jak tedy vést distinkci mezi

5 Ondřej MACHEK – Jiří HNILICA, *Hodnocení vlivu zastoupení rodiny ve vlastnické a řídicí struktuře firem na jejich finanční výkonnost pomocí metody zkoumání shody párů*, Politická ekonomie 3, 2015, s. 347–362, zde s. 347.

6 Andrea COLLI – Esteban GARCIA-CANAL – Mauro F. GUILLÉN, *Family character and international entrepreneurship: A historical comparison of Italian and Spanish 'new multinationals'*, Business History 55, No. 1, January 2013, s. 119–138, zde s. 122.

7 Colin MASON – Charles HARVEY, *Editorial. Entrepreneurship: Context, Opportunities and processes*, Business History 55, No. 1, January 2013, s. 1–8.

8 Paul C. ROSENBLATT et al., *The family in Business*, San Francisco 1985.

9 Např. české výzkumy jsou postaveny na analýze jmen zaměstnanců, což při četnosti jména Novák v Čechách může výzkumy značně zkreslovat a podle mého názoru také zkresluje. Srov. O. MACHEK – J. HNILICA, *Hodnocení vlivu zastoupení rodiny ve vlastnické a řídicí struktuře firem*.

rodinným a nerodinným podnikáním? Čím se liší rodinné a nerodinné podnikání kromě jednoduchých odpovědí o rodinných vazbách mezi vlastníky kapitálu, vedením či dokonce zaměstnanci takových firem? Jakkoli otázky o rodinných vazbách a strategiích mohou být zajímavé a vést k pozoruhodným závěrům, jsem přesvědčena, že na otázku o rozdílu mezi rodinnými a nerodinnými firmami může odpovědět pouze ekonomická analýza. Ta tak činí hledáním odpovědí na otázky, zda rodinné firmy dosahují vyšší rentabilitu než nerodinné, zda dosahují vyšší produktivitu práce, nižší míru zadluženosti, vyšší míru likvidity, či jak využívají příležitostí nejen na domácím, ale také mezinárodním trhu. Odpověď na tyto otázky potom dává možnost lépe porozumět rodinným firmám jako sociálním jednotkám, jejich cílům a vztahům mezi finančními a nefinančními cíli, strategiím, které vedou k dosahování ekonomických i neekonomických cílů, dlouhodobosti v jejich uvažování, návratnosti investic, ale také vztahům uvnitř rodiny či předávaným vzorcům chování a limitům tohoto předávání. Mám na mysli výše zmíněný sklon k riskování, inovacím, respektování tradice či etických norem, a celý komplex vztahů generujících sociální kapitál, ale také způsob analýzy úspěchů i nezdarů a předávání vlastnických podílů. To umožňuje dát rodinnému podnikání náležité místo v utváření ekonomického systému samotného (kapitalismu), které je dáno tím prostým faktem, že rodina je základní ekonomickou jednotkou každého státního společenství (s výjimkou socialistického).

Bez výše naznačené kontextualizace rodinného podnikání zůstávají jejich dějiny jenom vyprávěním. Touto větou už vstupujeme do západní tradice tzv. business history, resp. do diskuse o tom, co to business history je.

Podnikatelé a jejich dějiny: Business History

A hned čelíme netriviální skutečnosti, že totiž čeština nemá ekvivalent tohoto slovního spojení, ostatně stejně jako němčina či francouzština. Termín *business history* nejde přeložit jako dějiny podnikání. Byznys není jen podnik, není to ani nákup a prodej, není to jen středověký trh nebo blízkovýchodní bazar, není to ani moderní průmysl či jakékoliv jeho odvětví. Žádným z těchto obsahů se business nevyčerpává, ale zároveň toto všechno v sobě obsahuje. Zatímco výklad pojmu *byznys* v českém výkladovém slovníku je práce, výdělek, honba za ním, podnikání je vykládáno jako to, co podnikáme a jako výrobní závod. Z angličtiny se slovo *business* obvykle překládá jen jako firma, ale v anglickém výkladovém slovníku je

tento pojem širší: je to práce, povolání, profese, kariéra, zaměstnání, pozice, obchod, obchodování, transakce a vyjednávání, konkrétní oblast podnikání a konečně také v nejširším smyslu slova vztahy, zodpovědnosti, povinnosti a starosti nebo také záležitosti. Jinak řečeno, lidské úsilí o vlastní štěstí, prosperitu a blahobyť¹⁰ v jeho nejrůznějších podobách. A právě tento široký pojem business můžeme vidět za založením oboru business history. Jsou to vlastně dějiny lidské činnosti, dějiny dělání nebo dějiny podnikání v nejširším slova smyslu.

Business history je interdisciplinární vědecký obor *par excellence*. Business history stojí rozkročena nad ekonomikou, historií, sociologií, psychologií a dalšími sociálními vědami. Přesto – nebo právě proto – je nesmírně obtížné položit na stůl jednoduchou, jednoznačnou a napříč různými historiografickými tradicemi akceptovatelnou definici. Na tomto místě se pokusím jednak postihnout základní vývojové tendence, historické mezníky a metodologické posuny v této oblasti zkoumání, které by mělo ukázat business history jako příklad evoluce v sociálních a humanitních vědách. Odpovím tak na otázku, pod vlivem jakých okolností došlo ke vzniku nového oboru, čím je tento obor definován a jaké faktory ovlivnily jeho vývoj. A jednak otevřít prostor další otázce, zda totiž business history je skutečně svébytnou a samostatnou vědní disciplínou.

Přestože lidská aktivita je stará jako lidstvo samo a dlouhá staletí jsou předmětem více či méně soustředěného zájmu také konkrétní formy lidské činnosti, počátky systematického výzkumu v oblasti business history je možné situovat do třicátých let 20. století a vlastní disciplína *business history* se osamostatnila teprve v sedmdesátých letech 20. století. Ale jako téměř u každé vědní disciplíny můžeme i zde vysledovat jakousi proto-historii oboru. První historii jedné firmy – *Lauchhammer Iron Works* – publikoval v roce 1825 Herman Freudenberg. V roce 1900 Richard Ehrenberg, profesor na univerzitě v Rostoku, jako první navrhol, aby se výzkum, který se dnes označuje jako *business history*, konstituoval do podoby samostatné vědní disciplíny. Jeho kniha o bratrech Siemensových představuje dějiny firmy poprvé odpovídající moderním vědeckým standardům sociálních věd.¹¹

Pojem business history byl však poprvé užít dříve, než se sám obor začal konstituovat. Bylo to ve dvacátých letech 20. století, a učinil tak Wallace B. Donham, děkan Harvard University Graduate School of Business Administration (dále jen

10 Antonie DOLEŽALOVÁ, *Blahobyť, luxus... a štěstí v ekonomickém myšlení 2. poloviny 19. století*, Hospodářské dějiny 25, 2010, č. 1, s. 77–92.

11 Fritz REDLICH, *Approaches to business history*, Business History Review 36, Spring 1962, No. 1, s. 61–67, zde 61.

Harvard Business School). Donham psal presidentu univerzity Lowellovi: „... co potřebujeme pro naše účely nejvíce, jsou business history, psané primárně nikoli na základě velkého množství dat z nejrůznějších firemních zpráv a reportů, ale na základě studia specifických situací, ve kterých se podnikatelé a jejich společnosti nacházely v minulosti, abychom mohli s porozuměním srovnávat tyto situace se současnými podmínkami.“¹²

Od samého počátku jsme tedy svědky širokého konceptu oboru, který jde za pouhou historií firmy. Ten se zračí také v zakladatelské listině Business Historical Society z roku 1926: „... napomáhat lepšímu porozumění základním jednotkám finančních, obchodních a průmyslových aktivit napříč světem; jejich neoddělitelnému spojení s blahobytem člověka a jejich moci jako národy, obory a třídy spojující síly; ke spolupráci mezi vědci; pro posílení vědy i businessu a vztahů mezi nimi.“¹³ O rok později se stejnou představou business history přichází na Harvard Business School profesor Norman Scott Brien Gras, hlásící se k odkazu R. Ehrenberga, aby zde zahájil výzkum i výuku v oblasti „Economic and Business History“, které měly podle jeho představ být tak úzce spojeny s konkrétními podnikatelskými problémy, že práce specializovaného pracoviště nabude celospolečenského významu.

V bezprostředně následujících letech však byl vývoj oboru negativně ovlivněn dvěma událostmi. Za prvé to byla hospodářská krize, jejíž dopad byl mnohostranný. Krize pošramotila prestiž podnikání a podnikatelů, a zároveň omezila ochotu firem dát k dispozici své archívy pro vědecký výzkum. Způsobila pokles prostředků věnovaných na výzkum ve společenských vědách, které v USA tradičně plynuly ze soukromých zdrojů; nový, ještě ne zcela konstituovaný, obor business history to prakticky od finančních prostředků odstříhlo. A za druhé došlo ke střetu mezi dvěma osobnostmi, jež společně řídily oborový časopis, kterým byl na začátku třicátých let *Journal of Economic and Business History*, o podobu tohoto časopisu. První z editorů tohoto časopisu, už jednou zmíněný profesor N. S. B. Gras, zastával názor, že časopis by měl přijímat všechny texty z oblasti business history, aby se obor rychle prosadil v odborné komunitě. Jeho kolega a dřívější učitel, profesor Edwin Gay, byl toho názoru, že by měly být přijímány z obou oblastí jen ty nejlepší texty.¹⁴ Protože druhý názor nabyl převahy, Gras časopis opustil a začal budovat vlastní publikační platformu.

¹² Tamtéž, s. 61n.

¹³ Tamtéž, s. 62.

¹⁴ *The Development of Business History up to 1950: Selection from the Unpublished Works of Norman Scott Bryan Gras*, Ann Arbor 1962.

A byl to N. S. B. Gras, kdo definoval oblast business history na další dvě generace, vymezil předmět zájmu i metodologické přístupy, napsal první obecné práce (především *Casebook in American Business History* spolu s Henriettou M. Larson /1939/), a editoval řadu monografií *Harvard Studies in Business History*. Business history se v jeho interpretaci soustředila na široké spektrum otázek: dějiny firem a biografie podnikatelů, dílčí podnikatelské obory, vzdělávání, myšlení, etiku a vztahy mezi podnikateli. Záslouhou N. S. B. Grase byla na Harvardu vybudována tradice výuky a výzkumu v oblasti business history, i nejdůležitější oborová knihovna. A konečně se N. S. B. Gras stal zakladatelem a editorem *Bulletin of the Business Historical Society* (1926–1953), časopisu, který byl později přejmenován na *Business History Review* (1954–), a dnes je nejdůležitějším oborovým časopisem.

Grasův přístup, který je možné shrnout do termínu „dějiny businessu“, dominoval v západní historiografii až do šedesátých let minulého století. Po celou tuto dobu převažovalo pojetí business history jako součásti hospodářských dějin, jež se soustředí na výzkum hospodářských jednotek, z nichž ty, jež můžeme označit jako „firmy“ měly převahu. A to nejen v zemích západní Evropy a USA, ale také v komunistických zemích, kde pevné místo v badatelském portfoliu historiků měly dějiny závodů, byť užívaly více nástroje tradičních politických dějin (popis a biografie) než přístupy, které patřily k výbavě hospodářských historiků na západě, a jejich cílem bylo více poznání sociálních sil, které jsou uváděny do pohybu moderním kapitalismem než samotné ekonomické podstaty podnikání.¹⁵

I když měl N. S. B. Gras množství následovníků, jiní byli frustrováni jeho přehnaným důrazem na detail, a hledali – stále v rámci hospodářských dějin – jiné přístupy. Arthura H. Colea to vedlo až k založení konkurenčního pracoviště přímo na Harvardské univerzitě – *Center for Research in Entrepreneurial History*, které dávalo důraz na využití ekonomické teorie, počínaje Schumpeterovou teorií podnikatele, stejně jako nejnovějších sociologických modelů. Velmi záhy začalo centrum vydávat také vlastní časopis, *Explorations in Entrepreneurial History* (1949–1958; 1963–), profilující se svým důrazem na kvantitativní analýzu (proud kliometrie a nových hospodářských dějin). Ke klíčovým osobnostem centra patřili vedle A. H. Colea David Landes, Thomas Cochran a Alfred D. Chandler.¹⁶

15 Srov. Bohumil LEHAR – Milan MYŠKA, *The study of the history of industrial enterprises in Czechoslovakia since 1945*, *Business History Review* 40, Autumn 1966, No. 3, s. 335–354.

16 Naomi R. LAMOREAUX – Daniel M. G. RAFF – Peter TEMIN, *New Economic Approaches to the Study of Business History*, *Business and Economic History* 26, Fall 1997, No. 1, s. 57–79, zde 59.

Tím byly vytvořeny základy pro další diskusi o podstatě business history a jejím vztahu k hospodářským dějinám a ekonomii. Začátkem šedesátých let se taková diskuse skutečně rozhořela, a během deseti let vedla k osamostatnění oboru. Diskuse byla otevřena na konferenci nazvané *Business History jako výzva pro výuku*, která proběhla na Harvard Business School na podzim roku 1961,¹⁷ a byla na jedné straně vyvolána silicím vlivem teoretických inovací *Center for Research in Entrepreneurial History* a na straně druhé faktem, že v ekonomii se začalo užívat dnes běžné rozdělení domén mezi mikro- a makroekonomií. Protože business history se soustředily na výzkum firem a teorie firmy byla nedílnou a podstatnou součástí mikroekonomie, zdála se být přirozenou a nutnou vazba business history na mikroekonomii. Business history tudíž hledala své nové místo v té složce hospodářských dějin, která měla být analogická k mikroekonomii, tedy v mikro-hospodářských dějinách.

Navíc, období ekonomické prosperity v USA v předcházejícím desetiletí znovu přilákalo do oboru bohaté mecenáše, výzkumy byly znovu financovány americkými firmami, a tak se šedesátá léta nesla ve znamení slovníků podniků a podnikatelů. V novém typu produkce business history byl dán prostor i jinému než hrabivému a kořistnickému kapitálu; ukazovalo se, jak firmy a jejich majitelé přispívali k rozvoji komunit, ve kterých podnikali, věnovali se charitě, umění či budování infrastruktury. V této souvislosti – s rozšířením zájmu business history na oblast sociálních vazeb a sociálního prostředí podnikatelů – se mluví o kulturním obratu v business history. Se znalostí finančního zázemí tohoto obratu je však na místě obezřetnost a také otázka *qui bono*; uvidíme totiž, že za tímto kulturním obratem stojí konkrétní zájem představitelů podnikatelských vrstev zlepšit svou reputaci ve společnosti.

Nicméně, business history se právě díky této „finanční injekci“ mohla vydat na cestu k osamostatnění se z područí své mateřské disciplíny, hospodářských dějin. V ohledu metodologickém se projevilo úsilí o posun od Grasovského pojetí „dějin businessu“ na „business v dějinách“. Toto pojetí se opírá více než o empiristický a narativní přístup o přístup analytický, tedy interpretaci toho, co se doopravdy stalo a kdy, v mnoha případech dovedený k zobecnění jevů v životě firmy, podnikatelských skupin, firem v určité zemi a kultuře v procesu technologických, politických či sociálních změn. Využívány jsou sice tytéž kvantitativní (statistické) a narativní postupy jako dříve, ale postupně se začaly užívat také komparativní metoda a kvantitativní analýza, na základě které jsou konstruovány či rozpoznávány

17 Zásadní příspěvky z diskuse byly publikovány v *Business History Review* 36, Spring 1962, No. 1.

tzv. business systémy s obsahem analogickým sociálním systémům. Tyto metody zkoumají business v totalitě podnikatelských institucí, myšlenkového světa podnikatelů, vzorů firemních vztahů, podnikatelských strategií, rozhodování a jednání. Statistiky přestaly být využívány jako pouhé zdroje dat, a stávaly se v rukou nejlepších představitelů business history podkladem analytických zkoumání, jejichž cílem bylo nejen odpovědět na klasickou otázku historika, co se doopravdy stalo, ale také na otázky, proč se to stalo, a jaké to mělo ekonomické souvislosti. A co je důležité, tento analytický přístup byl založen na znalosti a využití soudobých ekonomických teorií, především teorie ekonomického růstu a jeho interpretaci v širších sociálních souvislostech.

Právě důraz na vysvětlení událostí a jevů začal prohlubovat stále zřetelnější dělící čáru mezi klasickými a analytickými hospodářskými historiky stejně jako těmi, kdo se mezi hospodářskými historiky zaměřili na business history. Zatímco ti první se usilovali pochopit a porozumět jedinečným mikroekonomickým faktům v dějinách konkrétních firem, ti druzí už mítili k zobecnění, využívali konceptualizace a modelování, stejně jako hledání výše zmíněného business systému, reagujícího na postupy jiných sociálních věd, především sociologie a ekonomie.

Z odstupu téměř půl století je patrné, že spojení s ekonomickou teorií bylo intenzivnější než v případě spojení se sociologií a pro rozvoj oboru business history určující. Je zřejmé, že jak ekonomie tak business history věnují pozornost témuž předmětu – totiž ekonomickým aktivitám firem a jednotlivých podnikatelů. A obě hledají odpověď na otázku, jak maximalizovat zisk – ekonomie s pohledem do budoucnosti, business history s pohledem do minulosti. Studují různé aspekty téže skutečnosti. V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let nové metodologické přístupy v ekonomii (teorie rozhodování, teorie her, ekonometrie) umožnily business history podávat zcela nové svědectví o místu businessu v dějinách.

Prvním zřetelně dominujícím prostředím, s nímž se business history usilovaly vypořádat, byly vztahy mezi businesssem a vládami. Klíčovým představitelem tohoto proudu se stal Alfred D. Chandler, který na základě výzkumu, postaveném na dobré znalosti soudobých ekonomických teorií firmy vytvořil metodologický rámec pro výzkum růstu, strategie a struktury firmy v historické perspektivě (*Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise*, 1962). V další své knize, *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business* (1977), potom vyzdvihl roli, jakou v procesu organizačních změn uvnitř firem, jejich způsobu výroby, řízení, a vztahů s vnějším prostředím hraje aktivní manažer. Podle Chandlera totiž tento „viditelný“ koordinátor hraje na stávajícím stupni ekonomického rozvoje významnější

roli než „neviditelná“ ruka trhu. Díky A. D. Chandlerovi se manažerské struktury staly podstatnou součástí dalšího výzkumu business history a A. D. Chandler sám je považován za nejvýznamnějšího business historika 20. století.

Ve stejném období – tedy v průběhu sedmdesátých let – do dějin oboru promluvila také československá a britská hospodářská historička, profesorka Alice Teichová (1920–2015). Spolupracovala s významnými představiteli oboru, včetně A. D. Chandlera (na projektu *International Business and the Growth of Large Enterprises during the 20th Century*), v letech 1973–1984 se zapojila do projektů Harvard Business School (např. do projektu *Multinational Companies*),¹⁸ na University of East Anglia organizovala semináře o business history. Ale především, svou knihou *Economic Background to Munich* (1974) ovlivnila světovou historiografii tím, že dostala do centra pozornosti oblast, která zatím stála mimo hlavní proud zájmu business history – střední a východní Evropu. Tím otevřela business history otázkám, jakým způsobem byl business v dějinách ovlivněn rozdílnými právními tradicemi nebo spojením podnikání s městským, municipálním či státním zájmem, a především otázkám o vlivu politických, ideologických a institucionálních změn na podnikání v širším slova smyslu.¹⁹

Toto široké portfolio otázek je dnes v business history normou. V konferenčních výzvách, v editorialech klíčových časopisů či textech svých nejvýznamnějších představitelů se obor distancuje od popisných dějin podnikání (enterprise history), biografií podnikatelů, dějin institucí, ekonomických sektorů a výrobních odvětví nebo průmyslových oblastí. Vyvstává tak otázka, co to tedy jsou business history, jestliže nejsou dějinami firem a odvětví?²⁰ Business history se dnes definují hledáním business systémů (analogicky k sociálním systémům) a vztahů mezi různými sociálními skupinami v procesu výroby, distribuce a služeb (včetně např. vzdělávání), a staví do popředí otázky, které dříve opomíjely. Jde o otázky vysvětlující spojení mezi makroekonomickou výkonností a mikroekonomickými problémy firmy, jak jsou zaznamenány v účetních výkazech firem. Jde ale také o otázky, jak firmy přispívají k dlouhodobému ekonomickému růstu, či jak světové hospodářské okolnosti v různých fázích globalizace a deglobalizace korespondují s rozvojem podnikatelských struktur a vztahů.

18 Není bez zajímavosti, že toto téma bylo nosné ještě na posledním Světovém kongresu hospodářských historiků v Kjótu v roce 2015, a to ve vazbě na rodinné podnikání.

19 Antonie DOLEŽALOVÁ, *An Economic Historian of Central Europe, Prof. Alice Teichová (1920–2015)*, *Austrian History Yearbook* 47, April 2016, s. 191–194.

20 Arthur H. COLE, *What is Business History?*, *Business History Review* 36; Spring 1962, No. 1, s. 98–106, zde 104.

Podle *Oxford Handbook of Business History* (2007) business history zahrnuje business systémy, podnikatele a podnikání, průmysl a firmy v jejich historickém kontextu, v jejich komplexitě a v jejich interakci s politickým, ekonomickým a sociálním prostředím. Business history spojuje ekonomické činnosti, ekonomickou teorii, stejně jako sociální a kulturní prostředí v němž se jakékoliv (ekonomické) činnosti a rozhodování odehrávají. Dnešní (nová) business history je empiricky i teoreticky založený vědecký obor, který je schopný konstruovat teorie stejně jako testovat empirická data. Využívá kvantitativní a kvalitativní analýzu i komparativní metodu. Pracuje s archivními zdroji, statistickými daty i orální historií.

Definici převzatou z *Oxford Handbook of Business History* je však třeba doplnit konstatováním, že v posledních desetiletích se business history rozdělily do tří proudů: první se soustředí na výzkum jedinečných případových studií, které zkoumají konkrétní témata a problémy. Druhá sleduje proměňující se postavení businessu ve společnosti a třetí se zabývá business history jako jakýmsi dodatkem ke zkoumání ekonomického růstu, jeho příčin, podob a projevů. Business history tak jako (obsahově) široce otevřené dějiny lidské činnosti a podnikání vypovídají z historické perspektivy o třech následujících rovinách:

Za prvé o tom, co je to výroba, prodej, nákup, distribuce a služby.

Za druhé o tom, jak jsou ve výrobě prodeji, nákupu, distribuci a službách vytvářeny konkrétní jednotky, jak jsou řízeny, a jaké dosahují hospodářské výsledky.

A konečně za třetí, jak a jaké vztahy se utvářejí uvnitř těchto jednotek i mezi nimi a okolním sociálním prostředím (sem patří také specifické formy loajality, které projektujeme do rodinných firem). To vše v historické perspektivě.

Mistrovská díla oboru jsou ta, která dokáží – a dokázala – ve stejné míře naplnit všechny tři tyto roviny. Tyto práce ukazují, že pokud přemýšlíme o historických procesech v jejich celistvosti, tak pochopení funkce a vývoje podnikání v tom nejširším smyslu slova může napomoci našemu pochopení sociální reality, protože děláni (a podnikání) v ní představuje stejně důležitou instituci jako vlády, církve, školství nebo třeba vlastnictví.

Nutně však musíme připustit, že většina produkce z oblasti business history těmto (programovým) nárokům nedostojí. Během posledních čtyřiceti let se nijak zásadně nezměnilo převažující zaměření článků v klíčových odborných časopisech – totiž na dějiny průmyslu (37 %) a konkrétních firem (22 %), a pouze minimální množství článků je čistě teoretických (10 %). Zřetelně stouplo pouze množství studií, které diskutují teoreticko-ekonomický nebo metodologický přístup (v roce

1970 to bylo sedmnáct procent článků, v roce 2012 třicet osm procent článků).²¹ Business history se tedy na jedné straně distancují od dějin podniků a popisnosti, na straně druhé teoretický základ výzkumu je stále omezeného rozsahu.

Vývoj oboru business history jako příklad evoluce v sociálních a humanitních vědách ukazuje, že na počátku konstituování nového oboru stál požadavek několika ekonomů a hospodářských historiků doplnit naše poznání sociální reality o aspekty, na které dosavadní vysvětlení historických procesů zapomínalo. Zkoumání v business history bylo na svém počátku pevnou součástí hospodářských dějin; o původní společné cestě svědčí mimo jiné i výše zmíněný časopis *Journal of Economic and Business History*. Velmi rychle se podařilo obor institucionalizovat formou pracoviště na jedné z nejvýznamnějších univerzit na světě a založit odborné časopisy, výzkumná centra i stavovskou organizaci. Tím však paradoxně obor opustil syntetizující pohled hospodářských dějin a na několik desítek let došlo v rámci hospodářských dějin k jeho určité izolaci, když se obor vydal cestou detailního zkoumání dějin podnikání, firem a celých odvětví. Na začátku šedesátých let impulz ze strany mikroekonomie (a také finančních injekcí donorů), která teorií firmy naprosto přesně odpovídala svým vymezením předmětu zájmu business history, vedl k opuštění syntetizujícího pohledu a ke vzniku jakési historické teorie firmy. Tím se ale současně business history více propojily s ekonomickou teorií a do určité míry i sociologií, když dokázaly těžit z jejich rozvoje a aplikovat nové postupy na historický materiál. Od devadesátých let dochází k intenzivnějšímu zasazení výzkumu v rámci business history do makroekonomického, politického a sociálního kontextu a business history neskrývá své úsilí o nový syntetizující pohled. Business history tak za těch téměř devadesát let svého vývoje opsaly pomyslný kruh a jako obor jsou otevřeny nejen ekonomům a historikům, ale také sociologům, antropologům a filosofům. Dějiny firem, podniků a podnikatelů zůstávají vzdáleným počátkem oboru. Dnes se obor sám definuje jako ten, který zkoumá roli, jakou business a podnikatelé hrají ve společnosti v historické perspektivě.

Na počátku 21. století už jde o obor stojící mimo hospodářské dějiny. Nicméně, specializovaná pracoviště business history najdeme stále pouze na ekonomických fakultách amerických a západoevropských univerzit (a lze je spočítat na prstech jedné nebo dvou rukou). A je také třeba připustit, že komunikace mezi představiteli business history na jedné straně a historiky, ekonomy a hospodářskými historiky na straně druhé, je jenom minimálního rozsahu. Odlišují se svým

21 Číslo převzata z Abe de JONG – David M. HIGGINS – Hugo van DRIEL, *Towards a new business history?*, Business History 57, 2015, No. 1, s. 5–29.

profesním základem (v celosvětovém srovnání podstatnou část hospodářských historiků tvoří vzděláním ekonomové, zatímco business historiků historikové),²² profesní organizací (např. Economic History Association vs. Business History Conference) a konečně také publikačními platformami.²³ Neliší se však zásadním způsobem v otázce svého předmětu či metodologie.

Není možné neuzavřít tento stručný přehled vývoje oboru konstatováním, že za konstituováním oboru stojí mnohem více než metodologické a obsahové štěpení spíše rozpor mezi vůdčími osobnostmi a finanční podpora výzkumu v business history od bohatých mecenášů, která souvisela s jejich úsilím o společenské uznání, a která v šedesátých letech otevřela dveře nikoli konstituování nového vědeckého pole, ale spíše odštěpení části výzkumných pracovišť od hospodářských dějin a tedy jejich fragmentaci. A tento proces byl v srpnu roku 2016 korunován prvním světovým kongresem business history v Bergenu.²⁴ S českou účastí, která je mimo jiné důkazem přetrvávajících průniků mezi hospodářskými a business historií.

Podnikání mezi vědeckými obory

Viděli jsme, jak se v průběhu 20. století s většími či menšími úspěchy konstituoval samostatný vědní obor, zkoumající podnikání. Rubem tohoto procesu byla už od počátku jistá izolace, a silné vnímání oboru jako pouhého propagandistického nástroje podnikatelů. Chceme-li proto odpovědět na poslední otázku této studie, totiž jaký je vztah mezi business history, ekonomickou teorií a hospodářskými dějinami při výzkumu podnikání, je dobré rozdělit ji do dvou rovin a specifikovat:

22 Naomi R. LAMOREAUX – Daniel M. G. RAFF – Peter TEMIN, *New Economic Approaches to the Study of Business History*, Business and Economic History 26, Fall 1997, No. 1, s. 57–79, tady s. 57.

23 Kromě Business History Review jde o časopis Business History, který vznikl v roce 1958 a vydává jej nakladatelství Routledge, a časopis Family Business Review, který vznikl v roce 1988. V prvních dvou časopisech je přitom množství článků zaměřených na specificky rodinné podnikání omezené, i když v posledních letech lze zaznamenat jejich stoupající počet. Do roku 1989 však tendoval k nule; jednou z výjimek je např. studie: Jürgen KOCKA, *Family and Bureaucracy in German Industrial Management 1850–1914* z roku 1971, která byla součástí nové vlny business history.

24 20th Annual Congress of the European Business History Association 2016 / 1st World Congress on Business History, August 25–27, Bergen, Norway. Dostupné z <http://www.uib.no/en/bhbergen2016> (ověřeno 7. 8. 2017).

- jaký výsek podnikání a podnikatelství sledují jednotlivé obory, které se věnují výzkumu podnikatelů jako sociální skupiny a jejich sociálních aktivit
- jaké aspekty je třeba vzít do úvahy, když přemýšlíme o podnikatelích a podnikání.

Jestliže budeme hospodářské dějiny definovat jako ekonomii v dlouhé časové perspektivě, jako historii událostí a faktů ekonomické povahy v jejich souvislosti s jednáním jednotlivců, firem a celých společností v dynamickém procesu institucionálních a sociálních změn, byly dějiny podnikání původně tou částí hospodářských dějin, která se soustředí na události ekonomické povahy v relaci k firmám jako základním výrobním jednotkám. Na rozdíl od hospodářských dějin však vůbec nemusí mít dlouhou perspektivu.

Od šedesátých let je zřejmé, že dochází ke propojování výzkumu podnikání s ekonomii, kdy nové poznatky ekonomické teorie jsou aplikovány na historický materiál. V této souvislosti má silnou vypovídací hodnotu nejen výše zmíněný fakt, že specializovaná pracoviště pro výzkum podnikání najdeme na ekonomických fakultách, ale také fakt, že speciální řady prestižních nakladatelství zabývající se podnikáním z historické perspektivy najdeme pod hlavičkou ekonomie (Cambridge University Press, Routledge, Springer, Palgrave, Sage). Ale zatímco na počátku tohoto propojování se zdálo, že dějiny podnikání jsou orientovány mikroekonomicky a hospodářské dějiny si podržely v této dělbě práce makroekonomické procesy (makroekonomické agregáty jako národní důchod atd.), dnes už tato jednoduchá dichotomie neplatí. Rozdíl v jejich přístupech sice zůstává založen na makro- či mikroperspektivě zkoumaného problému: zda badatel konkrétní událost nebo problém ekonomické povahy sleduje z pozice národní (nebo nadnárodní) ekonomiky nebo konkrétní firmy, ale otázky, témata, a metodologie se stále zřetelněji (opět) přibližují.

Dějiny firem či podniků a životopisy podnikatelů jsou minimálně stejně silným zdrojem zájmu o výzkum podnikání, jako mikroekonomická teorie firmy, ba dokonce historicky starším. Nejpozději od začátku šedesátých let je ale zřejmé, že pojetí, které je založeno na chronologicky řazeném popisu, je silně limitující, ba nedostatečné.²⁵ Od té doby s proměnlivou intenzitou do výzkumu vstupují další sociální vědy – sociologie, psychologie, antropologie či teorie managementu – ale také filosofie nebo hospodářská politika, či dějiny ekonomického myšlení související bezprostředně s podnikáním (vývoj účetnictví, vědecký management,

25 A. H. COLE, *What is Business History?*, Business History Review 36; Spring 1962, No. 1, s. 98–106, zde s. 102.

racionalizace výroby, apod.). Ptají se po sociálních souvislostech podnikání, morálně psychologických vlastnostech podnikatelů, předpokladech k podnikání či specifických podnikatelských dovednostech, ale také po podstatě podnikatelských příležitostí či inovací a podnikatelského objevování. Zkoumání podnikání se znovu stává komplexní disciplínou, která nevypráví pouze příběhy konkrétních jedinců či firem, ani pouze neprovádí finanční analýzu jejich efektivnosti, ale vypovídá o sociální realitě v její komplexnosti: studovat podnikání dnes znamená studovat roli, jakou podnikání v nejširším smyslu slova hraje ve společnosti.

Odtud vede přímá linka k druhé rovině poslední otázky, totiž jaké aspekty je třeba vzít do úvahy, když přemýšlíme o podnikání a jeho významu.

Zaprvé, protože podnikání je v prvé řadě záležitostí ekonomickou (ekonomie myšlená jako věda o lidském rozhodování a jednání), musíme vzít do úvahy jeho efektivnost. První a základní pohnutkou veškerého podnikání je úsilí o vlastní štěstí jedince a jeho prosperitu, definovanou však nejen ekonomickými kategoriemi. Podnikání je proto nezbytné vystavit široce založené nákladově výnosové analýze a ptát se nejen, zda podnikání dosahuje zisku, ale také zda je udržitelné, zda nevyvolává externality, zda přispívá k dlouhodobému ekonomickému růstu, jak je ovlivňováno světovým hospodářským vývojem v různých fázích globalizace a deglobalizace, a jak koresponduje s rozvojem podnikatelských struktur a vztahů v dané sociální struktuře a institucionálních podmínkách.

Za druhé je už z právě řečeného zřejmé, že zásadní roli při studiu dějin podnikání hraje poznání vnějšího prostředí, v němž se podnikatelský proces odehrává. Dokládá to i dnes už klasická kniha Harolda Jamese, *Family Capitalism (Wendels, Haniels, Faks, and the Continental European Model)* z roku 2006, která pokrývá více než dvě stě let historie podnikání tří významných (rodinných) firem v různých evropských zemích. James v ní ukazuje, jak sociální změny a státoprávní uspořádání formovalo rozvoj (rodinných) firem a evropského kapitalismu docela odlišným způsobem než v angloamerickém prostředí. James jednak prokázal, že spojení mezi rodinou a kapitalismem se zřetelně vyjevuje právě v oblastech mimo USA a Velkou Británii, ve smyslu jiného kulturního kontextu. Protože způsoby, ve kterých se rozdílné právní tradice utvářely, ovlivňovaly také vývoj různých typů firem. Jde o otázky práv akcionářů, spojení rodinných firem s městským, municipálním či státním prostředím, a odtud různé způsoby řešení otázky ochrany akcionářů a informací v konkurenčním boji, jinak nastavená pravidla hospodářské soutěže, hranice monopolizace, otázky zdanění a státní podpory, inflace, hospodářských reforem či změn v geopolitické situaci. Roli hraje i problém změn

politických a ideologických režimů – zvláště v turbulentní střední a východní části Evropy. Zároveň je třeba nepřehlížet, že podnikatelé a podnikání jsou aktivními hráči v procesu institucionálních změn²⁶ – a to už tím, jaké strategie vstupu do veřejného prostoru volí už tím samotným faktem, že vstoupí do sféry podnikání. V dalším kroku potom samozřejmě tím, že aktivně (např. prostřednictvím lobbyingu) ovlivňují výše vyjmenované institucionální podmínky.

Za třetí je proto nezbytné vzít do úvahy podnikatelské strategie. Ty jsou na jedné straně dány motivacemi a morálně volnými vlastnostmi podnikatelů samotných, a na straně druhé v předcházejícím bodě zdůrazněnými institucionálními podmínkami. Každá změna institucionálních podmínek totiž narušuje stabilitu a vyvolává změny v sociální struktuře, což může vést nejen ke změně podnikatelských strategií, ale i rozkladu podnikatelských struktur samotných. Strategie podnikatelů se proto odvíjí např. od pružnosti mezd a dalších faktorů ovlivňujících rovnováhu mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, ale také od schopnosti podnikatelů vytvářet sociální sítě, které opět mohou být časově a lokálně determinovány. Jednoduše řečeno, podnikatelské strategie se mění s časem a prostředím, přičemž oproti nerodinným firmám jsou více ve vleku „rodinných záležitostí“. V rodinných firmách nastává totiž specifická podoba „střetu zájmů“: když je např. člen rodiny akcionářem a současně i představitelem výkonných funkcí ve firmě, má jeho selhání řešené ztrátou pozice širší dopady než jen na trh manažerů. Může vést k rodinným roztržkám, které ve svém důsledku mohou snižovat výkonnost a efektivnost celého podnikání. Obdobně rodinné firmy mohou mít větší sklon k bankrotu. Nemusí totiž být ochotné nechat případné věřitele monitorovat firemní finance, a proto nejsou ochotné přijmout úvěr či půjčku ze zdrojů mimo rodinu.²⁷ Přitom samotné přijímání úvěru může mít celou řadu dalších pozitivních i negativních efektů včetně mobilizace kapitálu a narůstající vertikální sociální mobility na straně pozitivních efektů a nedostatečné inovace technologií na straně efektů negativních. Otázky firemních strategií v rodinných i nerodinných firmách však zůstávají zatím mimo hlavní proud výzkumu nejen v business history či dějinách podnikání, ale také v ekonomii: z analýzy 291 článků o rodinném podnikání, které byly publikovány ve třiceti významných časopisech zaměřených na management mezi léty 2001 a 2007 vyplynulo, že jejich nejčastějšími tématy jsou správa společností (56), leadership (46) a nástupnictví (44). Ekonomickým a neekonomickým

26 Antonie DOLEŽALOVÁ, *Economic Elites Between Business and Politics*. Introductory Remarks. Referát přednesený na XVIII. World Economic History Congress v Kjótu, rkp.

27 Příklady neochoty rodinného podnikání k úvěrování v Tridentu v 18. století uvedla Cinzia Lorandini v referátu předneseném na Economic History Conference, 1.–3. 4. 2016, Robinson College, Cambridge.

cílům rodinných firem, formulacím strategií a dlouhodobému plánování je věnována pozornost pouze okrajově.²⁸

Odtud je za čtvrté třeba zdůraznit fakt, že maximalizace zisku je sice základní, nikoliv však jediná motivace k podnikání. To neodbytně znovu vrací na scénu bohatou rodinu Buddenbrookových a tzv. buddenbrookovský syndrom. Ten má svůj původní obsah v medicíně, kde znamená podcenění zdravotních symptomů a pozdní léčbu, v důsledku čehož dochází ke zdánlivě náhlému úmrtí pacienta, a odkazuje k náhlé a až kuriózní smrti konzula Thomase Buddenbrooka na následky extrakce zubů. V business history se používá k vyjádření neschopnosti rodinných firem přetrvat i po nástupu třetí generace: Thomas Buddenbrook byl představitelem třetí generace v rodinné firmě a s ním firma skončila. Jeho bratr, sestra, ani syn v rodinné tradici pokračovat nechtěli nebo nemohli. Úpadek firmy ale zároveň otevřel rodinným příslušníkům možnost začít se věnovat tomu, co je skutečně naplňovalo – filantropii, filosofii, politice, vzdělání, hudbě. Buddenbrookovský syndrom tak v obecné rovině upozorňuje na obtíže spojené s mezigenerační obměnou, především na nároky kladené na schopnost každé další generace reagovat nejen na vnější podmínky (kterým čelí všechny firmy), ale také na vnitřní zdroje fungování rodinné firmy, které zahrnují mezigeneračně sdílené dovednosti a hodnoty, stejně jako úspěšný mezigenerační transfer aktiv firmy (čemuž mohou bránit tak specifické okolnosti, jako jsou institucionální překážky dědictví v ženské linii nebo společenské předsudky vůči ženám na manažerských pozicích). Navíc, mění se nejen podnikatelské strategie a vnější prostředí, mění se také představy o tom, co je to úspěšná firma a konečně také představa o tom, co je to spokojený a šťastný život.

To nás přivádí k pátému aspektu, kterým je pojetí podnikatele jako sociálního aktéra. Opakovaně jsme zdůraznili, že výzkum (rodinného) podnikání je zaměřen na uspořádání vztahů mezi jednotlivci, rodinami, státem a trhem v procesu podnikatelského objevování. Aktérem tohoto procesu je vždy podnikatel. Ve své činnosti, která je založena na podnikatelském objevování a vyznačuje se sklonem k riskování a inovacím, využívá zásob sociálního kapitálu, které naakumuloval díky předcházejícím transakcím a vztahům s jinými účastníky tržního procesu. A už z toho důvodu, že – jak jsme také konstatovali – kapitalismus je „rodinná záležitost“, protože většina firem se dá definovat jako rodinná, je v procesu tvorby sociálního kapitálu třeba opustit dosavadní převažující genderově diskriminační

28 Bart J. DEBICKI – Curtis F. MATHERNE III – Franz W. KELLERMANN – James J. CHRISTMAN, *Family Business Research in the New Millennium. An Overview of the Who, the Where, the What, and the Why*, Family Business Review 22, June 2009, No. 2, s. 151–166, zde s. 158.

pojetí historiografie a uvažovat na místě podnikajícího aktéra také ženy. Od počátku kapitalismu se totiž ženy stejně jako muži podílely na utváření tržních vztahů nejen tím, že byly součástí podnikající rodiny jako manželky, matky a hospodyně, ale také tím, že podnikaly, investovaly, inovovaly, objevovaly, riskovaly, řídily (rodinné firmy); nejčastěji domácké a ne-domácké aktivity kombinovaly.²⁹ Sociální kapitál v genderově nediskriminačním pojetí nabývá formy tradice, reputace, důvěry, ale také sociálních norem a sankcí, které mohou některé účastníky tržního procesu vylučovat, stejně jako otevírat dveře novým sociálně-ekonomickým příležitostem, transferu know-how, sociální mobilitě a společenskému uznání.

Uzavřeme za šesté, že brát vážně komplexní přístup k výzkumu podnikání, který by zahrnoval i další sociální vědy, znamená vzít v potaz také neformální normy, které jsou ve společnosti dodržovány; řeč je o morálce a náboženství. To znamená vzít v potaz na prvním místě otázku etických principů podnikání stejně jako míru morálního chování jednotlivých podnikatelů. Otázku podnikatelské etiky otevřela už velká hospodářská krize, dnes je oživována konjunkuralistickými proklamacemi o společenské zodpovědnosti firem, ale má stále svůj pevný morální základ v jednoduché úvaze, že jde vždy o téhož člověka, ať už jej zachycujeme v podnikatelských či soukromých vztazích. Morální normy nejsou kabát, který se v práci pověsí na věšák. Druhou stranou téže mince je potom – protože tato studie je zaměřena na historickou perspektivu výzkumu podnikání – zodpovědnost historika, jenž podnikání analyzuje, protože jeho práce je také podnikáním svého druhu. Jestli je totiž v historickém vylíčení podnikatel někdo, kdo umí chytračit, vyjít s vládou, napálit ostatní, aniž by následovala reflexe těchto postojů, znamená to, že představa takového autora o podnikání a podnikatelích uvízla někde před Cantillonem v polovině 18. století. Takový podnikatel potom vždycky myslí primárně na svůj vlastní prospěch a akumulaci bohatství, které je schopný vyjádřit pouze materiálně.

Podnikání je druhem panství, v němž je cosi cynicky zoufalého, cosi jako vůle k slasti a zániku v chtivosti, jak také píše T. Mann, a slovo samotné má pořád hanlivý příděch. Tak jako my se dnes pozastavujeme nad tuneláři posledních dvaceti pěti let, neměli bychom přehlížet, že takových strategií jsme svědky napříč staletími, a naše hodnocení by mělo zůstat konzistentní.³⁰ Podnikání je objevování

29 B. Zorina KHAN, *Invisible Women: Entrepreneurship, Innovation, and Family Firms in Nineteenth-Century France*, The Journal of Economic History 76, March 2016, No. 1, s. 163–195, zde s. 167.

30 V této souvislosti alespoň zmínka o ožehavém tématu stavu archivů dnes nebo v privatizaci v devadesátých letech aktivních firem, protože to bude jednou zdroj pro práci dalších generací historiků; existující fondy nejsou vždy zpracovány s porozuměním ekonomickým souvislostem.

a inovace, ale pokud někteří objevili jenom způsob, jak přechytračit svého partnera, nadřízeného, nebo pronajímatele půdy, nejde o podnikatele, ale zloděje či podvodníky.

Závěr

Tato studie si kladla za cíl prozkoumat definiční znaky podnikatelství a metodologické, stejně jako historiografické aspekty dějin podnikání, s důrazem na původní americkou tradici tzv. business history.

Být podnikatelem znamená objevovat mezery na trhu a nakládat s omezenými zdroji. Převážná část těchto objevovatelů a inovátorů má rodinnou povahu; s trochou nadsázky lze říci, že celý kapitalismus je rodinnou záležitostí.

Zkoumání podnikání v historické perspektivě je v mezinárodním měřítku doménou business history. Obor se konstituoval od třicátých let 20. století částečně pod vlivem osobních a názorových střetů mezi zastánci různých představ o hospodářských dějinách, a částečně pod vlivem metodologických impulsů přicházejících z celého spektra sociálních věd. Popisné dějiny podnikání a podnikatelů jsou dnes už jen vzdáleným počátkem formulování předmětu a metodologie oboru, který se téměř třicet let považuje za samostatný a v roce 2016 realizoval svůj první světový kongres.

Vztah mezi business history, ekonomickou teorií a hospodářskými dějinami zůstává dialektický a velmi úzký; výzkum podnikání v historické perspektivě se nevyčepřává pouze popisem vývoje firmy či života podnikatelů, zahrnuje také dějiny nejrozličnějších podnikatelských nástrojů, podmínek k podnikání, vzdělání, myšlení, etických principů. To vše s cílem postihnout místo podnikání v nejširším smyslu slova v dějinách. Teprve budoucnost ukáže, jak životaschopné pole vědeckého zkoumání opravdu představuje.

Business History.

The scientific discipline between history and economics

ANTONIE DOLEŽALOVÁ

This study analysis the defining attributes of entrepreneurship and both the methodological and the historiographical aspects of the history of doing business with the emphasis on the original tradition of business history in the USA. The study answers four questions:

1. how is the entrepreneurship defined;
2. what is the difference between entrepreneurship and family entrepreneurship;
3. what was the development of the field of “business history”;
4. what is the relationship between business history, economic theory and economic history.

Being an entrepreneur means finding gaps in the market and dealing with scarce resources. In today's economic research of entrepreneurship and entrepreneurs, the question stands in how entrepreneurs and entrepreneurship change social reality. The fundamental debate consists in asking whether opportunities exist as an objective reality awaiting discovery or are a social construct. In any case, the majority of entrepreneurs are of a family nature; the whole capitalism is but a family affair.

Exploring entrepreneurship in a historical perspective is a domain of business history. The subject field has been established in the USA since the 1930s partly under the influence of both personal and opinion conflicts among the proponents of various ideas on economic history and partly under the influence of methodological impulses coming from the whole spectrum of social sciences.

Today business history is an interdisciplinary discipline par excellence; it stands astride over economics, history, sociology, psychology, and other social sciences. It is a discipline that examines what role business and entrepreneurs play in society in the historical perspective. Descriptive history of companies, businesses and entrepreneurs are now already only a very distant beginning of the discipline.

The relationship between business history, economic theory and economic history remains dialectical and very narrow in order to capture the place of business in the widest sense of the word in history.

STUDIE

Podnikatelé českých zemí. Pokus o historiografickou bilanci

PETR POPELKA – EDUARD KUBŮ – BARBORA ŠTOLLEOVÁ

**PETR POPELKA – EDUARD KUBŮ – BARBORA ŠTOLLEOVÁ:
Entrepreneurs in the Czech Lands. An Attempt to Provide a Historiographical Account**

Subsequent to the 1989 revolution, the scope of historical research expanded such that researchers' focus was transferred to topics which had been of peripheral concern in previous decades because they were ideologically unsuitable. A natural departure from the preferred history of the workers movement towards research of social elites took place, a trend that was marked in Czech historiography for at least two decades. The study of modern businesses and entrepreneurship was no different, with a consistent rise seen in the study of this field of research from the early 1990s. As in many other fields of historical investigation, domestic research had to confront the thorough methodology and rich ideas of modern business history, which has been a fully established research field for many decades. Looking back retrospectively, despite all its limits, research in this historiographical segment had many years of tradition and current research builds on this tradition. There are now an almost inexhaustible number of studies on various issues related to the development of industrial production in the Czech lands during the industrialisation period. Over the past few decades, it has mainly been studied on individual entrepreneurs

or entrepreneurial families which have been published on the history of entrepreneurs. There are significantly fewer papers on entrepreneurial groups defined by sector or region, and we have only vague notions of entrepreneurship as a social group.

Key words: modern entrepreneurship, business history, historiography, methodology

V současnosti¹ existuje téměř nepřeberné množství studií o nejružnějších otázkách vývoje průmyslové výroby v českých zemích v období industrializace.² V ostrém kontrastu k tomu však stojí naše poznání podnikatelstva českých zemí. K dějinám podnikatelů byly v české (resp. československé) historiografii publikovány za posledních několik desítek let převážně studie o jednotlivých podnikatelích nebo podnikatelských rodinách. Podstatně méně prací existuje o oborově či regionálně vymezených podnikatelských skupinách, o podnikatelstvu jako sociální skupině máme stále spíše mlhavou představu. Ačkoli známe proces industrializace z pohledu kvantifikovatelných dat o průmyslové výrobě relativně dobře, dlouho stáli stranou pozornosti v české historiografii ti, kterým za zrod moderního průmyslu vdčíme.³

- 1 Úvod této stati jakož i následný přehled současných hlavních trendů české historiografie ve výzkumu podnikatelstva vychází z přehledové studie: Petr POPELKA, *Entrepreneurs in the Lands of the Bohemian Crown during the long 19th century: an attempt at a historiographic evaluation*, která bude uveřejněna v rámci druhého svazku ediční řady *Mitteleuropäische historische Perspektiven / Central European Historical Perspectives* nakladatelství LIT Verlag. Viz též Jiří ŠTAIF (ed.), *Moderní podnikatelské elity. Metody a perspektivy bádání*, Praha 2007, s. 9–20; Petr POPELKA, *Business Strategies and Adaptation Mechanisms in Family Businesses during the Era of the Industrial Revolution*, *Hungarian Historical Review* 4, 2015, s. 805–833, zde především s. 805–808.
- 2 Jan HÁJEK, *Podnikatelstvo, ekonomické elity, podnikání jako socioekonomický fenomén. Otevřené otázky i aktuální desiderata naší ekonomicko-sociálně orientované historiografie*, in: X. sjezd českých historiků, Svazek II, Ostrava – Praha – Brno 2013, s. 71–82; Vlastislav LACINA – Jan HÁJEK – Lubomír SLEZÁK, *Historiographie der modernen Wirtschaftsgeschichte der böhmischen Länder an der Wende vom 20. zum 21. Jahrhundert*, *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen* 8, 2007/2008, s. 197–221; V. LACINA – J. HÁJEK – L. SLEZÁK, *Historiografie moderních hospodářských dějin českých zemí koncem 20. a na počátku 21. století*, *Hospodářské dějiny* – *Economic History* 24, 2009, s. 221–246.
- 3 Milan MYŠKA, *Stav a perspektivy studia dějin podnikání a podnikatelů v České republice*, VIII. sjezd českých historiků, Hradec Králové – Praha 1999, s. 287–295; TÝŽ, *Prolegomena k historickému výzkumu podnikatelstva jako sociální skupiny*, in: Pocta Josefu Polišenskému, Olomouc, 1996, s. 119–126; P. POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava 2011, s. 9n.

Vývoj bádání o vývoji podnikatelstva prošel v české historiografii turbulentním vývojem. Zájem českých historiků o výzkum dějin podnikatelstva byl zpočátku malý. Tento badatelský handicap byl způsoben příčinami, které mají své historické kořeny. V prvé řadě se čeští historikové již od dob Františka Palackého, který jako první zformuloval nacionální koncepci národních dějin, primárně věnovali těm společenským skupinám, jež byly pevně zakotveny v české národní společnosti. Formující se česká společnost byla societou venkovskou a maloměstskou s výraznou agrární tradicí. Skupina národnostně českého průmyslového podnikatelstva se začala pozvolna formovat teprve od přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století, což souviselo mimo jiné i s postupným akcionováním průmyslové výroby v českých zemích a s možností snazšího uplatnění i kapitálově slabších jedinců. O českých podnikatelských elitách je pak možno mluvit až od devadesátých let 19. století. Čeští podnikatelé se rekrutovali převážně z maloburžoasních vrstev a byli navíc dlouhou dobu spojeni jen s některými průmyslovými odvětvími, především potravinářským průmyslem a strojírenstvím.⁴

Naopak značná převaha německých a židovských podnikatelů v oblasti středního a velkého podnikání před vznikem Československé republiky zapříčinila, že se zájem českých historiků soustředil primárně na agrární dějiny, případně na dějiny řemesel.⁵ Tomu odpovídaly i vytvářející se české mentální stereotypy, které vůči podnikatelstvu zaujímaly přinejmenším zdrženlivý, častěji však kritický postoj.⁶ Oproti tomu dějiny podnikatelstva pěstovali zejména němečtí historikové žijící

- 4 K tomu Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha, 2003; Pavla HORSKÁ-VRBOVÁ, *K otázce vzniku české buržoasie*, ČSČH 10, 1962, s. 257–284; J. ŠTAIF, *Die tschechische Unternehmerelite vor 1918*, in: Eduard Kubů – Helga Schultz (edd.), *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten. Die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive*, Praha – Berlin 2004, s. 33–47; Eduard KUBŮ, *Relativ „junge“ und „unreife“ tschechische Unternehmer- und Managereliten in den ersten zwei Jahrzehnten des 20. Jhs*, Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen 8, 2007/2008, s. 43–50; Jiří KOŘALKA, *Die Herausbildung des Wirtschaftsbürgertums in den böhmischen Ländern im 19. Jahrhundert*, in: Peter Heumos, (ed.), *Polen und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1997, s. 57–79.
- 5 Zdeněk JINDRA (ed.), *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin*, Praha 1997, s. 138–161; Jiří ŠOUŠA – Daniel E. MILLER – Mary Hrabik SAMAL (edd.), *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*, Praha 2001; Podíl Františka Kutnana a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti, Semily 1998; Eduard MAUR, *Josef Pekař a česká agrární historiografie*, in: Josef Pekař a české dějiny 15.–18. století, Semily 1994, s. 111–118; Jana PŠENÍČKOVÁ – Olga ROHÁČOVÁ – Jiří ŠOUŠA (edd.), *Pocta nestoru české agrární historiografie: k jubileu PhDr. Josefa Tlapáka, CSc.*, Praha 2003.
- 6 Tatána PETRASOVÁ – Helena LORENZOVÁ (edd.), *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století: úředník a podnikatel*, Praha 2007.

v českých zemích, kteří svými publikacemi o hospodářských úspěších podnikatelů nepřímou podporovali myšlenku německého hospodářského a obecně civilizačního přínosu českým zemím.⁷

V meziválečném období zůstává tento základní trend nadále zachován. V české historiografii hospodářských a sociálních dějin let 1918–1938 je stále zřejmá převaha agrárních dějin, které finančně i personálně podporovala vůdčí politická síla meziválečného Československa – agrární strana. Poněkud větší zájem o dějiny průmyslu stále přetrvával mezi německými badateli v českých zemích, zvláště o odvětví, která byla tradičně spojena s německým etnikem.

Po druhé světové válce nastal v československé historiografii rychlý a zásadní obrat směrem k historicko-materialistické metodologické orientaci. V tomto období dochází k podstatnému přehodnocování dosavadní historiografické tradice. Na výsluní se sice dostávají hospodářské a sociální dějiny, které tvoří jádro nového uvažování o dějinách, avšak ty se začínají pěstovat v ideologicky predestinované podobě. Už v padesátých letech se rozbíhá rozsáhlý výzkum zásadních dějinných hospodářských transformací, ve kterých však neměl podnikatel své místo. Výzkumnou prioritou se stalo zachycení hospodářské makrostruktury, výrobní základny, výrobních postupů, sociálního postavení nižších společenských vrstev a zvláště místo nově náleželo otázce výrobních vztahů a třídního boje.⁸ Podnikatelům, resp. buržoazii bylo v těchto výzkumech vyhrazeno jednoznačné místo „vykořisťovatelů“ a „třídních nepřátel“. Dějiny podnikání bylo nemyslitelné pěstovat podle amerických či západoevropských vzorů, podle sovětského příkladu byly redukovány na dějiny závodů.⁹ Období společenského uvolnění před rokem 1968 se projevilo na straně historiků zabývajících se dějinami závodů jak ve zvýšené recepci západních zahraničních podnětů, tak i v intenzivnějších kontaktech se zahraničními badateli (např. Hermann Freudenberger či Wilhelm Treue).¹⁰

7 M. MYŠKA, *Problémy a metody hospodářských dějin. Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*, Ostrava 2010, s. 232–233.

8 Viz např. Jaroslav PURŠ, *Průmyslová revoluce v českých zemích*, Praha 1960; Oldřich ŘÍHA – Julius MĚSÁROŠ (edd.), *Přehled československých dějin*, Svazek II/1–2, Praha 1960; Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*, Praha 1974.

9 M. MYŠKA, *Business History in der Tschechischen Republik*, in: Alice Teichová (ed.), *Business History. Wissenschaftliche Entwicklungstrends und Studien aus Zentraleuropa*, Wien 1999, s. 68–70; Bohumil LEHÁR, *Dějiny závodů a jejich marxisticko-leninské pojetí*, in: Regionální dějiny dělnického hnutí a dějiny závodů. Metodická příručka, Praha 1965, s. 30–46; Václav JÍŠA, *Dějiny závodů – programová vědecká disciplína*, ČsČH 37, 1989, s. 16–43.

10 Bohumil LEHÁR – Milan MYŠKA, *The Study of the History of Industrial Enterprises in Czechoslovakia since 1945*, *Business History Review* 40, 1966, s. 335–354; M. MYŠKA, *Studium dějin*

V období normalizace prošly dějiny podnikání specifickým vývojem. Ačkoliv byla přerušena slibná spolupráce se zahraničím a došlo k personálním čistkám uvnitř vysokých škol i v Československé akademii věd, výzkum dějin podniků a podnikání se rozvinul v nebyvalém rozsahu. Zásahu na tom měla především nově vzniklá výzkumná centra, stojící na okraji oficiálních vědeckých struktur, a historikové, kteří se často netěšili přízni normalizačního režimu. Dědictvím těchto badatelů, orientujících se často na hospodářské a sociální dějiny, je několik set příspěvků k dějinám firem, o jednotlivých podnikatelích, případně podnikatelských zájmových organizacích.¹¹

Po roce 1989 se volnost historického bádání projevila mimo jiné i v přesunu pozornosti badatelů k tématům, která stála v minulých desetiletích z důvodů ideologické nevhodnosti na okraji zájmu. Nastal přirozený odklon od preferovaných dějin lidových hnutí k výzkumu společenských elit, přičemž tento trend byl v českém dějepisectví patrný po téměř dvě desetiletí.

Nejinak tomu bylo i se studiem moderního podnikání a podnikatelstva, kdy od devadesátých let 20. století vykazoval tento badatelský směr v české historiografii setrvalý vzestup.¹² Jako v řadě dalších oblastí historického zkoumání však český badatel záhy zjistil, že se český, resp. československý výzkum musí vyrovnat s metodicky propracovanou, myšlenkově bohatou a značně rozvinutou zahraniční badatelskou tradicí moderních business history, která patří již několik desetiletí k plně etablovaným badatelským tématům. Zpracování vývoje podnikatelstva vykazuje jako v jiných případech v jednotlivých národních historiografiích rozdílnou úroveň, což je dáno jak tradicí výzkumů dějin podnikatelstva, tak souborem otázek, které si badatelé v souvislosti s vývojem podnikatelstva kladou.

Interpretační posuny a nová konceptualizace vývoje moderních podnikatelských vrstev

Vymezení sociální skupiny podnikatelstva je složité, což vyplývá především z problematičnosti vymezení vlastního pojmu podnikatel. Pojem podnikatel totiž není historickou kategorií ve smyslu profesních kategorií 19. století, ale

podniků v soudobé nemarxistické historiografii, Historický časopis 15, 1967, s. 398–406; B. LEHÁR – M. MYŠKA, *Současný stav, výsledky a perspektivy studia dějin závodů v ČSSR*, in: Sborník materiálů z mezinárodní porady o dějinách závodů, Praha 1967, s. 19–85.

11 M. MYŠKA, *Business History*, s. 67–76. TÝŽ, *Stav a perspektivy*, s. 287–295.

12 TÝŽ (ed.), *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*, Ostrava 1994.

označením obecnějšího charakteru, jehož vymezení nikdy nebylo zcela pregnantní a v teoretické literatuře představovalo určitý ideální typ.¹³ Podnikatelstvo je přitom jako celek mimořádně heterogenní sociální skupinou, a to fakticky ve všech sledovaných hlediscích.¹⁴

Metodologický problém lze spatřit především ve vymezení podnikatelských elit ve vztahu k podnikatelstvu jako celku, tj. na základě jakých kritérií konstruovat elitní část podnikatelstva jako součásti moderních společenských elit. Ačkoliv existují pokusy o objektivní určení znaků podnikatelských elit (obvykle ve vztahu k jejich majetkovým poměrům), tyto pokusy se ukazují být příliš redukcionistické.¹⁵ V historiografii se však setkáváme také s pokusy o komplexnější přístup. Aplikujeme-li na podnikatelstvo koncept sociálních polí a rozličných typů kapitálů Pierra Bourdieu,¹⁶ dojdeme k poznatku nutnosti flexibilního vymezení podnikatelské elity, které zohledňuje nadprůměrný vliv podnikatelů v různých sociálních polích. To potom ústí ve snahu o poznání vytváření různých typů sociálních sítí, které jsou schopny podnikatelské elity využívat k prosazování a upevňování svého postavení a vlivu.¹⁷

S vědomím nutnosti komplexního přístupu ke studiu podnikatelských elit se v posledním desetiletí rozvíjel výzkum formování národnostně českých hospodářských elit. Toto téma zakladatelským způsobem formulovala již v šedesátých letech 20. století Pavla Horská,¹⁸ avšak až do devadesátých let fakticky stálo z ideologických důvodů stranou zájmu historiků. Téma formování národnostně českých hospodářských elit začal zpracovávat od roku 2005 tým pražských historiků pod vedením Jiřího Štaifa a Eduarda Kubů. Ti svůj výzkum začali pokusem o konstrukci skupiny nacionálně českých podnikatelských elit po-

13 Otto BRUNNER – Werner CONZE – Reinhart KOSELLECK (edd.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 6, Stuttgart 1997, s. 712–723; Alois BRUSATTI, *Der Wandel des Unternehmerbegriffes. Eine Untersuchung aus österreichischer Sicht*, in: Alois Brusatti, a kol., *Der Unternehmerbegriff. Eine Aufgabe der Forschung*, Wien 1974, s. 7–26.

14 Pro české prostředí nověji P. POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava 2011, s. 9–132.

15 V české historiografii např. V. PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, svazek I (1918–1945), Praha 2004, s. 128–139.

16 Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 81.

17 J. ŠTAIF, *Moderní podnikatelské elity (koncepty, procesy, interakce a reprezentace)*, in: J. Štaif (ed.), *Moderní podnikatelské elity*, s. 22–36.

18 P. HORSKÁ-VRBOVÁ, *K otázce vzniku české průmyslové buržoasie*, s. 257–284.

mocí dobových reprezentací (především dobových biografických encyklopedií).¹⁹ Následně výzkum obohatili o řadu případových studií a kolektivních monografií.²⁰ Nové práce o nacionálně českých podnikatelských elitách v podstatě potvrdily rámcové charakteristiky stanovené Pavlou Horskou, tj. maloburžoasní původ českých podnikatelských elit a velký význam sdružování menších kapitálů v českých akciových společnostech. Nové výzkumy pak akcentují také modernizaci tradiční mentality ve vztahu k penězům, velký význam akumulace kapitálu prostřednictvím záloženského hnutí, význam rodinného zázemí v počátcích podnikatelských aktivit a důležitost sociálních sítí v rámci rodinného podnikání.²¹

Téma vytváření sociálních sítí v podnikatelském prostředí 19. a 20. století se v české historiografii ukázalo být nosným badatelským směrem, který byl zpracováván jak na bázi biografické, tak i kolektivní biografie. Mikroanalytické studium vytváření sociálních sítí v podnikatelském prostředí je atraktivní především možností poodhalit konkrétní motivy jednání, umožňuje vhled do podnikatelské strategie a upozorňuje na význam jedinečných faktorů, které rozhodovaly o hranicích mezi úspěchem a neúspěchem. Vycházíme-li z pohledu, že tento úspěch se opírá o schopnost disponovat nejen ekonomickým, ale i sociálním, kulturním a symbolickým kapitálem, je to právě pohled na detail, který umožní rozkrýt síť, kde dochází k transferu těchto kapitálů. Zároveň je však tento mikroanalytický přístup spojen s určitými limity, neboť výsledky biografického výzkumu nelze vnímat jako prostředek ke generalizaci a aplikaci na celou společenskou skupinu podnikatelstva, jak je tomu u kolektivních biografií. Na příkladu sledovaného podnikatele či podnikatelské rodiny však lze potvrdit obecnější závěry a trendy, případně představit momenty, proč můžeme na příkladu konkrétní osoby pozorovat odklon od obvyklých vzorců jednání.

19 E. KUBŮ – J. ŠTAIF, *Česká hospodářská elita 1890–1918. Pojmy, reprezentace, ambice*, in: Tomáš Dvořák – Radomír Vlček – Libor Vykoupil (edd.), *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho 70. narozeninám věnují jeho přátelé, kolegové a žáci*, Brno 2003, s. 107–127; J. ŠTAIF, *Die Unternehmerbourgeoisie und Wirtschaftseliten in der tschechische Historiographie nach dem Jahr 1945. Methodologische und thematische Bilanz der Forschung*, Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen 8, 2007/2008, s. 69–77.

20 Formování národnostně českých podnikatelských elit řešil badatelský projekt *Hospodářské elity v českých zemích 1848–1948 ve středoevropských nacionálních souvislostech: formování, hospodářské strategie a společenské role*, vedený Jiřím Štaifem a Eduardem Kubů.

21 J. ŠTAIF (ed.), *Moderní podnikatelské elity*, s. 9–20; E. KUBŮ – J. ŠOUŠA (ed.), *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Praha 2008; Eduard KUBŮ – Torsten LORENZ – Uwe MÜLLER – Jiří ŠOUŠA (edd.), *Agrarismus und Agrar-eliten in Ostmitteleuropa*, Berlin – Praha 2013.

Tento mikroanalytický přístup při studiu podnikatelských sociálních sítí je v současné business history poměrně rozšířený a má své nepopiratelné úspěchy jak při studiu raných fází industrializace, tak při studiu podnikatelstva 20. století, zvláště pro prostředí rodinných firem.²² Také v české historiografii se v posledních dvou desetiletích objevuje celá řada biografických i kolektivně biografických výzkumů zaměřených na vytváření podnikatelských sociálních sítí. Biografické přístupy jsou vlastní českým hospodářským historikům zajímající se primárně o podnikatele jako hráče na vlastním poli podnikání.²³

Kolektivně biografické přístupy v české historiografii prodělaly v posledních patnácti letech citelnou konjunkturu především v souvislosti s výzkumem formování elit občanské společnosti. Výzkumy formování tzv. Bürgerthum ukázaly, že vytváření sociálních sítí bylo v podnikatelském prostředí zásadní. Podnikatelé 19. století ve střední Evropě vytvářeli dobře propojený celek, charakteristický častým navazováním příbuzenských vztahů prostřednictvím sňatků, čilým spolkovým životem, ale také aktivním postojem k politice. Podnikatelé zastávali aktivní roli v nově formovaných samosprávách a vytvářeli společně s inteligencí „kreativní minoritu“ a nejprogresivnější součást samospráv. Co do procentuelního zastoupení se podnikatelé jeví jako úspěšní také na zemské i na celorakouské politické úrovni. Dosavadní výzkumy tedy naznačují, že podnikatelstvo českých i rakouských zemí bylo pevně zakotveno v prostředí formující se občanské společnosti.²⁴

Budeme-li chápat výzkum moderního podnikatelstva jako součást výzkumu vývoje moderních elit, potom k zásadním otázkám patří problém cirkulace elit.

22 Např. Adelheid von SALDERN, *Netzwerkökonomie im frühen 19. Jahrhundert. Das Beispiel der Schoeller-Häuser*, Stuttgart 2009; Sandra ZEUMER, *Die Nachfolge in Familienunternehmen. Drei Fallbeispiele aus dem Bergischen Land im 19. und 20. Jahrhundert*, Stuttgart 2012.

23 Z novějších prací např. Drahomír JANČÍK – Barbora ŠTOLLEOVÁ (edd.), *Pivo, zbraně i tvarůžky. Podnikatelé meziválečného Československa ve víru konjunktur a krizí*, Praha 2014.

24 Např. Lukáš FASORA, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*, Brno 2007; TÝŽ, *Brněnští velkopodnikatelé 1850–1900. K sociálnímu postavení a veřejnému působení „elity majetku“*, Studie k sociálním dějinám 11, 2004, s. 51–63; Pavel KLADIWA, *Podnikatelské elity průmyslového regionu před první světovou válkou (na příkladu Severomoravsko-slezského svazu průmyslníků v Moravské Ostravě)*, Slezský sborník 101, 2003, s. 52–67; TÝŽ, *Velkopodnikatelstvo a obecní samospráva v průmyslových městech. Vítkovice a Moravská Ostrava na počátku dvacátého století*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (edd.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*, Brno 2006, s. 233–248; Milan HLAVAČKA, *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální vývoj Čech 1862–1913*, Praha 2006; TÝŽ, *The Entrepreneur as Mayor – The Mayor as Entrepreneur. On the Hořovice example of 1860–1914*, in: Aleš Zářícký (ed.), *The Involvement of Businessmen in Local and Regional Public Life in Central Europe 1800–1914*, Ostrava 2009, s. 140–149.

V případě podnikatelstva se jedná o otázku kontinuity podnikání resp. o proces formování podnikatelských vrstev. V české historiografii není otázka kontinuity podnikání v 19. století otázkou doposud plně zodpovězenou. Existující studie naznačují, že ve vývoji podnikatelských vrstev v českých zemích převažoval spíše princip diskontinuity, což je prokázáno především pro přechod mezi podnikateli protoindustriální a industriální éry. Podnikatelé formující se v podmínkách protekcionismu éry osvětského absolutismu a ochranářských opatření napoleonských válek se obvykle obtížně adaptovali na prostředí hospodářského liberalismu nastupující industrializace. Tato teze je v české historiografii potvrzena případovými studii pro báňskou a hutní výrobu i pro manufakturní textilní výrobu.²⁵ Naopak vyšší míru kontinuity mezi protoindustriální a industriální érou vykazovaly rody zapojené do textilní nákladnické výroby, kde se setkáváme s některými multigeneračními podnikatelskými rody s vysokou mírou kontinuity rodinného podnikání. Avšak i v této podnikatelské branži se nezanedbatelná část podnikatelů nedokázala dobře adaptovat.²⁶

Problém kontinuity/diskontinuity podnikatelských vrstev období industrializace je v české historiografii řešen v nemnohých studiích zaměřených na specifické skupiny podnikatelů (M. Myška pro podnikání v hutnictví, J. Matějček pro hornictví, J. Janák na podnikatele v cukrovarnictví a textilním průmyslu, B. Smutný na podnikatele v textilním průmyslu). Tyto solidní kolektivně biografické práce vesměs poukazují na poměrně dynamickou proměnu sociální skupiny

25 Arnošt KLÍMA, *The Beginning of the Machine Building Industry in the Czech Lands in the First Half of the 19th Century*, The Journal of European Economic History 4, 1975, s. 49–78; TÝŽ, *Industrial Growth and Entrepreneurship in the Early Stage of Industrialization in the Czech Lands*, The Journal of European Economic History 6, 1977, 549–574; M. MYŠKA, *Rytíři průmyslové revoluce. Šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích*, Ostrava 1997, s. 30–49; Jiří MATĚJČEK, *Majetky, důchody a investiční možnosti v českých zemích v 19. století*, Studie k sociálním dějinám 19. století 6, 1996, s. 101–240; Jan JANÁK, *Hospodářský rozmach Moravy 1750–1918*, Brno 1999, s. 9–28; Bohumír SMUTNÝ, *Potštejnská manufaktura na česko-kladském pomezí. Studie o východočeském plátenictví v letech 1754–1761*, Hradec Králové 2002.

26 B. SMUTNÝ, *Formování podnikatelské buržoasie ve lnářském průmyslu v Podkrkonoší*, Lnářský průmysl 4, 1981, s. 95–116; TÝŽ, *Pokus o typologii lnářských podnikatelů na Trutnovsku (na příkladu podnikatelských rodin Klugů a Etrichů)*, in: M. Myška (ed.), *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*, Ostrava 1994, s. 135–143; TÝŽ, *Hrabata pláteníky a pláteníci barony. Společenské a sociální skupiny v čele českého a moravského plátenictví ve 2. polovině 18. století*, in: Jiří Brňovják – Aleš Zářický (ed.), *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století*, Ostrava 2008, s. 49–61; M. MYŠKA, *Slezská podnikatelská rodina Grohmannů. Pokus o kolektivní biogram dvou generací podnikatelské rodiny*, Slezský sborník 92, 1994, s. 176–194.

podnikatelů v průběhu průmyslové revoluce.²⁷ Také práce zaměřené na nacionálně české podnikatelské elity druhé poloviny 19. století a první poloviny 20. století spíše ukazují, že tři navazující příbuzenské generace podnikatelských elit jsou spíše výjimkou než pravidlem.²⁸

Z novějších prací problém kontinuity podnikání v období industrializace může objasnit především výzkum rodinných firem. Ty totiž představovaly nejrozšířenější formu podnikání dlouhého 19. století. Soudobé výzkumy ukazují, že rodinné podnikání vykazuje ze své podstaty silnou tendenci ke kontinuitě. Tento jev popsal z novějších prací např. Michael Schäfer pro Sasko.²⁹ V české historiografii bohužel stále neexistuje odpovídající práce postavená na širokém kolektivně-biografickém výzkumu, která by se věnovala problematice rodinných firem, ačkoliv existují výborné informační zdroje v podobě několika nových podnikatelských encyklopedií. Přitom právě biografistika zaměřená na podnikatele dosáhla v posledních patnácti letech v české historiografii mezinárodně srovnatelných výsledků, což souvisí se vznikem několika velmi zdařilých biografických slovníků podnikatelů.³⁰

Existující případové studie potvrzují, že rodinná firma v českých zemích v období industrializace představovala výrazný zdroj podnikatelské kontinuity. Na druhé straně tyto studie vesměs naznačují, že v českých zemích jen málo rodinných firem udrželo podnikatelskou kontinuitu více než tři generace. Rodinné firmy ve

27 J. JANÁK, *Počátky podnikatelské aktivity české buržoasie na Moravě (na příkladu cukrovarnictví)*, Časopis Matice moravské (dále ČMM) 97, 1978, s. 291–332; František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979; M. MYŠKA, *Das Unternehmertum im Eisenhüttenwesen in den böhmischen Ländern während der industriellen Revolution*, Zeitschrift für Unternehmensgeschichte 28, 1983, s. 98–119; J. MATĚJČEK, *Majitelé a podnikatelé v uhelném hornictví na území dnešního Československa v 19. století*, in: K hospodářským a sociálním dějinám 19. a 20. století, Opava 1991, s. 5–145; TÝŽ, *Poznámky k vývoji sociální skupiny průmyslových podnikatelů a vlastníků v českých zemích v 19. století*, Studie k sociálním dějinám 19. století 5, 1995, s. 83–168.

28 Eduard KUBŮ – Jiří ŠTAIF, *Česká hospodářská elita 1890–1918. Pojmy, reprezentace, ambice*, in: T. Dvořák – R. Vlček – L. Vykoupil, (edd.), *Milý Bore...*, s. 107–127.

29 M. SCHÄFER, *Familienunternehmen und Unternehmerfamilien. Zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der sächsischen Unternehmer 1850–1940*, München 2007, s. 101–142.

30 M. MYŠKA a kol., *Encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska*, Ostrava 2003; M. MYŠKA a kol., *Encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska II.*, Ostrava 2008; B. SMUTNÝ, *Brněnští podnikatelé a jejich podniky (1764–1948)*, Brno 2012; M. MYŠKA, *Biografické výzkumy a studium dějin podnikání*, in: Marie Makariusová – Pavla Vošahlíková (edd.), *Metodické problémy moderní biografistiky*, Praha 2010, s. 78–84.

většine případů zasáhly buď nepříznivé poměry při generační výměně, nebo vnější okolnosti, což bylo typické zvláště pro turbulentní první polovinu 20. století.³¹

Zvýšenou pozornost věnovala česká historiografie v posledních desíti letech specifickému otázce, nakolik se byla schopna šlechta jako výrazná součást „staré elity“ hospodářsky adaptovat v prostředí kapitalistické industrializace 19. století a zastávat tak roli moderního podnikatele, tj. nakolik tedy byla šlechta schopna nacházet adekvátní odpověď na nově přicházející výzvy. Konstitutivní povahu měly v této věci již studie Milana Myšky z osmdesátých let 20. století, které poukázaly na neudržitelnost teze o antikapitalistické mentalitě šlechty 19. století.³²

Po roce 1989 byla věnována otázce adaptace rodové šlechty v podmínkách modernizujících se společností dlouhého 19. století značná pozornost. Stanovisko českých historiků k otázce podílu šlechty na industrializaci českých zemí sice dodnes nedospělo ke konsenzuálnímu závěru, přesto převažující množství studií dokládá nezanedbatelný podíl staré rodové šlechty na industrializaci českých zemí.³³ Tento trend se plně projevil také na konferenci zaměřené na roli rodové šlechty v podnikání v 18.–19. století konané v roce 2007, která v koncentrované podobě ukázala, že v průběhu dlouhého 19. století hrála šlechta v českých zemích v podnikání stále významnou roli, i když došlo ke strukturálním změnám v aktivitách šlechtických podnikatelů. Zdá se tedy, že minimálně část rodové šlechty byla v ekonomické sféře v českých zemích aktivním účastníkem modernizačních

31 D. JANČÍK – B. ŠTOLLEOVÁ (edd.), *Pivo, zbraně i tvarůžky*; J. ŠTAIF, (ed.), *Moderní podnikatelské elity*; M. MYŠKA, *Tlach und Keil. Kapitola z historie slezské rodinné firmy éry industrializace (1809–1918)*, *Hospodářské dějiny/Economic history* 26/1, 2011, s. 68–90; P. POPELKA, *Firma „Geb Brüder Klein“ jako příklad rodinného velkopodnikání éry průmyslové revoluce*, *Hospodářské dějiny/Economic History* 26/1, 2011, s. 37–67. Ke generačnímu konceptu výzkumu podnikatelství viz: P. POPELKA, *Die Generationen im mitteleuropäischen Familienunternehmen vor dem Ersten Weltkrieg*, in: Lukáš Fasora – Ewald Hiebl – Petr Popelka (edd.), *Generationen in der Geschichte des langen 20. Jahrhunderts: methodisch-theoretische Reflexionen*, Wien 2017, s. 115–126.

32 M. MYŠKA, *Der Adel der böhmischen Länder. Seine wirtschaftliche Basis und ihre Entwicklung*, in: Armgard von Reden-Dohna – Ralph Melville (edd.), *Der Adel an der Schwelle des bürgerlichen Zeitalters (1780–1860)*, Stuttgart 1988, s. 169–189; TÝŽ, *Šlechta v Čechách, na Moravě a ve Slezsku na prahu buržoasní éry. Hospodářská aktivita české aristokracie a tzv. kapitalistická modernizace*, *Časopis Slezského muzea* 36, 1987, s. 46–65.

33 M. MYŠKA, „Nová šlechta“ z řad peněžníků, obchodníků a průmyslníků v českých zemích v 19. století. (Poznámky – problémy – perspektivy výzkumu), in: Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř (edd.), *Pocta Janu Janákoví*, Brno 2002, s. 355–361.

procesů a prokázala tak schopnost adaptace novým podmínkám tržní ekonomiky, i když jí v tom často pomáhali manažeři občanského původu.³⁴

Naposledy se k tématu úlohy šlechty v procesu hospodářské modernizace vyjádřil v roce 2014 Milan Myška ve své analýze procesu industrializace jako regionálního fenoménu. Na příkladu specifického regionu Těšínska ukázal, že v některých regionech českých zemí sehrál šlechtický velkostatek úlohu inkubátoru řady průmyslových odvětví a že šlechta v českých zemích rozvíjela nejen tradiční podnikání související se šlechtickým velkostatkem, ale také nová průmyslová odvětví jako např. cukrovarnictví či chemický průmysl.³⁵

Jestliže je otázka adaptace rodové šlechty v období formování kapitalismu v české historiografii postupně řešena, pouze na okraji zájmu zůstala otázka míry adaptace další významné součásti starých elit, tj. církevních institucí a jejich podílu na industrializačním procesu. Z nemnohých dosavadních studií vyplývá, že míra adaptace církevních institucí v oblasti podnikání byla v českých zemích patrně poměrně nízká, alespoň ve vůdčích sektorech průmyslové revoluce.³⁶ Nicméně tato prozatímní teze bude muset být důkladně ověřena navazujícími výzkumy.

Institucionální základna výzkumu podnikatelských elit³⁷

Následující text je pokusem o postižení základních směrů výzkumu dějin podnikatelství a podnikání mezi historiky působícími v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Tradiční centra, která dlouhodobě rozvíjejí výzkum v oboru dějin podnikání, reprezentují především tři univerzitní pracoviště, a to v Ostravě, v Brně a v Praze.

34 J. BRŇOVJÁK – A. ZÁŘICKÝ (edd.), *Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století*, Ostrava 2008.

35 M. MYŠKA, *Region a industrializace. Studie k dějinám industrializace Slezska (1800–1918)*, Ostrava 2014.

36 J. MATĚJČEK, *Majitelé a podnikatelé v uhelném hornictví na území dnešního Československa v 19. století. (Vývoj vlastností profesní a sociální skupiny až do její relativní stabilizace: 1780–1914.)*, in: K hospodářským a sociálním dějinám 19. a 20. století, Díl 1, Opava 1991, s. 5–145; TÝŽ, *Majetky, důchody a investiční možnosti v českých zemích v 19. století*, Studie k sociálním dějinám 19. století 6, 1996, s. 101–240; TÝŽ, *Poznámky k vývoji sociální skupiny průmyslových podnikatelů a vlastníků v českých zemích v 19. století*, Studie k sociálním dějinám 19. století 5, 1995, s. 83–168; A. ZÁŘICKÝ, *Podnikání olomouckého arcibiskupství a kapituly v ostravsko-karvinském revíru ve druhé polovině 19. století*, Studie z dějin hornictví 30, 2002, s. 25–32.

37 Pasáž týkající se stavu bádání na Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy zpracovali Eduard Kubů a Barbora Štolleová.

V ostravském univerzitním prostředí etabloval výzkum dějin podnikání profesor Milan Myška (1933–2016), který představuje jednu se zakladatelských osobností business history v celé české historiografii.³⁸ Žák profesorů Václava Husy, Josefa Polišenského a Františka Kutnara se nejprve od druhé poloviny padesátých let věnoval dějinám podnikání v podobě, která byla v tehdejší Československu jediná myslitelná: v podobě dějin závodů, které byly spojeny primárně s otázkou geneze dělnictva a jeho postavení.³⁹ V rámci dějin závodů Myška dosáhl zásadních výsledků, o čemž svědčí i reference o jeho významných pracích nejen mezi historiky socialistických zemí.⁴⁰ V průběhu šedesátých let se dostává do úzkého kontaktu také se „západními“ hospodářskými historiky (např. Hermann Freudenberger z USA, Bertrand Gill z Francie či Wilhelm Treue z tehdejšího západního Německa). Seznamuje se s aktuální podobou západních business history, což byl v tehdejší československé historiografii výjimečný jev.⁴¹ Myška v té době pracoval především na široké analýze podstatných technicko-výrobních zvrátů v železářství v období průmyslové revoluce – tématu, které jej následně proslavilo na širokém mezinárodním poli.⁴²

Do kontinua Myškova pedagogicko-vědeckého působení však zasáhly záhy politické okolnosti. V období normalizace, kdy byl Myška nucen odejít z vysokoškolského prostředí, však vědecky nijak neustrnul a začal rozpracovávat některé nové koncepty z oboru hospodářské historie, především vlivný koncept protoindustrializace, jehož studium vnesl do československé historiografie jako první.⁴³ Stranou však nezůstal ani jeho zájem o téma hospodářského vývoje českých

38 K životu a dílu prof. Myšky nejobsáhleji A. ZÁŘICKÝ (ed.), *Milan Myška. Z díla hospodářského historika*, Ostrava 2010.

39 B. LEHÁR – M. MYŠKA, *The Study of the History of Industrial Enterprises in Czechoslovakia since 1945*, *Business History Review* 40, 1966, s. 335–354; TÝŽ, *Studium dějin podniků v soudobé nemarxistické historiografii*, *Historický časopis* 15, 1967, s. 398–406; TÝŽ, *Současný stav, výsledky a perspektivy studia dějin závodů v ČSSR*, *Sborník materiálů z mezinárodní porady o dějinách závodů*, Praha 1967, s. 19–85.

40 M. MYŠKA, *Založení a počátky Vítkovických železáren 1828–1880*, Ostrava 1960; TÝŽ, *Počátky vytváření dělnické třídy v železárnách na Ostravsku*, Ostrava 1962.

41 Z. JINDRA, *Milan Myška – Vzpomínání nad jeho životem a dílem do roku 1989*, in: A. Zářícký (ed.), *Milan Myška. Z díla hospodářského historika*, Ostrava 2010, s. 33–34.

42 M. MYŠKA, *Die mährisch-schlesische Eisenindustrie in der industriellen Revolution*, Ostrava 1970.

43 TÝŽ, *Pre-Industrial Iron Making in the Czech Lands: the Labour Force and Production Relations circa 1350 – circa 1840*, *Past and Present* 82, 1979, s. 44–72; TÝŽ, *K charakteristice výrobních vztahů a forem v předání lnu ve slezsko-moravské „proto-industriální oblasti“ v 16. až polovině 18. století*, *Časopis Slezského muzea* 33, 1984, s. 253–270; TÝŽ, *Způsob života domácích tkalců*

zemí v industriální éře. V této souvislosti začal ve výzkumu (dle zahraničních vzorů) více akcentovat roli podnikání a podnikatelstva, přičemž na základě pečlivé heuristiky zpracoval nejen životní osudy jednotlivých významných podnikatelů a podnikatelských rodin v českých zemích, ale v případech podnikatelů v železářství se pokusil o zachycení odvětvové charakteristiky této specifické skupin podnikatelů. Bez pozornosti jistě není ani fakt, že Myška již v osmdesátých letech zdůrazňoval významnou úlohu šlechty v kapitalistickém podnikání 19. století, což lze považovat v dobovém kontextu za odvážnou a inovativní tezi, která začala být po roce 1989 významně rozvíjena.⁴⁴

Na počátku devadesátých let, ihned po svém návratu do univerzitního prostředí, navázal na své starší práce, a rozvíjel jako jeden z hlavních směrů výzkumu téma business history, k čemuž vedl i své spolupracovníky a žáky. Již na počátku devadesátých let inicioval zasedání pracovních kolokvií k dějinám podnikatelstva (Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu), která nastartovala výzkum dříve ideologicky nežádoucího tématu.⁴⁵ V devadesátých letech Myška rozvíjel především svá prosopografická studia podnikatelů industriální éry, která vyústila v inspirativní soubor pojednání o typologicky odlišných podnikatelích a manažerech „dlouhého“ 19. století, na jejichž jedinečných osudech originálním způsobem demonstroval globální problémy a procesy tohoto období.⁴⁶

v slezsko-moravské plátenické oblasti před nástupem průmyslové revoluce ve světle pozůstalostních spisů, Časopis Slezského muzea 34, 1985, s. 151–175; TÝŽ, *Proto-industriální železářství v českých zemích. Robota a jiné formy nucené práce v železářských manufakturách*, Ostrava 1992.

44 Za nejvýznamnější Myškovy studie z 80. let z oblasti business history lze považovat následující: M. MYŠKA, *Podnikatelstvo hutnictví železa v českých zemích za průmyslové revoluce*, Rozpravy Národního technického muzea 89, Z dějin hutnictví 11, Praha 1982, s. 172–197 (německy: *Das Unternehmertum im Eisenhüttenwesen in den böhmischen Ländern während der industriellen Revolution*, Zeitschrift für Unternehmensgeschichte 28, 1983, s. 98–119); TÝŽ, *Šance a bariéry měšťanského podnikání v báňském a hutním průmyslu za průmyslové revoluce (na příkladu olomouckého podnikatele Josefa Zwierziny)*, Vlastivědný věstník moravský 36, 1984, s. 261–276; TÝŽ, *Šlechta v Čechách, na Moravě a ve Slezsku na prahu buržoasní éry*, s. 46–65; TÝŽ, *Der Adel der Böhmischen Länder*, s. 169–189.

45 TÝŽ (ed.), *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*, Ostrava 1994.

46 TÝŽ, *Rytíři průmyslové revoluce. Šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích*, Ostrava 1997.

V souvislosti s biografickými výzkumy rozběhnutými na Ostravské univerzitě, a také vzhledem k zájmu o metodu kolektivní biografie⁴⁷ stál Milan Myška u projektu v českých poměrech ojedinělé dvousvazkové Historické encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska.⁴⁸ Záměr vytvořit biografický slovník podnikatelů a manažerů pojal Myška už v sedmdesátých letech, avšak v daných politických poměrech mohl publikovat jen zlomek shromážděné materie, a to pouze v nízkonákladových Studiích o Těšínsku. Svou ideu mohl naplno prosadit teprve v novém tisíciletí, kdy jednak shromáždil tým spolupracovníků a jednak finanční prostředky z Grantové agentury ČR. Výsledné dílo obsahuje stovky biogramů podnikatelů i celých podnikatelských rodin ve standardizované podobě, kterými měl ambici zachytit nejen vlastní podnikatelské aktivity, ale také veřejné působení podnikatelů (sociální i politické). Cílem bylo vytvoření informačního korpusu, který by umožňoval poznání hlubších vývojových souvislostí podnikatelské vrstvy v českých zemích.⁴⁹

Ve svých pozdějších pracích se pak Myška opakovaně vracel k myšlence regionálních aspektů globálních procesů moderní hospodářské historie, což prosazoval jak ve své vlastní tvorbě,⁵⁰ tak v jím založeném Centru pro hospodářské a sociální dějiny, jež se od svého vzniku v roce 2008 stalo jedním z vědecky nejproduktivnějších pracovišť svého druhu v České republice. Základním výzkumným problémem, jehož výzkum je v rámci Centra rozvíjen, je historický proces modernizace 18.–20. století a jeho projev v jednotlivých segmentech společenské struktury. V rámci výzkumu ostravský tým ověřuje nosnost badatelské hypotézy, že modernizace nebyla přes svou globální povahu transparentním procesem, ale prosazovala se regionálně. Význam ostravského pracoviště se projevil také v převzetí vydávání tradičního periodika českých hospodářských historiků *Hospodářské dějiny/Economic history*, založením nové ediční řady orientující se na poznání role novověké šlechty v širším středoevropském prostoru (*Nobilitas in historia moderna*), která již aktuálně čítá sedm svazků, a podílem na založení publikační řady *Mitteleuropäische*

47 TÝŽ, *K otázce metodiky „kolektivní biografie“ při studiu dějin podnikatelstva*, in: M. Myška (ed.), *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*, s. 161–167; TÝŽ, *Prolegomena k historickému výzkumu podnikatelstva*, s. 119–126;

48 M. MYŠKA a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*, svazek 1, 2, Ostrava 2003, 2008.

49 M. MYŠKA, *Biografické výzkumy a studium dějin podnikání*, s. 78–84.

50 Např. TÝŽ, *Lnářský a bavlnářský průmysl na Frýdecku a Místecku do počátků tovární výroby (opožděná industrializace)*, Frýdek-Místek 2013.

historische Perspektiven / Central European Historical Perspectives, vydávané ve spolupráci s Masarykovou univerzitou a Paris Lodron Universität Salzburg.

Dík svému dlouhodobému působení Milan Myška v Ostravě vytvořil badatelský směr, který nazval František Šmahel Myškovou slezskou historickou školou. Na zakladatelské dílo Milana Myšky v oblasti dějin podnikatelstva a podnikání následně navazuje od devadesátých let 20. století vědecké úsilí řady Myškových žáků, především pak Aleše Zářického, Petra Popelky, Ondřeje Ševečka, Radoslava Daňka a Pavla Kladiwy. Aleš Zářický se od počátku své vědecké práce profiluje především jako badatel v oblasti dějin hornictví a hutnictví v období industrializace 19. století. K vlastním dějinám podnikatelstva je třeba uvést především jeho práce věnované významným podnikatelským rodům spojeným s industrializací Ostravska a monografii o velkopodnikání v oblasti Rakouského Slezska.⁵¹ Petr Popelka svůj zájem upřel především k tématu rodinného podnikání v období průmyslové revoluce, zvláště v souvislosti s podnikatelskou činností fenomenálního rodinného podnikání bratří Kleinů. Ve své práci z roku 2011 se pak pokusil sumarizovat závěry diskusí o problémech výzkumu moderního podnikatelstva.⁵² Ondřej Ševeček ve spolupráci s Martinem Jemelkou dlouhodobě rozvíje téma, které v současné business history zvláště rezonuje, a sice otázku vývoje nadnárodního podnikání. V souvislosti s vývojem firmy Baťa zkoumají otázku zavádění nových forem výroby (fordismus) a vlivu firmy v oblasti sociální

51 A. ZÁŘICKÝ, *Rothschildové a ti druzí. Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*, Ostrava 2005; TÝŽ, *Die Rolle des Adels während der Industrialisierung des mährisch-schlesischen Grenzgebiets vor dem Jahr 1848*, Österreich: Geschichte, Literatur, Geographie 59, 2015, s. 141–160; TÝŽ, *Der Aufstieg der Aktiengesellschaften im Ostrau-Karwiner Rewier am Ende des 19. und zu Anfang des 20. Jahrhunderts*, in: Toni Pierenkemper (ed.), *Regionen und Regionale Industrialisierung. Zur wirtschaftlichen Entwicklung ostmitteleuropäischer Regionen im 19. Jahrhundert*, Aachen 2009, s. 173–180.

52 P. POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava 2011; TÝŽ, *Business Strategies and Adaptation Mechanisms in Family Businesses during the Era of the Industrial Revolution*, *Hungarian Historical Review* 4, 2015, s. 805–833; TÝŽ, *Forms of Charity of Top Wealthy Town Businessmen in the Era of Industrial Revolution Shown on an Example of the Klein Family*, in: A. Zářický (ed.), *The Involvement of Businessmen in Local and Regional Public Life in Central Europe 1800–1914*, Ostrava 2009, s. 174–187; TÝŽ, *Sobotínské mauzoleum rodiny Kleinů jako symbol osudů německého podnikatelstva v českých zemích ve 20. století*, in: M. Hlavačka – A. Marš (edd.), *Paměť míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 332–347; TÝŽ, *Podnikatel jako národní agitátor. Hermann Brass a jeho aktivity při sčítání lidu na Zábřežsku v letech 1900–1930*, ČMM 135, 2016, s. 41–67.

politiky a moderního urbanismu (výstavba tzv. baťovských měst).⁵³ Radoslav Daněk dlouhodobě rozvíjí výzkum podnikání v oblasti pivovarnictví od nástupu průmyslové revoluce do první světové války a publikoval řadu případových studií k podnikatelství v tomto oboru i k roli rodinného podnikání při přeměně tradičního pivovarnictví v moderní průmyslovou výrobu.⁵⁴ Pavel Kladiwa se otázce podnikatelských vrstev dotknul především v souvislosti s tématem formování občanské společnosti.⁵⁵

Vedle toho vznikly v souvislosti s pedagogickým působením Milana Myšky i některé cenné a pozoruhodné závěrečné práce. V této souvislosti lze upozornit především na dvě obsáhlé kolektivní biografie podnikatelů z přelomu tisíciletí, jejichž základní závěry byly později komparovány s obdobně koncipovanými zahraničními nepublikovanými kolektivními biografiemi.⁵⁶

Výrazný přínos české historiografii dějin podnikatelstva a podnikání znamenaly práce Jany Geršlové, jejíž činnost je se severomoravským prostředím dlouhodobě spojována. Tato badatelka, která do roku 1990 působila ve Slezském

53 Ondřej ŠEVEČEK, *Zrození Baťovy průmyslové metropole. Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938*, České Budějovice – Ostrava 2009; Ondřej ŠEVEČEK – Martin JEMELKA, *Tovární města Baťova koncernu. Evropská kapitola globální expanze*, Praha 2016; O. ŠEVEČEK – M. JEMELKA (edd.), *Company Towns of the Baťa Concern: History – Cases – Architecture*, Stuttgart 2013; TÍŽ, *The Utopian Industrial City: The Case of the Baťa City of Zlín (Republic of Czechoslovakia)*, in: Clemens Zimmermann (ed.), *Industrial Cities: History and Future*, Frankfurt – New York 2013, s. 235–262.

54 Souhrnně Radoslav DANĚK, *Ostravské pivovarnictví v éře kapitalismu: Přeměna tradiční řemeslné malovýroby v moderní průmyslovou velkovýrobu (1830–1948)*, Ostrava 2014.

55 Např. P. KLADIWA, *Public Involvement of Businessmen on the Local and Regional Level in Moravia before World War I*, in: *The Involvement of Businessmen in Local and Regional Public Life in Central Europe 1800–1914*, Ostrava 2009, s. 13–24; TÍŽ, *Das Unternehmertum im Zentrum des Ostrauer Industriereviers – Interessen, Einfluss und politische Repräsentation zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, in: Toni Pierenkemper (ed.), *Regionen und Regionale Industrialisierung. Zur wirtschaftlichen Entwicklung ostmitteleuropäischer Regionen im 19. Jahrhundert*, Aachen 2009, s. 157–171; TÍŽ, *Podnikatelské elity průmyslového regionu před první světovou válkou (na příkladu Severomoravsko-slezského svazu průmyslníků v Moravské Ostravě)*, Slezský sborník 101, 2003, s. 52–67; TÍŽ, *Velkopodnikatelstvo a obecní samospráva v průmyslových městech. Vítkovice a Moravská Ostrava na počátku dvacátého století*, in: L. Fasora – J. Hanuš – J. Malík (edd.), *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*, s. 233–248.

56 D. ŘEZNÍKOVÁ, *Formování průmyslového podnikatelstva v Čechách v období 1800–1918*, Nepublikovaná diplomová práce, Ostrava 2001; A. ČESÁKOVÁ, *Původ a sociální struktura průmyslového podnikatelstva na Moravě a v Rakouském Slezsku v období od počátku průmyslové revoluce do roku 1914*, Nepublikovaná diplomová práce, Ostrava 2001. Komparace se závěry nepublikovaných rakouských prací byla provedena v díle Petr POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava 2011.

ústavu Československé akademie věd, posléze na Vysoké škole báňské a nyní na Filozofické fakultě Univerzity Palackého, se primárně věnuje hospodářským dějinám 20. století. V posledních dvaceti letech publikovala řadu monografických prací i studií, ve kterých reflektuje a upozorňuje na nosná témata současných světových business history.⁵⁷

Na Masarykově univerzitě v Brně se tradice výzkumu dějin podnikání odvíjí od působení profesorů Františka Mainuše (1925–1991) a především pak Jana Janáka (1938–2008). František Mainuš se dostal do širšího povědomí svými studiemi o podnikání v tzv. manufakturním období, které publikoval od první poloviny padesátých let, a zvláště pak dvěma svými monografiemi o textilní výrobě na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století.⁵⁸ Od poloviny šedesátých let se však dostával (ve spolupráci se Zdeňkem Konečným) stále více k novějším dějinám, zvláště pak k tématu využití cizích pracovních sil ve válečném hospodářství nacistického Německa a tématům z hospodářských dějin se (vyjma práce k dějinám celnictví) později již fakticky nevěnoval.

Z hlediska business history a kontinuity studia podnikání jsou významnější četné studie Jana Janáka, který spatřoval v tématu geneze podnikatelských vrstev na Moravě významné vacat novodobých hospodářských dějin. Janák od počátku šedesátých let až do počátku nového tisíciletí vydal desítky studií, ve kterých systematicky mapoval vznik a vývoj jednotlivých průmyslových odvětví na Moravě od poloviny 18. století do první světové války. S tématem počátků industrializace Moravy je spojen i jeho živý zájem o otázku formování podnikatelských vrstev na Moravě, včetně specifických skupin podnikatelů (např. podnikatelů židovských). Zvláštní pozornost věnoval Janák specifické skupině podnikatelů zahraničního původu, kteří přicházeli do střední Evropy z ekonomicky vyspělých západoevropských zemí (Porýní, Velká Británie, Nizozemí, Francie) a přinášeli pokročilé know-how a nové technologie.⁵⁹ Ucelenou skupinu tvoří i jeho

57 J. GERŠLOVÁ, *Dějiny moderního podnikání*, Praha 2012; TÁŽ, *Co se skrývá za značkou? Historická encyklopedie podnikatelů*, Ostrava 2011; TÁŽ, *K otázkám dějin podnikání*, in: X. sjezd českých historiků, svazek II, Ostrava – Praha – Brno 2013, s. 57–69; TÁŽ, *Podnikatelské osobnosti 19. a první poloviny 20. století v Evropě*, Karviná 1994; J. GERŠLOVÁ – M. SEKANINA, *Lexikon našich hospodářských dějin 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech*, Praha 2003; J. GERŠLOVÁ, *Podnikatelské osobnosti 19. a první poloviny 20. století v Evropě*, Karviná 1994.

58 František MAINUŠ, *Plátenictví na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století*, Ostrava 1959; TÝŽ, *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 18. století*, Praha 1960.

59 Např. J. JANÁK, *Brněnští vlnářští podnikatelé v letech 1764–1847*, ČMM 112, 1993, s. 107–137; TÝŽ, *Brněnští vlnářští podnikatelé a mistři v letech 1848–1860*, Brno v minulosti a dnes 12, Brno 1994, s. 38–69; TÝŽ, *Počátky podnikatelské aktivity české buržoasie na Moravě (na příkladu*

studie o úvěrování moravského a slezského průmyslu v 18. a 19. století, které analyzují vývoj směřující od soukromých bankéřů k vytváření obchodních bank v padesátých letech 19. století až po vznik tzv. lidového peněžnictví. Janákův zájem o hospodářské a sociální dějiny Moravy vyústil v závěru devadesátých let ve vydání syntézy hospodářského vývoje Moravy od nástupu Marie Terezie do vzniku Československa.⁶⁰

Tematicky na badatelskou činnost Jana Janáka navázal v první řadě brněnský historik Bohumír Smutný. Celoživotním badatelským tématem Bohumíra Smutného se stal stejně jak u Jana Janáka hospodářský vývoj a podnikání v českých zemích v 18. a 19. století. Zvláštní pozornost ve svém díle věnuje protoindustriálnímu podnikání včetně státní hospodářské politiky v období osvětského absolutismu, otázce kontinuity podnikání (především v textilním průmyslu), angažmá šlechty v podnikání i počátkům moderního průmyslového podnikání. V desítkách svých časopiseckých studií pojednal o řadě podnikatelů i podnikatelských rodin.⁶¹ Desítky let poctivého archivního studia pak zúročil i v mimořádné encyklopedii brněnských podnikatelů, obsahující informace k téměř tisícovce osob spjatých s podnikáním v moravské metropoli. Encyklopedie se vyznačuje nejen vyčerpávajícím množstvím informací o jednotlivých podnikatelských rodinách, ale také obsáhlou bibliografií i odkazem na archivní prameny k životu a podnikání jednotlivých podnikatelů a podnikatelských rodin. Smutný navíc neomezil svůj pohled jen

cukrovarnictví), ČMM 97, 1978, s. 291–332; TÝŽ, *Teritoriální původ brněnských držitelů továrních privilegií k výrobě suken a vlněného zboží v letech 1764–1847*, in: Milan Myška (ed.), *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*, s. 54–59; TÝŽ, *Počátky židovského vlnářského podnikání na Moravě a ve Slezsku*, Židé a Morava 2, Kroměříž 1995, s. 47–62; TÝŽ, *K počátkům židovské podnikatelské aktivity ve vlnářství (továrna na jemná sukna v Telči 1807–1861)*, ČMM 110, 1991, s. 71–102; TÝŽ, *Vlnářská velkovýroba na Moravě a ve Slezsku v letech 1740–1848*, Moravský historický sborník, Brno 1986, s. 184–229.

60 J. JANÁK, *Hospodářský rozmach Moravy 1750–1918*, Dějiny Moravy 3/1, Brno 1999.

61 Z významných prací např. B. SMUTNÝ, *Potštejnská manufaktura na česko-kladském pomezí*, Hradec Králové 2002; TÝŽ, *Loscani a Chamaré o východočeském plátenictví. Studie o hospodářské politice habsburské monarchie mezi slezskými válkami a válkou sedmiletou a edice korespondence z let 1754–1757*, Zámorsk 1998; TÝŽ, *Formování podnikatelské buržoazie ve lnářském průmyslu v Podkrkonoší*, Lnářský průmysl 4, 1981, s. 95–116; TÝŽ, *Václav Kunžak: zapomenutý mechanik a vynálezce z 18. století. Studie o lidech, technice a protoindustrializaci na Moravě*, Brno 2015; TÝŽ, *Hrabata pláteníky a pláteníci barony. Společenské a sociální skupiny v čele českého a moravského plátenictví ve 2. polovině 18. století*, in: J. Brňovják – A. Zářický (ed.), *Šlechtic podnikatelem*, s. 49–61; TÝŽ, *Francouzi z Amiensu a počátky manufaktury na výrobu plyše v Brně v letech 1765 až 1766*, ČMM 116, 1997, s. 173–186; TÝŽ, *Manufaktura na výrobu plyše v Brně v letech 1766 až 1772 a její francouzští zaměstnanci*, ČMM 116, 1997, s. 387–418.

na podnikání sledovaných osob v zemském hlavním městě, ale zachytil také jejich podnikatelské aktivity v dalších regionech.⁶²

Z dalších současných brněnských badatelů, kteří se dotkli otázky podnikatelů a podnikatelstva, je třeba uvést především práce Lukáše Fasory. Ten se zpočátku věnoval otázce podnikatelských vrstev obdobně jako Pavel Kladiwa ve spojitosti s formováním občanské společnosti ve druhé polovině 19. století, nověji tak činí v souvislosti se svými výzkumy dělnictva.⁶³

Mimo ostravské a brněnské prostředí je zájem o business history na Moravě záležitostí jednotlivců. V této souvislosti je třeba zmínit především práce olomouckého historika Michaela Vikoříka, který se podrobně věnuje specifické skupině podnikatelů ve sladovnictví, případně Jiřího Paláta, badajícího v oblasti papírenství a jeho podnikatelů.⁶⁴ Za pozornost stojí rovněž rozsáhlá a cenná sonda dopravního historika Mojmíra Krejčířika z roku 2009 do velkopodnikání první poloviny 19. století,⁶⁵ případně práce někdejšího ředitele státního okresního archivu ve Zlíně Zdeněk Pokluda, který se v současnosti zaměřuje především na tematiku související s podnikáním firmy Baťa.⁶⁶

Svébytnou pozici v rámci výzkumu dějin podnikání v České republice dlouhodobě zaujímá Ústav hospodářských a sociálních dějin (ÚHSD) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Jestliže na Moravě a ve Slezsku se výzkum dlouhodobě odvíjí od regionalismu, vývoje průmyslových oblastí a principiálně staví

62 B. SMUTNÝ, *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*, Brno 2012.

63 L. FASORA, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*, Brno 2007; TÝŽ, *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*, Brno 2010; TÝŽ, *Brněnští velkopodnikatelé 1850–1900. K sociálnímu postavení a veřejnému působení „elity majetku“*, Studie k sociálním dějinám 11, 2004, s. 51–63; TÝŽ, *Možnosti a limity aristokratizace veřejného vystupování brněnských podnikatelů 1851–1914*, in: J. Brňovják – A. Zářický (edd.), *Šlechtic podnikatelem – Podnikatel šlechticem*, s. 206–218; TÝŽ, *Podnikatelé a urbanizace ve druhé polovině 19. století (základní teze, metody a dílčí závěry)*, in: J. Štaif (ed.), *Moderní podnikatelské elity*, s. 192–201.

64 Michael VIKOŘÍK, *Osudy olomouckých sladoven a sladovnických firem v kontextu vývoje sladovnického průmyslu (od 60. let 19. století do roku 1948)*, Olomouc 2007; TÝŽ, *Brachovi – příběh tří generací moravské židovské podnikatelské rodiny*, ČMM 132, 2014, s. 351–367; TÝŽ, *Die Familie Fürst – Geschichte einer mährischen Malzfabrikantenfamilie*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Band 53, Wien 2009, s. 263–294; TÝŽ, *Die Entstehung der Export-Malzindustrie in den böhmischen Ländern und ihre Entwicklung bis zum Jahre 1918*, Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen 12, 2010, s. 74–97.

65 M. KREJČÍŘÍK, *Kleinové. Historie moravské podnikatelské rodiny*, Brno 2009.

66 Např. Zdeněk POKLUDA, *Baťovi muži*, Zlín 2012; TÝŽ, *Ze Zlína do světa. Příběh Tomáše Bati*, Zlín 2004.

do popředí zájmu období vzniku moderního podnikání a zrodu podnikatelstva na prahu kapitalistické éry (samozřejmě vedle zcela specifického baťovského fenoménu), pro historiky spjaté s pražským centrem je charakteristický přístup k této tematice v širším časovém průřezu, prostřednictvím klíčových problémů vývoje ekonomiky (makroproblémy), analýzy vývoje jednotlivých sektorů (průmyslu, financí i zemědělství) a spektra faktorů, ekonomických i mimoekonomických, které podnikání a podnikatelské prostředí ve své komplexnosti podmiňují. Dějiny podnikání se vyprofilovaly v integrální součást pedagogické a vědecké činnosti ÚHSD, v jeden ze stěžejních segmentů činnosti jeho pracovníků, studentů i badatelů přidružených.

Pod gescí nestorky hospodářských dějin, profesorky v Cambridge Alice Teichové, která úspěšně napojila pražskou hospodářsko-historickou školu na mezinárodní vědeckou scénu, vynesl v první polovině devadesátých let 20. století dějiny podnikání do popředí svého profesního zájmu, jakož i do výuky, Jaroslav Pátek. K tématu přistupoval biograficky, tedy prostřednictvím konkrétních podnikatelských osobností a jednotlivých firem. Ve svých studiích věnovaných meziválečnému vývoji československého hospodářství zachytil zcela zásadní přechod od tradičního řízení firem k modernímu managementu. Načrtl i svébytnou klasifikaci domácích podnikatelských typů.⁶⁷ Zdeněk Jindra se v téže době v úzké spolupráci s ostravským centrem zabýval akciovým podnikáním v Rakousku před první světovou válkou a dlouhodobě potom vývojem zbrojařského koncernu Krupp.⁶⁸

Novou dimenzi výzkumu v Praze otevřelo na počátku nového tisíciletí téma hospodářských elit v českých zemích v 19. a 20. století a téma multietnicity, v jejichž kontextu byly rozvíjeny mj. otázky formování moderních finančních elit, elit podnikatelských (průmyslových i obchodních), manažerských a v době nejnovější elit agrárních. Do zorného pole Jiřího Štaifa, Eduarda Kubů, Drahomíra Jančíka, Ivana Jakubce, Jiřího Souši a dalších historiků spjatých s pražským centrem hospodářských dějin se tak dostal široký segment otázek dotýkajících se vývoje podnikání v českých zemích/Československu i ve střední Evropě – podnikatelské strategie, mechanismy fungování podniků, faktory jejich rozvoje, organizace a management,

67 Jaroslav PÁTEK, *Podnikatelé a manažeři*, in: J. Pátek – E. Kubů (edd.), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Praha 2000, s. 259–272.

68 Zdeněk JINDRA, *Když Krupp byl „dělovým králem“: Fa Fried. Krupp/Essen od založení ocelárny po rozšíření ve zbrojovku a koncern (1811–počátek 90. let 19. století)*, Praha 2009.

proměny obchodních forem či modifikace právního rámce podnikání. Kolektivně řešené projekty zastřešené ÚHSD vyústily ve vydání několika široce založených monografií, do značné míry integrovaly i badatele dějin podnikání z dalších pracovišť v Česku, mimo jiné i nejvýznamnějšího partnera, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny na Filozofické fakultě Ostravské univerzity, a odehrávaly se v úzké vazbě na zahraniční výzkum.⁶⁹ Analýza fungování konkrétních podnikatelských subjektů a interakce mezi nimi představovala primárně nástroj k porozumění širším mechanismům charakterizujícím vývoj trhu, např. vztahům mezi bankami, státem a průmyslem, kartelizaci, koncentraci. Zcela specifickým polem badatelského zájmu se stalo podnikání ve vypjaté atmosféře hospodářských krizí⁷⁰ a v období nacistické okupace.⁷¹

Ruku v ruce s naznačeným výzkumem se profiloval ÚHSD i pedagogicky. Do problematiky dějin podnikání byly vtaženy celé generace studentů historie – od devadesátých let vzniklo více než padesát atestačních prací (od bakalářských až po doktorské), zaměřených na podnikatele a dějiny podnikání. Tyto práce tvoří případové studie firem, významný podíl mají práce analyzující vývoj podnikatelského prostředí v jednotlivých výrobních oborech v širším kontextu vývoje trhu (kartelizace chmelařství, pivovarnictví, stavebních hmot atd.).⁷² V jistém smyslu

69 E. KUBŮ – H. SCHULTZ (Hg.), *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten. Die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive*, Praha – Berlin 2004; J. ŠTAIF (ed.), *Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání*, Praha 2007; E. KUBŮ – J. ŠOUŠA (edd.), *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Praha 2008; D. JANČÍK – E. KUBŮ (edd.), *Nacionalismus zvaný hospodářský. Stržety a zápasy o nacionální emancipaci/ převahu v českých zemích (1859–1945)*, Praha 2011; E. KUBŮ – T. LORENZ – U. MÜLLER – J. ŠOUŠA (Hg.), *Agrarismus und Agrar-eliten in Ostmitteleuropa*, Berlin – Praha 2013.

70 E. KUBŮ – J. SOUKUP – J. ŠOUŠA (edd.), *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace*, Praha – Ostrava 2015.

71 D. JANČÍK – E. KUBŮ, „Arizace“ a arizátoři. *Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–45)*, Praha 2005; D. JANČÍK – E. KUBŮ – J. ŠOUŠA (unter Mitarbeit von J. NOVOTNÝ), *Arisierungsgewinnler. Die Rolle der deutschen Banken bei der „Arisierung“ und Konfiskation jüdischer Vermögen im Protektorat Böhmen und Mähren (1939–1945)*, Wiesbaden 2011.

72 Pod vedením Jaroslava Pátka vznikly na FF UK např. následující atestační práce: F. FRŇKA, *Sellier & Bellot*, diplomová práce, Praha 1996; J. KVAPIL, *Firma Antonín Petrof 1868–1950*, diplomová práce, Praha 1998; D. POVOLNÝ, *Ing. František Janeček, Dr. h. c. (1878–1941): jeho život a dílo*, diplomová práce, Praha 1996; V. SKŘIVAN, *Textilní průmysl a přádelnická výroba na Klatovsku*, diplomová práce, Praha 1999. Pod vedením Eduarda Kubů se jedná např. o práce A. BURŠÍKOVÁ, *Znárodnění firmy Nehera, oděvní společnost (1945–1948)*, bakalářská práce, Praha 2011; L. CVRČKOVÁ PORKERTOVÁ, *Od živnostenského podnikání k průmyslové velkovýrobě. Historie rodinné firmy Rolných 1862–1939*, diplomová práce, Praha 2009; J. FIALA,

vyústěním dlouhodobého profilování ÚHSD a jeho reflektování problematiky dějin podnikání se v době nejnovější stala rozsáhlá kolektivní monografie připravená pod redakcí Drahomíra Jančíka a Barbory Štolleové zaměřená na prvorrepublikové podnikatelské osobnosti, resp. firmy, do níž se spolu se zkušenými badateli oboru zapojila mladší a nejmladší generace hospodářských historiků, odchovaných ÚHSD.⁷³ Je symptomatické, že v posledních letech výzkum v oblasti dějin podni-

Záložní úvěrní ústav v Hradci Králové v letech 1868–1926, rigorózní práce, Praha 2008 (publikováno pod názvem J. FIALA, *Vzestup a pád Kralobanky: Neúspěšný projekt starosty Hradce Králové Františka Ulricha*, Hradec Králové 2011); T. GECKO, *Trh stavebních hmot v Předlitavsku a Československu v letech 1873–1938. Formování, vývojové tendence, kartelizace*, doktorská dizertace, Praha 2017; S. HERC, *Jan Otto – podnikatel a bankovní manažer*, diplomová práce, Praha 2013; K. KLÍMA, *První čtvrtstoletí Akciové společnosti továren na fezy ve Strakonících. Založení, management, podnikání a podnikatelské strategie*, bakalářská práce, Praha 2015; L. KRÁTKÁ, *Československá námořní plavba (1948–1989)*, disertační práce, Praha 2017; P. LÁNÍK, *Jadrníčkově. Cesta od tkalcovského stavu k podnikatelské a komunální elitě ve Fryštáku 19. a první polovině 20. století*, diplomová práce, Praha 2009; M. MINAŘÍK, *Akcionářský pivovar na Smíchově (1918–1948)*, diplomová práce, Praha 2012; K. PÁNKOVÁ, *České pivovarnictví 1869–1918, podnikatelské strategie, kartelizace, odbyt*, diplomová práce, Praha 2010; V. POJAR, *Banka Slávia 1869–1918. Podnikání, podnikatelské strategie a sociální zakotvení*, bakalářská práce, Praha 2013; TÝŽ, *Kartelizace chmelařství v českých zemích 1890–38*, diplomová práce, Praha 2016; P. SEDLÁČEK, *Olomoucké tvarůžky – produkce, podnikání, konzum, 1938–1960*, diplomová práce, Praha 2014; J. SLAVÍČEK, *Ze světa podnikání do světa plánované distribuce. Sonda do vývoje českého spotřebního družstevnictví v letech 1945–1956 (kraj Ústí nad Labem)*, disertační práce, Praha 2015. Pod vedením Drahomíra Jančíka vznikly např. J. JELÍNEK, *Organizační vývoj ČKD v 30. letech*, diplomová práce, Praha 2010; K. KAUCKÁ, *První pozemková reforma na velkostatkách Křivoklát, Plasy a Radnice*, disertační práce, Praha 2016; J. PAVLÍK, *Podnikatelské a společenské aktivity V. F. Červeneho a jeho synů v kontextu rodinného života a politicko-hospodářského rozmachu národně uvědomelé české společnosti*, disertační práce, Praha 2006; M. STARCOVÁ, *Zásobování a obchod s potravinami v Praze v meziválečném období*, disertační práce, Praha 2012. Pod vedením Ivana Jakubce se jedná např. o práce J. BAREŠ, *Jablonecké sklárství v období druhé poloviny 19. století a počátku 20. století (s přihlédnutím k hospodářsko-sociálnímu a technologickému vývoji)*, disertační práce, Praha 2006; J. HAIS, *Vývoj firmy Čedok v meziválečném období*, diplomová práce, Praha 2009; J. ONDRÁŠEK, *Hanuš Karlík (1850–1927)*, bakalářská práce, Praha 2012; L. TOMANY, *Od rakouských a uherských železnic k československým státním drahám: formování ústředních dopravních institucí v Československu a podíl českého managementu na transformaci střeoevropských dopravních poměrů*, diplomová práce, Praha 2003; J. TROUSILOVÁ, *Živnostenské podnikání v Rakovníku v první polovině 20. století na příkladu krejčovských a oděvních živností*, disertační práce, Praha 2012.

- 73 D. JANČÍK – B. ŠTOLLEOVÁ (edd.), *Pivo, zbraně i tvarůžky. Podnikatelé meziválečného Československa ve víru konjunktur a krizí*, Praha 2014.

kání probíhá vedle vlastní výroby a obchodu ve vazbě na konzum (dějiny spotřeby), který tvoří neméně důležitý segment v rámci celé problematiky.⁷⁴

Závěrem lze konstatovat, že pozornost, kterou čeští historikové věnovali v posledních patnácti letech fenoménu moderního podnikatelstva, není, jak vyplývá z výše uvedeného přehledu, malá. Jestliže na konci devadesátých let hodnotil přední český hospodářský historik Milan Myška stav poznání dějin podnikatelstva v českých zemích jako málo uspokojivý, v novém tisíciletí zájem o poznání vývoje podnikatelských vrstev pozoruhodně vzrostl.⁷⁵ Stalo se tak i přesto, že hospodářské dějiny jako celek zažívají v české historiografii spíše období institucionální a personální stagnace. Rovněž to ukazuje, že čeští historikové objevují v dějinách podnikatelstva kouzlo výzkumu, který v sobě unikátním způsobem propojuje ekonomiku, společnost i kulturu. Znamená to rovněž, že také reagují na potřeby obnovujícího se podnikatelského stavu, který začal hledat své ztracené kořeny.

74 Rostoucí význam dějin podnikání a konzumu v odborném profilování ÚHSD se promítl do nejnovější akreditace. Od akademického roku 2013/2014 se povinným předmětem v rámci magisterského cyklu (specializace hospodářské dějiny) stalo „Podnikání, produkce a konzum v moderní době“ pod vedením E. Kubů a B. Štolleové. Problematicke jsou věnovány výběrové semináře E. Kubů (Podnikatelé a podnikání v českých zemích 19. a 20. století), D. Jančíka (Výrobci a spotřebitelé XX. století), I. Jakubce (Problémy hospodářských dějin se zaměřením na dějiny techniky, dopravy a komunikací v 18.–20. století) a cykly specializačních přednášek, např. I. Jakubce a J. Štemberka k vývoji terciérní sféry, B. Štolleové k vývoji podnikání za nacistické okupace, M. France, M. Starcové a M. Minaříka k proměnám konzumu.

75 M. MYŠKA, *Stav a perspektivy studia dějin podnikání a podnikatelů v České republice*, in: VIII. sjezd českých historiků, Hradec Králové – Praha 1999, s. 287–295.

Entrepreneurs in the Czech Lands. An Attempt to Provide a Historiographical Account

PETR POPELKA – EDUARD KUBŮ – BARBORA ŠTOLLEOVÁ

Research on the development of entrepreneurship has undergone turbulent developments within Czech historiography. To begin with, Czech historians displayed little interest in researching the history of entrepreneurship. This research handicap was the result of causes with historical roots. The dominance of German and Jewish entrepreneurs within medium-sized and large businesses before the establishment of Czechoslovakia means that Czech historians primarily focused on agrarian history, or the history of trades. In contrast, the history of entrepreneurship was mainly investigated by German historians living in the Czech lands, who indirectly supported through their publications the idea of the German economic benefit and general civilising influence on the Czech lands. During the interwar period, this basic trend remained. There was a fast and fundamental change in Czechoslovak historiography following the Second World War towards a historical and materialistic methodological focus. In this period, there was a fundamental reassessment of previous historiographical tradition. Although economic and social history came into the limelight, creating the core of the new thinking about history, these began to evolve into an ideologically predestined form. By the 1950s, there was already extensive research into fundamental historical economic transformations in which the entrepreneur did not have a place. In these research studies, entrepreneurs, or rather the bourgeoisie, were clearly assigned the role of “exploiters” and “class enemies”. It was inconceivable for the history of entrepreneurship to be studied along the American or West European models; using the Soviet model, it was reduced to the history of factories. Subsequent to 1989, the scope of historical research also expanded such that researchers refocused their attention on topics which had been of peripheral concern in previous decades due to their ideological unsuitability. There was a natural movement from the preferred history of peoples’ movements to research into social elites, with this trend clear in Czech historiography for almost two decades.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Hospodářské dějiny a business history ve francouzské historiografii

MARCELA EFMERTOVÁ

MARCELA EFMERTOVÁ: Economic History and Business History in French Historiography

Since 1929 French historiography has been influenced by the Annales School (*École des Annales*). Both the founders and the first generation (1929–1945) Annales are considered by Marc Bloch and Lucien Febvre. Its leading lights at that time drew their inspiration from Auguste Comte's positivist philosophy and proceeded in a way different from the so-called methodic school that had affected the historical branches in the late 19th and early 20th centuries. Until 1945, the Annales School represented of edge branch of French historiography. After 1945, her leaders came to the top positions in universities (and especially in Paris) and began to point the whole of French historiography. It was only then that they became a real school. It was the Annales that had changed approach to history. Its achievements were based on its more global view of the historical issues under review and especially on its efforts to foster cooperation and links among interdisciplinary and multidisciplinary institutes (among historians, sociologists, economists, mathematicians, geographers, anthropologists, psychologists, etymologists, statisticians, demographers, climatologists etc.).

Key words: Annales School, economic and social history, business history, history of technology, historiography, Czech Lands, France, French universities, grandes écoles, École des Hautes Études en Sciences Sociales, École polytechnique, École normale supérieure, Université Paris-Saclay, academic institutes, International Economic History Association

Historiografie hospodářských dějin

Francouzskou historiografii ovlivňuje od roku 1929 škola Annales (*École des Annales*). Škola získala své jméno podle časopisu *Annales d'histoire économique et sociale*, který vydávala a který byl později v roce 1946 přejmenován na *Annales. Economies, sociétés, civilisations* a od roku 1994 nese název *Annales. Histoire, Sciences Sociales*.¹ V časopise Annales publikovali dnes již ve čtyřech generacích historici,² kteří tuto školu utvářeli a podle nichž se formoval i mezinárodní historický výzkum – především též v oboru hospodářských a sociálních dějin a business history (historie vědy a techniky, ale nejen jich). Dalšími časopisy, které se k zaměření školy Annales váží, jsou *Revue des annales*, *Nouvelle histoire*, *Anthropologie historique*, *Histoire des mentalités* apod.

- 1 Posloupnost změn názvu časopisu: 1929–1938: *Annales d'histoire économique et sociale*, 1939–1941: *Annales d'histoire sociale*, 1942–1944: *Mélanges d'histoire sociale*, 1945: *Annales d'histoire sociale*, 1946–1993: *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations* (nebo Annales ESC), od roku 1994: *Annales. Histoire, Sciences sociales* (nebo Annales HSS). Redakce časopisu sídlí v *l'École des Hautes Études en Sciences Sociales* (EHESS) v Paříži – viz <http://Annales.ehess.fr> (ověřeno 1. 8. 2017), kde jsou umístěny přístupy do archivu časopisu a k jeho moderním číslům přes servery Gallica, Persée, Armand Colin, Cairn, JSTOR, Recensio. Rejstříky od čísla 9 jsou umístěny na stránkách *l'Institut international d'histoire économique* (IIHE).
- 2 K nejvýznamnějším zástupcům např. patřili v první generaci (1929–1945) – Marc Bloch a Lucien Febvre, v druhé generaci (1945–1968) – Fernand Braudel, Ernest Labrousse, Pierre Chaunu, Pierre Goubert, Pierre Villar, ve třetí generaci (1968 – konec 80. let 20. století) – Georges Duby, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie, Philippe Ariès, Mona Ozouf, Arlette Farge, Michele Perrot, Alain Besançon, François Furet, Michelle Vovelle, Maurice Agulhon, Robert Mandrou, Claude Lévi-Strauss, Michel Foucault, André Burguière, Marc Ferro a Jacques Revel, ve čtvrté generaci (konec 80. let 20. století – dosud) – např. Roger Chartier, Bernard Lepetit... Pro srovnání: Christian DELACROIX – François DOSSE – Patrick GARCIA, *Les Courants historiques en France. XIXe – XXe siècle*, Paris 1999; Peter BURKE, *The French Historical Revolution. The Annales School 1929–89*, Polity Press, Key Contemporary Thinkers, Stanford University Press, March 1991; André BURGUIÈRE, *L'École des Annales. Une histoire intellectuelle*, Paris 2006; François DOSSE, *L'Histoire en miettes : des Annales à la "nouvelle histoire"*, Paris 1987.

Škola získala významné místo v pracích badatelů díky globálnějšímu historickému pohledu a inter- či multidisciplinárním vazbám historie a dalších oborů. Historie interpretativní byla doplněna či nahrazena analýzou směřující (jako u přírodních a exaktních věd) k dialogu různých oborů³ a často v pojetí tzv. dlouhého trvání.⁴

Po roce 1945 se hospodářské dějiny ve Francii vymanily z vlivu ekonomů (Camille-Ernest Labrousse,⁵ François Joseph Charles Simiand,⁶ Maurice Halbwachs⁷) a převládlo v nich historické bádání. To v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století uvedlo hospodářské a sociální dějiny na důležité místo nejen ve Francii, ale i v mnoha západních zemích (např. *London School of Economics and Political Science*). Historikové se začali zajímat o širší vývoj společnosti,⁸ jeho jednotlivé a určující tendence, cykly, měření konjunktur (např. velkých sektorů ekonomiky) a objevily se první kvantitativní (kvantifikativní) metody s možností využití matematických a statistických postupů (v pracích kvantitativní historie ve Francii především autorů jako François Perroux,⁹ Jean Marczewski,¹⁰ Jean-Claude Toutain¹¹ nebo Maurice Lévy-Leboyer¹²).

3 Claude DIEBOLT – Jean-Luc DEMEULEMEESTER, *Quo vadis? Quel futur pour l'histoire économique en France. Réflexions et recommandations par deux économistes*, AFC – Association Française de Cliométrie, Working Papers, 2010, No. 2, <http://www.cliometrie.org/en/component/content/article/14-working-papers/17-working-papers-2010> (ověřeno 5. 11. 2015). Článek vyšel též v českém překladu Claude DIEBOLT – Jean-Luc DEMEULEMEESTER, *Quo vadis? Jaká je budoucnost hospodářských dějin ve Francii? Zamyšlení a doporučení dvou ekonomů*, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy*, 2012, s. 129–143.

4 Fernand BRAUDEL, *Dlouhé trvání, Antologie francouzských společenských věd: Antropologie, sociologie, historie*, Cahiers du CEFRES, 8, Prague 1995, s. 145–188.

5 Maria Novella BORGHETTI, *L'histoire à l'épreuve de l'expérience statistique : l'histoire économique et le tournant des années 1930*, *Revue d'histoire des sciences humaines*, 1, 2002, No. 6, s. 15–38. Nekrolog *La mort de Camille-Ernest Labrousse. Le père de l'histoire économique*, *Le Monde* du 26 mai 1988.

6 Lucien GILLARD – Michel ROSIER (eds.), *François Simiand (1873–1935). Sociologie-Histoire-Économie*, Éditions des Archives Contemporaines (Ordres sociaux), Amsterdam 1996, 342 s. Claudine FONTANON – André GRELON (eds.), *Les Professeurs du Conservatoire national des arts et métiers*, vol. 2, Paris 1994, s. 567–576. Gérard NOIRIEL, *L'éthique de la discussion chez François Simiand. À propos de deux conférences sur l'Histoire (1903–1906)*, *Penser avec, penser contre. Itinéraires d'un historien*, Paris 2003, s. 47–61.

7 <https://www.cmh.ens.fr/Presentation-de-l-unite> (ověřeno 1. 8. 2017).

8 Pierre NORRA – Jacques LE GOFF, *Faire de l'Histoire*, Paris 1973.

9 François PERROUX (1903–1987), *Alternatives Economiques Poche*, No. 021, novembre 2005.

10 Félix ROSENFELD, *Nécrologie. Jean Marczewski (1908–1990)*, *Journal de la société statistique de Paris* 2132, 1991, No. 1, s. 82.

11 Člen CNRS – Directeur de recherche (vedoucí výzkumu) na CNRS a učitel na Université Paris 1. Viz https://www.researchgate.net/profile/Jean-Claude_Toutain (ověřeno 1. 8. 2017).

12 Současný významný historik ekonomie Patrick Fridenson (directeur d'études – vědecký školitel, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris) o M. Lévy-Leboyerovi (1920–2014) napsal v jeho nekrologu: „... byl vedoucím hospodářským historikem ve Francii v generaci, která navazo-

Vývoj byl však rychlý, a tak již koncem sedmdesátých let 20. století se v uvedených souvislostech uplatnila i historická antropologie a dále dějiny mentalit a kulturní dějiny, genderové dějiny s historickými metodami vycházejícími z těchto nových přístupů. Sondáže upozadovaly velké všeobecné pohledy, historický kontext a důraz z historického popisu přešel na mikrohistorii a v jejím rámci např. na dějiny podniků, rodinné podnikání, obchodní vztahy – business history aj. Tyto postupy napomáhaly útlumu marxistických přístupů (ve spojitosti i se školou Annales), obnovily a posílily liberální prvky historické práce. Vrátil se zájem o specifičnost, kontextuálnost a realnost doložení historických faktů.

Historie a ekonomie jako rozvinuté akademické obory byly jakýmsi průsečíky hospodářských dějin. Oba obory se však sobě postupně začaly od sedmdesátých let 20. století vzdalovat, ale na druhé straně umožňovaly inter/multidisciplinární přístup. Vznikaly tak historické články na základě inter/multidisciplinárních studií a bádání. Místo na jednotlivce, bitevní pole a politické události (tj. na historickou charakteristiku individuální, chronologickou a politickou) se bádání zaměřovala na zkoumání způsobů, jak lidé v minulosti žili, pracovali, mysleli, jak probíhaly hospodářské procesy, technické změny, společenské transformace, přenos technických poznatků. Přednost byla dána pravidelným a hromadným jevům, důkladnému historickému diskursu a budování paměti národa než eventualitám spojeným s jednotlivými osudy či kultem národa. Objevila se idea historie jakožto syntézy různých společenských věd. V osmdesátých letech 20. století se k tomu přidala nutnost historicky zkoumat růst a rozvoj (R & D) a investovat do něj (stejně jako do školství) za účelem dlouhodobého udržení nepřetržitého růstu, což se muselo projevit i v pracích historiků hospodářských a sociálních dějin.

Dalším důležitým momentem, akcentovaným zvláště ve Francii, bylo institucionální uspořádání. Institucionální struktura se stala významným vodítkem poznání o hospodářských a sociálních dějinách. Měla vliv na přípravu historiků těchto oborů a dala i váhu těmto disciplínám jako takovým. Nejčastěji ve Francii nacházíme hospodářské a sociální dějiny jako součást filozofických fakult, akademických pracovišť nebo jiných institucí, např. vědeckých společností, kde však nebylo dost dobře možné zajistit pro studenty vhodné k historii doplňující

vala na Fernanda Braudela a Ernesta Labrousse...“ Lévy-Leboyer se např. v roce 1974 spolu s Jeanem Bouvierem zasloužil o vznik meziuniverzitních studií historie ekonomiky ve formě DEA (Diplôme d'Études Approfondies) na Université Paris X-Nanterre. Viz Patrick FRIDENSON, *Maurice Lévy-Leboyer (1920–2014), historien de l'économie*, Le Monde, le 15 octobre 2014, http://www.lemonde.fr/disparitions/article/2014/10/15/maurice-levy-leboyer-1920-2014-historien-de-l-economie_4506529_3382.html (ověřeno 1. 8. 2017).

ekonomické, statistické a matematické vzdělání. Přitom v průběhu vývoje se ve Francii ekonomická věda stala výrazně formalizovaným oborem, který vedli absolventi matematiky z *École Normale Supérieure* nebo z *École polytechnique*.¹³ To však mělo za následek skoro opuštění vlastního historického zkoumání, neznalost hlavních historických linií hospodářského vývoje (zejména před rokem 1945) a přílišnou „matematizaci“ oboru. To vše vedlo k tomu, že o hospodářské a sociální dějiny doktorandi-historici postupně ztráceli zájem a tyto obory ze zájmu badatelů i institucí mizely.

Jak uvedli Diebolt a Demeulemeester: „Po celé období let 1945–1970 dochází ve Francii ke konvergenci mezi historií (silně poznamenanou demografickou, hospodářskou a sociální historií) a ekonomikou (jež je sama silně poznamenána marxismem, různými francouzskými heterodoxiemi, jako jsou např. centro-periferické přístupy Perrouxovy, který přikládá velký význam studiu hospodářských dějin). Od poloviny sedmdesátých let však kvantitativní hospodářské dějiny postupně ztrácejí svou auru. Je zřejmé, že bádání o procesech dlouhého trvání s použitím čím dál rafinovanějších kvantitativních nástrojů (koncem šedesátých let Leroy-Ladurie prohlašuje, že historik se stane programátorem, nebo nebude) a v těsném svazku s ekonomickými a sociálními vědami, v té době silně zaměřenými na matematickou modelizaci, se pomalu dostávalo do rozporu s étosem a původním školením francouzských historiků. Právě od této doby se na scénu začíná znovu vracet historie kultury, představ a mentalit. Od osmdesátých let ostatně dochází k důraznějšímu návratu politických dějin a dějin mezinárodních vztahů. Kritická sociologie à la Bourdieu, přínos Foucaultův, antropologie a vliv amerických cultural studies a gender studies budou čím dál víc ovlivňovat práce historiků, kteří se výslovně stavějí za stanovisko ovládaných, marginálů, masy aktérů a jejich empirické zkušenosti, a nikoli už za zastřešující stanovisko států nebo mocných, což podle kritiků bylo hledisko ekonomů. Dochází tak k novému rozkvětu biografí, prací o lidech na okraji společnosti (Geremek). Jde tedy spíše o pomalou proměnu přístupů školy Annales než o nějaký náhlý zlom, ale vzrůstající divergence mezi touto školou a ekonomikou je nesporný.“¹⁴

13 C. DIEBOLT – J.-L. DEMEULEMEESTER, *Quo vadis?*, s. 131.

14 Tamtéž, s. 136.

Business history se ve Francii rozvinula ve druhé polovině šedesátých let 20. století. Hlavním podkladem výzkumu byly archivní materiály sumarizované do *les archives d'entreprise*, které byly uloženy v *Archives nationales* v Paříži a byly vydány jako inventáře v roce 1957 a 1977.¹⁵ Některé materiály se nachází i v *Archives de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales* (EHESS).¹⁶ Jeden z prvních článků o stavu francouzské obchodní historie a podnikání vydal Claude Fohlen (1922–2008)¹⁷ na jaře 1967 v časopise *Business History Review*.¹⁸

Jako jedny z prvních významných historických prací v tomto oboru se ve Francii objevily práce k historii francouzských továren a podniků, konkrétně k historii výroby automobilů firmy Renault,¹⁹ k historii nejdůležitější francouzské železnice – severní části – *la Compagnie du Chemin de Fer du Nord (1846–1937)*²⁰ a francouzského investování v zahraničí.²¹

Počátečních historických prací v oblasti podnikatelských a obchodních aktivit ve Francii bylo velmi málo, neboť Francouzi – podnikatelé a obchodníci – nechtěli badatelům poskytovat informace o soukromém podnikání a o podnikatelských rodinách, jejich struktuře a vlivu. Odpovídalo to francouzské mentalitě – Francouzi nesdělovali nic ze soukromí firem, nechtěli zpřístupnit obchodní záznamy, které považovali za obchodní tajemství, a rodinné recepty a způsoby podnikání střežili jako rodinná tajemství často důkladněji než technologické

15 Archives Nationales, *État sommaire des archives d'entreprise*, 2 vols., Paris 1957 et 1977.

16 Archives de l'EHESS, Paris, série 66 AJ.

17 Francouzský historik specializovaný na vývoj Severní Ameriky, i když začínal jako historik techniky svou disertací z roku 1954 *L'industrie textile sous le Second Empir*. V roce 1949 se stal asistentem na *Université de Lille*, poté byl v roce 1955 jmenován profesorem současné historie na *Université de Besançon*. V roce 1968 vedl jako první vedoucí katedru historie Severní Ameriky na Sorbonně (později na *Université Paris 1*), kde zůstal až do svého odchodu do důchodu. Byl prvním historikem ve Francii, který zavedl amerikanistiku na Sorbonně. Vyučoval od roku 1957 i v zahraničí (na *Yale University* a přednášel i na univerzitách v Berkeley, Stanfordu, Newarku, Harvardu aj.). Viz François-Georges DREYFUS, *Claude Fohlen*, Nouveau dictionnaire de biographie alsacienne, vol. 11, 1982–2003, s. 985.

18 Claude FOHLEN, *The Present State of Business History in France*, *Business History Review*, 41, Spring 1967, s. 94–103. Michael MILLER, *Business History in France*, s. 9. manuscript. Viz <http://www.thebhc.org/sites/default/files/beh/BEHprint/v008/p0031-p0039.pdf> (ověřeno 1. 8. 2017).

19 Patrick FRIDENSON, *Histoire des usines Renault: naissance de la grande entreprise 1898–1939*, Paris 1977.

20 François CARON, *Histoire de l'exploitation d'un grand réseau: la Compagnie du Chemin de Fer du Nord 1846–1937*, La Haye 1973.

21 René GRIAULT, *Emprunts russes et investissements français en Russie 1887–1914*, Paris 1973.

moderní poznatky. Další otázkou se jevílo případné zničení zdrojů, které představovalo samozřejmě mnohem závažnější problém. Toto postupné ztrácení zdrojů mohlo vzniknout zanedbáním v uchovávání materiálů ve firmách, nezájemem o ně, volnějším přístupem k firemním záznamům, ale způsobily je i válečné pohromy, kdy archiválie shořely nebo byly ztraceny apod.

Proto bylo po druhé světové válce rozhodnuto o předání archivních materiálů k hospodářskému a sociálnímu vývoji a k historii firem ve Francii státu a jejich centralizací v *Archives nationales* pod označením sérií AQ a F. Se zpracováváním těchto archivních materiálů započal Bertrand Gille (1920–1980)²² v roce 1949. Díky etapě před odborným centralizováním zdrojů je třeba v současnosti počítat s neúplností fondů a těžkostmi s vyhledáváním dalších archivních materiálů a podkladů. Na druhé straně má fond dostatek informací o vývoji pojišťovnictví, bankovníctví, stavebnictví a hornictví a železářských/ocelářských společností aj. Jiné, zejména obchodní, záznamy (i např. o historii a vývoji obchodních domů v Paříži – Bon Marché /1838/, Grands Magasins du Printemps /1865/, Grands magasins de la Samaritaine /1869/, Galeries Lafayette /1893/) nebyly badatelům (domácím ani zahraničním) v podstatě vůbec přístupné. Rychlejšímu rozvoji business history často stály v cestě francouzské byrokratické vstupy a rozhodnutí politické moci nebo i výsady v rámci firmy. Pochopení významu historie podnikatelství a obchodu jako základ pro pochopení vývoje jednotlivých firem a jejich tradic ve smyslu shrnutí historických poznatků o vývoji firem a poznání jejich minulosti pro veřejnost i pro vlastní další podnikání a obchodní rozhodování nabylo na svém významu ve Francii až později.

22 Gillův otec byl absolventem *École polytechnique*, námořním inženýrem, v B. Gillovi vzbudil zájem o historii techniky (především o vývoj konstrukce lodí). B. Gille vystudoval významná pařížská gymnázia *Lycée Janson-de-Sailly* a *Lycée Louis-le-Grand*, poté ukončil studia historie na Sorbonně a nastoupil na právnickou fakultu a ke studiu archivnictví na slavnou pařížskou *École nationale des chartes* (Národní škola listin). V roce 1943 se stal archivářem-paleografem a obhájil svou disertaci s názvem *Industrie du fer en France de Colbert à la Révolution*. Poté se stal archivářem v *Archives nationales*, kde vytvořil základnu pro archivy podniků (*les archives d'entreprise*). Pracoval jako profesor historie na *Université à Clermont-Ferrand* a na *Université Paris I*. Později se stal ředitelem výzkumu (*directeur de recherches*) ve 4. sekci *École pratique des hautes études* (která se stala základem pro vznik *École des Hautes Études en Sciences Sociales – EHESS*). Většinu svých historických prací věnoval ocelářskému průmyslu a bankovníctví stejně jako historii věd a techniky. Gille byl korespondentem *Society for the History of Technology*, která mu v roce 1970 udělila medaili Leonarda da Vinci za celoživotní práci. Viz Emmanuel POULLE, *Nécrologis. Bertrand Gille (1920–1980)*, *Revue d'histoire des sciences*, vol. 34, Année 1981, No. 2, s. 177–178.

Vedle určitého původního nezájmu o historii podnikání a obchodu od badatelů a nashromážděného malého množství informací to byly problémy institucionální, které dané práce ovlivnily a opozdily. Jednak to bylo dáno specifikou uvnitř školského francouzského systému – určité kompetenční rozpory mezi právníckými fakultami a fakultami svobodných umění a filozofickými fakultami – a jednak to bylo specifikou jednotlivých oborů – hájemství ekonomie a hájemství historie, které opozdily ve Francii nástup business history jako samostatné historické disciplíny.

Ve chvíli, kdy se obor business history etabloval, soustředil se v dobré víře na široká zkoumání, jako byly cenové trendy a ekonomické expanze v pojetí globální historie bez konkrétních ekonomicko-obchodních údajů. Chyběla i jména velkých historiků jako byla ta v oblasti hospodářských a sociálních dějin – Bloch, Lebreve a další. Přilákat mladé historiky tak šlo obtížněji a pomaleji než v jiných historicko-ekonomických působnostech. Proto také na stránkách časopisu *Business History Review*²³ nacházíme málo badatelů pro oblast francouzské podnikatelské a obchodní historie. Ve Francii také výzkum postupoval trochu jinak, než tomu bylo v ostatních evropských historiografiích orientovaných na historii velkého byznysu, koncentraci, integraci, masovou produkci, distribuci, velké podnikatele, vytvářející průmyslová impéria aj. Francouzská historiografie musela zachytit velký počet malých (rodinných) firem a malý počet obřích firem. Nesnadné bylo představit i jejich vedoucí činitele a analyzovat konkurenci a inovace, kterých bylo méně než jinde. Také změny a dynamika firem zde byla méně silná než jinde ve světě. Francouzští historikové objevili, že obchodníci měli méně než jinde vliv na aféry jejich společností, menší vliv na vývoj společnosti vůbec, neboť moderní způsob života a jeho centrum bylo ve Francii jinde než ve francouzském obchodě. Naproti tomu byla široká pozornost věnována historii práce a jejím sociálním důsledkům, a to již od světové výstavy v Paříži v roce 1867.²⁴

23 Časopis podporuje prezident a členové *Harvard College*. Periodikum *Business History Review* (BHR) vychází od roku 1926 jako průkopnický časopis ve svém oboru. Přípravoval ho *Bulletin of the Business Historical Society* (1926–1953). BHR publikuje články na základě primárního výzkumu, komparací a rozšiřování ekonomické a sociální problematiky. Přednost mají články o historii podnikatelů, firem a obchodních systémů, o inovacích, globalizaci a regulaci. Zkoumají se zde vztahy závodů na politické režimy a pro životní prostředí.

24 *Rapport sur l'Exposition universelle de 1867, à Paris. Précis des opérations et listes des collaborateurs. Avec un appendice sur l'avenir des expositions, la statistique des opérations, les documents officiels et le plan de l'Exposition*. Zpráva je uložena v pařížské knihovně Conservatoire national des arts et métiers.

Proto se ve Francii rychleji začala psát sociální a ekonomická historie na příkladech francouzských podnikatelů. První takové práce vydal David Landes.²⁵ Uveřejňoval články o francouzských rodinných firmách a jejich konzervativních hodnotách jako představení odrazu francouzských společenských hodnot. Novinku v tomto pohledu ve Francii představovala historie manažerského myšlení, především zachycená na stránkách dobového tisku poukazem na významné osobnosti jako Henri Fayol (1841–1925)²⁶ nebo Ernest Mercier (1878–1955).²⁷ Toto pojetí přinášelo nové možnosti k zachycení řídicích struktur, organizování významných firem ve Francii a zvažování, jakým způsobem se podobala řešení podnikatelských a obchodních aktivit svým protějškům v jiných evropských zemích.

V období sedmdesátých až devadesátých let 20. století a počátku 21. století se francouzští historikové podnikatelských a obchodních témat snažili v pracích

25 David LANDES, *French Entrepreneurship and Industrial Growth in the Nineteenth Century*, *Journal of Economic History*, vol. 9, May 1949, s. 45–61.

26 Fayol ve své práci s názvem *Administration industrielle et générale* (Obecný a průmyslový management) z roku 1916 vymezil 6 skupin podnikových činností (technické, obchodní, finanční, správní, účetní a ochranné), 5 funkcí správy (plánování, organizování, přikazování, koordinování a kontrolu) a 14 principů správy společnosti – 14 principů managementu: 1. Specializace pracovníků. Specializace povzbuzuje neustálé sebezlepšování schopností a vylepšování metod. 2. Autorita. Právo dávat příkazy a moc vyžadovat poslušnost. 3. Disciplína. Žádné uvolňování či změkčování pravidel. 4. Jednota přikazování. Každý zaměstnanec má pouze a jenom jednoho nadřízeného. 5. Jednota vedení. Jedna mysl vytvoří jednotný plán, v němž bude každý hrát svou roli. 6. Podřízenost osobních zájmů. V práci se mají sledovat pouze pracovní zájmy a myšlenky. 7. Odměňování. Zaměstnanci dostávají odpovídající ohodnocení, ne tolik, kolik může podnik postrádat. 8. Centralizace. Upevnění manažerských funkcí. Rozhodnutí se tvoří odshora. 9. Skalární řetěz (liniové řízení). Formální řetěz příkazů, běžící odshora dolů, jako v armádě. 10. Pořádek. Všechny materiál a personál má svoje předepsané místo a musí tam zůstat. 11. Rovnost. Rovnocenné nakládání (ne však nutně stejné). 12. Držení personálu. Co nejmenší obměna personálu. Doživotní zaměstnání pro výborné zaměstnance. 13. Iniciativa. Vymyslet plán a udělat vše potřebné k jeho uskutečnění. 14. Morálka kolektivu. Harmonie a soudržnost mezi personálem. Viz Henri FAYOL, *Numéro spécial de la revue Entreprise et Histoire*, No. 34, 2003; Jean-Luis PEAUCELLE – Antonio ARIZA MONTÈS – Tom BEAUDOIN – Trevor BOYNS – Alfonso Carlos MORALES GUTIERREZ – Jean-Noël RETIÈRE – Ian SMITH – Tsuneo SASAKI, *Henri Fayol, inventeur des outils de gestion*, *Économica*, 2003, <http://businessjargons.com/henry-fayols-14-principles-management.html> (ověřeno 1. 8. 2017).

27 Richard KUISEL, *Ernest Mercier: French Technocrat*, Berkeley 1967; Tristan GASTON-BRETON, *Les Français, enfin : Ernest Mercier et la CFP (Énergie)*, *Les Échos* 27. 7. 2006.

Maurice Lévy-Leboyera²⁸ nebo Françoise Crouzeta²⁹ a jiných zvrátit pojetí, že francouzská ekonomická výkonnost v 19. století byla příběhem selhání. Lévy-Leboyer naznačil, že francouzští obchodníci jako ostatní v Evropě byli zruční a aktivní až expanzívní. Snažil se tak otevřít cestu zájmu o francouzskou podnikovou a obchodní historii. Podnikání se mělo stát základem historické analýzy pro pochopení společenského postavení businessmanů a firemního dění. Historikové uznali, že historie moderní kapitalistické společnosti odráží duch této společnosti a byli ochotni přijmout do svého badatelského portfolia nové otázky související s podnikáním jako šířitelem hodnot konzumní společnosti. Prameny pro toto studium otevřely nejen archivy jednotlivých podnikatelských společností, ale i *Archives nationales*, *Bibliothèque nationale*, archivy jednotlivých departementů, archivy policie, prefektur, obchodních komor a ministerstev (především financí, sociálních věcí, veřejných prací). Vzniklé práce poprvé popisovaly pracovní zkušenosti, formování obchodních strategií a role pracovních vztahů. Byla zkoumána dynamika vztahů mezi firemními a vládními strategiemi, společenská role podnikatelů, jejich životní styl a jejich postavení v rámci vlastní komunity, a to na základě rozboru písemností určených dovnitř firem nebo různých dotazníků. Pro charakteristiku podnikatelů, jejich rodin a potomků byly využity notářské a policejní zápisy, obchodní a spolkové rejstříky, kandidátské listiny při vstupu do odborných nebo politických seskupení a dále různé firemní tisky, letáky, pracovní zápisky nebo další tištěné zdroje jako noviny a časopisy.

K objasnění pozice podnikatelů ve společnosti v průběhu 19. a 20. století a jejich příspěvku k ekonomickému rozvoji Francie byly založeny dva odborné časopisy *Enterprises et Histoire*³⁰ a *Revue d'Histoire de la Siderurgie* (původně *Revue*

28 Maurice LÉVY-LEBOYER, *La croissance économique en France au XIXe siècle. Résultats préliminaires*, Annales ESC, vol. 23, July–August 1968, s. 788–807; TÝŽ, *Innovation and Business Strategies in Nineteenth and Twentieth Century France*, in: Edward C. Carter et al., *Enterprise and Entrepreneurs in Nineteenth and Twentieth Century in France*, Baltimore 1976, s. 87–136.

29 François CROUZET, *French Economic Growth in the Nineteenth Century Reconsidered*, History, vol. 59, June 1974, s. 167–179.

30 V USA, Německu, Velké Británii či Itálii byly vydávány jeden až dva historické časopisy k podnikové a obchodní historii. Francie vydávala časopis k business history poprvé v letech 1959–1969. Články většinou připravovali a připravují historici, ekonomové (Olivier Godard – otázky udržitelného rozvoje), sociologové a řídící výzkumní pracovníci. Pokračující časopis *Enterprises et Histoire* vznikl v roce 1991, zveřejněn byl o rok později v dubnu a spolupracuje s podobnými zahraničními časopisy. Zpočátku vycházela dvě čísla, poté tři a nyní časopis vychází čtyřikrát ročně. Publikuje články vlivných zahraničních a francouzských historiků ve francouzštině a angličtině. Objevují se v něm články i z dějin ekonomického myšlení, řízení a manažerských postupů. Od počátku vydávání se v časopise objevuje alespoň jeden příspěvek zahraničního autora. Občas

d'histoire des sciences et de leurs applications).³¹ Projekt hlavního časopisu *Enterprises et Histoire* připravili na začátku devadesátých let 20. století (první číslo vyšlo v roce 1992 ve vydavatelství Éditions ESKA) profesori François Caron (l'Université de Paris IV) a Patrick Fridenson (EHESS). Oba zakladatelé vyšli z myšlenky, že ve Francii neexistoval specializovaný časopis pro podnikatelskou a obchodní historii. Členy redakční rady se stali profesori francouzské ekonomické historie. Finanční podporu poskytlo *Comité d'Histoire Industrielle*, vytvořené při Ministre de l'Industrie (Ministerstvu průmyslu).³² Druhý časopis *Revue d'Histoire de la Sidérurgie* vydává od roku 1960 *Centre de Recherches de l'Histoire de la Sidérurgie* v Nancy za finanční podpory tamější radnice.³³

Organizace výzkumu hospodářských a sociálních dějin, business history a příbuzných oborů ve Francii

Organizace výzkumu a činnosti na poli hospodářských a sociálních dějin, business history, historie techniky a příbuzných oborů ve Francii nebyla jednoduchá. Přesto je třeba uvést, že Francie a francouzští odborníci stáli u základů těchto oborů, jejich institucionalizace a mezinárodních kongresových možností. Z nich se postupně institucionalizovala další odborná pracoviště.

Ze starších historiků sociálních a ekonomických věd a business history je možné v souvislosti s etablováním francouzské historiografie těchto oborů v mezinárodním měřítku uvést Fernanda Braudela (1902–1985),³⁴ který s Micha-

do časopisu přispívají i praktici. Od roku 2003 je v plném znění přístupný na anglickém portálu *ProQuest ABI* a na italském webu *Indici delle riviste in linea*.

31 Hlavní náplní jsou články z historie vědy a techniky publikované ve francouzském jazyce. Časopis je připravován čtyřikrát ročně, každé číslo má cca šedesát stran. Hlavní články v počátcích časopisu organizoval historik techniky B. Gille. Srovnej Youssef CASSIS, *Business History in France*, in: F. Amatori – G. Jones (edd.), *Business history around the world*, Cambridge University Press, 2003, s. 192–214.

32 Viz <http://eska-publishing.com> (ověřeno 28. 3. 2016).

33 Maurice DAUMAS, *Revue d'Histoire de la Sidérurgie*, *Revue d'histoire des sciences et de leurs applications*, vol. 16, Année 1963, No. 4, s. 404–405. Viz též http://www.persee.fr/doc/rhs_0048-7996_1963_num_16_4_4475_t1_0404_0000_1 (ověřeno 28. 3. 2016).

34 Studoval historii a klasické jazyky. Byl žákem Henri Hausera (1866–1946). V roce 1923 získal agrégation – učitelské oprávnění v historii – a v letech 1924–1932 působil v Alžíru jako přednášející historie. V letech 1932–1935 učil historii na prestižních pařížských gymnáziích. Následně dva roky spolupracoval s C. Lévi-Straussem na vybudování univerzity v São Paulu v Brazílii. Při návratu se setkal se zakladatelem Školy Annales s L. Febvrem, a poté řídil oddělení na *École Pratique des Hautes Études* v Paříži. Roku 1938 byl mobilizován a od roku 1940 do konce války byl zajatcem v tá-

lem (Munia) Moisseym Postanem (1898–1981)³⁵ z Velké Británie stáli na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století u zrodu *International Economic History Association* (IEHA).³⁶ Tato organizace vznikla odtržením hospodářských historiků od francouzské mezinárodní společnosti *Comité International des Sciences Historiques* (CISH), založené v roce 1923 Belgičanem Henri Pirenem (1862–1935),³⁷ žijícím v Paříži. Francouzi prostřednictvím CISH vytvářeli spojnici mezi

boře v Německu. V zajetí bez opory v archivech a knihovnách napsal základ svého nejslavnějšího díla, původně disertace, o Středomoří v době Filipa II. (*Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, revidováno, vyšlo v roce 1966). Po druhé světové válce redigoval v letech 1946–1968 *Revue des Annales*, poté jeho funkci převzal Jacques Le Goff. V letech 1949–1972 přednášel historii na *Collège de France*. Od roku 1956 do 1972 byl ředitelem *Sixième Section de l'École Pratique des Hautes Études* v Paříži. V 50. letech pracoval na třísvazkovém díle *Hmotná civilizace, ekonomie a kapitalismus od 15. do 18. století* (*Civilisation matérielle, économie et capitalisme /XVe–XVIIIe siècles/*, Paris 1987), vydaném poprvé v roce 1960. Jeho poslední velký projekt se týkal francouzské identity (*L'identité de la France*, 3 tomes, Paris 1986) a roku 1987 vyšla jeho Gramatika civilizací (*Grammaire des civilisations* – původně byla tato práce připravena s dalšími autory: Suzanne BAILLE – Robert PHILIPPE jako *Le monde actuel* v roce 1963), velkorysé porovnání řady významných civilizací. Roku 1984 byl zvolen členem Francouzské akademie. Ačkoliv Braudel reprezentoval druhou generaci školy *Annales*, byl to právě on, kdo jí dal světový věhlas a prosadil nové postupy v historii především tím, že rozlišil trojí úroveň historického času, od (zdánlivé) neměnnosti přes dějství tzv. dlouhého trvání (*longue durée*) až po úroveň politických a jiných událostí. Zdůrazňoval nikoliv detailní témata, ale spíše celé kulturní oblasti a epochy. V české historiografii inspiroval Miroslava Hrocha i jeho spolupracovníky a žáky. Viz především Olivia HARRIS, *Braudel: Historical Time and the Horror of Discontinuity*, *History Workshop Journal*, 57, 2004, s. 161–174. Jack H. HEXTER, *Fernand Braudel and the Monde Braudellien*, *Journal of Modern History*, vol. 44, 1972, No. 4, s. 480–539. Olwen HUFTON, *Fernand Braudel*, *Past and Present*, 1986, No. 112, s. 208–213. Pierre DAIX, *Braudel*, Paris 1995. Martin NODL, *Fernand Braudel*, in: Braudel, Fernand. *Dynamika kapitalismu*, Praha 1999, s. 70–80. Pavla HORSKÁ, *Vznik 6. sekce*, *ČČH* 100, 2002, č. 4, s. 841–865. Kelly A. MULRONEY, *Discovering Fernand Braudel's Historical Context*, *History and Theory*, vol. 37, 1998, s. 259–269.

35 Pocházel z židovské rodiny z Bendery (Besarábie, gubernie Ruské říše), studoval univerzitu v Kyjevě, z Ruska odešel po revoluci a usadil se ve Velké Británii. Začal pracovat na University College v Londýně a na London School of Economics, poté se stal profesorem historie ekonomiky na Cambridge University v letech 1938–1965. Byl významným ekonomickým historikem středověké Evropy. Shrávil rozhodující roli při formování spolkového vědeckého života v rámci hospodářských dějin. Byl vydavatelem *Cambridge Economic History of Europe* a také *Economic History Review*. Viz Edward MILLER, *Postan, Sir Michael Moïsey (1899–1981)*, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press 2004.

36 Maxine BERG, *East-West Dialogues: Economic Historians, the Cold War, and Détente*, *The Journal of Modern History* 87, March 2015, No. 1, s. 36–71.

37 Narodil se v rodině textilního podnikatele Lucien-Henri Pirena. V letech 1879–1883 studoval na *Université de Liège*, poté pobýval rok v Německu a v letech 1884–1885 navštěvoval v Paříži *École Pratique des Hautes Études* a *École des chartes*. Během okupace Belgie Německem se stal představitelem nenásilného odporu a v letech 1916–1918 byl v německém zajetí. Až do roku 1930 působil na Gentské univerzitě jako historik medievista. Zabýval se především vznikem stře-

historiky západu a východu a jejich zaměření bylo celosvětové. K vytvoření mezinárodní skupiny historiků CISH se v akademickém roce 1927/1928 připojila *International Union of the History of Science* (IUHS, Mezinárodní společnost historie vědy), která zorganizovala svůj první kongres v roce 1929 v Paříži.

Po druhé světové válce, od roku 1947, byly tyto organizace spolufinancovány z UNESCO. Hospodářské dějiny však na kongresech CISH měly omezený prostor, většinou nebyl delší než jeden den, i když jejich význam stále stoupal, a to zcela jistě od kongresu zaměřeného na buržoazii v roce 1955 v Římě. Michal Postan a Fernand Braudel se nechtěli s touto situací smířit a vyjádřili spolu s tajemníkem CISH Michelelem Françoisem (1906–1981)³⁸ nutnost položit základ IEHA již na římském kongresu CISH, odtržením hospodářských historiků od této organizace.

Další mezinárodní skupinou, která s hospodářskými historiky spolupracovala a která se začala formovat kongresem *International Congress of Anthropology and Ethnological Sciences* již v roce 1934 a v roce 1948 vytvořila organizaci *International Union of Anthropological and Ethnological Sciences* (Mezinárodní unie antropologických a etnologických věd),³⁹ byla skupina antropologických a etnologických historiků.

dověkého města (*Les villes du Moyen Âge, essai d'histoire économique et social*, Lamertin, Bruxelles 1927, do češtiny přeložil tuto práci hospodářský historik Bedřich Mendl). Vypracoval rozsáhlé a nedokončené dílo *Histoire de l'Europe des invasions au XVIe siècle* (1936) a pro Belgie sepsal sedm svazků *Histoire de Belgique* (Bruxelles 1900–1948). Viz např. Jules DUESBERG, *Henri Pirenne: hommages et souvenirs*, Bruxelles 1938.

- 38 Francouzský archivář (paleograf) a historik, který v letech 1927–1931 vystudoval *École des chartes* a obhájil disertaci *Histoire des comtes et du comté de Vaudémont au Moyen Âge*, za kterou obdržel Prix Molinier od *Société d'archéologie lorraine*. Byl jmenován členem *École française de Rome*. Po vojenské službě se v roce 1932 spojil s *Palais Farnèse*. V roce 1934 se stal členem *Cabinet des manuscrits de la Bibliothèque nationale*, kde spolu s Philippem Lauerem redigoval průvodce po církevních archivních památkách a společně vedli oddělení manuskriptů. Od 1. 5. 1935 se stal členem *Archives nationales*. Během druhé světové války se stal suplentem na francouzských vysokých školách, zejména vyučoval latinskou a francouzskou paleografii na *École Pratique des Hautes Études*. V roce 1949 získal pozici docenta mediévisty na *Institut catholique*, profesorem se stal v roce 1955. Od 1. 10. 1953 nahradil Charlese Perrata na katedře politických, administrativních a právních institucí na *École des chartes*. V letech 1954–1977 působil též na Sorbonně, kde inicioval kurzy historického výzkumu, které se v roce 1967 přeměnily na kurzy historiografie a archivnictví. V roce 1964 byl po Alainu Dainovi zvolen děkanem *Faculté des lettres* na *Institut catholique*, poté od roku 1969 byl členem *Académie des inscriptions et belles-lettres*. Dne 1. 10. 1970 byl uveden do funkce ředitele *École des chartes*. Tuto školu vedl až do roku 1976, kdy její vedení převzal Jacques Monfrin. Viz Pierre MAROT, *Notice sur la vie et les travaux de Michel François, membre de l'Académie*, *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, vol. 129, Année 1985, No. 3, s. 522–538.

- 39 M. BERG, *East-West Dialogues*, s. 40.

Skupina hospodářských historiků, za vedení Michala Postana z Velké Británie, Fernanda Braudela z Francie a Ernsta Söderlunda (1903–1996)⁴⁰ ze Švédska, prohlásila na *XIe Congrès International des Sciences Historiques* (kongresu CISH) ve dnech 21.–28. srpna 1960 ve Stockholmu vznik samostatné IEHA,⁴¹ která se obsahově i počtem členů poměrně rychle rozšiřovala a spojovala jak historiky evropské, tak americké. Braudel spolu s Postanem a Françoisem pro tuto organizaci svým diplomatickým působením udělali nejvíce. V roce 1962 se k této skupině přidal Jacques Le Goff (1924–2014),⁴² který patřil k významným

40 Hospodářský historik ze Stockholmu. Vystudoval u historika Eli Heckschera a získal v roce 1943 doktorát na Stockholmské univerzitě. Jeho disertační práce se věnovala řemeslníkům během revoluční doby (1718–1772) ve Švédsku. V letech 1949–1969 pracoval jako profesor hospodářských dějin na univerzitě ve Stockholmu. Řídil *Scandinavian Economic History Review*.

41 *XIe Congrès International des Sciences Historiques. Rapports. 5 vol., Göteborg 1960. Braudel, Fernand. Stockholm 1960, Annales: Economies, Sociétés, Civilisations 16, 1961, s. 497–500.*

42 Především viz Martin NEJEDLÝ, *Inspirace ještě pro jednu generaci. Úvaha nad osobností a dílem Jacquese Le Goffa (1924–2014)*, ČČH 112, 2014, č. 3, s. 463–496. André BURGUIÈRE, *Jacques Le Goff, ce grand historien que le monde nous enviait*, L'Observateur (l'Obs), le 5 août 2010 (*Le Nouvel Observateur*) et le 1er avril 2014, <http://bibliobs.nouvelobs.com/actualites/20140401.OBS2133/jacques-le-goff-l-eclaireur-du-moyen-age-est-mort.html> (ověřeno 1. 8. 2017). Jöelle ROLLO-KOSTER, *Jacques Le Goff 1924–*, Daileader and Whalen, French Historians 1900–2000, s. 371–93. Film o Le Goffovi <https://www.youtube.com/watch?v=Y9R6ZvovA4Q> (ověřeno 1. 8. 2017). Le Goff je považován za jednoho z nejvýznamnějších historiků školy Annales (*École des Annales*). Jeho odborný zájem se soustředil především na dějiny středověku, středověkou antropologii a historii mentalit. Od roku 1969 byl spolu s Emmanuelem Le Roy Laduriem a Marcem Ferro vydavatelem časopisu *Annales. Economies, sociétés, civilisations* (od 1994 *Annales. Histoire, Sciences Sociales*). Od roku 1988 vedl sérii prací *Faire l'Europe*. Během svého studia absolvoval akademický rok 1947/1948 na Karlově univerzitě v Praze. Spolupracoval na mnoha filmech s náměty ze středověku, např. na snímku *Jméno růže* s Umbertoem Eccem. Dlouhodobě pracoval v Radio France (uváděl „historické pondělky“, poté ve France Culture hovořil během jedné hodiny o knižních novinkách a dával možnost, aby se tam představili mladí historici). Vystudoval *Lycée à Toulon* (tam ho historii učil Henri Michel), poté *Lycée Louis-le-Grand*, *Lycée Thiers* a v návaznosti *École Normale Supérieure* (rue d'Ulm). Uměl plynule anglicky, italsky, polsky a německy, učil se i česky. Jeho dalšími učiteli byli Charles-Edmond Perrin (1887–1974), vedoucí jeho disertace Georges Duby (1919–1996) a Maurice Lombard (1904–1965) a přiznával i vliv Henri Pirenna (1862–1935). V pohledu na středověké dějiny se stavěl do protikladu k M. Blochovi. V roce 1950 získal agrégation d'histoire (přísnou doktorskou zkoušku), v letech 1956 až 1958 absolvoval postgraduální studia na *École Pratique des Hautes Études* v Paříži, v letech 1960–1965 přednášel na Sorbonně a v letech 1962–1965 byl ředitelem *Polského kulturního střediska* v Paříži. V roce 1972 se stal ředitelem (prezidentem) 6. sekce *École Pratique des Hautes Études*, která se transformovala v roce 1975 na *École des Hautes Etudes en Sciences Sociales* (EHESS). K jeho podstatným publikacím náleží: *La Civilisation de l'Occident médiéval* (1964), *Pour un autre Moyen Age* (1977), *La Naissance du purgatoire* (1981), *L'Imaginaire médiéval* (1985), *Saint Louis* (1996) aj. Z posledních jeho významných prací z roku 2010 je *Moyen Age et l'argent* a z ro-

představitelům školy Annales a který položil základy pro moderní chápání hospodářských a sociálních dějin (historická antropologie a studie mentalit) pro středověkou epochu dějin. V roce 1972 se po Braudelovi stal ředitelem (přezidentem) šesté sekce *École Pratique des Hautes Études* (založeno 1868), kde se musel vypořádat s Braudelovým ne příliš byrokratickým vedením této sekce. Le Goff se podílel v roce 1975 na vzniku slavné *École des Hautes Etudes en Sciences sociales* (EHESS) ze šesté sekce *École Pratique des Hautes Études*. EHESS vedl do roku 1977, kde byl zastáncem *nové historie*⁴³ a kde nejvíce spolupracoval s Jeanem-Claudem Schmittem (1946).⁴⁴

Každopádně se francouzští historikové hospodářských a sociálních dějin a business history snažili i v rámci IEHA zajistit účast historiků z východu v době studené války jak na kongresech IEHA, tak na zahraničních stážích, a to zejména ve Francii. V tomto směru pomáhali F. Braudel a ve většině případů frankofonní vědečtí tajemníci IEHA (mimo Angličana Sira Hrothgara Johna Habakuka /1915–2002/,⁴⁵ zejména Švýcar Jean-François Bergier, Francouz Pierre Jeannin /1924–2004/, demografický historik a specialista na světový obchod v severní Evropě, a Joseph Goy /1935–2004/, zaměřený na světové hospodářské dějiny venkova. Oba posledně jmenovaní Francouzi úzce spolupracovali s Braudelem v šesté sekci *École Pratique des Hautes Études* a v jeho *Centre de Recherches Histo-*

ku 2014 *Faut-il vraiment découper l'histoire en tranches?* Další jeho publikace vydané v češtině viz <http://www.databazeknih.cz/vydane-knihy/jacques-le-goff-6365> (ověřeno 1. 8. 2017).

43 Viz http://www.rozhlas.cz/plus/svet/_zprava/zemrel-historik-jacques-le-goff-1335375 (ověřeno 1. 8. 2017).

44 Francouzský medievalista, vystudoval *École Nationale des chartres*, v současnosti je emeritní directeur d'études na *École des Hautes Études en Sciences Sociales*, kam přišel v roce 1983. Působil též v USA a v Německu. V roce 1992 nahradil Le Goffa, jehož byl žákem, v čele *Groupe d'anthropologie historique de l'Occident médiéval* (GAHOM). Jeho oblastí zájmu je historická socio-kulturní oblast, vázaná především na středověkou kulturu, problematiku herezí, lidových pověr a představ. Je významným představitelem školy Annales. Viz Jean-Pierre KINTZ – Jean-Claude SCHMITT, *Nouveau dictionnaire de biographie alsacienne*, vol. 47, 1982–2007, s. 4927 nebo <http://gahom.ehess.fr/index.php?101> (ověřeno 1. 8. 2017).

45 Hospodářský historik z Velké Británie, zaměřený na průmyslové revoluce, technický pokrok, pozemkové vlastnictví, vývoj populace. Od roku 1950 působil celý profesní život v Oxfordu na univerzitě, kde byl i vice kancléřem (1973–1977). V letech 1967–1984 řídil *Jesus College*, od roku 1976 vedl čtyři roky *Royal Historical Society*. Viz Kelly BOYD (ed.), *Encyclopedia of historians and historical writing*, vol. 1, Taylor & Francis 1999, s. 505–506.

riques),⁴⁶ stejně jako Jacques Le Goff a ostatní, např. Bernard Michel (1935–2013),⁴⁷ podporovali i polské,⁴⁸ ale také další „východní“ historiky.⁴⁹

Historiografie v oblasti hospodářských a sociálních dějin a business history se orientovala ve Francii na čtyři základní oblasti – vznik velkých korporací a podnikatelských elit (i rodinných firem), vědu a technologie, inovace, úlohu státu.⁵⁰ Důkladně byly zpracovány otázky po socioprofesioním statusu inženýrů, po formování inženýrských kádru a jejich vlivu a postavení ve společnosti.⁵¹ Témata vzdělávání inženýrů a vývoj technických škol úzce souvisela s uplatněním technologických inovací, vědy a techniky v praxi.

K těmto otázkám byla vztažena jedna z profilových prací Françoise Carona (1931–2014), která hodnotila průmyslové revoluce ve 20. století,⁵² dále dílo Denise Woronoffa,⁵³ Maurice Lévy-Leboyera (1920–2014)⁵⁴ a práce ostatních fran-

46 Viz M. BERG, *East-West Dialogues*, s. 47.

47 Francouzský historik specializovaný na současnou střední Evropu (především na Rakousko-Uhersko i se vztahem k českým zemím), v roce 1970 obhájil disertaci *Banques et banquiers en Autriche au début du XXe siècle* pod vedením Victora-Luciena Tapié (vydanou knižně v roce 1976). Michel se v roce 1959 oženil s Michèle Pospíšilovou, narozenou v Praze. Od roku 1985 byl profesorem *Université Paris I Panthéon-Sorbonne*.

48 Henryk Samsonowicz, Andrzej Wyczanski, Witold Kula, Marian Malowist, Bronisław Gere-mek, aj. Viz M. BERG, *East-West Dialogues*, s. 46.

49 Zájem byl udržet kontakty na historiky maďarské, rumunské a také české, z nichž dostali nabídky na stáže v *École Pratique des Hautes Études* a poté v *École des Hautes Etudes en Sciences Sociales* např. prof. Vladimír Kaigl z Ekonomického ústavu ČSAV, historici František Graus, Josef Macek, Luboš Nový, Pavla Horská, Zdeněk Horský, Josef Smolka, Karel Bartošek, Josef Kočí, Jaroslav Purš z tehdejšího Historického ústavu/Ústavu československých a světových dějin ČSAV, dále Jindřich Filipek, stážista z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Juraj Kramer z Historického ústavu SAV. Ne všichni nabídnutých stáží využili. Viz Pavla HORSKÁ, *Vznik 6. sekce*, s. 858.

50 Historiograficky tyto okruhy byly zpracovány v díle Alain BELTRAN – Jean-Pierre DAVIET – Michèle RUFFAT, *L'histoire des entreprises en France. Essai bibliographique*, Les Cahiers de l'Institut d'histoire du temps présent (IHTP), vol. 1., Paris 1995, No. 30, s. 117.

51 Např. André THÉPOT (ed.), *L'ingénieur dans la société française*, Paris 1985, 329 s.

52 François CARON, *Les deux révolutions industrielles du XXe siècle*, Paris 1997, 528 s.

53 Např. Denis WORONOFF, *Histoire de l'industrie en France, du XVIe siècle à nos jours*, Paris 1994. Další práce: TÝŽ, *La république bourgeoise de Thermidor à Brumaire, 1794–1799*, Paris 1972, 2004; TÝŽ, *L'Industrie sidérurgique en France pendant la Révolution et l'Empire*, Paris 1984; TÝŽ, *Histoire de l'industrie en France, du XVIe siècle à nos jour*, Paris 1994; TÝŽ, *François de Wendel*, Paris 2001; TÝŽ, *La France industrielle, gens des ateliers et des usines, 1890–1950*, Paris 2003; TÝŽ, *Envelopper les objets : Pour une histoire de l'emballage en France du XVIIIe siècle à nos jours*, Le Mont Houy 2015, 223 s.

54 Maurice LÉVY-LEBOYER, *Histoire de la France industrielle*, Paris 1996. Další nejdůležitější díla: TÝŽ, *Les Banques européennes et l'industrialisation internationale dans la première moitié du XIXe siècle*, Paris 1964; TÝŽ, *Le Revenu agricole et la rente foncière en Basse-Normandie: étude de*

couzských (i zahraničních, často působících ve Francii – Robert Fox) historiků.⁵⁵ K bankovní problematice se vyslovovali např. Dominique Barjot, Alain Plessis, Jean Bouvier, François Furet, Marcel Gillet, Jacques Marseille, Maurice Lévy-Leboyer, Emmanuel Chadeau, Eric Bussière, Claire Andrieu, Lucette Le Van, Antoine Prost, René Girault, Patrick Fridenson, Jacques Boudet, Hubert Bonin a další.⁵⁶ Podnikatelské záležitosti rozpracovali zejména Dominique Barjot, Patrick

croissance régionale, Klincksieck 1972; TÝŽ, *La Position internationale de la France : aspects économiques et financiers, XIXe-XXe siècles*, Association française des historiens économistes, 2e Congrès national, Paris et Nanterre, 5–6 octobre 1973, Paris 1977; TÝŽ, *Le Patronat de la seconde industrialisation*, Paris 1979; TÝŽ, *L'Économie française au XIXe siècle: analyse macro-économique*, Economica, 1986 (spolu s François BOURGUIGNON); TÝŽ, *Multinational enterprise in historical perspective*, Cambridge University Press & Maison des Sciences de l'Homme 1989 (editor spolu s Alicí TEICHOVOU a Helgou NUSSBAUM); TÝŽ, *L'Histoire économique et sociale de la France sur 1789–1880*, Paris 1976–1977; TÝŽ, *L'Histoire générale de l'électricité en France*, Paris 1995 (tome II.); TÝŽ, *L'économie française dans la compétition internationale au XXe siècle*, Paris 2007; TÝŽ, *Entre l'État et le marché. L'économie française des années 1880 à nos jours*, Paris 1991 (editor spolu s Jean-Claudem CASANOVOU).

- 55 Francouzskou problematiku zpracovávali i významní britští historikové, mezi které jednoznačně patří Robert Fox (1938), bývalý ředitel a zakladatel *Centre de recherches de l'histoire des sciences et des techniques* (CRHST) v *Cité des sciences et de l'industrie* v La Villette (1983) a též *Association pour l'histoire d'électricité* (AHEF, 1981), v současnosti emeritní profesor *University of Oxford* a člen *Museum of the History of Science – University of Oxford*, který se dlouhodobě věnoval francouzskému průmyslu, vývoji a komparaci laboratoří v západní Evropě, francouzské elektrotechnice, chemii, fyzice a školství a také vědeckým a technickým osobnostem (např. studie o Pierre-Simonu Laplaceovi) a který v roce 2011 vyučoval jako hostující profesor v Historické laboratoři (elektro)techniky na Fakultě elektrotechnické ČVUT v Praze. K takovým pracím patří např. Robert FOX – George WEISZ (eds.), *The Organization of Science and Technology in France 1808–1914*, Cambridge 1980; dále Thierry SHINN, *Savoir scientifique et pouvoir social: L'École Polytechnique 1794–1914*, Paris 1980; André GRELON, *Training Electrical Engineers in France, 1880–1939*, in: Y. Cassis – F. Crouzet et al. (edd.), *Management and Business in Britain and France: The Age of the Corporate Economy*, Oxford 1995, s. 147–159; Jean-Jacques SALAMON, *La capacité d'innovation*, in: M. Lévy-Leboyer – J.-C. Casanova (edd.), *Entre l'État et le marché*, Paris 1991, s. 15–58; Philippe-Jean BERNARD – Jean-Pierre DAVIET (edd.), *Culture d'entreprise et innovation*, Paris 1992; Muriel LE ROUX, *L'entreprise et la recherche: Un siècle de recherche industrielle à Pechiney, 1886–1996*, Paris 1998.

- 56 Jacques BOUDET, *Le monde des affaires en France de 1830 à nos jours*, Paris 1952; Alain PLESSIS, *La Banque de France et ses deux cents actionnaires sous le Second Empire*, Geneva 1982; TÝŽ, *La politique de la Banque de France sous le Second Empire*, Geneva 1985; Jean BOUVIER, *Le Crédit lyonnais de 1863 à 1882. Les années de formation d'une banque de dépôt*, Paris 1961; TÝŽ, *Un siècle de banque française. Les contraintes de l'État et les incertitudes du marché*, Paris 1973; Eric BUSSIÈRE, *Paribas, l'Europe et le monde 1872–1992*, Antwerp 1993; Eric BUSSIÈRE, *Horace Finaly, banquier 1871–1945*, Paris 1996; Eric BUSSIÈRE – Pascal GRISET – Christophe BOUNEAU – Jean-Pierre WILLIOT, *Industrialisation et sociétés en Europe: 1880–1970*, Paris 1998; Michel LESCURE, *PME et croissance économique*, Paris 1996; Hubert

Fridenson, Sylvie Schweitzer, Jean-Louis Loubet, James M. Laux, Michel Lescure aj.⁵⁷ Eric Godelier z nejmladší skupiny ekonomických významných historiků přidal velmi oceňovanou práci, založenou na analýze řízení vědy (na příkladu Usinor–Arcelor 1948–1986) a její spojitosti s evropskými a americkými historickými pracemi k podnikání.⁵⁸ Vedle bankovníctví a automobilového průmyslu to byly obory technicko-vědecké (včetně strukturování a organizování vědy) jako elektrotechnika, plynárenství, sdělovací technika, doprava aj. – tedy tzv. nové moderní obory poslední třetiny 19. století, které začali mapovat významní odborníci.

Pro vývoj elektrotechniky to byli zejména historikové jako François Caron, Fabienne Cardot, Maurice Lévy-Leboyer, Henri Morsel, Marcel Boiteau, Alain Beltran,

BONIN, *Les banques françaises de l'entre-deux-guerres*, vol. 1, L'apogée de l'économie libérale française (1919–1935), vol. 2, Les banques et les entreprises (1919–1935), vol. 3, Les métiers financiers des banques françaises à l'époque de l'économie libérale (1919–1935), Paris 1999.

57 Např. Patrick FRIDENSON, *Histoire des usines Renault. 1. Naissance de la grande entreprise 1898–1939*, Paris 1972; Jean-Louis LOUBET, *Automobiles Peugeot. Une réussite industrielle 1943–1974*, Paris 1990; Jean-Louis LOUBET, *Citroën, Peugeot, Renault et les autres. Soixante ans de stratégie*, Paris 1995; Sylvie SCHWEITZER, *André Citroën*, Paris 1992; Sylvie SCHWEITZER, *Des engrenages à la chaîne. Les usines Citroën 1915–1935*, Lyon 1982; James M. LAUX, *The First G car. The French Automobile Industry to 1914*, Liverpool 1976; Dominique BARJOT, *La grande entreprise française de travaux publics (1883–1974). Contraintes et stratégies*, Doctorat d'Etat, Université Paris-Sorbonne (Paris IV), 7 vol., Paris 1989; Dominique BARJOT, *Où va l'histoire des entreprises?*, Revue économique, vol. 58, janvier 2007, No. 1; Dominique BARJOT, *La Grande Entreprise Française de Travaux Publics (1883–1974)*, Paris 2006; Dominique BARJOT (ed.), *Entrepreneurs et entreprises de BTP*, Histoire-Économie-Social, 1995, No. 2; Patrick FRIDENSON – Jean-Claude DAUMAS – Alain CHARIOT – Danièle FRABOULET – Hervé JOLY (eds.), *Dictionnaire historique des patrons français*, Paris 2010; Patrick FRIDENSON, *GPS*, in: G. Azoulay – D. Pestre, (edd.), *C'est l'espace! 101 savoirs, histoires et curiosités*, Paris 2011, s. 167–169; Patří sem i práce s regionálním náhledem na jednotlivé podniky jako např. Denis VARASCHIN – Yves BOUVIER – Hubert BONIN, *Histoire économique et sociale de la Savoie de 1860 à nos jours*, Éditions Droz 2015.

58 Eric GODELIER, *Usinor-Arcelor* [Union sidérurgique du Nord de la France–nyní Arcelor]: *du local au global...*, Collection : Finance, gestion, management, Paris 2006, s. 506; Recenzi této původně Godelierovy disertační práce napsal François CARON (rec.), *Éric Godelier, Usinor-Arcelor: du local au global*, Annales. Histoire, Sciences sociales, vol. 62, 2007, No. 6, s. 1493–1495.

André Grelon, Girolamo Ramuni, Christine Blondel i další historikové z regionálních univerzit⁵⁹ a pro jiné obory další specialisté (např. Dominique Pestre).⁶⁰

59 François CARON – Fabienne CARDOT – Michel BANAL – Alain BELTRAN – Michel CARON – Paul GERBOD – André GRELON – Pierre LANTHIER – Pierre LEMAIGNE-VOREAUX – Henri MORSEL – Marcel BOITEAU – Maurice LÉVY-LEBOYER – Girolamo RAMUNI, *Histoire générale de l'électricité en France* I. (1881–1918), II. (1919–1945), III. (1945–1987), Paris 1991, 1994, 1996; Alain BELTRAN, *L'énergie électrique dans la région parisienne entre 1878 et 1946*, University of Paris IV, 1995; Dominique BARJOT et all. (eds.), *L'électrification outre-mer de la fin du XIXe siècle aux premières décolonisations*, Publications de la Société française d'histoire d'Outre-mer, EDF 2002, s. 664; Dominique BARJOT – Sophie COEURÉ – Henri MORSEL (eds.), *Stratégies, gestion, management. Les compagnies électriques et leurs patrons 1895–1945*, Paris 2001, s. 440; Dominique BARJOT – Laurence BADEL – Henri MORSEL (eds.), *La nationalisation de l'électricité en France. Nécessité technique ou logique politique?*, Paris 1996, s. 595; Dominique BARJOT – Monique TRÉDÉ (eds.), *Réseaux électriques et installateurs des origines à nos jours*, Paris 1995, s. 410; Dominique BARJOT, *L'Energie*, Coll. L'Annuaire statistique de l'économie française XIXe-XXe siècles, Paris 1991, s. 416; Jean-Pierre WILLIOT – Serge PAQUIER (edd.), *L'industrie du gaz en Europe aux XIXe et XXe siècles. L'innovation entre marchés privés et collectivités publiques*, Bruxelles 2005, s. 603; Jean-Pierre WILLIOT – Alain BELTRAN, *Véolia 1853–2003*, Paris 2002, s. 208; Jean-Pierre WILLIOT, *Naissance d'un service public: Le gaz à Paris au XIXe siècle*, Paris 1999, s. 778; Christophe BOUNEAU, *Modernisation et territoire, l'électrification du grand Sud-Ouest de la fin du 19me siècle à 1946*, Bordeaux 1997; Denis VARASCHIN, *La Société Lyonnaise des Forces Motrices du Rhône (1892–1946). Du service public à la nationalisation*, La Luiraz, 1996; Anne DALMASSO, *Nationalisation et exploitation de la production hydro-électrique en Savoie des années 1930 aux années 1970*, Lyon 1994; Alexandre GIANDOU, *Histoire d'un partenaire régional de l'Etat: La Compagnie nationale du Rhône (1933–1974)*, Lyon 1997; Catherine VUILLERMOT, *L'énergie industrielle: D'une société à un groupe de production-distribution*, Lyon 1997; Emmanuel CHADEAU, *L'industrie aéronautique en France 1900–1950. De Blériot à Dassault*, Paris 1987.

60 Emeritní profesor Dominique Pestre (1950) je historikem vědy, původně fyzik, který vyučuje obory historie vědy a techniky a je directeur d'études na EHESS. V 90. letech 20. století řídil *Centre de Recherche en Histoire des Sciences et des Techniques* de La Villette Paris (CRHST) a *Centre Alexandre Koyré* (součást CNRS-EHESS). Jeho dílo zahrnuje především historii vědy a techniky, analýzy hlavních vědeckých systémů 20. století, vztah mezi vědou a armádou a studiem poznatků v oblasti vědy. Sleduje od 50. let 20. století vědecké diskuse, spojení tvrdých věd a sociologie apod. Byl vedoucím redaktorem díla *Science in the XXth Century* a vědeckým poradcem pro *Dictionnaire culturel des sciences*. Zpracoval základní dílo o historii fyziky ve Francii ve 20. století (*Physique et physiciens en France, 1918–1940*. Éditions des Archives contemporaines, Paris 1985 a 1992). Byl spoluautorem *Histoire du Centre européen de la recherche nucléaire* a vedl *Comité pour l'histoire de l'armement* (CHARME). S americkým historikem Johnem KRIGEM vydal *Science in the twentieth century* (Harwood academic publ., Australia, Canada, China etc. 1997), dále vydal: Dominique PESTRE – Françoise BALIBAR – Albert JACQUARD, *La science au coeur de l'histoire contemporaine de 1945 à nos jours*, Paris 1986. Ve svých posledních pracích se věnuje historickým vztahům mezi politikou, obchodem a produkcí vědění (Dominique PESTRE, *Histoire des sciences et des savoirs*, 3 tomes, Seuil, Paris 2015, 1. tome – *De la Renaissance aux Lumières* /ve spolupráci se Stéphane VAN DAMME/, 2. tome – *Modernité et globalisati-*

Současná škola a rozvoj historie ekonomických a sociálních oborů se opírá o dva nestory těchto oborů, Patricka Fridensona (1944)⁶¹ a Françoise Carona,⁶² kteří stáli v šedesátých letech 20. století u zrodu nejen moderních hospodářských a sociálních dějin a business history, ale i jednotlivých oborů historie vědy a techniky a oborů příbuzných.

Emeritní profesor Patrick Fridenson se zabývá především hospodářskými dějinami a dějinami podniků. Je jedním ze zakladatelů oboru business history, specializovaný na společnost Renault a automobilový průmysl ve Francii a ve světovém srovnání. Vede disertace v *Centre de Recherches Historiques* (CRH) v *École des Hautes Études en Sciences Sociales* (EHESS) Paris. V roce 1962 vystudoval *École Normale Supérieure*, rigorózní zkoušku (l'agrégation d'histoire) složil v roce 1966, o dva roky později se stal asistentem. Disertaci o firmě Renault obhájil v roce 1971. V letech 1971–1985 byl docentem na *Université Paris X-Nanterre*. Od roku 1985 pracuje na EHESS, kde řídí seminář historického výzkumu firem. Patrick Fridenson byl dlouhá léta ředitelem časopisu *Mouvement social*, spoluzakladatelem a šéfredaktorem odborného časopisu *Entreprises et histoire* a členem redakční rady *Business History Review*. V roce 1981 spoluzaložil a dlouhodobě vedl skupinu *Groupe d'études et de recherche permanent sur l'industrie et les salariés de l'automobile* (GERPISA), napojenou na CRH. Do roku 2015 byl presidentem (předsedou) *Association Française des Historiens Économistes* a předsedou *Business History Conference*, tj. jediným z francouzských odborníků, který se do této významné mezinárodní pozice dostal. Za svou práci získal státní vyznamenání *Chevalier de la Légion d'honneur*. V současnosti se zabývá jako hlavními tématy svého výzkumu: Histoire des entreprises (dějinami firem), Histoire du travail (dějiny práce) a Histoire des fonctions économiques de l'État contemporain en Europe occidentale, en

on /ve spolupráci s Kapilem RAJem, Otto H. SIBUMem/, 3. tome – *Le siècle des technosciences depuis 1914* /ve spolupráci s Christophe BONNEUILem/. Viz <http://www.bibliomonde.com/auteur/dominique-pestre-1472.html> a <http://koyre.ehess.fr/index.php?197> včetně bibliografie (ověřeno 6. 6. 2016).

61 Viz <http://crh.ehess.fr/index.php?membres/341>, kde je uvedeno jeho současné působení pedagogické, vědecké, jeho bibliografie, ale i zapojení do státních úkolů, např. jmenování 27. 1. 2014 ministrem *Enseignement Supérieur et de la Recherche* do komise Francouzské republiky k modernizaci legislativy k doktorskému studiu. Viz <http://www.enseignementsup-recherche.gouv.fr/cid76650/mission-a-patrick-fridenson-sur-la-reconnaissance-professionnelle-du-doctorat.html> (ověřeno 1. 8. 2017).

62 Michèle MERGER, *Avant-propos. François Caron: une carrière, une oeuvre*, in: M. Merger – D. Barjot – M.-N. Polino (eds.), *Les entreprises et leurs réseaux : hommes, capitaux, techniques et pouvoirs XIXe–XXe siècles. Mélanges en l'honneur de François Caron*, Paris 1998, s. 5–17.

Amérique du Nord et au Japon XIXe–XXIe siècles (historický vývoj fungování současného státu na západě, v severní Americe a v Japonsku v 19.–21. století). V akademickém roce 2016/2017 vyučuje předmět *Communications, réseaux, marchés dand l'URSS, Europe, Japon, fin XIXe–XXe siècles* (Komunikace, síť, obchod v SSSR, Evropě, Japonsku, v 19. a 20. století).

François Caron vystudoval historii na Sorbonně a na *École libre des Sciences Politiques*, diplom získal v roce 1953. Vojenskou službu splnil v Alžíru. *L'agrégation d'histoire* získal v roce 1956 a nastoupil na *Lycée Chaptal*. Tam začal pracovat i na historii železnic, na své disertaci *La Compagnie des chemins de fer du Nord*. Byl žákem dvou významných profesorů, Camille-Ernsta Labrousse (1895–1988)⁶³ a Françoise Marie-Josepha Crouzeta (1922–2010),⁶⁴ kteří mu vedli disertaci, a dvou profesorů, které vystřídal v jejich vedoucí práci v oboru – nejdříve na *Université de Dijon* André Armengauda (1920–1980)⁶⁵ a později na *Université*

63 C.-E. Labrousse nahradil Marca Blocha na Sorbonně po druhé světové válce, kde vedl katedru hospodářských a sociálních dějin. V roce 1944 publikoval svou nejdůležitější práci *Crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution* (Francouzská ekonomická krize koncem starého režimu a na počátku revoluce). Vliv na utváření jeho myšlenek v oblasti hospodářských dějin měl François Simiand. Další jeho významnou prací byla *Conjoncture économique et structures sociales* (Ekonomická konjunktura a sociální struktura) z roku 1975. V ní vytvořil model analýzy založený na třech pilířích: ekonomice, sociálních vědách a mentalitách. Stal se propagátorem historických metod sérií, kvantitativní historie, statistických metod a kliometrie. Moderní jeho syntetickou prací byla: Fernand BRAUDEL – Ernst LABROUSSE, *Histoire économique et sociale de la France (Hospodářské a sociální dějiny Francie)*, Paris 1970–1982. Viz Madeleine REBÉRIOUX – Michel VOVELLE, *La mort de Camille-Ernest Labrousse. Le père de l'histoire économique*, Le Monde du 26 mai 1988.

64 Je považován za velmi významného francouzského historika již od jeho disertační práce vydané roku 1958 (*L'économie britannique et le Blocus Continental 1806–1813*). Byl nejlepším francouzským znalcem vývoje britské ekonomie, uznávaný historiky i ve Velké Británii. Jeho historické práce z hospodářských dějin Francie určovaly další vývoj v oboru. Crouzet pracoval na několika univerzitách (např. *Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Nanterre* v letech 1964–1969), poslední jeho působení bylo *Université Paris-Sorbonne* v letech 1970–1992. Byl dlouholetým předsedou *Association Française des Historiens Économistes*. Působil v mnohých redakčních radách odborných časopisů – např. *Revue Historique*, *HES*, *Historical Abstracts*, *Explorations in Economic History*, *Business History Review*. V letech 1953–1959 vedl redakci časopisu *Cahiers d'Histoire mondiale*, kterou založil Lucien Febvre. Crouzet naposledy publikoval v březnu 2009 dílo *La guerre économique franco-anglaise au XVIIIe siècle* a redigoval své paměti s předmluvou svého syna, historika Denise Crouzet (*De mémoire d'historien: Chroniques d'un XXe siècle disparu*, Paris 2012). Viz Dominique BARJOT, *Hommage François Crouzet*, Entreprises et histoire, 2010, No. 41, s. 219–221.

65 Byl demografem a specialistou na historii populací. Pracoval jako profesor současné historie na *Université de Dijon*, a poté na *Université de Toulouse-Le Mirail*. K jeho hlavním pracím patří *La*

Paris IV – Sorbonne Pierra Léona (1914–1976).⁶⁶ Již v roce 1959 byl napojen na CNRS a dále získal asistentskou pozici na *Université Paris X-Nanterre*. Disertaci brilantně obhájil v roce 1969. Poté se věnoval již jen univerzitní výzkumné a pedagogické práci. Pro léta 1986–1987 byl jmenován vedoucím vědecké mise pro ministra univerzit (le ministère des Universités).⁶⁷ Na Sorbonně za pomoci svých kolegů v EHESS, CNAM a na Université de Paris VIII prosadil absolventský celostátní *Diplôme d'études approfondies* (DEA) pro historii techniky.⁶⁸ V roce 1988 založil doktorský obor *Mondes contemporaines* na Université de Paris-Sorbonne a stal se jeho prvním ředitelem (directeur d'études), později vedl i doktorský obor *Histoire moderne et contemporaine*. Poté zajišťoval i významná administrativní místa na Sorbonně (prorektor pro vědeckou činnost).⁶⁹ V letech 1978–1996 zastával i další významné vedoucí funkce ve francouzské vědě – např. *Comité scientifique de CNRS*, *Comité consultatif des universités*, *Comité national des universités*, byl předsedou komise pro *Certificat d'aptitude au professorat de l'enseignement secondaire* (CAPES), vedl též jednu ze tří laboratoří CNRS pro historické obory – *Institut d'histoire moderne et contemporaine* (IHMC).⁷⁰ Jeho badatelské práce zasahovala do mnoha historických oborů 19. a 20. století. Zajímal ho vývoj cen, obratu, politika tarifů v jednotlivých firmách, vznik sítí, řízení firem, změny ve vedení firem, služby firem, podnikatelské osobnosti, inovace ve firmách, změny v technologiích, vzdělávání inženýrů pro jednotlivé obory včetně jejich kreativity a jejich specifika, historie inovací stejně jako historie komunikací, železnic, vývoj nauky o elektřině, aj. Nakonec dospěl ke čtyřem základním historickým oblastem, které dále rozpracovával, a to kvantitativní historie a hospodářské dějiny Francie a západní Evropy v 19. a 20. století, historie firem (podniků, business history), historie techniky a historie sítí. Zajímal se o prameny

population française au XXe siècle (PUF, Paris 1992) a Marcel R. REINHARD – André ARMENGAUD – Jacques DUPAQUIER, *Histoire générale de la population mondiale*, Paris 1968.

66 P. Léon byl žákem Marca Blocha a poté Ernesta Labrousse. Stal se průkopníkem hospodářských dějin v jejich regionální podobě. Po studiích historie působil několik let jako profesor na gymnáziích v Nancy, Nice, Grenoble. Krátce pracoval v CNRS. Jeho disertace *La Naissance de la grande industrie en Dauphiné (fin du XVIIe siècle–1869, s. 940)* vyšla tiskem v roce 1954 a na dlouho se stala významnou studií z hospodářských dějin v daném regionu. Léon se stal profesorem na katedře ekonomické historie na *Université de Lyon*, kde založil a dlouhou dobu vedl *Centre d'histoire économique et sociale de la région lyonnaise*. Později se stal hospodářským historikem na Sorbonně. Viz François CARON, *Pierre Léon*, *Revue historique* 257, 1977, s. 527–531.

67 M. MERGER, *Avant-propos. François Caron*, s. 7–15.

68 Tamtéž, s. 8.

69 Tamtéž.

70 Tamtéž.

a literaturu k historii ekonomie, k historii techniky aj. a v tom navazoval na práci B. Gilla. Pro záchranu pramenů a původní odborné literatury pro další badatelské práce se podílel na široké institucionalizaci hospodářských dějin a historie vědy a techniky i na zakladatelském hnutí různých vědeckých společností, v jejichž čele i určitou dobu stál. Jednalo se např. o tyto instituce: na Université Paris IV založil v roce 1981 *Centre de recherche en histoire de l'innovation* (CRHI), kterou vedl až do roku 1997, ve stejném roce spoluzaložil *L'Association pour l'histoire de l'électricité en France* (AHEF), kde byl členem vědecké rady, v roce 1986 díky němu vznikl *l'Institut d'histoire de l'aluminium* (IHA). V roce 1987 za jeho pomoci postupně vznikaly *Comité pour l'histoire économique et financière de la France* (CHEFF), *L'Association pour l'histoire des chemins de fer* (AHICF, Rails et histoire), v roce 1989 to byly *l'Institut pour l'histoire de l'industrie* (IDHI) a *L'Association Georges Pompidou*, v roce 1995 *L'Association pour l'histoire des Caisses d'épargne* a *Comité pour l'histoire de la Poste*.⁷¹ Po zániku časopisu *Revue d'histoire économique et sociale* založil v roce 1982 odborné periodikum *Histoire économie et société*. Od roku 1992 spolupracoval i s časopisem *Entreprises et histoire*.⁷² Vědecky působil i v zahraničí – např. ve Velké Británii, Belgii, Japonsku, Itálii, Švýcarsku a dalších zemích. Profesor F. Caron⁷³ byl určujícím badatelem na francouzských univerzitách v hospodářských a sociálních dějinách, ale významně zasáhl i do jednotlivých oblastí historie vědy a techniky (historie pošt, telekomunikací aj., zejména historie elektrotechniky) a dalších příbuzných oborů.

71 Tamtéž, s. 7–15.

72 Tamtéž, s. 15.

73 Výběr z jeho bibliografie – např. *Histoire de l'exploitation d'un grand réseau. La Compagnie du chemin de fer du Nord, 1846–1937*. Paris/La Haye 1973, 622 s. *Histoire économique de la France, XIXe–XXe siècle*, Paris 1981 a 1996, 320 s. a 476 s. (přeloženo do angličtiny). *La France des Patriotes : de 1851 à 1914*, in: J. Favier, *Histoire de France 1852–1918*, tome V, Paris 1985, 640 s. *Paris et ses réseaux: naissance d'un mode de vie urbain XIXe–XXe siècles* (spolu s Jean DERENSEM – Luc PASSIONEM – Pierre CEBRON DE LISLEM), Actes du colloques, Paris, 4–5 octobre 1990. Bibliothèque Historique de la Ville de Paris, Paris 1990, 425 s. *Histoire générale de l'électricité en France. Espoirs et conquêtes : 1881–1918* (spolu s Fabienne CARDOTOVOU), 1er vol., Paris 1991, 998 s. *Histoire des chemins de fer en France, 1740–1883*, Paris 1997, 706 s. *Histoire des chemins de fer en France, 1883–1937*, Paris 2002, 1000 s. *Les Deux Révolutions industrielles du XXe siècle*, Paris 1997, 525 s. *Les Grandes Compagnies de chemin de fer en France 1823–1937*, Droz, Genève. Coll. Archives économiques du Crédit Lyonnais, Publications d'histoire économique et sociale internationale, 18, 2005, 411 s. *La Dynamique de l'innovation. Changement technique et changement social (XVIe–XXe siècle)*, Paris 2010, 469 s. Viz též M. MERGER, *Avant-propos. François Caron*, s. 16–25.

Jeho hlavními pokračovateli v současnosti jsou jeho spolupracovníci nebo žáci, a to významní francouzští historikové současných dějin Alain Beltran,⁷⁴ André Grelon,⁷⁵

74 Alain Beltran je agrégé d'histoire (získal přísnou doktorskou zkoušku), doktorem filozofie (disertace s názvem *Électrification de la région Parisienne entre 1878 et 1946*) a ředitelem výzkumu v *Centre National de la Recherche Scientifique* (CNRS). Po praxi na středních školách vstoupil v roce 1986 do CNRS do *Institut d'Histoire du Temps Présent* (IHTP), kde hned spolupracoval na velké profilové syntetické práci *Electricité de France*. V IHTP se dále věnoval historii společností a průmyslových podniků (*Gaz de France*, *Société nationale des chemins de fer français – SNCF*, *Société internationale de télécommunication aéronautique SITA*, podnikům během okupace, bibliografie historie podniků vydáno v *Les Cahiers de l'IHTP*, juin 1995, No. 30) a obecně hospodářským dějinám a historii inovací (spolu s Pascalem Griset – historie *Institut national de recherche en informatique et en automatique – INRIA*). Dva roky (1998–2000) pracoval na společenských vědách pod *École Normale Supérieure* v Cachanu jako profesor současné historie. Je členem mnohých vědeckých společností a odborných časopisů. Je expertem při *Ministère de la Recherche* (DS6) pro 72. sekci (épistémologie a historie vědy a techniky) a je členem *Conseil National des Universités* (od roku 2003). Od roku 2008 je Předsedou mezinárodního *Comité d'histoire d'électricité et d'énergie* (Fondation EDF Paris). V současnosti je členem *Sorbonne-Identités, relations internationales et civilisations de l'Europe* (SIRICE) a spoluzakladatelem organizace *LABEX: Écriture d'une Histoire Nouvelle de l'Europe*. Výuku realizuje na *Université Paris 1 Panthéon Sorbonne* a jeho výzkum je zaměřen na rozvoj elektrifikace od konce 19. století, výzkum energetických zdrojů (elektřina, plyn, petrolej ve spolupráci s firmou TOTAL), výzkum výrobních společností a továren od roku 1939, výzkum sítí ve Francii a v Evropě, výzkum inovací, patentů, značek, výzkum historiografický a výzkum metod a limitů v historii vědy a techniky a hospodářských dějinách.

75 André Grelon (1945) je emeritním profesorem, historikem a sociologem technických profesí, zabývající se sociální antropologií a formováním technických kádřů s působností na EHESS a *Conservatoire National des Arts et Métiers* (CNAM). Byl členem vědecké rady EHESS, ředitel výuky a studentského života a ředitelem doktorských studií na EHESS v letech 2009–2011. Na EHESS vedl doktorské práce a řídil dlouhodobě divizi *Sociologie, Psychologie a Sociální antropologie*. Jeho pracovní kariéra probíhala v rámci CNRS, nejdříve v centru LASMAS (*Laboratoire d'analyse sociologique et des méthodes appliquées aux sciences sociales*) jako zástupce ředitelky v letech 2000–2004. Poté v letech 2004–2010 byl zakladatelem a ředitelem *Centre Maurice Halbwachs* (CNRS), spolupracující v rámci UMR s *École Normale Supérieure*. Tématem jeho výzkumů jsou otázky konstrukce a struktur skupin inženýrů v Evropě v perspektivě historie techniky a zrod a rozvoj vysokého technického školství ve Francii od 18. století. Stal se spoluorganizátorem mezinárodní výzkumné skupiny financované prostřednictvím ANR (2010–2013) pojmenované GEOSCIENCES (s Michélem Grossettim a Denisem Eckertem – LISST Toulouse, a Rigasem Arvanitisem a Minou Kleiche – IRD) a zabývající se analýzou rozvoje vědeckých institucí v kosmických oborech v úrovni národní i mezinárodní, další oblastí jeho odborného zájmu je svět průmyslu a techniky 19.–20. století (kato-ličtí inženýři), je členem *Comité de recherche* v AISLF (*Association internationale des sociologues de langue française*) a spoluorganizátor mnohých mezinárodních konferencí (např. Istanbul /2008/, Praha a Namur /oboje roku 2010/ a Rabat /2012/).

Yves Cohen,⁷⁶ Anne-Françoise Garçon,⁷⁷ Muriel Le Roux⁷⁸ či zástupci další generace Sophie Coeuré (Université Denis Diderot Paris 7), Éric Godelier (École polytechnique),⁷⁹ Yves Bouvier (Université Paris IV – Sorbonne), Léonard Laborie (CNRS, UMR SIRICE Paris), aj.

76 Yves Cohen je directeur d'études na *École des Hautes Études en Sciences Sociales* (EHESS), zabývá se historickými ději v průběhu 20. století, které směřují k otázkám praktickým a racionálním v historickém vývoji a především ho zajímá regulování a řízení jednotlivých akcí v politických režimech. Zkoumá i metodologii a metodiku těchto procesů – analýzu praxe, historickou pragmatičnost, historickou etnografii, cirkulaci (lidí, objektů, modelů...), propojené vazby v historii, distribuované poznání, reflexe v dějinách, jak identifikovat cirkulaci a regulaci akcí apod. Dalším okruhem jeho zájmu je historie techniky – otázky po technických materiálech a intelektuálních sítích, ale i otázky státního řízení a autorit. Je členem skupiny *Prato* (Pratiques, travail, organisation), což je interdisciplinární seskupení historiků, sociologů, řídících pracovníků z praxe, antropologů a ekonomů. Skupina Prato náleží k *Centre de Recherches Historiques* (CRH) v rámci EHESS, Paris.

77 Emeritní profesorka Anne-Françoise Garçon (1950) dokončila Filozofickou fakultu v roce 1971, doktorát z historie obhájila v roce 1984 a disertační práci na *École des Hautes Etudes en Sciences Sociales* (EHESS) v roce 1995, habilitovala se a vedoucí výzkumu historie techniky se stala v roce 2002 v *Centre d'Histoire et de Philosophie des Sciences et des Techniques*, Nantes. Dále v oboru působila na *Université de Rennes* do roku 2005. V současnosti je emeritní profesorkou historie techniky na *Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne*, je zodpovědná za Master Erasmus Mundus TPTI a za doktorský mezinárodní program HERITECHS, který řídila pro sedm světových univerzit. V roce 2005 založila *Centre Malher-Sorbonne – Centre d'Histoire des Techniques* (UMR 8066 – součást *Institut d'histoire moderne et contemporaine /IHMC/* a součást *Conseil National des Universités – CNU*) při *Université Paris 1 Panthéon – Sorbonne*. Dlouhodobě se zabývá vědami o společnosti a člověku, hospodářskými dějinami a historií techniky, zejména dějinami hornictví. Je vedoucí vědeckou pracovnící a emeritní ředitelkou *Centre Malher-Sorbonne*, kde vede disertační práce (i v rámci co/multi-tutelle) a mezinárodní výzkum v oblasti historie techniky od 16. století do současnosti. Principiálními obory v tomto výzkumu jsou dějiny inženýrů, historie myšlení o technice, historická analýza konceptů v historii techniky, analýza okolí technických oborů... Nejdůležitější její prací z této oblasti je *Imaginaire et la pensée technique. Approches Historiques, XVIe–XXe siècles*. (Éditions Classiques Garnier, Paris 2012). V roce 2011 založila mezinárodní recenzovaný odborný časopis *e-Phaistos – Revue d'histoire des techniques* pro historii techniky (který v současnosti vydává Historická laboratoř (elektro)techniky Fakulty elektrotechnické ČVUT v Praze).

78 Muriel Le Roux je vědecká pracovnice CNRS v *Institut d'Histoire Moderne et Contemporaine – École Normale Supérieure*.

79 Eric Godelier (1962) je profesorem věd o řízení (a řízení vědy) a profesorem historie. Pracuje především jako hospodářský historik a vedoucí vědecký pracovník *École polytechnique*. Habilitoval se v roce 1998 pro řízení vědy a výzkumu na *Université Versailles – Saint Quentin – en – Yvelines*, v roce 1995 získal doktorát z historie na *École des Hautes Etudes en Sciences Sociales*, kde obhájil práci *De la stratégie locale à la stratégie globale : la formation d'une identité de groupe chez Usinor 1948–1986* (Thèse de doctorat, EHESS, 1995). Zabývá se především historickým vývojem a šířením nástrojů a modelů řízení. Od roku 2015 je předsedou *Association française pour l'histoire des entreprises*. Je členem redakčních rad prestižních odborných časopisů *Organization Studies*, *Économie et société*, *Entreprises et histoire*, *La gestion en résumés*. Z jeho hlavních prací je možno uvést: *Did the 1970s Crisis Lead to Convergence or Divergence? Usinor vs. Pechiney: An Examination of Renewal*

K významným mimopařížským současným historikům uvedených oborů dále patří např. Denis Varaschin (Université de Savoie), Jean-Pierre Williot (Université de Tours), Serge Paquier (Université de Saint-Étienne), Michel Figeac, Christophe Bouneau, Alexandre Fernandez, Corinne Marache, Stéphanie Le Gall, Hubert Bonin (všichni Université Bordeaux Montaigne), Anne Dalmasso (Université Grenoble Alpes), Catherine Vuillermont (Université de Franche-Comté), Serge Benoit (Université Nanterre) a jiní.

Závěrečné shrnutí

Francouzská historiografie hospodářských dějin, business history a příbuzných oborů vykazuje výrazné výsledky, které jsou dány i nebývalým a velkorysým institucionálním rozsahem vědecké a pedagogické základny uvedených oborů a rozsáhlou organizační činností významných osobností francouzské historiografie. Určující vlivnou školou pro mnohé obory francouzské historiografie byla od roku 1929 škola *Annales* (*École des Annales*). Její hlavní představitelé čerpali inspiraci od pozitivistické filozofie Auguste Comta a oponovali většině historiků (tzv. metodickým školám), kteří do historických oborů vstupovali na konci 19. století a na počátku 20. století. Škola Annales změnila přístup k historii a dala světu čtyři výrazné generace historiků, kteří do historických oborů přinesli nové chápání historických souvislostí. Celosvětový úspěch školy byl dán globálnějším pohledem na studovanou historickou problematiku a zejména budováním spolupráce a vazeb mezi inter- či multioborovými pracovišti (mezi historiky, sociology, ekonomy, matematiky, geografy, antropology, psychology, etymology, statistiky, demografy, klimatologu aj.). Historie interpretativní byla doplněna či nahrazena analýzou směřující (jako u přírodních a exaktních věd) k dialogu různých oborů a zkoumáním delších časových úseků.

Výzkum hospodářských dějin, business history, historie věd a techniky a příbuzných oborů se po druhé světové válce formoval na filozofických fakultách univerzit (smíšených badatelských skupinách – UMR), v akademii věd (*Centre*

in the Steel and Aluminum Industries (spolu s Muriel LE ROUX), *Business and Economic History*, vol. 3, 2005, <http://www.thebhc.org/sites/default/files/lerouxandodelier.pdf> (ověřeno 1. 8. 2017). *Le temps de l'histoire et des conjonctures chez Usinor (1948–1995)*, s. 11–26, in: J. Vandewattyne – B. Fusulier – C. Lomba, *Kaléidoscopie d'une modernisation industrielle: Usinor / Cockerill / Sambre / Arcelor*, UCL, Presses Universitaires de Louvain 2003; *James March, penser les organisations*, Paris 2003; *La culture d'entreprise*, Paris 2006; *Management Multiculturel*, tomes 1 et 2, *Pratiques de Management Comparées* (spolu s Eve CHIAPELLOvou), Paris 2015.

National de la Recherche Scientifique – CNRS) a ve vědeckých společnostech. Matematicko-statistickou dimenzi vnesli do hospodářských a sociálních dějin v šedesátých letech 20. století vystudovaní matematici a ekonomové z prestižních škol (například *École polytechnique* a *École Normale Supérieure*). Vztah obou skupin – historiků a příslušníků exaktních oborů – nebyl jednoduchý a přílišné využívání matematických, statistických a kiliometrických metod vedl k opadnutí zájmu hlavně mladých historiků o tyto moderní metody práce. Zájem o výzkum v oblasti hospodářských dějin a business history se začal vracet opět na univerzity. Zde je třeba vyzdvihnout Šestou sekci *École Pratique des Hautes Études* (EPHE), která se začala od šedesátých let 20. století zabývat systematickým výzkumem hospodářských dějin. EPHE vznikla za podpory Rockefellerovy nadace v roce 1947 jako vysoká škola společenských věd, která náležela do skupiny významných vysokých francouzských škol, tzv. *grands établissements* (*grandes écoles*). Školu vedl historik Lucien Febvre, poté Fernand Braudel, Jacques Le Goff a v nedávné minulosti a v současnosti Jacques Revel a dále např. Pierre-Cyrille Hautcœur. Fernand Braudel v rámci školy připravil v polovině padesátých let 20. století spolu s Gastonem Bergerem projekt *Maison des Sciences de l'Homme* (MSH, Dům věd o člověku), který byl za finanční podpory Fordovy nadace realizován v roce 1970. V sedmdesátých letech byla EPHE nahrazena *École des Hautes Études en Sciences Sociales* (EHESS).

V poslední době je výzkum v oblasti hospodářských a také sociálních dějin zaměřen na kvantitativní historii, historii firem, historii věd a techniky a na vznik vědeckých a technologických sítí. V oblasti hospodářských dějin a business history dominují čtyři základní oblasti výzkumu: vznik velkých korporací a podnikatelských elit (včetně těch rodinných), technologie, inovace a úloha státu při vytváření podnikatelského prostředí.

Francouzští historikové také položili základy mezinárodním odborným institucím z oblasti hospodářských a sociálních dějin a business history. Na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století byla založena *International Economic History Association* (IEHA) z iniciativy F. Braudela a M. Postana. IEHA jako vrcholná organizace hospodářských historiků vznikla odtržením od francouzské mezinárodní společnosti *Comité International des Sciences Historiques* (CISH). Francouzské společnosti i instituce většinou (a často až do současné doby) fungovaly a fungují jako mezinárodní platformy, sdružující francouzské a zahraniční historiky.

Specifikem francouzských historických pracovišť jsou společné smíšené výzkumné jednotky *Unité mixte de recherche* (UMR),⁸⁰ které umožňují a zajišťují nejen mezinárodní složení týmů, ale i možnost provázání činnosti různých institucí, škol, akademií či odborných spolků navzájem. Vznikají centra excelencí (např. v současnosti v *Université Paris-Saclay*), která vytvářejí menší výzkumné jednotky, než jsou UMR, například laboratoře nebo malé týmy (*équipement*). *Université Paris-Saclay* má svá výzkumná centra v několika francouzských městech (např. v Bordeaux, Val de Loire, Paris Nord, Ange-Guépin, Tours).

Další badatelské instituce k hospodářským a sociálním dějinám a business history vznikly v rámci CNRS nebo CNAM, za podpory ministerstev a jednotlivých historických společností orientovaných vždy ke konkrétnímu oboru. Zde je třeba jmenovat především *Comité pour l'histoire économique et financière de la France*, *Association pour l'histoire de l'électricité* (nyní *Comité*), *Institut d'histoire de l'aluminium*, *Association pour l'histoire des chemins de fer*, *Institut pour l'histoire de l'industrie*, *Association Georges Pompidou*, *Association pour l'histoire des Caisses d'épargne* a *Comité pour l'histoire de la Poste*.

K nestorům oboru hospodářských a sociálních dějin, business history v současné historiografii náleží především dvě významná jména, a to Patrick Fridenson (EHESS) a François Caron (Université Paris VI), kteří pro výzkumnou a pedagogickou praxi připravili současnou velmi početnou skupinu svých pokračovatelů, která je etablovaná na jednotlivých francouzských i zahraničních vědeckých pracovištích a v mezinárodních odborných sítích.

80 Unité jsou tzv. společné výzkumné jednotky, vytvořené jako administrativní subjekt po podpisu dohody o partnerství s jednou nebo několika výzkumnými laboratořemi (pracovišti) institucí vyššího vzdělávání (včetně univerzitních) nebo výzkumných organizací s *Centre national de la recherche scientifique* (CNRS) – Národním centrem pro vědecký výzkum. Společná výzkumná jednotka je „stavebním kamenem“ organizace výzkumu ve Francii a má své vlastní rozpočtové položky, personální složení, které vychází z dohody partnerů (CNRS, univerzit, nadací...). V čele UMR stojí ředitelé a vědecká rada, kteří společně definují strategii výzkumu a umožňují jistou autonomii tohoto společného pracoviště. K 5. 2. 2015 bylo ve Francii celkem 837 UMR. Současný soupis těchto jednotek podává webová stránka https://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_des_unit%C3%A9s_mixtes_de_recherche (ověřeno 1. 8. 2017).

Economic History and Business History in French Historiography

MARCELA EFMERTO VÁ

Since 1929 French historiography has been influenced by the Annales School (*École des Annales*). Its leading lights at that time drew their inspiration from Auguste Comte's positivist philosophy and proceeded in a way different from the so-called methodic school that had affected the historical branches in the late 19th and early 20th centuries. As a matter of fact, it was the Annales that had changed approach to history. Its achievements were based on its more global view of the historical issues under review and especially on its efforts to foster cooperation and links among interdisciplinary and multidisciplinary institutes (among historians, sociologists, economists, mathematicians, geographers, anthropologists, psychologists, etymologists, statisticians, demographers, climatologists etc.). The school received its name after the journal it issued, *Annales d'histoire économique et sociale* (at present it is known as *Annales. Histoire, Sciences Sociales*).

Up till now the Annales School has been represented and formed by as many as four generations of distinguished historians who have had a lion's share also in shaping international history research – primarily in the field of economic and social history and business history (history of technology... but not only those branches named above). There are other journals associated with the focus espoused by the Annales School, namely the *Revue des annales*, *Nouvelle histoire*, *Anthropologie historique*, *Histoire des mentalités* etc. Since 1945 historians have been interested in studying broader development trends in society, their individual and determining tendencies, cycles, measurement of boom periods (e.g. large economic sectors), while the first quantitative (quantifying) methods emerged, employing the possibilities offered by mathematical and statistical procedures. During the 1960s and 70s this excessive impact exercised by economists (mostly those from the École polytechnique and the École Normale Supérieure) on the School had subsided to be replaced by emerging scrutiny of historical anthropology, followed by history of mentalities and cultural history, gender history with historical methods emanating from those novel approaches.

The specific process of historical description shifted its accent onto micro history in the context of great histories, and within its framework, for instance, on

the history of industrial plants, family businesses, commercial relations – business history etc. In this way, liberal elements of history research have been promoted. Interest in and focus on specificity, contextuality and realistic presentation of historical facts have thus been revived. Research has zeroed in on studying the actual ways people used to live, work and think in the past, on the specific economic processes, technological changes, social transformations, transfer of technological findings and know-how... i.e. preference has been granted to regular and mass phenomena, to a thoroughgoing historical discourse and to building each nation's memory rather than to eventualities connected with a single fate or cult of a nation. There emerged the notion of history as a synthesis of different social sciences. The 1980s brought the added necessity of launching historical studies of research and development (R & D) and of investing funds into it (just as to education) in an effort to sustain continued growth on a long-term basis, which had to be duly reflected in the works penned by historians specializing in economic and social history.

In recent years, historiography in the field of economic and social history and business history in France has been focused on four basic areas – establishment of large corporations and entrepreneurial elites (including family companies), science and technology, innovation, role of the state. Particular attention has been devoted to the study of issues concerning the socio-professional status of technical engineers, the process of shaping engineering cadres and their impact and position in society. The topic of education and training of technical engineers and the development of technical colleges and schools was closely connected with the application of technological innovations, science and technology in practical life. The subject of institutional arrangement has come under scrutiny as another major accentuated moment. This had its impact on the training of historians in such disciplines, adding weight to those branches in their own right.

In France, economic and social history, business history and history of technology are studied most frequently at faculties of philosophy (art), academic institutes (Centre National de la Recherche Scientifique), mixed scientific groups (unités mixtes – UMR) or other institutions, for example learned societies. The key background materials for such research projects are found in archive documents summarized into les archives d'entreprise, which are kept in the Archives nationales in Paris, and also in the Archives de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales. Serving the purpose of promoting the given branches was primarily the 6th Section of the École Pratique des Hautes Études (established in 1868), where also

researchers from the “East” could, but quite exceptionally, work during the time their countries were ruled by totalitarian regimes. In 1975 this institution gave rise to the École des Hautes Etudes en Sciences sociales, operating, once again, with an international focus and in collaboration with the Maison des Sciences et de l’Homme. The school figures among the group of major French universities, so-called *grands établissements* (*grandes écoles*).

The International Economic History Association was established at the initiative of F. Braudel and M. Postan at the turn of the 1950s and 1960s. As the supreme organization bringing together economic historians, the Association originated by splitting from the French international society *Comité International des Sciences Historiques*. As a matter of record, French societies and institutions have mostly (and often up to the present) been operating as international platforms, associating French as well as foreign historians. Centers of excellence (e.g. Université Paris-Saclay) are now being formed in France, creating research units that are smaller than UMR, for instance laboratories or small teams (*équipement*).

Translated by Jan Valeška

RECENZE

Tomáš ČERNUŠÁK a kol.

Papežství a české země v tisíciletých dějinách

Academia, Praha 2017, 450 s., ISBN 978-80-200-2638-5.

Tomáš ČERNUŠÁK et al.

The Papacy and the Czech Lands. A History of Mutual Relations

(= Biblioteca dell'Istituto storico Ceco di Roma, Sintesi 1)

Prague – Roma, Institute of History CAS – Istituto storico Ceco di Roma 2016, 382 pp., ISBN 978-80-7286-292-4.

Osm autorů inspirovaných a vedených Tomášem Černušákem se ujalo nového zpracování českých církevních dějin prismatem vztahů se Svatým stolicem,¹ respektive – k tomu se dostanu níže – představení tohoto tématu mezinárodní badatelské obci. S výjimkou úvodní kapitoly Jaroslava Pánka, naznačující širší tématu a úhelné kameny historického zpracování dějin papežství na mezinárodním i domácím poli, přitom svůj výklad rozdělili do osmi časových period: starší středověk popisuje Josef Žemlička, vrcholný středověk Zdenka Hledíková, husitství, poděbradský a jagellonský věk Antonín Kalous, dobu předbělohorskou Tomáš Černušák, následně období do konce vlády Karla VI. Tomáš Parma, josefinismus v širokém pojetí (1740–1804) opět Tomáš Parma, zbývající „dlouhé“ 19. století pojednala Jitka Jonová a situaci od první světové války až po současnost Jaroslav Šebek. Nikoho z nich přitom netřeba představovat, Pánek je v úvodní kapitole právem uvádí mezi nejvýznamnějšími, často jedinými současnými českými historiky širěji se věnujícími římskému katolicismu v uvedených epochách (s. 25–26).

Pro první sledované období je charakteristické, že vzájemné kontakty byly – jak z důvodu velké vzdálenosti a vnitřních problémů Velké Moravy i českého knížectví, tak neutěšeného stavu papežství – spíše sporadické (cyrilometodějská mise, zřízení pražského a obnovení olomouckého biskupství, vyšehradská kapitula, knížecí mitra). To se změnilo až činností biskupa Jindřicha Zdíka a prvních papežských legátů, ve 12. století se začaly uplatňovat papežské protekce (exempce a jiné formy ochrany církevních institucí hlavně před světskou mocí) a na konci století lze již sledovat intenzivní politicko-církevní styky mezi oběma subjekty.

1 Ze stávajících výkladů je třeba připomenout alespoň rozsáhlé syntézy Ferdinanda Hrejsy a Bohumila Zlámala (Ferdinand HREJSA, *Dějiny křesťanství v Československu I.–VI.*, Praha 1950; Bohumil ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin I.–X.*, Praha 1969–1972, Olomouc 2005–2010) a Kadlecův Přehled (Jaroslav KADLEC, *Přehled církevních dějin českých I.–II.*, Praha 1977, nové vydání Praha 1991). Z politických důvodů nevydanou část Hrejsových Dějin, třebaže nepokrývající celé zbývající období, připravuje k publikaci Ota Halama na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy.

Vrchol papežské moci i vzrůst evropského významu Českého království ve 13. a 14. století vedly k dalšímu zintenzivnění kontaktů, včetně politických zásahů Svatého stolce do českých záležitostí (spor biskupa Ondřeje s Přemyslem I. a volba Ondřejova nástupce, vyšetřování Jana IV. z Dražic, obsazování církevních beneficií za avignonských papežů) a rostoucího fiskálního tlaku kurie. Situaci komplikovalo papežské schisma, došlo však k církevně-správnímu osamostatnění české provincie (v roce 1341 se pražské biskupství stalo exemptním a o tři roky později bylo povýšeno na arcibiskupství, jehož sufragánem se stal biskup v Olomouci a nově zřízené biskupství Litomyšlské). Řešení schismatu a dalších problémů církve, na němž se ke škodě dvou pražských univerzitních mistrů usnesl kostnický koncil, nebylo ovšem pro českou šlechtu přijatelné.

Husitská perioda českých dějin proto přinesla na jednu stranu faktickou roztržku většiny šlechty, církve i obyvatelstva s římskou církví (nehledě na Kompaktáta a opakující se snahy o jejich uznání ze strany papeže), na druhou stranu vytrvalý zájem papežů o potlačení „národní hereze“: někdejší fiskalismus nahradily kruciáty. Držitelé Svatého stolce i jejich prostřednictvím deklarovali svou moc nad koncily i panovníky jednotlivých států (ve druhém případě postupně stále víc iluzorní), stejně jako snahou o politické zásahy do „českých věcí“. (Ještě za Václava IV. se tato skutečnost prezentovala sporem o obsazení olomouckého biskupského stolce po smrti Václava Králíka, o půl století později můžeme sledovat opuštění původní opatrné papežské podpory Jiřího z Poděbrad ve prospěch Matyáše Korvína.) Do nástupu Habsburků na český trůn, který se časově kryje s rozmachem evropské reformace a jejím výrazným vlivem i v českých zemích, se však v tomto směru nevyřešilo nic.

Situace zůstala nedorešena i později: císař a král Ferdinand I. sice přišel s plánem na náboženskou konsolidaci českých zemí na podkladě církví plně legalizovaného utrakvismu, dlouho se mu však nedařilo dosáhnout papežského souhlasu. Došlo sice k obnově pražského arcibiskupství (1561), laický kalich však byl povolen až příliš pozdě (1564), svěcení utrakvistických kněží pražským arcibiskupem se ukázalo být problematické a církev pod obojí vlivem reformace Římu už příliš vzdálená. Naplnění Ferdinandova programu, o němž píše Antonín Kalous, nebylo jen „neúplné a základní“ (s. 199), spíš na sebe nechalo příliš dlouho čekat a již neodpovídalo měnícím se požadavkům a potřebám českých evangelických věřících a jejich protagonistů.

V této souvislosti zaráží, že se v Kalousově výkladu vůbec nesetkáváme s Hrejsovým termínem „novoutrakvismus“ (nebo s jakýmkoli jiným ekvivalentem pro luteranizované podoby), není tu dokonce zmíněna ani Česká konfese z roku 1575, jež – byť „shora“ a namnoze problematicky – sjednocovala různé reformační proudy a tvořila základ většinové české evangelické církve, jak začala fungovat po Rudolfově Majestátu. Drží-li se Kalousův výklad státních a církevních rekatolizačních plánů, vrcholících politickým převratem na přelomu 16. a 17. století a jen dočasně utlumených Majestátem, je to jistě v pořádku, znamená to však, že dvůr, nunciové a kurie o sjednocování a měnícím se charakteru českých protestantů vůbec nic nevěděli a nijak na ně nereagovali?!

Následující Parmova kapitola popisuje období pobělohorské rekatolizace. Právem přitom zdůrazňuje nástup absolutismu a vzrůst moci panovníka na úkor církve (diskuse o podobě rekatolizace, spor o univerzitu a Harrachův seminář, později o cenzuru a vyhla-

šování exkomunikace, placetum regium, střet mezi Leopoldem I. a arcibiskupem Janem Bedřichem z Valdštejna, předání agendy heretických procesů z rukou církve apelačnímu soudu). Přesto je otázkou, můžeme-li rekatolizaci Čech a Moravy označit bezezbytku za „státní“ (s. 235). Větší pozornost by zasloužily rovněž širší vztahy rakouských Habsburků se Svatým stolcem, zejména po vymření španělské větve rodu (na s. 266–267 je jen jejich základní přehled). Je to důležité zvláště proto, že „papežové se soustředili více méně na vztahy s panovnickým dvorem... Přímý vliv na náboženský vývoj v českých zemích, jak jej známe například z činnosti nunciů na dvoře Rudolfa II., již papežství nikdy nezískalo“ (s. 236).

Jistou, snad až přemrštěnou a z dnešního hlediska poněkud zbytečnou snahou o exkulpaci římské církve z „hříchů doby temna“ je poznamenána rovněž kapitola pojednávající o pozdním raném novověku. Pokračuje v ní líčení českých náboženských dějin, které se do větší pozornosti papežství dostaly teprve v období josefinských reforem, i tehdy však v rámci širších vztahů vůči habsburskému soustátí. Obavy z církevního schismatu, od kterého Josefa II. údajně odvrátil španělský vyslanec během divadelního představení (s. 303), mi však přijdou přehnané, stejně jako snaha o postulaci „raného josefinismu“ již do období vlády Karla VI. či tvrzení o napjatých vztazích mezi papežským stolcem a habsburskou monarchií v sedmdesátých letech 18. století (obojí s. 276). Je nepochybné, že habsburský stát měl i v náboženských záležitostech už dávno nad církví vrch, s čímž se papežové neradi smiřovali, ale to neznamená, že by Marie Terezie nebyla věrnou katoličkou. Nesvědčí to ani o jakkoli proticírkevním smýšlení jejích synů, byť zejména Josef II. by si byl nejraději „papežoval sám“.

Přinesl-li osvícenský absolutismus historicky největší vliv státu na církve, sleduje kapitola o 19. století její „postupnou emancipaci ve snaze o nezávislost na státní moci, [příčemž] ale musela zápasit se sílícími sekularizačními a nacionálními tendencemi“ (s. 310). První polovina století je přitom líčena jako přetrvávání a jen postupné odbourávání josefinismu. K určité emancipaci církve došlo během revoluce v roce 1848 a především v období platnosti rakouského konkordátu (1855–1870). Podrobněji je zpracován první vatikánský koncil (s pochopitelným důrazem na postoj Bedřicha kardinála Schwarzenberga k papežské neomylnosti), „slovanský“ pontifikát Lva XIII. a kuriální vliv kardinála Schönborna, stejně jako nárůst česko-německých nacionálních třenic vedoucích k úvahám o potřebě vzniku německé diecéze v Chebu. Naopak hnutí katolické moderny a událostem první světové války se v knize dostalo jen povšechné pozornosti, z tohoto období je diskutováno hlavně obsazování biskupských stolic až po „rošádu“ v roce 1916 (přesun kardinála Skrbenského z Prahy do Olomouce a Paula Huyna z Brna do Prahy); Jitka Jonová má asi pravdu v tom, že šlo o hlavní zájem kurie v Čechách a na Moravě.

V poslední kapitole Jaroslav Šebek shrnuje náboženský vývoj a vztahy mezi českými zeměmi/Československem a Svatým stolcem, respektive od roku 1929 i Vatikánem, od vzniku nezávislého státu. V meziválečném období jsou zdůrazněny oboustranné snahy o překonání sporných záležitostí (vznik Církve československé, Marmaggiho aféra, pribinovské oslavy v roce 1933) směřujících k modu vivendi a jeho postupnému naplňování, za druhé světové války nejednoznačný postoj církevního ústředí vůči bývalému Československu. Vatikán na jednu stranu uznal Slovenskou republiku, byť měl k jejímu fungování výhrady, a proto odmítal diplomatické styky s londýnskou exilovou vládou, na druhé straně

bránil instalaci německých biskupů v protektorátu i církevním postihům exilového premiéra Jana Šrámka. Přesto si nejsem jist, měla-li římskokatolická církev v bezprostředně poválečném období „značný společenský kredit“ (s. 377), alespoň v případě českých zemí; alibisticky vyznívající jmenování nacisty perzekvovaných (arci-)biskupů Berana a Trochty, stejně jako tiskové polemiky o Josefu Tisovi či revizi pozemkové reformy svědčí spíš o opaku.

Leitmotivem výkladu o čtyřicetiletí komunistické vlády jsou přirozeně státní proticírkevní represe a faktická bezradnost vatikánské „Ostpolitik“. Zmíněna je však rovněž aktivizace věřících a neschopnost státu bránit jim ve druhé polovině osmdesátých let (Velehradská pouť v červenci 1985, Navrátilova petice, Desetiletí duchovní obnovy, kanonizace Anežky České). I zde se však trochu ztrácí z hlediska Vatikánu „problematická“ témata jako fungování tzv. skryté církve, církevní spolupráce s komunistickým režimem a podobně. Tvrdit o Františku Tomáškoví v počátcích jeho episkopátu, že byl „ze strany státních úřadů považován za nejsnáze ovlivnitelného“ (s. 382) je hodně „kulantním“ vyjádřením skutečnosti, že jej „ještě v první polovině sedmdesátých let... komunistický režim považoval víceméně za ‚svého‘ člověka.“² Naopak více než chvályhodná je autorova snaha dovést výklad až do současnosti a alespoň v hlavních rysech zhodnotit aktuální proměny papežství v mezinárodním kontextu.³

Kniha tak jako celek představuje poměrně zdařilou syntézu stávajícího poznání o vztazích mezi českými zeměmi a jejich politickými a církevními představiteli na jedné straně a Svatým stolicí (nebo jejich větším počtem v období schismat) na straně druhé. V úvodu této recenze naznačená aluze na Laichterovy *České dějiny* (a na poválečné pokusy o jejich pokračování) není ovšem náhodná: nejen, že autoři vyšli z politickohistorické periodizace, ale opírají se i o zavedený fundament české historiografie do té míry, že čtenář je někdy na pochybách, podařilo-li se jim podat více než jen výběr tematicky relevantních faktů z *Českých dějin*, respektive *Velkých dějin zemí Koruny české*, doplněný o novější literaturu⁴

2 Stanislav BALÍK – Jiří HANUŠ, *Katolická církev v Československu 1945–1989*, Brno 2007, s. 96.

3 V této souvislosti připomínám například v knize nezmíněné úvahy o „po-konstantinovském papežství“ a vnitřních proměnách římskokatolické církve i zbožnosti, viz George WEIGEL, *Witness to Hope. The Biography of Pope John Paul II*, New York 1999; TÝŽ, *Evangelical Catholicism. Deep Reform in the 21st-Century Catholic Church*, New York 2013. Neuplatnění konceptů na pomezí teologie a společenských věd autorovi ovšem nelze vyčítat, jeho výklad by tím dosáhl neúnosné šíře.

4 Přestože pregnantní orientace autorů jednotlivých kapitol v jejich tématech obvykle zaručila dostatečnou integraci novějších badatelských výsledků, nestalo se tak ve všech případech, a to ani pokud jde o přínosy domácí vědy. Namátkou lze uvést drobnou zmínku o albigenských (s. 78), kde by se výklad mohl opřít o již i mezinárodně uznávané práce Davida Zbírala (souhrnně David ZBÍRAL, *Největší hereze. Dualismus, učenecká vyprávění o katarství a budování křesťanské Evropy*, Praha 2007; aktuálně autor připravuje k vydání dílo *Pokřtěni ohněm. Katarské křesťanství ve světle dobových pramenů*). Stejně tak lze doplnit husovskou úctu jako jeden z podstatných důvodů selhání utrakvisticko-katolických unionistických snah ve druhé polovině 16. století (s. 202; k tématu Ota HALAMA, *Otázka svatých v české reformaci. Její proměny od doby Karla IV. do doby České konfese*, Brno 2002; TÝŽ, *Svatý Jan Hus. Stručný přehled projevů domácí úcty k českému mučedníku v letech 1415–1620*, Praha 2015). Nechápu, proč bylo v citační poznámce (s. 265) zamlčeno Voitovo autorství jeho monumentální encyklopedie (Petr VOIT, *Encyklopedie knihy*.

a (namnoze spíše sporé) poznatky získané archivním výzkumem, prolnutý se standardními zahraničními zpracováními dějin Svatého stolce. Tento dojem zesílí, čteme-li o „cestě od feudálního zřízení ke kapitalismu“ (s. 275), aniž by tato „zažitá“ výkladová schémata byla blíže představena, kriticky zhodnocena, natož analyticky či interpretačně využita.

Vrátíme-li se k periodizaci, je třeba diskutovat otázku její funkčnosti, zejména v období raného novověku a později. Byl nástup Marie Terezie skutečně tak významným přelomem, jestliže i autor těchto kapitol připomíná, že (některé) osvícenské principy se v jejím vládnutí uplatnily teprve později? Proč byl za další mezník zvolen zánik Svaté říše římské, když jej i papežská diplomacie fakticky jen vzala na vědomí a stávající josefinská reglementace státně-církevních vztahů v habsburské monarchii trvala víceméně až do poloviny 19. století? Diskutabilní je rovněž relativně nevelký stránkový rozsah (93 s.) věnovaný 19. a 20. století a rozdělení této epochy do pouhých dvou kapitol. Všechna tato koncepční rozhodnutí jsou jistě ospravedlnitelná: nikoliv však „automaticky“ – knize chybí jejich zdůvodnění.

Podobně diskutabilní je obsahová koncepce knihy. Svým názvem se dílo hlásí k analýze vzájemných vztahů mezi Svatým stolicem a českými zeměmi, řada kapitol však spíše supluje generačně nový pohled na české církevní dějiny, snažící se na malém prostoru nahradit svrchu citované „standardní“ přehledy. Přitom je přirozené, že tyto nemají a nemohou být recenzovaným svazkem vyčerpány, že třeba problematika reálné lidové zbožnosti a do jisté míry i multikonfesionality v různých epochách nepochybně padala pod rozlišovací schopnost vysoké evropské církevní politiky (z jiných důvodů se však problematice lidové zbožnosti nevěnovala ani starší díla). Přesto se srovnání přímo nabízí. I když od vydání Zlámalova a Kadlecova, neřku-li Hrejsova přehledu uplynula řada let, více než pochopitelná absence novějších poznatků čtenáře dnes irituje úzce konfesionalistický pohled těchto prací, preference politických a jinak „velkých“ dějin (opozitní vůči *nouvelle histoire* a mikrohistorii) a přehlcnost objektivisticky podávanou faktografií. Tato úskalí dílo Černušákova kolektivu překonalo nanejvýš částečně. „Papežské dějiny“ nutně implikovaly preferenční, někdy naneštěstí až příliš výlučný zájem o římskokatolickou církev a primární orientaci na politické dějiny (v širokém slova smyslu). Některé kapitoly jsou však podávány bez dostatečného kontextuálního nadhledu, který je důležitější než minuciosní uvádění letopočtů. Vymizel naštěstí bojovný konfesionalismus, jaký známe z některých i novějších populárněhistorických spisů, někdy však jen proto, aby tu byl nahrazen více či méně skrývanou obranou „dobré“ církve před „zlým“ světem.

Nemenším editorským lapsem je – dovolím si říci – nízká míra disciplinace jednotlivých autorů. Vzhledem k jejich počtu i odborné erudici každého z nich jistě nešlo o snadný úkol. Tomáši Černušákovi se nicméně nepodařilo jednotlivé kapitoly sjednotit obsahově, metodicky, ani stylem prezentace. Vezměme za příklad hned dvě první: Zatímco Josef

Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, Praha 2006)? Uvádí-li Jaroslav Šebek kanonizaci Jana Sarkandra v roce 1995 právem jako jedno z konfliktních míst nejnovějších českých církevních dějin (s. 399; k tématu srov. Pavel KERKOVSKÝ (ed.), *Evangelici o Janu Sarkandrovi. Sborník ke kanonizaci nového katolického světce*, Heršpice 1995), čtenáře poněkud překvapí, že se v příslušné Parmově kapitole o umučeném holešovském faráři nedozví vůbec nic.

Žemlička vyšel z perspektivy českých (náboženských) dějin, které jenom doplnil o papežský zájem o naše země, až do konce 12. století ostatně sporadický, Zdeňka Hledíková naopak postavila do centra výkladu samo papežství vrcholného a pozdního středověku a teprve sekundárně sledovala jeho vliv na České království (a na politické zájmy panovníků). Tomáš Parma se jako jediný výrazněji pokusil i o postižení kulturních a uměleckých vazeb mezi Římem a střední Evropou, zůstal však naneštěstí na povrchu čistě výčtového soupisu českých umělců působících v Itálii a vice versa. Ještě horší je přitom obrazový doprovod jeho (v omezenější míře i několika dalších) kapitol: Jestliže většina autorů šla cestou očekávaných přetisků historických dokumentů, Parma své texty doplnil v podstatě turistickými snímky římských památek, nadto začasté ve špatné kvalitě a někdy i bez přímé vazby k tématu.

Proklamované snaze „vytvořit publikaci přístupnou široké veřejnosti“ (s. 10) dostal stylem výkladu asi nejvíce Jaroslav Šebek. Některé další kapitoly jsou faktografií přetíženy na hranici čitelnosti. Editor díla však měl z textů odstranit i drobné věcné nepřesnosti: *Book of Common Prayer* není anglikánskou konfesi (s. 201), nýbrž liturgickou knihou (naukový standard představovalo XXXXII, respektive od roku 1563 XXXIX článků, které jsou v *Knize společných modliteb* obsaženy), Karel VI. nebyl posledním Habsburkem (s. 273, byla jím až jeho dcera), tzv. protestantský patent z dubna 1861 nesrovnával právní postavení všech státem uznaných církví s církví římskokatolickou (s. 319), nýbrž se týkal jen luteránů a reformovaných (stranou prozatím zůstali pravoslavní a židé). Někdy jde jen o záležitost podání, působí však úsměvně, čteme-li v jedné větě, popisující situaci v 15. století, zároveň o „Budíně a Bratislavě“ (s. 147). Naopak lze asi přijmout, překládá-li se *Sacra congregatio sancti Officii* jako „Kongregace Posvátného officia“ (s. 190) a píše-li se o „nunciu Giovanni Francesco Bonomim“ (s. 205), čtenáři by však mělo být vysvětleno, proč bylo upuštěno od zažitých variant (Svaté officium, Bonhomini).

Souhrnně musím konstatovat, že iniciátor a hlavní editor syntézy *Papežství a české země v tisíciletých dějinách* Tomáš Černušák buď přecenil své síly, nebo postupoval při konceptualizaci ale i závěrečné přípravě díla k vydání příliš chvatně. Michelangelovo *Si vede!* nad Sala dei Cento giorni platí i zde. To však nikterak neubírá na hodnotě jednotlivým kapitolám, jež byly napsány promyšleně a ve velké většině informačně relevantně a jako celek poskytují kompaktní, pouze zvoleným rozsahem omezený přehled (jedné z významných oblastí) českých církevních a náboženských dějin.

Souběžně s českou knihou vyšla v gesci Českého historického ústavu v Římě její anglická verze, lišící se jen v detailech (vypuštění poznámkového aparátu, vztahení literatury k jednotlivým kapitolám, drobné textové úpravy s ohledem na čtenáře neorientující se v základních konturách českých dějin). Na první pohled přitom upoutá „spanilejší“ vázané provedení a chvályhodné vypuštění nešťastného obrazového doprovodu, jazyk a styl jsou odpovídající. (V knize není uveden překladatel, vzhledem k relativní stylové jednotě však nepředpokládám, že by anglické verze svých kapitol psali sami autoři.) Mohou-li se v případě české verze místy objevovat pochybnosti o její užitečnosti, i když podle mého

názoru jde rozhodně o hodnotné a svým syntetickým charakterem přínosné dílo, v případě anglické mutace jde o záležitost zcela nespornou. Vydáním *The Papacy and the Czech Lands* smazala česká historická obec dlouhodobý dluh vůči zahraničním zájemcům o církevní dějiny českých zemí: Kniha nás doslova „vrací na mapu civilizovaného světa“ a poskytuje zahraničnímu čtenáři fundovaný základní vhled do problematiky. Vedle samotné informační funkce je přitom významný i propagační potenciál díla, které může k dané tematice přivést řadu nových zájemců, nejen z řad cizokrajných bohemistů a církevních historiků, ale i širší veřejnosti. Jde jen o to, aby se knize v zahraničí dostalo patřičné reklamy a distribuce, aby nezůstala ležet nepovšimnuta v knihovních regálech – nebo hůř – v nějakém skladu neprodejných výtisků. Velmi bych to přál autorům i jejich dílu!

Zdeněk R. Nešpor

Jaroslav PÁNEK

Češi a Jihoslované. Kapitoly z dějin vzájemných vztahů

Brno, Tribun EU 2015, 425 s., ISBN 978-90-263-0987-1.

V posledních letech zaznívá v neformálních diskusích českých historiků i představitelů spřízněných oborů názor, že by místo vydávání sborníků na počest kulatých životních výročí starších kolegů, sestavených nezřídká bez větší tematické sevřenosti ve stylu „co dům dal“, bylo vhodnější připravit svazek jubilantových textů, roztroušených v dobových periodících a sbornících. Vzhledem k informační přesycenosti a snadné internetové dostupnosti rostoucího množství pramenů a sekundární literatury dnes již nelze realisticky očekávat, že se zejména studenti a zahraniční badatelé budou pracně pít po tištěných textech, dostupných zpravidla jen prezenčně v několika málo knihovnách. Narůstá tak nebezpečí diskontinuity vědeckého bádání a také kontraproduktivního „objevování dávno objeveného“. Kniha Jaroslava Pánka *Češi a Jihoslované*, představuje dobrý příklad toho, jak by takový tematicky ucelený soubor starších historikových textů mohl vypadat.

Především přitom, že publikace recenzovaného svazku ve skutečnosti nesouvisela s autorovým životním jubileem, připadajícím až na rok 2017. Ke knižnímu vydání výběru ze svých textů, věnovaných česko-jihoslovanským vztahům, se Jaroslav Pánek podle vlastních slov rozhodl „v naději, že některé z nich by mohly posloužit i mladším badatelům o česko-jihoslovanských vztazích při přípravě příštího syntetického zpracování této problematiky“ (s. 32) a také s ohledem na zájem, který o tuto myšlenku projevoval doyen brněnské balkanistiky, slavista a literární vědec Ivan Dorovský s okruhem svých kolegů. Základem celkem šestnácti kapitol knihy se staly studie, otištěné v letech 1972–2012. Podrobnější bibliografické údaje o původních textech najde čtenář v ediční poznámce (s. 389–391). Pro knižní vydání autor texty přepracoval a v neposlední řadě doplnil odkazy na nejnovější literaturu. Jde tedy o jejich aktualizovanou podobu, která je vřazuje do kontextu současné historiografie.

Úvodní text „Jak jsem se nestal jugoslavistou“ spadá do žánru *ego-histoire*. Jde o autobiografický příběh o počátcích autorovy odborné dráhy, doplněný hojnými odkazy na literaturu, včetně nejvýznamnějších Pánkových textů s jihoslovanskými tématy a překladů

z jihoslovanských literatur. Ke studiu dějin raného novověku českých zemí v širším evropském kontextu, které stálo v centru Pánkovy pozornosti ve zralé fázi jeho vědecké kariéry a zajistilo mu také příslušný věhlas, se autor dopracoval postupně, zdánlivě oklikou. Počátky jeho odborné dráhy totiž zprvu charakterizoval zájem o Jihoslovany (zejména Slovincce), jihoslovanské jazyky, kulturu a dějiny i česko-jihoslovanské vztahy.

Zásadní iniciační zkušenosti, která mladého Jaroslava Pánka nasměrovala nejen k zájmu o slovinskou a jihoslovanskou problematiku, ale i k samotné akademické dráze, se stalo seznámení s Otonem Berkopcem, slovinským literárním historikem, překladatelem, lektorem a knihovníkem, který po větší část života působil v Praze. Ačkoli Berkopec svého talentovaného chráněnce systematicky připravoval na roli překladatele a „budoucího velvyslance slovinské literatury“, Pánkův zájem směřoval čím dál zřetelněji spíše k historii než k literatuře a posléze se vzdálil i od samotné jugoslavistiky.

Vedle vnitřních motivací přispěly k tomuto odklonu také další okolnosti. Pánek vzpomíná, že ani sám Berkopec si příliš necenil odborných kvalit jugoslavistů, kteří počátkem sedmdesátých let 20. století zajišťovali výuku oboru na pražské Filozofické fakultě. Ačkoli se Pánek u osobností typu literárního historika M. Kvapila nebo lingvisty J. Petra snaží ve snaze o objektivitu zdůraznit i jejich pozitivní stránky, celkově se tehdejší pražští jugoslavisté jeví jako odborně nepřilíživě zdatné a osobně až komicky malicherné postavy, které zájem o obor spíše dusily.

V neposlední řadě nepřála rozvoji jugoslavistiky a rozvíjení kontaktů s Jugoslávií ani postupující normalizace, během níž došlo k omezení styků s touto zemí i k cílené eliminaci do té doby populární jugoslávské tematiky v médiích (tematika řízeného ochladnutí vztahů s Jugoslávií po potlačení Pražského jara nebyla dosud náležitě zpracována, Pánkovo osobní svědectví o jeho konkrétních projevech je proto dvojnásob cenné). Zájem o jihoslovanskou problematiku ovšem Pánka zcela neopustil ani ve zralých letech. Po roce 1989 věnoval svou pozornost zejména slovinským dějinám i aktuálnímu kulturnímu a politickému dění, o nově nezávislém Slovinsku referoval v tisku, tlumočil nejvyšším českým a slovinským představitelům a zapojil se do výuky slovenistiky na několika vysokých školách.

Druhý oddíl knihy, nazvaný „Setkání na prahu novověku“, přináší dvě obsáhlejší studie, v nichž se tematicky prolíná někdejší Pánkův zájem o jihoslovanskou problematiku s jeho pozdějším zájmem o raný novověk a konkrétně rod Rožmberků. V prvním textu se autor věnuje okolnostem navázání příbuzenských vztahů mezi nejvýznamnějším českým šlechtickým rodem 16. století a chorvatsko-uherským rodem Zrinských prostřednictvím svatby Mikuláše Zrinského s Evou z Rožmberka. Mikuláš Zrinský (Nikola Zrinski) ovšem již v roce 1566 zahynul hrdinskou smrtí v boji s osmanskou přesilou v dramatickém závěru obléhání pevnosti Sigetu (Szigetvár). Druhá studie sleduje osudy jejich syna Jana Zrinského a chráněnce Petra Voka z Rožmberka v dramatické době, kdy se schylovalo k vymření Rožmberků. Obě studie představují cenný a fundovaný příspěvek k dějinám česko-chorvatských vztahů v době vrcholících osmansko-habsburských válek. Za jistou slabinu lze považovat skutečnost, že Mikuláš Zrinský je v Pánkově podání vykreslen příliš jednoznačně jako „chorvatský či slovanský Leonidas“, ačkoli šlo zároveň o uherského šlechtice a historickou osobnost, kterou do svého národního panteonu tradičně vřazují také

Maďaři. Současná chorvatská historiografie, která se na rozdíl od 19. století už nepotřebuje za každou cenu vymezovat vůči maďarským interpretacím, nemá se Zrinského vícečetnou identitou (resp. „dvojdomostí“, jak by asi řekl profesor Dorovský) většinou výraznější problém. Podobně reduktivní je Pánkův závěr, že Siget „zůstává symbolem obrany křesťanské civilizace i na prahu třetího tisíciletí“ (s. 62). V současnosti je totiž maďarský Szigetvár naopak koncipován jako místo smíření někdejších protivníků, ba dokonce jako místo maďarsko-tureckého přátelství. Vedle pomníku Miklóse Zrínyiho, jak Zrinskému říkají Maďaři, tu proto najdeme také důstojný pomník jeho protivníka, osmanského sultána Sulejmana I. Nádherného, který zde zemřel ještě před koncem dlouhého obléhání.

Třetí oddíl nese název „Kultura a politika v 19. a 20. století“. Přináší pět životopisných studií, věnovaných významným osobnostem, které přispěly k rozvoji česko-jihoslovanských vztahů v oblasti kultury. V první z nich se Pánek věnuje osobnosti malíře, muzikologa, sběratele folklóru a cestopisce Ludvíka Kuby. Kuba má v kontextu česko-jihoslovanských vztahů výjimečnou pozici. Vzhledem k až renesančnímu rozpětí svého talentu, cílevědomosti a houževnatosti dosáhl vynikajících výsledků hned v několika oborech. Na rozdíl od mnoha dalších osobností se Kuba s postupujícím časem těší stále rostoucímu respektu a jeho přínos k poznání balkánských slovanských kultur je zejména v posledním čtvrtstoletí stále více docenován i v jihoslovanském prostředí. Jaroslav Pánek již v sedmdesátých letech zpracoval užitečnou bibliografii prací Ludvíka Kuby, věnovaných Jihoslovánům, jejíž aktualizovaná podoba je také součástí recenzovaného svazku. V životopisném nástinu, který představuje přehled Kubových styků s Jihoslovany a jednotlivých cest po jihoslovanských zemích, autor zdůrazňuje Kubovu kritičnost, jíž se lišil od řady dalších českých autorů, kteří z obav o narušení ideálu „slovanské vzájemnosti“ raději zastírali vnitřní jihoslovanské antagonismy nebo problematické kroky jugoslávských politických špiček.

V následující studii Pánek plasticky vykresluje jinou, o poznání méně harmonickou osobnost slovinského spisovatele a dramatika Frana Govekara, jehož kontakty s českými spisovateli nepostrádaly manipulativní povahu a sloužily mu mj. k vyřizování osobních sporů s představiteli slovinské inteligence. Ve třetí studii autor přibližuje život a dílo překladatelky Anny Urbanové, která ani pro většinu současných zájemců o jihoslovanskou problematiku nepředstavuje víc, než jméno, na které občas narazí v tiráži starších překladů jihoslovanské literatury. Životopisný nástin, doplněný bibliografickým přehledem nejvýznamnějších překladů A. Urbanové, je ovšem zajímavý i proto, že kulturní vazby mezi českým a jihoslovanským prostředím v meziválečné době i v socialistickém Československu nejsou navzdory tomu, že v určitých fázích dosahovaly značné intenzity, zkoumány příliš systematicky. Jsou paradoxně méně známy, než časově sice vzdálenější, avšak nesrovnatelně lépe zpracované česko-jihoslovanské vztahy za pozdní habsburské monarchie.

V knize samozřejmě nemohla chybět ani kapitola o životě a díle O. Berkopce (autor celý svazek ostatně věnoval jeho památce). Text „Oton Berkopec aneb slavista mezi národními kulturami“ představuje v dobrém slova smyslu až encyklopedicky pojatý přehled o jeho životní dráze a díle, včetně zhodnocení jeho kariéry knihovníka a významu pro slovenistiku. Velice užitečné jsou informace o Berkopcových překladech ze slovinské i srbochorvatské literatury a podrobné odkazy na jeho vlastní díla a sekundární literaturu.

V další studii se Pánek zaměřil na osobnost literárního vědce a balkanisty Ivana Dorovského, tj. badatele žijícího a stále vědecky aktivního. Soustředil se přitom především na Dorovského odbornou a popularizační činnost po roce 1989. Na počátku devadesátých let došlo k dramaticky rychlému úpadku zájmu o jihoslovanské, potažmo balkánské kultury, a to navzdory skutečnosti, že v českém prostředí do té doby po desetiletí úspěšně přetrvával vysoce pozitivní obraz Jugoslávie. Pánek proto vyzdvihuje význam Dorovského snah, prezentovat Balkán nikoli jako oblast „staletých nenávistí“ a bratrovražedných konfliktů, nýbrž jako integrální součást Evropy, která má bohaté kulturní tradice a navzdory těžké situaci i pozoruhodnou kulturu současnou. Na rozdíl od předchozích, ucelených bio-bibliografických studií o osobnostech Kuby, Govekara, Urbanové a Berkopce nepřináší ovšem text, věnovaný přínosu Ivana Dorovského, hlubší kritický rozbor jeho životní dráhy a odborné činnosti. To zjevně ani nebylo autorovým záměrem. Poslední text oddílu je věnován periodiku – „Přehledu kulturních, literárních a školních otázek“, vydávanému českou menšinou v chorvatském Daruvaru od roku 1962 (za normalizace do něj J. Pánek z politických důvodů mj. přispíval pod pseudonymem Ludmila Pánková).

Ve čtvrtém oddílu se autor zaměřil na ohlas balkánských válek z let 1912–1913 na českém venkově. Poukázal na možnosti výzkumu recepce politických událostí na Balkáně v širších vrstvách a mimo velká města, což demonstroval na případě Benešovska. Ačkoli se obecně nepochybuje o potřebě podchytit reakce a představy nižších, neelitních společenských vrstev, směrem, který Pánek naznačil již v sedmdesátých letech, se od té doby ovšem prakticky nikdo další nevydal.

Poslední oddíl, nazvaný „Průhledy do země na slunečné straně Alp“, shrnuje autorovy texty, věnované různým aspektům slovinské problematiky, které vycházely po roce 1989. Rozsahem jde o studie a články spíše kratší, zaměřením poměrně různorodé. Z počátku devadesátých let 20. století, kdy se Jugoslávie rozpadala a Slovinsko směřovalo k nezávislosti, většina české veřejnosti měla o Slovincích jen matné povědomí, pochází přehled dějin Slovinska, viděných jako emancipační proces slovinského národa a příběh o budování jeho státnosti. (Pánek připomíná, že si Češi tehdy běžně pletli nejsevernější jugoslávskou republiku se Slavonií, tj. východním regionem Chorvatska.) Kapitola „Sedm plodných let (1990–1997) a recepce slovinské kultury v českém prostředí“ názorně dokládá, že se Slovincům brzy po vyhlášení nezávislosti podařilo etablovat a zviditelnit v kulturní oblasti. Způsob, jakým se Slovinsko dokázalo vyčlenit (v praktické rovině, ale i v rovině symbolického a kulturního vnímání) z balkánského a postjugoslávského prostoru, byl v devadesátých letech skutečně pozoruhodný. Stála za ním spousta cílevědomé práce a také značná kontinuita s předchozím vývojem slovinské společnosti, ekonomiky a kultury ještě v rámci Jugoslávie (viz též kapitola „Slovinská historiografie jako nástroj zvýraznění malého evropského národa“). V českém prostředí došlo v poslední dekádě 20. století zejména k markantnímu boomeru slovinské literatury. V rámci českých vztahů s Jihoslovany, které silně utrpěly rozpadem Jugoslávie, představovalo Slovinsko a popularita slovinské kultury v devadesátých letech světlou výjimku. V souvislosti s uklidněním situace v jihovýchodní Evropě a procesem evropské integrace ovšem česko-slovinské vztahy po roce 2000 postupně ztratily punc jisté výjimečnosti. Trvalé dědictví této zajímavé kapitoly

česko-jihoslovanských vzťahů, na niž Pánek aktivně a dlouhodobě participoval, představuje etablování slovenistiky na českých vysokých školách.

Jaroslav Pánek se nestal jugoslavistou a jugoslavistika samotná nakonec zanikla spolu s Jugoslávií. Jak ale dokládá kniha *Češi a Jihoslované* i některé autorovy další texty z posledních let, ve vztahu k balkanistům a balkanistice zůstává dodnes tím, komu Francouzi říkávají *un compagnon de route*.

František Šístek

Jiří MACHÁČEK – Martin WIHODA (edd.) a kol.

Pád Velké Moravy aneb Kdo byl pohřben v hrobu 153 na Pohansku u Břeclavi?

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, 246 s., ISBN 978-80-7422-548-2.

Predmetná publikácia predkladá okolnosti, ktoré deštruovali veľkomoravské kniežatstvo. Hoci nejde o obširnu monografiu, autori štúdií na pomerne malom priestore zhrňujú udalosti pádu Veľkej Moravy na konci 9. storočia ako aj na začiatku 10. storočia. Čitateľa, či už laika alebo odborníka, autori takisto oboznamujú s novými poznatkami z archeologického výskumu na lokalite Pohansko-Břeclav. Práve Pohansko, tamojšie hradisko, predstavuje jednu z kľúčových lokalít veľkomoravského štátu. Tu bol totiž v hrobe č. 153 pochovaný významný muž, veľmož, zrejme spätý s kniežacou rodinou. Autori takisto zhrňujú i osudy Pohanska a tunajšieho bezmenného veľmoža. Zborník vychádza v rámci série *Prameny české historie* vydavateľstva Lidové noviny. Ako tvrdí Jiří Macháček v úvodnom slove, kľúčový je práve interdisciplinárny výskum historických prameňov a archeologických nálezov, ktorý môže viesť k formovaniu komplexnejšieho obrazu doby a života v časoch Veľkej Moravy. Práve príspevky v predkladanom zborníku sú toho dôkazom.

Zborník obsahuje celkovo sedem štúdií, ktoré sú zamerané na posledné desaťročia Veľkej Moravy a jej bezprostredného okolia. Prvé štúdium od Jiřího Macháčka a antropológa Vladimíra Sládka sa dotýkajú najmä dôležitého hradiska Pohansko. Predovšetkým analyzujú osobu bezmenného veľmoža pochovaného v kostole č. 2. Jiří Macháček takisto čitateľom ilustruje postupný objav (2006) a následný výskum tejto sakrálnej stavby v rokoch 2008–2010. Štúdiu takisto sprevádzajú početné fotografie a nákresy týkajúce sa výskumu tunajších nálezov. Ako vyplýva i zo štúdie, pozornosť sa sústredila najmä na hrob č. 153 nachádzajúci sa v rotunde. Macháček zároveň analyzuje hradisko na Pohansku, pričom je pravdepodobné, že kostol č. 1 prináležal k dvorcu, sídlu veľkomoravského kniežata, zatiaľ čo kostol č. 2 tvorilo pomyselné podhradie zrejme spravované veľmožom z hrobu č. 153. Na mieste analýzy rotundy (kruhovitej centrály) by sa možno žiadalo porovnanie s podobnými stavbami, napr. s rotundami na slovenských lokalitách na Kostolci pri Ducovom či v Nitrianskej Blatnici, prípadne uvedenie analógií i z Maďarska (Vesprím, Jäger, Keszthely). Z nálezov na Pohansku je zjavné, že veľkomoravskí bojovníci používali aj maďarské zbrane, čo môže svedčiť o obchodných kontaktoch. Ako hovorí Macháček môže ísť o veľa komplexnejšie formy vzťahu, nie len však na Morave, ale aj v Nitriansku.

Ďalší príspevok, ktorého autorom je antropológ Vladimír Sládek, je venovaný analýze kostrových pozostatkov veľmoža z hrobu č. 153. Príspevok je zároveň zhrnu-

tím municiónozneho skúmania dotýčnych pozostatkov a takisto i snahou o rekonštrukciu životných osudov tohto veľmoža. Už pri odhalení pozostatkov resp. hrobu v interiéri kostola (rotundy), bolo jasné, že sa jednalo o muža so značným postavením. Antropologický rozbor pozostatkov odhalil aj to, že veľmož i svojim zovňajškom budil dojem váženého muža a to i svojim fyzickým zovňajškom. Veľmož sa dožil približne 61 rokov, meral na svoju dobu priam neuveriteľných 185 centimetrov a vážil 93 kilogramov. Nevieme však kedy presne zomrel, ako bol spätý s kniežacou rodinou. Mnoho otázok tak zostáva nezodpovedaných.

Situáciu v bezprostrednej franskej oblasti, rakúskom Podunají, analyzuje vo svojom príspevku rakúsky historik Roman Zehetmayer. Autor skúma oblasť dnešného východného Rakúska a severného Maďarska, kde sa utvorila tzv. Východná marka. Rozsah marky ilustruje aj mapka na strane 77. Čitateľa nepochybne zaujme fakt, že k marke zrejme priliehala aj oblasť od Bratislavy až po Szombathely. Predložená štúdia je predovšetkým sondou do karolovskej územnej správy a jej vývoja od druhej polovice 9. storočia po počiatok 10. storočia, i s prihliadnutím na osudovú konfrontáciu franského vojska so starými Maďarmi 4. júla 907 pri Bratislave. Ako výstižne hodnotí Zehetmayer, išlo o región, kde sa stretávali mocenské záujmy rôznych etník (Frankovia, Moravia, Maďari), ale aj jednotlivcov spomedzi širokej palety franských hodnostárov.

Štvrtá štúdia, ktorej autor je archeológ Pavel Kouřil sa týka problematiky vplyvu starých Maďarov na kolaps Veľkej Moravy. Autor skúma postupnú cestu Maďarov do strednej Európy a ich prvé kontakty s moravskou a franskou oblasťou. Hoci Veľká Morava ako štátny útvar na konci 9. storočia postupne upadala, situácia do roku 900 bola ešte pomerne priaznivá. Práve vtedy došlo k obnoveniu (alebo k pretvoreniu) veľkomoravskej cirkevnej organizácie. Na Veľkej Morave bol totiž vysvätený arcibiskup a jemu podriadení traja biskupi. Podľa Kouřila muselo vtedy ísť o dobre zabezpečenú aj diplomaticky ošetrenú záležitosť. Dodajme, že veľkomoravskou cirkevnou organizáciou sa zaoberal Ján Steinhübel, ktorý tri biskupstvá lokalizuje do Nitry, Mauternu a Šoprone.¹ Uvedené lokality však ležia pomerne blízko, je preto možné, že išlo o šťastie o redukovanú a viac koncentrovanejšiu cirkevnú správu.

Autor analyzuje moravské elity na konci 9. storočia, predovšetkým súrodeneckú animozitu medzi Svätoplukom II. a Mojmírom II. Pavel Kouřil sa takisto domnieva, že medzi vlastnou Moravou a Nitrianskom mohlo tiež už od začiatku 9. storočia pretrvávajúť mocenské napätie či súperenie elít (viď napr. vzťah Mojmír – Pribina). Autor sa v poznámke č. 31 zaoberá aj tým, či v Nitriansku (pred rokom 833) žil iný *gens* ako na vlastnej Morave. Pri analýze Nitrianska sa mohol autor oprieť o záver už spomenutého Jána Steinhübela. Hoci k najstarším časom Nitrianska nemáme veľa prameňov, bude nutné, ako to tvrdí Steinhübel, vychádzať z nasledovného záveru: Morava – toponymum (*grad Morava*, kniežatstvo-región Morava) aj hydronymum (rieka Morava) je takisto i názvom pre tunajší ľud (*gens* – Moravia). S takou istou situáciou (hoci žiaľ málo reflektovanou) sa stretávame aj v Nitre. Nitra resp. Nitrava je súčasne toponymum pre mesto, oblasť (kniežatstvo), riek,

1 Ján STEINHÜBEL, *Štyri veľkomoravské biskupstvá*, Slovánske štúdie, 1, 1994, s. 21–39.

ale najmä pomenovaním i pre tunajšie obyvateľstvo – Nitravania, (prípadne Nitrانيا).² Obe etnonymá už v priebehu 9. storočia prešli odlišným vývojom a už v najstarších časoch prebehla istá diferenciácia. Otázka vývoja oboch *gentes* však zostáva otvorená. V poznámke č. 31 (strana 132) sa takisto autor zamýšľa nad tým či Pribina mohol byť nitrianskym kniežaťom, nakoľko ho pramene neoznačujú priamo touto titulatúrou. Historický výskum však preukázal, že Pribina bol politickou elitou Nitrianska v prvej tretine 9. storočia. Nepochybne svedčia jeho kontakty, rodinné (sobáš s príslušníčkou rodu Wilhelmovcov), alebo politické (väzby s franským kráľovským dvorom ako aj so salzburskými arcibiskupmi). Ak by Pribina netvoril politickú špičku v Nitriansku, určite by nedostal rozsiahle léno v Panónii, kde vybudoval svoje nové honosné sídelné mesto Blatnohrad.

Ako aj autor tvrdí, Nitriansko nie je z hľadiska archeologických nálezov (najmä šperkov) natoľko bohaté. Nepochybne je to však tým, že Mikulčice i Staré Mesto pri Uherskom Hradišti boli prakticky zakonzervované, zatiaľ čo Nitriansko pretrvalo pád Veľkej Moravy takmer bez úhony a dochádzalo tu k mnohým zmenám či premenám v osídlení, ale i v politickej aj cirkevnej sfére. Bol tu teda kontinuálny vývoj i po vzniku Uhorského kráľovstva. Na Slovensku však dosiaľ absentuje komplexné zhrnutie výskumu najstarších sakrálnych stavieb či hradísk spolu s archeologickými nálezmi (spomeňme napr. Bojná, Drážovce, Párovce, Kostolany pod Trábečom, Nitrianska Blatnica, Ducové-Kostolec, Kopčany, Trenčín a Bratislava spolu s hradiskami v Maďarsku, ktoré mohli prináležať cirkevne/politicky k Nitriansku – Ostrihom a Visegrád).

Pavel Kouřil však trefne poukázal na to, že v Nitriansku existovali politické sily, ktoré mohli s Maďarmi spolupracovať, pričom táto spolupráca existovala i v 11. storočí (na báze nitrianska slovanská šľachta – Arpádovci). Kouřil upozornil na to, že v Nitriansku musela existovať kooperácia medzi tunajším rodom Hont-Poznanovcov a staromaďarskými elitami. Slovenskí historici, predovšetkým Ján Lukačka uvažuje tom, že pôvod tohto rodu siaha do 9. storočia a už v tejto dobe mali významné postavenie, pretože podľa všetkého prevzali patronátne právo nad Zoborským kláštorom.³

Autor v rámci štúdie ešte zhrňuje nálezy maďarskej proveniencie v moravskom a českom priestore. Prvá polovica 10. storočia sa totiž zrejme niesla v znamení spojenectva medzi Přemyslovcami a Maďarmi. Takisto do úvahy pripadá i možnosť príbuzenstva medzi Přemyslovcami a Mojmirovcami (Bořivojova sestra, ktorá sa stala Svätoplukovou manželkou), toto príbuzenstvo je, ako správne píše Kouřil, nepreukázané, či už priamo prameňmi alebo geneticky.

Ďalšia štúdia, od Martina Wihodu, je zameraná na osoby z rodu Mojmirovcov a ich percepciu vo franskom prostredí. Autor rozoberá vazalský vzťah Moravy voči franským panovníkom. Zdá sa však, že nešlo vždy o dokonale fungujúci vzťah. Ako sám Martin Wihoda hovorí, Mojmirovci sa snažili zbaviť franského jarma. Na nefungovanie

2 J. STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*, Budmerice 2016, s. 111–114.

3 Richard MARSINA, *Benediktínske opátstvo (kláštor) sv. Hypolita na Zobore (Čas vzniku, patronát, diplomatická činnosť)*, in: Miloš Marek – Zuzana Lopatková (edd.), *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*, Trnava 2012, s. 28.

tohto vzťahu upozornil i Martin Homza. Podľa Homzu práve vzťah Svätopluka a Arnulfa bol založený na súperení rovnocenných politických síl, nešlo o vazalský vzťah.⁴ Martin Wihoda takisto skúma aj možnú rozvetvenosť mojmírovskej dynastie a uvádza i nové zmienky o Mojmírovcach vo franských prameňoch. Po roku 894 vypukli spory medzi Svätoplukom II. a Mojmírom II. Oba sa usilovali o franskú pomoc voči tomu druhému. V roku 898 sa Svätopluk II. dostal do franského vyhnanstva, tu sa však zrejme spoliehal na príbuzenské vzťahy s bavorským markgrófom Luitpoldom ako i na blízke kontakty so salzburským arcibiskupom Theotmarom. Naproti tomu, Mojmírovi II. sa podarilo ešte raz cirkevnosprávne osamostatniť Veľkú Moravu. V roku 899/900 došlo už k spomenutému vysväteniu veľkomoravského arcibiskupa. Čitateľa bezpochyby zaujmú údaje z katalógu salzburského arcibiskupa, kde sa k rokom 924–935 spomínajú *comes* Mojmír a *nobilis vir* Svätopluk. Oba sa objavujú vo viacerých záznamoch. Zo zmluvy z roku 932 sa dozvedáme, že otec tohto Svätopluka sa volal Diotmar. Martin Wihoda sa napokon domnieva, že tento Diotmar mohol byť synom Svätopluka II. Je však možné, že meno Svätopluk/Mojmír nemusí nutne implikovať člena mojmírovskej dynastie. Môže však ísť o kmotrovský vzťah. Poznáme prípad Svätopluka Lotrinského, nemanželského syna Arnulfa, ktorý svoje meno dostal po veľkomoravskom vládcovi.

David Kalhous v nasledovnej štúdii rozoberá dôsledky a príčiny kristianizácie, s použitím rôznych analógií. Kresťanská viera sa na Veľkej Morave etablovala postupne. O svoj vplyv tu bojoval Pasov i Salzburg. Kalhous takisto načrtnol, že kostoly raného stredoveku predstavovali dôležité ohnisko kultúry, vzdelanosti a samozrejme aj centrum elit. Táto premisa bezpochyby platila na Veľkej Morave v jej najvýznamnejších centrách ako boli Mikulčice, Uherské Hradište, Bratislava či Nitra. Medzi mocenskými centrami však mohol Kalhous spomenúť i Blatnohrad, kde sa nachádzali viaceré sakrálné stavby. V tomto prípade však otázkou zostáva aký bol vzťah pribinovskej Panónie voči Veľkej Morave. Ako už upozornil Miroslav Lysý, Pribina a Koceľ neboli s najväčšou pravdepodobnosťou príslušníkmi mojmírovskej dynastie, nakoľko s nimi franskí králi nikdy nepočítali ako s kandidátmi na veľkomoravský kniežací stolec.⁵ Kalhous takisto tvrdí, že celkovo chýbajú vidiecke kostoly z čias Veľkej Moravy, prípadne i drevené kostoly. Ako vidíme i vyššie uvedené kostoly z Nitrianska sa však nachádzali na hradiskách. Niektoré z nich však nemuseli tvoriť systém hradských farností. I kostol svätej Margaréty v Kopčanoch nestojí na hradisku, mohol byť vidieckym kostolom. Absolútne odmietnutie vidieckych kostolov by však malo nasledovať až po analýze najstarších sakrálnych stavieb v priestore dnešného Česka, Slovenska, ale i Maďarska. Nachádzame však i drevené kostoly, predovšetkým sa uvažuje o Bojnej, kde sa našiel zachovaný bronzový zvon.⁶

4 Martin HOMZA, *Stredoveké korene svätoplukovskej tradície u Slovákov (čierna a biela svätoplukovská legenda)*, in: Martin Homza et al., *Svätopluk v európskom písomníctve*, Bratislava 2013, s. 94.

5 Miroslav LYSÝ, *Moravia, Mojmírovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnom stredoveku*, Bratislava 2014, s. 92.

6 K Bojnej viď Karol PIETA, *Bojná*, in: Pavel Kouřil (ed.), *Velká Morava a počátky křesťanství*, Brno 2014, s. 227–228.

Kalhous tak celkovo hodnotí aký význam mohli mať kostoly pre veľkomoravské elity, načrtáva otázku i vlastníckych kostolov. Záverom vyplýva z jeho štúdie, že kresťanstvo (najmä kostoly a biskupstvá) i mojímírovská dynastická tradícia boli na Veľkej Morave mimoriadne dôležité a v istých momentoch oscilovali i v neskorších časoch.

Posledný text zborníka tvorí štúdia archeológa Iva Štefana, ktorý sa zaoberá spätosťou Veľkej Moravy a přemyslovských Čiech. Autor rozoberá problematiku kontinuity mocenských štruktúr či tradícií, resp. ich presun z Moravy do Čiech (*translatio regni*), ktoré v minulosti vyvolávali rôzne polemiky. Jedným z takýchto veľkomoravských aspektov, ktoré do istej miery prežili i v Čechách mohlo byť slovanské písomníctvo. Do istej miery tu však došlo prežívaniu štruktúr, ako aj v Poľsku a Uhorsku. Dodajme, že v Uhorsku došlo k využitiu slovanských hradísk so zachovanými sakrálnymi stavbami a patrocíniami. Na Slovensku ide o prípad Nitry a Bratislavy. Veľmi zaujímavý jav nachádzame v Panónii. Panónski Slovania (vedení najmä Pribinom a Kocelom) využívali najmä rímske mestá a to i s ranokresťanskými kostolmi, kde boli na konci 10. a na začiatku 11. storočia vytvorené uhorské komitáty a biskupstvá. Ide predovšetkým o Ostrihom a Pátkostolie, slovanské hradiská však zrejme existovali aj vo Vespríme a Jágri.⁷ Problematický je však vzťah maďarských historikov a archeológov k slovanskej minulosti Panónie.⁸

Ivo Štefan uvažuje i nad tým aký mohol byť vplyv veľkomoravskej kultúry na formujúcu sa přemyslovskú doménu, uvádza i archeologické nálezy a takisto ich porovnáva, pri čom je možné badať niektoré výrazné odlišnosti. Takisto i hierarchia elít v Čechách bola iná ako na Veľkej Morave. V Čechách totiž nachádzame početné lokálne kniežatá a rody, zatiaľ čo vo veľkomoravskom prostredí vždy ústrednú rolu zaujímal Mojímírovci. Centrom (sakrálnym či profánnym) přemyslovských Čiech bola už od najstarších čias Praha. Na Veľkej Morave však nachádzame viaceré centrá s nie úplnou vyhranenou funkciou metropoly. Otázkou teda zostáva aké dedičstvo Veľkej Moravy prežilo i v Čechách a ako sa k nemu má stavať historická veda.

Štefanova štúdia je predovšetkým, tak ako celý zborník, podnetom k ďalšej diskusii a výskumu Veľkej Moravy, jej existencie, štruktúr ako a jej problematického zániku. Autori prihliadali i na nové nálezy z Pohanska, ktoré podrobené modernej analýze, pomohli odhaliť i nečakané súvislosti. Objav veľmožského hrobu svedčí o tom, že feudálna spoločnosť a jej elity na Veľkej Morave bola pomerne členitá. Do budúcnosti bude však nutné vzájomne a komplexne porovnať mocenské centrá Veľkej Moravy na dotvorenie celkového obrazu.

Peter Bučko

7 K tomu najmä J. STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo*, s. 142–151, 175–178.

8 Spomeňme napríklad odmietavý postoj maďarskej archeologičky Katalin H. Gyürky o preduhorskom pôvode vesprímskej rotundy: Katalin H. GYÜRKY, *Die St. Georg-Kapelle in der Burg von Veszprém*, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 15, 1963, s. 370; porovnaj i J. STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo*, s. 175–177.

Johannes Hus deutsch

Herausgegeben von Armin Kohnle und Thomas Krzenck

unter Mitarbeit von Friedemann Richter und Christiane Domtera-Schleichardt

Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt 2017, XXXII + 730 s., ISBN 978-3-374-04165-7.

S přáním, aby svazek posloužil k zachování památky Jana Husa po šesti stech letech od jeho smrti (Einleitung, s. XXXII), odevzdali editoři a překladatelé v lednu roku 2017 k tisku komentovaný výbor z Husova latinského i českého díla. Přední postavou týmu a patrně iniciátorem díla byl Thomas Krzenck, dobře známý českým medievistům, kteří se věnují české reformaci, mj. autor poslední německé husovské monografie *Johannes Hus – Theologe, Kirchenreformer, Märtyrer* (Gleichen – Zürich 2011); tato definice českého reformátora se pak objeví i v nadpise první kapitoly úvodu recenzované knihy. Krzenckovým nejbližším spolupracovníkem byl Armin Kohnle, který kromě podílu na koncepci svazku převzal garanci nad překlady latinských textů, zatímco Thomas Krzenck překládal spisy české. Dále titulní list uvádí Friedemanna Richtera, redaktora svazku, a Christianne Domterra Schleichardtovou. V obsahu (s. V–VIII) je u každé textové položky uveden její překladatel, těch je kromě již jmenovaných ještě dalších jedenáct.

Na necelých patnácti stránkách úvodu podává Thomas Krzenck německému čtenáři nezbytné poučení o postavě, osudu, učení a literární činnosti Jana Husa; souhrnně jej stručně představuje (s. XXII): „Kdo byl Jan Hus? Střídmě řečeno: nebyl to prorok, ani pražský Savonarola, a už vůbec ne revolucionář! Hus nechtěl jiný svět, pouze lepší svět. Byl to horlivý teolog, určitě taky charismatický kazatel, který nemilosrdně tepal církevní zlořády své doby.“ V dalších částech úvodu pak zájemce najde informaci o zpřístupnění Husova díla, zejména o jeho německých překladech, poté o výběru textů a o způsobu jejich prezentace v těchto překladech (předlohy, převzetí moderních německých překladů s úpravami, způsob podání citátů a citací).

Přeložené a v této knize předkládané texty pocházejí z let 1403–1415, reprezentují tedy Husovo zrání od doby, kdy se již jako mistr svobodných umění, vysvěcený kněz a pražský kazatel zúčastňuje prvních nesvářů mezi pražskými teology o Viklefovo učení, až do konce jeho života. Husovy kazatelské projevy, jeho traktáty a polemické spisy se střídají, stále v chronologickém sledu, s překlady Husových listů. Od páté položky výboru, kterou je kázání Diliges Dominum Deum tuum, jsme svědky gradace Husových teologických stanovisek (zvláště k formulaci vlastní, ač Viklešem inspirované a ovlivněné, koncepce církve) i pastorálních snah. Šestou ukázkou je traktát ve formě kvestie De arguendo clero z roku 1408, další tři texty s ním souvisejí dobou vzniku a ovšem tématem, otázkou, zda a do jaké míry je patřičné poukazovat na pokleslou morálku kléru. Dále sledujeme vývoj situace až k roku 1411, kdy Hus sepisuje svou obratnou a sžíravě ironickou polemiku, vlastně obhajobu Viklefa a viklefismu, proti Johnu Stokesovi, a poté pohotovou a skvěle propracovanou polemiku proti anonymnímu protivníkovi (Contra occultum adversarium). Dále se setkáme se dvěma vrcholnými výtvary, byť žánrově i rozsahem velmi odlišnými: č. 19, odvolání od soudu papežova k soudu Kristovu (1412) a pod č. 27 Husovo hlavní teologické dílo, traktát De ecclesia, jehož překlad zabírá značnou část svazku (s. 351–572).

Velmi dobře a čtenářsky působivě jsou pro překlad zvoleny Husovy listy z posledních dvou let jeho života; jsou podány ve dvou celcích: tři listy přátelům z roku 1414 a výběr z listů psaných již v Kostnici. Výbor uzavírají texty související s Husovým kostnickým procesem – jeho vlastní prohlášení a obrany, odpovědi na žalobní články, ale i oficiální dokumenty (nejen koncilní, je zde i překlad problematizovaného Zikmundova glejtu) a nakonec ze Zprávy Petra z Mladoňovic její závěrečné kapitoly – o zakončení Husova procesu, o jeho posledních dnech a o jeho smrti na hranici.

Většina textů byla přeložena z latiny a ze staré češtiny nově a do němčiny poprvé; v několika případech přináší kniha druhý německý překlad (koncem 18. století vydal překlad několika Husových listů a synodálních kázání Augustin Zitte,¹ dále několik dopisů a ukázky z dalších Husových spisů 1854 Gustav Adolph Lüders). Ve výjimečných případech editoři svazku převzali, ale s úpravami, překlady pořízené již ve 20. století (Kalivoda–Kolesnyk 1969;² kázání Diliges, obrana Viklefových článků a několik kapitol traktátu *De ecclesia*), další moderní německé překlady jsou pouze zmíněny Walther Schamschula, Josef Bujnoch, Joachim Dachselt, Melchior Vischer. Do jisté míry snad mohou posoudit kvalitu německého překladu. Pokládám jej za velmi zdařilý, překladatelé vyvinuli vynalézavou snahu přiblížit teologické, katechetické i osobní výpovědi středověkého autora současnému německému čtenáři. Vyhýbají se archaismům, leckde s výhodou sáhnou i po výrazech, které jsou středověkému lexiku vzdálené. Např. v *Gegen einen anonymen Gegner* se jak v nadpise této polemiky, tak v textu nerozpakuje překladatelka užít výrazu „anonym“, „anonymní“, např. na s. 208 „occultus insidiator“ vyjadřuje skvěle německým „jener hinterhältige Anonymus“ – česky nejspíš „tenhle zákeřný anonym“. Překladatelé nekopírují středolatinské vazby, nepřehledné dlouhé souvětí konstruují do menších větých celků. Pokud přejali texty tak, jak je tlumočili Kalivoda s Kolesnykem, tento starší překlad upravují někde syntakticky, někde graficky (změny, jež nedávno prodělal německý pravopis), nejčastěji lexikálně. K tomu dva příklady z kázání Diliges: *viri sanguinum*, u Kalivody–Kolesnyka rovnou „Mörder“ (Vulg. Ps 138, 19; české překl. Ž 139,19; biblická aluze není určena u Kalivody–Kolesnyka ani v recenzovaném textu) je přeloženo náležitě jako „blutender Mann“ nebo „Mann des Blutes“. Pak Vulg. „Et quarto *superest meridianum demonium*“ Kalivoda–Kolesnyk: „Und viertens kommt *der Teufel von Mittag* dazu“ bez odkazu k biblickému místu (Ps. 90,6; Ž 91,6), nový překlad „Und viertens *fehlt nur noch der Mittagsdämon*“ správně, s odkazem k příslušným žalmům a navíc s pěknou expresivní vazbou. I z tohoto místa je zřejmá pečlivost, s jakou překladatelé pracovali: poznámka zde upozorňuje na významový posun v tomto verši, k němuž oproti hebrejskému originálu („poledne“ je zde příslovečným určením, *meridie*) došlo již v Septuagintě a následně ve Vulgátě (zde již *meridiano* jako přívlastek).

Podobně jako se ve stručném komentáři před vlastním textem odkazuje ke starším překladům, jsou vždy povinně uvedeny edice, které sloužily jako předloha. Kritické edice

- 1 *Vermischte Schriften des M. J. Hus von Hussinecz*. Transl. Augustin ZITTE. Prag und Leipzig: Wolfgang Gerle, 1784.
- 2 Robert KALIVODA – Alexander KOLESNYK, *Das hussitische Denken im Lichte seiner Quellen*, Berlin 1969.

měli překladatelé k dispozici jen v několika případech, a to: Novotného M. Jana Husi Korespondence a dokumenty,³ Vidmanové Positiones, recommendationes, sermones⁴ (pro synodální a univerzitní kázání), Eršilovu edici v řadě Mistra Jana Husa Opera omnia (MIHOO) XXII v obou vydáních⁵ (pro polemické spisy a pro obranu Viklefových článků), u prvního kusu semikritická Flajšhansova edice Sermones de sanctis,⁶ semikritická Thomsonova edice traktátu De ecclesia,⁷ Daňhelkovy (v seznamu literatury a zkratk na s. 79 jsou tyto dva svazky Husových českých spisů v rámci MIHOO nesprávně, ač pochopitelně, připsány A. Molnárovi) a Rybovy kritické edice českých spisů.⁸ V dalších případech byla jako předloha pro překlady užita reformační edice Flacia Illyrika (1558).

V těchto údajích o výchozích textech se někde vyskytnou nepravdivosti: např. ač je zřejmé, že jako předlohy bylo nutně užito kritické edice, jsou někdy, ne vždy, uvedeny i edice starší, přičemž výchozí kritická edice není na prvním místě (např. č. 10, č. 18, č. 21, č. 25). U čísla 30, českého listu králi Václavovi, nenajdeme základní moderní edici, Novotného Korespondence a dokumenty. U slavného Odvolání od soudu papežova k soudu Kristovu se jako na výchozí latinský text odkazuje na Documenta Palackého, ačkoli novější standardní kritické vydání i v tomto případě najdeme u Novotného.

Pro překlad traktátu De ecclesia měl být vedle již zmíněné Thomsonovy edice vzat v úvahu a zejména pro určování tzv. autorit průběžně používán český překlad O církvi, který pořídili František M. Dobiáš a Amedeo Molnár (1965). Ti totiž nejen důkladně určili veškeré hojně citáty a aluze (v rejstřících biblických míst a autorit), ale především hledali a nacházeli Husovy doslovné i volné přejímky z Viklefa (obsáhlé „Vysvětlivky“ na více než padesáti stranách). Překladatelé ještě neměli a ovšem nemohli mít k dispozici poslední (s vročením 2016, vyšlo však až v březnu 2017) svazek Husových Opera omnia, Constantiensia.⁹ Obsahuje totiž kritické edice Husových kostnických projevů, obran a odpovědí, jejichž překlad podle starých norimberských Opera Flacia Illyrika (1558)¹⁰ je v závěru recenzovaného souboru: č. 28, Hussens Erklärung seines Glaubens für Konstanz (v nové edici De fidei sue elucidacione); č. 34, Antwort auf die 42 Artikel, die von Stefan Pálec den Komissaren vorgelegt wurden (Responsiones ad articulos Páleč), a č. 35, Endgültige Verweigerung des Widerrufs (částečný překlad Responsiones breves ad articulos ultimos).

3 M. Jana Husi korespondence a dokumenty, Václav Novotný (ed.), Praha 1920.

4 Jan HUS, Positiones – Recommendationes – Sermones. Univerzitní Promluvy, Anežka Schmidtová (ed.), Praha 1958.

5 Magistri Iohannis Hus Polemica, Jaroslav Eršil (ed.); Magistri Iohannis Hus Opera Omnia XXII, Pragae 1966; 2. vyd. Turnhout: Corpus Christianorum, Continuatio mediaevalis T. 274.

6 Sermones de sanctis I–II, Wenzel Flajšhans (ed.), Spisy M. Jana Husi 7–8, Praha 1907–1908.

7 J. HUS, Tractatus de ecclesia, S. Harrison Thomson (ed.), Praha 1958.

8 Magistri Iohannis Hus Opera Omnia I–IV, Praha 1973–1985.

9 Magistri Iohannis Hus Constantiensia: Magistri Iohannis Hus Opera Omnia T. XXIV, Helena Krmičková et alii (ed.), Turnhout 2016 (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis T. 274).

10 Ioannis Hus et Hieronymi Pragensis, confessorum Christi, historia et monumenta I–II, Matthias Flacius Illyricus (ed.), Norimbergae: Officina Ioannis Montani & Ulrici Neuberi, 1558.

Podčarové poznámky obsahují převážně identifikace Husem citovaných biblických, patristických i dalších míst, tzv. autority: tým se této identifikaci věnoval velmi důkladně: tam, kde měli výchozí text k dispozici ve starém tisku (Flacius Illyricus), hledali tyto předlohy většinou znovu sami, což se jim namnoze dařilo. Ale i v případě semikritických a kritických edic se k „autoritám“ stavěli samostatně, našli i leccos, co v předlohách nalezeno nebylo, popřípadě někdy upozorňují na to, jak se Husem citovaná místa objevují ve středolatinské literatuře i jinde. Jediné, co je možno moderní překladové publikaci vytknout, je skutečnost, že se při podčarových citacích spokojuje (všude, nejen tam, kde není zbylí, protože novější edice neexistuje) s identifikací zdroje podle Migneovy Patrologia Latina, což je dnes úzus již překonaný existencí několika kritických edičních řad scholastické a patristické literatury. V několika případech překladatelé vyjádří pod čarou také své mínění o podobě daného místa v latinském originálu, je tedy zřejmé, že dokáží kriticky zvažovat i případné textové varianty.

Kniha je doprovázena černobílými obrazovými přílohami; pro tento obsáhlý překlad Husova díla v německém jazyce je velmi dobré, že většina obrázků pochází z německé oblasti a je tudíž také dokladem vazby mezi Husem a Lutherovou reformací. Zvláště např. Husův portrét z titulního listu tisku z r. 1538 – Johannes Agricola, Tragedia Johannis Hus, obr. 8, nebo známý dřevorez Husa v magisterském taláru, dole se dvěma ptáky, husou a labutí, obr. 12. Poslední stránky knihy přinášejí chronologickou tabulku (sestavil ji Martin Naumann) Husova života a jeho působení i literární činnosti, následuje seznam literatury, pak rejstřík osobních a místních jmen.

Z toho, jak je zde „Jan Hus německy“ představen, je zřejmé, že je tato kniha nejen obohacením hojného německého překladového bohatství středověké literatury. Důležité je, že se i německý čtenář může díky této četbě zříci některých stále přetrvávajících předsudků vůči Husovi a české reformaci vůbec, a že před sebou má svým jazykem podaný doklad o kontinuitě české reformace a velké reformace evropské, datované od vystoupení Martina Luthera. Kniha ostatně vychází právě v roce Lutherova jubilea, a je tak příspěvkem nejen k nedávnému (2015) výročí Husovu.

Jana Nechutová

Lenka VESELÁ

Rytíř a intelektuál. Hieronym Beck z Leopoldsdorfu (1525–1596) a jeho knihovna
Praha, Academia 2016, 439 s., ISBN 978-80-200-2545-6.

V posledních letech uveřejnil přední zástupce české knihovědy, Petr Voit, opakovaně apel k badatelské veřejnosti, kterým vyzýval k posunu českého knihovědného bádání z historicky formovaného rámce bibliografie ke koncepčnímu, komplexnímu a interdisciplinárnímu výměru rané novověké knižní kultury.¹ Jedním z nejvýznamnějších témat takto koncipovaného výzkumu by se měla stát otázka čtenářství, jejíž bádání se opírá přednostně o analýzu

1 Srovnej Per VOIT, *Nesnadná cesta knihovědy k dějinám knižní kultury*, Česká literatura 60, 2012, č. 4, s. 586–602; TYŽ, *Osobní apel ke koncepci, kompletnosti a interdisciplinárnímu charakteru knižní kultury*, Knihy a dějiny 21, 2014, s. 95–100.

dobových knihoven, v jejímž rámci si ovšem nelze vystačit s dosud převažujícími sondami do „viditelných a efektních aristokratických knihoven“.² Monografie Lenky Veselé věnovaná knihovně Hieronyma Becka z Leopoldsdorfu naplňuje Voitův požadavek beze zbytku.

Předmětem jejího zájmu je knihovna původně měšťana a posléze příslušníka nižší šlechty, tedy zástupce sociální vrstvy, jejíž vztah ke knize v období raného novověku, zvláště v 16. století, je prameny dokumentován ve srovnání s prostředím aristokracie spíše výjimečně. Autorka rekonstruuje knihovnu raně novověkého intelektuála, čítající více než dva tisíce titulů, především na základě dobového soupisu, ale také s oporou v menším množství dochovaných exemplářů: Ty představují kolem pěti procent obsahu původní sbírky. Nezbytnou součástí knihy je i soupis identifikovaných titulů řazený podle vlastních katalogizačních schémat vlastníka knihovny, reflektujících jak dobové katalogizační zvyklosti, tak jeho osobitý přístup. Nutno dodat, že takto sestavený katalog nahrazuje (s ohledem na minimum dochovaných exemplářů knihovny) výzkum provenienčních znaků jednotlivých děl a vytváří prostor pro zamyšlení nad vztahem majitele k této kolekci.

Z hlediska metodologického překračuje monografie standardní rámec rekonstrukce historické knihovny, kterou doprovází základní knihovnický popis jednotlivých titulů. Je tomu tak zejména proto, že se autorka už na této úrovni opírá o komparativní přístup. Na identifikovaná díla nahlíží v souvislostech skladby probádaných šlechtických, přednostně ovšem aristokratických knižních sbírek, což současně do určité míry zužuje výměr její komparace. Metodologické zázemí práce je v rovině sledování sociálního a funkčního kontextu existence knihovny inspirováno klasickým dílem Otto Brunnera, který stál u zrodu moderní sociální historie.³ Otázky spojené s budováním, využíváním i statusem Beckovy knihovny, doplnila autorka navíc o pohled na bibliotéku v kontextu nových kulturních dějin, které posunují výzkum do roviny bádání čtenářství, respektive čtenářské kultury. Tento posun je o to významnější, že předmětem zájmu byla knihovna, jejíž majitel svým intelektuálním horizontem přesahoval dobový standard v přístupu k budování šlechtických knižních sbírek. Ty bývaly koncipovány univerzálně. Šlo většinou o soubory vytvářené pověřenými profesionály – knihovníky, respektive jejich vznik byl obvykle spojen s jen omezenou angažovaností majitelů.

Veselá nejprve zasazuje vznik a formování knižní sbírky Hieronyma Becka do historického rámce. Představuje jeho děda, měšťana a cestovatele, s nímž mohly být spojeny počátky rodové knihovny. Otec Hieronyma, úředník, který se usídlil ve Vídni, dosáhl nejen díky své kariéře, ale i výhodnému sňatku významného postavení v nejvyšších kruzích vídeňské měšťanské společnosti. Jeho působení přitom charakterizovala jak politická a úřednická činnost, tak také výrazné intelektuální zájmy. Tyto aktivity vytvářely zázemí budování sítě vztahů, které tohoto muže spojovaly s vídeňským dvorem i s vídeňskými humanisty. Právě on se stal tvůrcem základu rodové knihovny. Ta se ovšem výrazně formovala jako profesní právníká sbírka. Takové známe z druhé poloviny 16. století z prostředí

2 P. VOIT, *Nesnadná cesta*, s. 596.

3 L. Veselá odkazuje na jeho dílo *Österreichische Adelsbibliotheken des 15. bis 18. Jahrhunderts als geistesgeschichtliche Quelle*, in: Otto BRUNNER, *Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte*, Göttingen 1968, s. 281–293.

úředníků, pohybujících se na všech úrovních dobové správy a pocházejících jak z nižší šlechty, tak z kruhů měšťanských. Leitmotivem celoživotního úsilí Hieronymova otce měla být dle autorky integrace rodiny do šlechtické společnosti. Tento cíl reálně naplňovaly jeho profesní vazby na vídeňský dvůr a povýšení do rytířského stavu. Snahu po společenském vzestupu však svým životním stylem skutečně naplnil až jeho syn Hieronymus, který přesunul hlavní rodinné sídlo z Vídně na zámek Ebreichsdorf, a následně stvrdili jeho vnuci, kteří dosáhli postupu do vyššího šlechtického stavu. O knihovně Hieronymova otce ještě nelze bez výhrad hovořit ani jako o knihovně šlechtické, ani jako měšťanské. Skladba této knižní sbírky ji řadila v prvé řadě mezi intelektuální, respektive profesní libráře, v nichž sociální zázemí majitele hrálo spíše druhotnou roli.

Kariéra, kontakty a postup otce Hieronyma Becka mezi nejnižší vrstvu šlechtické společnosti vytvořily pro jeho syna zcela mimořádnou možnost absolvovat výchovu a vzdělávání na panovnickém dvoře v Innsbrucku. Na to pak navázala peregrinace, soustředěná zejména na Itálii. Zahraniční cesty za vzděláním nejen, že formovaly estetické vnímání Hieronyma Becka a jeho kulturní zájmy, ale navazoval na nich též kontakty, které ho pak provázely celým jeho profesním i soukromým životem a manifestovaly se také ve skladbě knihovny, pro kterou na cestách získával první tituly.

Už v úvodu autorka prezentuje knihovnu Hieronyma Becka v souvislostech jeho rozsáhlých sběratelských aktivit, které tu jsou představeny nejen jako odraz dobového módního trendu, ale i jako Beckova svěbytná a v mnoha ohledech originální aktivita, která měla svým zaměřením často konkrétní vazbu k jeho čtenářským preferencím. Vytváření knihovny tak Veselá vnímá i v rámci možného sběratelského zájmu o tisky, který mohl někdy převážet nad zájmem čtenářským. Beck navíc evidentně spojoval některé oblasti sběratelské záliby napříč svými sbírkami. Jeho sbírky, včetně té knihovny tak tvořily do značné míry kompaktní celek.

K autorčinu pohledu na historický kontext vzniku a vývoje knihovny rodiny Becků patřilo i sledování jejího postavení mezi dalšími dobovými knižními sbírkami. Ty autorka nalézá bohužel téměř výhradně v prostředí panovnických a šlechtických dvorů střední Evropy. Základním kritériem pro srovnání je pro ni především rozsah knihovny, zatímco hledisko obsahu knižních celků ustupuje v této části textu spíše do pozadí. Uniká tak možná paralela s vytvářením kvalitních knihoven v měšťanském prostředí. Ty sice nemusely být srovnatelně rozsáhlé, ale co do své skladby mohly reprezentovat stejné čtenářské zájmy, které bychom našli u šlechtických majitelů biblioték.

Dvě základní kapitoly monografie se soustřeďují na jedné straně na důkladný rozbor vzniku a formování knihovny Hieronyma Becka, jejího uspořádání, vazby na dobový knižní trh a rukopisnou i tiskařskou produkci a v neposlední řadě také na její jazykovou skladbu. Na druhé straně nabídla autorka očekávanou analýzu obsahu této knihovny, která vycházela z Beckova dobového vnímání jednotlivých žánrů a jím vytvořeného katalogového schématu. Ústřední roli pramene výzkumu sehrával v obou kapitolách katalog knižní sbírky, respektive její výběrový soupis, dochovaný díky Václavu Březanovi. Ten ovšem vypovídá o Beckově nikoliv mechanickém přístupu k třídění titulů, ale naopak o řazení založeném na skutečné znalosti obsahu jednotlivých děl. To vedlo v řadě oborů

i k dalšímu, vnitřnímu, např. chronologickému členění knih, nebo k vytváření neobvyklých samostatných oddílů např. pro krásnou literaturu, architekturu apod. Zcela mimořádným postupem pak bylo vyčlenění „prohibiční“ protestantské teologie do samostatného oddílu. Podobný striktní přístup k náboženské literatuře byl v období 16. století ve světských soukromých knihovnách středoevropského prostoru spíše výjimečný. Jejich skladba byla většinou konfesijně smíšená, nebo knihy opačného konfesijního spektra zcela scházely.

Beckovská knihovna byla budována a rozšiřována standardními nákupy na místním trhu, dovozy literatury na základě výběru v nabídkových katalozích, ale i začleňováním knihoven jednotlivých členů rodiny. Naopak pro ni nelze doložit jinak v uvedené době již běžné antikvární nákupy celých biblioték. Do knihovny se dostávala hlavně produkce tiskáren německých a téměř srovnatelně často rovněž italských. V prvním případě se jednalo o obecný trend, který lze odhalit ve skladbě šlechtických i měšťanských knižních sbírek středoevropského prostoru, italské tituly odkazovaly ovšem na specifickou vazbu, kterou si Hieronym Beck vytvořil v mládí při studiu a pobytu v Itálii. Ani jazyková skladba beckovské knihovny nevybočovala z trendu budování šlechtických knižních sbírek.

Obdivuhodně rozsáhlou rešerši nabídla Veselá při rozboru tematické skladby knihovny. Není účelem recenze reprodukovat podrobně její výsledky. Za připomenutí však stojí, že obsah knihovny, který autorka sledovala na základě původního katalogizačního schématu iniciovaného, případně skutečně vytvořeného přímo Hieronymem Beckem, neměl univerzální charakter dobových šlechtických knižních sbírek, daný podobným vzděláním a kulturním rozhledem šlechty, ale skutečně reflektoval specifické zájmy majitele bibliotéky.⁴ Upozornit lze na sbírku cestopisných titulů zahrnujících i téma zámořských objevů, rozsáhlý soubor topografické literatury výrazně orientované na italské prostředí či kolekci děl souvisejících s nepřehlédnutelnou oblibou turecké problematiky, ať už se jednalo o historii či otázku vojenství. Pominout nemůžeme ani skupinu literatury věnovanou botanice a tématu budování zahrad. Výrazný a hlavně informovaný zájem majitele je zřetelný rovněž v oddíle matematiky a astronomie, v němž Veselá identifikovala odborné, čtenářsky skutečně náročné tituly.

Závěrečné kapitole dominuje zamyšlení autorky nad postavením Hieronyma Becka v dobových „intelektuálních sítích“, tak jak se manifestovalo především v paratextech tisků, ve strategiích knižních darů, ale i v dalších jeho aktivitách. Intelektuální vazby Hieronyma Becka směřovaly jak do šlechtické společnosti a k panovníckému dvoru, tak ke vzdělancům z okruhu vídeňské univerzity. Duchovní spojence našel i ve vídeňském měšťanstvu a mezi zástupci katolických církevních kruhů. Do těchto vztahů kupodivu zásadně nezasahovalo konfesijní hledisko, a to navzdory Beckově náboženské vyhraněnosti a jednoznačnému příklonu k potridentskému katolicismu. Jeho postoj lze charakterizovat jako umírněnou konfesijní toleranci. Některé z uvedených osobních vazeb charakterizuje Veselá jako typicky klientské vztahy: Beck v nich vystupuje jako mecenáš literátů. Nebylo ovšem nejšťastnějším krokem nazvat tuto kapitolu „Kniha jako komunikační médium“, protože

4 L. VESELÁ, *Rytíř a intelektuál*, s. 142 připomíná tuto tezi O. BRUNNERA, *Österreichische Adelsbibliotheken*, s. 286.

o složitém komunikačním procesu spojeném s výrobou, distribucí a recepcí knihy se tu mnoho nedozvíme. Aktuálně nadužívaný termín současného historiografického diskursu „komunikace“ se Veselá s přihlédnutím k tématu své práce ani nepokusila definovat či zasadit do kontextu mediálních studií, spojených přímo s výzkumem knižní kultury.⁵

Na závěr jen dvě poznámky k precizní, obsáhlé, ale i po stránce metodické inspirativní práci Lenky Veselé. Analýza obsahu rodové beckovské knihovny s přihlédnutím k jejím specifikům, odhalení způsobu budování sbírky a zohlednění provenienčních znaků, zjištěných v dochovaných titulech původní bibliotéky, autorce umožnily nahlédnout do myšlenkového světa nejvýznamnějšího tvůrce tohoto knižního celku – Hieronyma Becka. Jeho knihovna ho představuje v první řadě jako raně novověkého intelektuála, až následně pak jako příslušníka dolnorakouské šlechty, kterým se ostatně stal až během své kariéry. Důraz autorky na šlechtický statut tohoto intelektuála, jehož život v jejím pojetí charakterizuje tranzitní stav mezi rytířstvem a aristokracií, pomíjí jeho měšťanský původ. Intelektuální vazby byly pro Becka také základní charakteristikou sociálních sítí, v nichž se pohyboval a které celý život aktivně budoval. O Beckově knihovně tak lze hovořit spíše jako o raně novověké intelektuálské knižní kolekci, než jako o sbírce šlechtické. Její komparace by pak měla směřovat především k dalším intelektuálským sbírkám, a to bez ohledu na sociální zázemí jejich majitelů. Významnější okolnost, která tuto knihovnu spojuje se šlechtickým prostředím, je snad jen její instalace coby zámecké sálové knihovny, kterou ovšem její majitel otevíral výhradně vybraným vzdělancům (s. 276).

Druhá poznámka směřuje k nepochybně inspirativnímu výzkumu knihovny jako součásti širě pojatých sbírek Hieronyma Becka. Tento přístup však vede autorku mj. k zjednodušujícímu tvrzení, že „nezamýšlené sběratelství“ vedlo Becka i k bezkonceptnímu shromažďování některých titulů (jako příklad různé jazykové verze biblických textů). Raně novověké sběratelství 16. století, vrcholící v podobě manýristických kunstkamrů, však bylo velmi systematickou činností, jejíž podstatou bylo úsilí prostřednictvím sbírek dokumentovat, univerzálně encyklopedicky uchopit a vyjádřit svět.⁶ Kniha jako součást takto koncipovaných sbírek měla nepochybně jinou funkci, než je její prioritní užití, tj. četba. Nebyla však také pouze bezkonceptně hromaděným artefaktem určeným nanejvýše k reprezentačním účelům. Nelze proto při hodnocení takovýchto souborů knih ztrácet ze zřetele koncept raně novověké kunstkamry.

Olga Fejtová

5 K tomuto tématu srovnej v první řadě dílo Wernera FAULSTICHA, *Medien zwischen Herrschaft und Revolte. Die Medienkultur der frühen Neuzeit (1400–1700)*, Göttingen 1998.

6 Srovnej: Samuel QUICCHELBERG, *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi complectentis rerum universitatis singulas materias et imagines eximias*, München, Adam Berg, 1565.

Ruský pohled na renesanci a problém tolerance v českých zemích raného novověku

G. P. MELNIKOV, *Specifika kultury českého Renessansa*, in: Universitas historiae. Sborník statej v čest Pavla Jurjeviča Uvarova, Moskva, Rossijskaja akademija nauk – Institut vseobščej istorii 2016, s. 388–397, ISBN 978-5-94067-443-6.

G. P. MELNIKOV, *Dinamika polikonfessionalnoj modeli Čěškogo gosudarstva v ranneje Novoje vremja: ot toržestva tolerantnosti k apoteozu katolicizma (sovremennyye koncepcii)*, in: Vzaïmodejstvija i konflikty na konfessionalno i etničeski smešannych territorijach Centralnoj i Vostočnoj Jevropy 1517–1918, Moskva – Sankt-Peterburg, Nestor-Istorija 2016, s. 19–29, ISBN 9-785-4469-0832-5.

Významný ruský bohemista Georgij Pavlovič Meľnikov vydal dvě závažné studie o centrálních problémech raně novověké české kultury. V obou shrnul poznatky ze studia této problematiky a zhodnotil českou literaturu, kterou zná z ruských badatelů daleko nejlépe. Podal komentované přehledy bádání, což je zvlášť důležité v době, kdy výměna poznatků a bohemikální literatury mezi českými a ruskými pracovišti poklesla na minimum, ale kdy zároveň nebyla přerušena pozitivní tradice ruské historiografie, která v syntézách světových dějin věnuje českým (a dalším slovanským) zemím mnohem větší pozornost než autoři západoevropských syntéz. V tomto smyslu se Meľnikov, který se trvale snaží získat českou literaturu soukromými cestami, stal významným a pro starší dějiny jediným prostředníkem mezi současnou českou historiografií a ruským badatelským prostředím. Jde však zároveň o historika celoživotně orientovaného na českou tematiku, tudíž i vědce mimořádně zasvěceného, který si zachovává vlastní úhel pohledu. Tím vytváří osobitou reflexi výsledků českého výzkumu, zajímavou i pro nás.

Úvahu o „české renesanci“ založil Meľnikov jednak na starší i nové české literatuře, jednak na vlastních studiích a důkladných heslech, jež napsal pro velkou ruskou encyklopedii *Kultura Vozroždenija* (I-II/1–2, Moskva 2007–2011). Pokusil se vystihnout obecné rysy, spjaté s genezí specifické podoby české renesance, s její sociální stratifikací, tematickými zvláštnostmi a převládajícími výrazovými formami. Za základní rys české renesance pokládá její opoždění, a to nejen v porovnání s Itálií, ale i s ostatní střední Evropou, především s Uhrami a Polskem. Pohusitský kulturní vývoj charakterizuje v podstatě jako sebeuspokojivý provincialismus, setrvávající v ideologickém rámci středověku. To nemění jeho postoj k husitství jako k první, navíc vítězné reformaci, která však svými důsledky vytrhla Čechy z hlavního proudu evropského kulturního vývoje.

Meľnikov přijímá vžitou periodizaci české renesance, přičemž za největší výkon prvního období (do 1526) pokládá projekt evropské mírové organizace, v němž shledává prvky italského politického myšlení a zároveň výraz pragmatismu české renesance. Renesancní humanismus v českých zemích hodnotí – v porovnání s Polskem – jako neprůbojný, průměrný, lokálního významu. Třebaže připouští mezinárodní úroveň některých výtvorů knihtisku, literární tvorbu posuzuje kriticky pro její osvětový charakter a prakticistní zaměření. Svůj výjimkou historiografie pokládá veškerou ostatní odbornou

a uměleckou literaturu za chabý výsledek uzavřenosti do úzkých obzorů měšťanstva. Česká renesanční kultura se Melnikovovi jeví jako provinční, zaostalá a konzervativně pragmatická, v zásadě jen jako povrchní přijetí renesanční módy, což je do značné míry pravdivá kritika, nicméně při hlubším přihlédnutí k aristokratické kultuře druhé poloviny 16. století a při zohlednění studií J. Peška o mezinárodních aspektech měšťanské kultury a nových monografií M. Holého o internacionálním rozpětí studijní peregrinace v renesančním období by asi vznikla charakteristika poněkud diferencovanější.

Zatímco českou vědu, literaturu, hudbu a výtvarné umění hodnotí Melnikov velmi přísně, v kontrastu s tím uvádí, že „politická kultura české renesance zaujímá, bez nadsázky, první místo v Evropě“ (s. 394). Toto ocenění autor zakládá na srovnání se soudobou situací v Polsku, Uhrách (Sedmihradsku), Říši a Francii, přičemž dospívá k názoru, že v žádné jiné zemi Evropy se tak příznivě nevyvinula cesta k náboženské toleranci a k rovnoprávnosti všech konfesí pro všechny vrstvy obyvatelstva, nikde nebyla právně a institucionálně zajištěna tak, jak se to stalo v Českém království na základě České konfese z roku 1575 a v Majestátu z roku 1609. Za strůjce tohoto úspěchu pokládá stavovskou opozici, její parlamentní charakter a schopnost udržovat celistvost státu.

Kdyby byl Melnikov vzal v úvahu konfedační hnutí a zvláště Českou konfederaci z roku 1619, mohl být i tento jeho výklad ještě o něco plastičtější. Podstatné však je, že on sám vyvozuje z vysokého hodnocení české politické kultury další důležitý závěr. Polykonfesijně pojatá politická kultura podle jeho názoru vytvořila předpoklady k tomu, aby se v Čechách plně rozvinula rudolfínská kultura a aby v jejím kosmopolitním prostředí získala i domácí česká kultura nové mezinárodní dimenze, jež se nejvýrazněji projevil v díle J. A. Komenského a V. Hollara. Lze říci, že tím se vlastně uzavírá Melnikovem nastíněný vývojový oblouk, sahající od první reformace přes uzavřenost husitských heretiků a provincialismus jejich následovníků až po otevření nových obzorů a internacionální působivost české kulturní tvorby na přelomu renesance a baroka.

Ve stati o „proměnách interpretace dějin 15.–17. století“ vychází Melnikov ze Šmahelova termínu „české anomálie“, přičemž v důsledku husitské revoluce a vítězství umírněných reformátorů považuje české země za „avantgardu Evropy“ (s. 19). Rozšiřuje však pojetí anomálie na celé čtvrtisíciletí od husitské revoluce přes dobu relativně vysoké tolerance až k porážce stavů a rekatolizaci v polovině 17. století. Po stručném nástinu liberální koncepce F. Palackého a nacionální koncepce J. Pekaře dospívá k názoru, že přehodnocování husitství a shledávání jeho stínů (zejména v důsledku konfesijního rozdělení českého etnika), jež se objevuje od devadesátých let 20. století, souvisí s aktuální situací evropské integrace, v níž se jeví izolacionismus českých zemí od ostatní Evropy jako jednoznačně negativní rys.

Především na základě prací J. Macka a P. Čorneje interpretuje Melnikov diferenciační proces v táboře českých nekatolíků a užívá při tom pojem „mikropolykonfesionality“ v rámci pozdního utrakvismu. Zároveň však předpokládá, že se české etnikum v pohusitské době – přes konfesijní rozdíly – semklo a zůstalo (i za existence významné německé menšiny) dominujícím elementem v Čechách a na Moravě. Melnikov akceptuje výklad o pohusitském a předbělohorském vývoji v návaznosti na práce A. Kalouse o imperiální politice Matyáše

Korvina v kontrastu ke snahám o konsolidaci „národního“ státu Jiřího z Poděbrad a na pojetí protihabsburské opozice a stavovského odboje 1546–1547 v díle P. Vorla.

Autor vysoce hodnotí míru tolerance v českých zemích 16. století (opět ze zvláštním zřetelem k České konfesi), uvědomuje si však její sepětí s politickými poměry a tudíž připouští vratkost koexistence v proměnách vnitřních a vnějších tlaků. Kriticky posuzuje současnou literaturu o kultuře rudolfinského dvora, která podle jeho přesvědčení vytváří idealizovaný portrét tolerantního panovníka, a proti ní staví jako objektivní interpretaci vyvážený pohled J. Janáčka v biografii Rudolfa II. z roku 1987; je škoda, že mu zůstaly nedostupné novější české studie o politické orientaci a vládní činnosti Rudolfa II., které ukazují soustavné rekatolizační snahy tohoto panovníka na úrovni vnitřní správy Českého království i celé habsburské monarchie.

Meľnikov oprávněně upozorňuje na obtíže s praktickým prosazováním tolerance. Kdyby však byl mohl přihlídnout i k literatuře o vnějších vlivech a o mezinárodním kontextu českého vývoje, pak by se mu možná české stavovské povstání 1618–1620 nejevilo jen jako tradičně připomínaná roznětka třicetileté války, nýbrž spíše jako jedna z událostí v řetězci evropského konfesijně politického dramatu. Tento mezinárodní kontext Meľnikov plně zohledňuje při hodnocení reinterpretace následujícího období baroka. Oceňuje některé dosažené výsledky bádání o habsburské monarchii (ačkoli by si tu byly zasloužily pozornost zejména opomenuté práce J. Mikulce) a všímá si pozitivního hodnocení barokní kultury; vyzvedá při tom posun současných českých historiků od etnického k zemskému hledisku a jejich důraz na mezinárodní otevřenost českého barokního prostředí, která kontrastovala s marginální úlohou utrakvistické kultury v raně novověké Evropě.

Ruský bohemista si všímá nového pojetí tří symbolických postav – Valdštejna, Komenského a kanonizovaného Jana Nepomuckého. Zatímco u Komenského správně vystihuje posun bádání směrem k jeho univerzálnímu filozofickému odkazu a u Nepomuka se pohybuje v intencích prací V. Vlnase, v případě Valdštejna poněkud podléhá literární nadsázce, když soudí, že se v současné historiografii stal „téměř národním hrdinou, prvním Čechem dodávajícím českým dějinám evropský formát a ovlivňujícím chod nejen českých, ale i evropských dějin“ (s. 26). Tak zjednodušeným představám česká věda přece jen nepodlehla a už vůbec nebyl Valdštejn, obratný válečný podnikatel a velký stavebník, takto akceptován širokou veřejností. Současná interpretace dějin, která se už nedistancuje od žádného období minulosti, je něco podstatně jiného než poněkud naivní oslava všech stránek rozporuplné historie 17. a 18. století, jež byla znovu integrována do historického příběhu českých zemí.

Při celkovém pohledu na české práce o dějinách raného novověku Meľnikov zdůrazňuje, že nacionální hledisko bylo zatlačeno teritoriálním a že došlo k přesměrování důrazů a hodnotících kritérií. Za příznačné pokládá, že je pozitivně oceňována „tolerantnost českého polykonfesijního modelu 16. století i triumf barokního katolicismu“ (s. 28). Příčinu vidí v nynějším ovzduší, které přináší integrace českých zemí do Evropské unie, v situaci, která verbálně zdůrazňuje univerzální hodnoty a otevřenost vůči evropskému prostoru. Zároveň v tom shledává rozpor, který povede k novým diskusím o „smyslu českých dějin“.

Hodnocení české historiografie ve dvou vzájemně provázaných ruských studiích je nutně založeno pouze na titulech, které jsou zahraničnímu badateli dostupné. Georgij

Meľnikov si však většinou vybírá texty podstatné a pro dané téma charakteristické. Z odstupu pozoruje závislost českých historiků na zjevných i skrytých politických tendencích a tlacích, a to možná ostřeji, než si to sami uvědomujeme. Tím spíš stojí jeho texty za pozornost.

Jaroslav Pánek

Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ

Život poddaných v 18. století: osud, nebo volba? K demografickým, hospodářským, sociálním a rodinným aspektům života venkovských poddaných na panství Horní Police

Praha, Togga 2015, 501 s., ISBN 978-80-7476-060-0.

Kniha Markéty Pražákové Seligové je výsledkem jejích dlouholetých výzkumů na poli historické demografie, které jsou zároveň zasazené do širšího kontextu hospodářských a sociálních dějin. Tato monografie zároveň možná trochu boří představu o tom, jak má vypadat „klasická“ historickodemografická práce, neboť svoji primární pozornost nevěnuje standardním demografickým procesům a přirozené měně obyvatelstva. Jejím hlavním cílem je „výzkum okolností, které podstatně ovlivňovaly životní osudy jedinců“, přičemž autorka tyto okolnosti chápe značně široce, neboť mezi ně řadí hospodářské a populační poměry v daném regionu, právní postavení a sociální status jedinců a rovněž dědické právo a poměry uvnitř konkrétních rodin. Zároveň se snaží zrekonstruovat jakési modelové životní cykly a na jejich základě posoudit, „nakolik se v individuálních životních osudech uplatnila jistá schémata, která vyplývala právě ze spolupůsobení shora jmenovaných faktorů, a nakolik se v praxi životy jednotlivců odvíjely nezávisle na takovýchto ideálně typických modelech a byly výslednicí spíše náhod a svobodné volby“. Takový záměr je určitě možné označit za ambiciózní, neboť badatel v oblasti venkovského prostředí se musí v první řadě vyrovnat s nedostatkem pramenů, které by mu mohly poodhalit přímočaře individuální osudy lidí různého sociálního prostředí.

Pražáková Seligová výše popsanému cíli přizpůsobila nejen svoji metodu, ale též „časoprostorovou“ volbu konkrétního zkoumaného prostředí. Jako hlavní pramen výzkumu zvolila seznamy poddanského obyvatelstva panství Horní Police, které byly na tomto dominiu vedeny každoročně (s několika výjimkami) od roku 1709 do konce osmdesátých let 18. století. Vzhledem k velikosti uvedeného panství se autorka rozhodla vybrat pro další analýzu městečko Žandov a vesnice Horní Police, Dolní Police a Stoupno, které zároveň patřily pod správu stejného faráře. I tak autorkou vytvořená databáze čítala kolem 1200–1500 osob (údajů) pro každý excerpovaný rok. Je tedy pochopitelné, že se Pražáková Seligová rozhodla i k časovému omezení svého výzkumu, když blíže analyzovala seznamy vzniklé v prvním dvacetiletí existence pramene. K tomuto dvacetiletí pak přidala i seznam z roku 1771, který jako jediný přinášel informaci, v jakém domě se vyskytovalo neusedlé obyvatelstvo, což Pražákové Seligové umožnilo zabývat se strukturou rodin a domácností. Kromě poddanských seznamů autorka využívala i obou nejstarších katastrů, informace z poddanských seznamů dále konfrontovala i s matričními údaji.

Na tomto místě je třeba podotknout, že je škoda, že autorka podrobněji nepopsala svoji metodu práce. Náročnost jejího výzkumu, kdy dohlédávala osudy osob evidovaných excerpovanými seznamy i v dalších letech, si čtenář musí odvodit spíše mimoděk z vlastního textu. Z použité metodiky pak zřejmě vyplývala i koncentrace výzkumu na nejstarší poddanské seznamy, přestože se z uvedeného období let 1709 (1710)–1729 nedochovaly soupisy z let 1713, 1721 a 1726. I to se však čtenář bohužel musí domýšlet.

Kniha je rozdělena do tří hlavních kapitol. První sleduje populační vývoj, zabývá se strukturou obyvatelstva podle věku a pohlaví a dále především problematikou sňatečnosti a plodnosti. Druhá část je zaměřena na formy rodinného soužití a skladbu domácností v roce 1771. Poslední kapitola se pak věnuje jednotlivým fázím životního cyklu. Pro sledování struktury obyvatelstva, zachycené v první kapitole, zvolila Pražáková Seligová velmi zajímavý postup. Na základě věku, který uváděly poddanské seznamy, rozdělila evidované osoby do „generací“, resp. věkových skupin, přičemž každá taková generace obsahovala vždy 5 ročníků narození (kromě nejstarší generace, do níž byli zařazeni všichni lidé narození před rokem 1651). Následně pak zkoumala, jak velký podíl z jednotlivých věkových skupin vymizel v průběhu patnáctiletého období 1711–1725, které rozdělila na tři pětileté úseky. Účelem této metody bylo jednak zjistit, jak dalece bylo evidované obyvatelstvo „stabilní“ – tj. zda k jeho „vymizení“ docházelo spíše z přirozených příčin (smrt) než kvůli migraci, a dále jakých věkových skupin se migrace především týkala a jak velký podíl lidí ji z jednotlivých generací podstupovalo.

Z analýzy vyplynulo, že každý rok zmizela z evidence dvě až čtyři procenta osob, přičemž jen asi u čtvrtiny případů byla důvodem migrace. Zároveň se i touto metodou potvrdilo, že místo pobytu měnili nejčastěji mladí lidé ve věkové skupině mezi 20 až 35 lety. Jako překvapující se může zdát fakt, že častěji odcházely ze svých domovů ženy než muži. Autorka to odůvodňuje především sňatkovou migrací. V tomto kontextu ale není příliš jasné, jak Pražáková Seligová vyhodnocuje případy krátkodobých odchodů, kdy se mladí lidé po pár letech znovu vraceli domů. Za zajímavé považují autorčino zjištění, že po dosažení pětaticátého (a hlavně čtyřicátého) roku věku migrace lidí téměř ustává a nezvyšuje se ani u starších věkových skupin, u nichž bychom mohli předpokládat stěhování k dospělým dětem.

V rámci výzkumu populačních poměrů na panství se Pražáková Seligová věnovala především sňatečnosti, s níž souvisí i problematika plodnosti. Způsob práce, který zvolila při analýze poddanských seznamů, pomohl poodhalit zajímavá fakta, jejichž zjištění by za pomoci jiné metodologie nebylo možné. Autorka například sledovala, jak velký podíl manželských párů zanikl (a též vznikl) v průběhu sledovaných pětiletí. Při té příležitosti došla k závěru, že manželství častěji zaniklo smrtí muže, což trochu nabourává představu o velmi častých rozpadech manželství z důvodu žen umírajících u porodu. Zároveň by se tak mohla nabízet další příčina k vysvětlení, proč v předindustriální společnosti žilo více vdov než vdovic. Na základě osudů konkrétních žen Pražáková Seligová zároveň vyslovuje domněnku, že vstup do nového manželství „byl pro vdovy jen jednou z alternativ, patrně nikoliv nejprůběžnější“, což je závěr, k němuž v posledních letech docházejí i jiní badatelé, zvláště pokud se jejich výzkum zaměřuje na skupinu vdov „středního věku“. Autorka konstatuje, že dostupnost sňatku na panství byla dobrá, na což mohl mít vliv i protoindustriální charakter panství (významným

zdrojem obživy zde bylo však i dobytkářství, Pražáková Seligová tak Hornopolicco považuje ve smyslu teorie Michaela Mitterauera za smíšený ekotyp).

Těžiště výzkumu Pražákové Seligové v prezentované knize spočívá ve výzkumu rodinných struktur a domácností. Jde o velmi významný příspěvek pro poznání, jak důležitou roli hrály příbuzné vazby nejen z hlediska formování rodiny, ale též v průběhu dalšího života jednotlivců. Z tohoto hlediska se ukázalo jako šťastné, že autorka zkoumá vedle venkovských lokalit též městečko Žandov, neboť její výzkum naznačuje, že v obou prostředích existovaly výrazné rozdíly v začleňování příbuzných osob do domácností. V Žandově autorka našla tendenci k častějšímu soužití více příbuzných rodinných jader v jednom domě (sama však připouští, že tato jádra mohla tvořit oddělené domácnosti), zatímco pro venkov byla typičtější spíše situace, kdy s rodinou hospodáře žil příbuzný jednatel.

Za velmi přínosnou považují i snahu autorky zjistit a kategorizovat, zda osoby sdílející společně dům či domácnost byly příbuznými hospodáře, jeho manželky, případně obou manželů. Tato analýza potvrdila častější spolužití s rodiči hospodáře, což koreluje s dědickou praxí. Zároveň se ukázalo, že pokud s hospodářovou rodinou žil příbuzný jednatel, častěji se jednalo o ženu (sestru, ovdovělou matku) než o muže. Jako překvapivé je možné vnímat autorčino zjištění, že pokud u rodičů žil potomek s rodinou, jednalo se častěji o vdanou dceru než o ženatého syna – čekatele na dědictví. Zajímavý je i závěr, že vdova, která vedla domácnost, měla větší tendenci než muž poskytovat útočiště osamělé starší ženě.

Záměrem poslední kapitoly, v níž se Pražáková Seligová soustředila na životní cyklus jednotlivců, bylo odhalit míru prostorové i sociální mobility a zjistit, jakého okruhu osob se týkala čelední služba. U výzkumu čelední služby se ukázalo, že byly uplatňovány odlišné modely v závislosti na tom, zda mladí lidé sloužili na „panském“, nebo u ostatních sousedů. V prvním případě dochází autorka k závěru, že v panské službě byly zastoupeny rovnoměrně všechny sociální vrstvy jak z venkovského, tak i z městského prostředí. Vysvětluje to povinností služby. Domnívám se, že tento typ čeledního vztahu však mohl sloužit i jakési sociální zabezpečení v případě sirotků. Naproti tomu v analýze služby u poddaných se ukázalo, že se čeládka rekrutovala převážně z rodin domkářů, zahradníků či podruhů.

Autorka též sledovala, nakolik byl odchod do čelední služby navázán na smrt jednoho z rodičů, neboť tato spojitost se v literatuře dlouhodobě traduje. Překvapivě došla k závěru, že smrt rodiče byla impulsem k odchodu do služby jen u malého podílu lidí a že byla významnější v případě smrti otce (7 %) než matky (4 %). Za neočekávané považují též zjištění, že více než šedesát procent dívek i chlapců se po opuštění čeledního poměru vrátilo zpět do rodičovského domu. Je otázkou, zda šlo opravdu o odraz skutečnosti, nebo zda mladí lidé nebyli u rodičů pouze dočasně evidováni, ve skutečnosti však mohli přebývat i jinde. Z hlediska výzkumu sociální mobility dochází Pražáková Seligová k závěru, že sňatek byl důležitým faktorem pro obsazení určité sociální pozice, nicméně že nebylo vyloučeno, aby páry žily nejprve několik let po sňatku v podruží, aby si teprve později dopomohly k vlastní usedlosti. Z hlediska transgeneračního majetkového převodu se autorka kloní k tvrzení, že hornopoličtí hospodáři měli tendenci držet své nemovitosti co nejdéle, z čehož usuzuje, že nebyli příliš pod tlakem nastupující generace. Vyvozuje z toho, že i život v podruží mohl přinést relativně stabilní postavení, zvlášť pokud byl spojen s výkonem řemesla.

Kniha Markéty Pražákové Seligové představuje významný přínos do mozaiky poznání života venkovského obyvatelstva v době, na níž je často nahlíženo jako na období svázané tolika předpisy a nařízeními, že poddaní měli jen omezený prostor pro prosazení svých životních strategií a preferencí. Příběhy lidí, které ožívají na stránkách této knihy, však ukazují, že tomu tak nebylo zdaleka vždy. Je škoda, že autorka do tohoto „zákulisi“ nedává nahlédnout tak často, jak by možná čtenář uvítal. Je to způsobeno i trochu nešťastným koncepčním formátem knihy, kdy jsou všechny tabulky umístěny do příloh. To autorku nutí k tomu, aby text zahltila čísla větší měrou, než kdyby mohla pouze komentovat číselné údaje, které čtenář vidí v tabulce. Velké množství dat, které se Markétě Pražákové Seligové podařilo shromáždit, však zároveň svědčí o jejím důkladném přístupu a zároveň přináší dalším badatelům možnost navázat na problematiku v této knize nastolenou a použít zde uvedené údaje ke komparaci, která může naše poznání zase posunout o kus dále.

Alice Velková

Jürgen KOCKA

Arbeiterleben und Arbeiterkultur. Die Entstehung einer sozialen Klasse

Bonn, Verlag J. H. W. Dietz 2015, 509 s., ISBN 978-3-8012-5040-9.

Jürgena Kocku, jednoho z nejvýznamnějších sociálních historiků současnosti, není třeba českému odbornému publiku představovat. Svým chápáním historie jako bytostně interdisciplinární sociální vědy v kombinaci s pečlivou prací s prameny i odvahou vstoupit do veřejných debat se stal – spolu s nedávno zesnulým Hansem-Ulrichem Wehlerem – zakladatelem a vedoucí postavou tzv. Bielefeldské školy sociálních dějin. Její program se zrodil z intelektuálního kvasu studentského hnutí konce šedesátých let 20. století a spočíval ve vědomé kritice na národ a stát orientovaných *Staatsgeschichte*. Práce autora několika desítek monografií a stovek článků jsou dnes součástí v podstatě všech přehledů dějin soudobé historické vědy. Kocka si to zasloužil především teoretickým přístupem k historické materii, v jehož rámci přesvědčivě skloubil strukturálně pojaté dějiny společnosti s paradigmatickým modernizací.

Výzkumy a metodologické inovace posledních dekád však ukázaly, že se v dějinách společnosti nachází mnoho fenoménů s mnohdy zásadním celospolečenským významem, které nelze uspokojivě vysvětlit pouze prostřednictvím změn sociální struktury či socioekonomicky. Z recenzované knihy je patrné, že se tímto směrem začaly ubírat i myšlenky jednoho z nejvýznamnějších zástupců strukturalistických přístupů posledních dekád. Abychom ale byli k Jürgenu Kockovi spravedliví, dodejme, že on sám – i přes mnoho výpadů proti historické antropologii v osmdesátých letech¹ – byl vždy dalek toho, aby svou vlastní metodu absolutizoval jako jedinou správnou.²

1 Za všechny srovnej: Jürgen KOCKA, *Historisch-anthropologische Fragestellungen – ein Defizit der Historischen Sozialwissenschaft? Thesen zur Diskussion*, in: Hans Süssmuth (ed.), *Historische Anthropologie: der Mensch in der Geschichte*, Göttingen 1984, s. 73–83.

2 Viz kapitola *Grenzen der Strukturgeschichte – gegen ihre Gleichsetzung mit Sozialgeschichte* in: J. KOCKA, *Sozialgeschichte. Begriff – Entwicklung – Probleme*, Göttingen 1986 (¹1977), s. 76–82.

Nejnovější Kockova kniha (pomineme-li anglický překlad jeho lehce angažované knihy o dějinách kapitalismu)³ nese název *Život a kultura dělnictva. Vznik sociální třídy*. Publikaci vydalo v ediční řadě *Geschichte der Arbeiter und der Arbeiterbewegung in Deutschland seit dem Ende des 18. Jahrhunderts* nakladatelství Vietz, jež má blízko k sociální demokracii.⁴ Kocka v knize paralelně sleduje několik perspektiv, které mají společný cíl: vysvětlit, co se stalo s manuálně pracujícími složkami (německé) společnosti na pozadí velkých socioekonomických, kulturních i politických změn, které autor datuje do „druhé třetiny a třetí čtvrtiny“ 19. století. V německé historiografické tradici se na poli dějin sociálních i politických jedná o periodizaci vcelku tradiční, v českém prostředí však může působit nezvykle.

Kocka jmenuje tři hlavní fenomény, které v Německu (i jinde v Evropě) způsobily „hluboko sahající a rychlou změnu“ (s. 16) a jež v jeho knize utvářejí pole, na kterém vykresluje formování dělnické třídy v období mezi posledními lety doby předbreznové a počátkem sedmdesátých let 19. století. Za prvé se v této době díky industrializaci definitivně prosadil kapitalismus a s ním i námezdní práce, tedy forma smluvního vztahu zaměstnance a zaměstnaného, která již neobsahovala mimoekonomické přinucení. Kocka argumentuje, že patriarchální vzorce vztahů přetrvávaly dále (typicky u služebnictva), přesto však prosazení námezdní práce bylo předpokladem pro fundamentální změnu tradiční sociální stratifikace. S tím úzce souvisí druhá hlavní změna tohoto období: rozmach buržoazního společenského řádu, kterým autor nerozumí pouze změnu principu sociální stratifikace, ale i určité vzorce buržoazní kultury (například model úzké rodiny, sexuální zdrženlivost, spolkovou činnost či důraz na tvrdou práci a vzdělání), které se prosadily jako dominantní a univerzální. Zde Kocka nejvíce ukazuje své mistrovství. Poslední fenomén je vzestup myšlenky německého národa a vznik německého státu v jeho maloněmecké a vrchnostenské variantě.

Tato periodizace je nosná i vzhledem k dějinám dělnického hnutí. Během posledních patnácti let před revolucí 1848 začaly vznikat první spolky německého dělnictva, které neměly pouze sociálně podpůrnou funkci, na konci sledovaného období byla roku 1875 založena sociálně demokratická dělnická strana, jež spojila doposavad konkurenční umírněné státotvorné lassallovce a radikálnější (někde i marxisticky) orientovanou stranu Wilhelma Liebknechta a Augusta Bebel. Tuto perspektivu však již Kocka nesleduje. Institucionální dějiny dělnického hnutí ve smyslu „od spolků k masové straně a odborovému svazu“ byly ostatně v Německu popsány již mnohokrát.⁵

3 J. KOCKA, *Capitalism: a Short History*, Princeton 2016 (původně: *Geschichte des Kapitalismus*, München 2013).

4 U zrodu řady stál Gerhard A. Ritter († 2015), Kockův učitel a pro poválečné Západní Německo zakládající figura dějin dělnického hnutí a dělnictva. Seznam publikací, které vyšly v rámci řady, viz na internetových stránkách nakladatelství: <http://dietz-verlag.de/programm/liste/geschichte-der-arbeiter-und-der-arbeiterbewegung-in-deutschland> (ověřeno 12. 3. 2017).

5 Viz například: Helga GREBIN, *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Von der Revolution 1848 bis ins 21. Jahrhundert*, Vorwärts 2007; Klaus TENFELDE, *Die Entstehung der deutschen Gewerkschaftsbewegung. Vom Vormärz bis zum Ende des Sozialistengesetzes*, in: Ulrich Borsdorf (ed.), *Geschichte der Deutschen Gewerkschaften von den Anfängen bis 1945*, Bonn 1987; Erich

Kniha pojednává o dělnictvu a dělnické kultuře, méně již o dělnickém hnutí. Věnuje se spíše předpokladům – a dodejme, že hledání a vysvětlování *předpokladů* provází Kocku po celou jeho profesní kariéru – formování dělnického hnutí jako „klasické součásti západní modernity v 19. a 20. století“.⁶ Podle Kocky je rovněž „studium dějin dělnictva bezpodmínečně nutné pro porozumění dějinám dělnického hnutí“ (s. 15).

Pojem dělnictva neomezuje Kocka na zaměstnance a zaměstnankyně centralizovaných provozů, tedy manufaktur a továren. Nebylo by to správné ani sociálně. Vždyť ještě v sedmdesátých letech 19. století, kdy se ukončila první fáze formování masového dělnického hnutí, představovali zaměstnanci továren pouhou třetinu všech manuálně pracujících. Na dělnické kolektivní identitě nadto neparticipovali pouze dělníci a dělnice ve fabrikách. Hlavní důraz při charakterizování pojmu dělnictva klade Kocka na fyzickou práci ve smluvním vztahu, do kterého se na konci autorem vymezené periodizace dají zahrnout již všichni manuálně pracující. Autor se tedy věnuje také řemeslnictvu, různě kvalifikovaným domácím výrobcům, městskému služebnictvu, venkovské čeledi a venkovským sezónním pracujícím, kteří se později stali hlavním rezervoárem továren. Na pozadí zmiňovaných „velkých“ změn sleduje sociální i kulturní změny uvnitř takto definované skupiny.

Jako většina prací o dějinách dělnictva začíná Kocka obligátně u příčin pauperismu i diskurzu o něm. Pokouší se nabourat primitivizující příběh o industrializaci, která způsobila rozvrat venkovského, jakýmsi způsobem „šťastného a čistého“ pospolného života. Původně se tento narativ objevil u kritiků tragédie dělnického osudu v Anglii raného 19. století, od kterých jej později převzal Engels⁷ a posléze s ním operovalo i mnoho anglosaských levicových historiků hluboko do 20. století.⁸ Zde se ukazuje jeden obecný fenomén typický pro Kockovo psaní: Kocka se nespokojuje s takto jednoduchým narativem, navíc jej ani nenahrazuje jiným silným sugestivním vyprávěním, které je tak typické pro anglosaskou produkci. Kocka se snaží být přesný a nepustit příliš opratě své imaginace, pro každý významný fenomén poskytuje vždy multikauzální vysvětlení. To sice způsobuje, že se tu a tam jedná o vcelku komplikované čtení, na druhé straně jde rozhodně o přístup, jenž může dospět k přesnější rekonstrukci historické reality než konstruování silného příběhu.

Kockova kniha ukazuje, že i v zemích, které z politických důvodů nezaznamenaly tak prudkou cézuru na poli dějin práce jako česká věda, vyvolává tematika dějin dělnictva dodnes emoce. Kocka proto poznamenává, že dělnické hnutí sice přispělo k humanizaci světa práce, na druhou stranu aliance dělnictva a „pokroku“ není nějaká a priori daná dějinná konstanta, jelikož dělnictvo často nedokázalo vzdorovat „rasismu, nacionalismu a sexismu“ a ve 20. století se rovněž dobrovolně dalo do služeb „totalitární perverzi modernity“ (s. 13). Autor přesto stále pracuje s konceptem dělnické třídy: to ovšem pravidelného čtenáře Kocky nepřekvapí. Jürgen Kocka se nikdy jako marxista neprezentoval, přesto si Marxova

MATTHIAS – Klaus SCHÖNHOFEN (eds.), *Solidarität und Menschenwürde: Etappen der deutschen Gewerkschaftsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Bonn 1984.

6 J. KOCKA, *Arbeiterleben und Arbeiterkultur*, s. 13.

7 Friedrich ENGELS, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, Leipzig 1845.

8 Jakub RAŠKA, *Průmyslová revoluce jako vyprávění o západní modernizaci: příspěvek k dějinám historiografické kultury Velké Británie*, Dějiny – Teorie – Kritika 2016, č. 1, s. 7–38.

intelektuálního odkazu pro sociální vědy vždy vážil a jeho přístupy (spolu s teoretickým dílem Maxe Webera) i obratně využíval. Na druhou stranu ale i zde autor explicitně odmítá Marxovu filozofii dějin a historický „úkol“ dělnické třídy.

Kocka byl ve dvou knihách, které zkoumaly podobný terén jako recenzovaná práce,⁹ plně věren „marx-weberiánské“ definici třídy. V jejím rámci se nově prosadivší námezdní práce stala „hlavním působícím faktorem“ nejen nového paradigmatu strukturace společnosti, ale i zájmů jejích jednotlivých segmentů, tedy sociálních tříd.¹⁰ Jinými slovy šlo o závislost třídy jako kolektivní identity na materiální situaci subjektů ke třídě se hlásících, tedy o závislost sféry kultury (nadstavby) na socioekonomických vztazích (základny).

Kocka i zde chápe socioekonomické vztahy jako výchozí bod nové sociální klasifikace společnosti, sám ale říká, že jeho schéma není ekonomistické. Spíše – a to platí pro celou knihu – jeho koncept třídy působí mnohem sofistikovaněji, což je způsobeno hlavně částečným vpuštěním kulturalismu do autorovy historické dílny.

Kockovy třídy jsou zde společenské skupiny, jejichž příslušníci a) sdílejí ekonomické postavení a s tím spojené ekonomické zájmy, čemuž odpovídá b) i s tím spojená společná zkušenost, která může vyústit k vědomí sounáležitosti a nakonec i c) schopnosti dlouhodobé realizace skupinového jednání (s. 22–26). Ekonomický moment je tedy zde zásadní pro utváření dělnické třídy, sám o sobě však není zárukou jejího zformování.

Metodologicky zvláště inspirativní jsou pasáže, které Kocka věnuje fenoménům, jež se utvářely mimo dělnickou třídu, a přesto se zásadním způsobem podílely na jejím formování: „Dynamika raného dělnického hnutí byla inspirována spíše idejemi a popudy, které s dělnictvem jako takovým neměly vlastně mnoho společného“ (s. 14). Tuto tezi později v knize vyhrocuje, když argumentuje, že předtím, než se dělnická třída mohla zformovat, se stala předmětem veřejné diskuze (s. 343). Mohu to potvrdit na základě svých vlastních výzkumů o diskurzích o dělnické a sociální otázce v době předbřeznové. Dělnictvo, před rokem 1848 naprosto heterogenní a až na pár lokálních povstání (tkalci v Pruském Slezsku roku 1844) či oborově omezených konfliktů (kartounkáři v Čechách roku 1844) společné akce neschopná entita, se ve čtyřicátých letech již stalo předmětem široké debaty, která se odehrávala na stránkách vědeckých textů, kulturních časopisů, sociálních povídek a později i politických pamfletů. První publicistické texty z pera samotných pracujících v době revoluce 1848 do velké byly pouhými reakcemi na buržoazní diskurzy o dělnictvu. Zkrátka: „Dělnická třída se zrodila nejdříve v hlavách buržoazních komentátorů, než dostala konkrétní podoby ve skutečnosti“ (s. 32).

Prizmatem určitého „proplování“ diskurzů napříč třídami se odvíjí další velmi zásadní metodologický komponent práce: Kockův pojem dělnické kultury. Tu autor chápe vcelku očekávatelně jako vzorce zkušenosti, které utvářejí specifické kolektivní hodnoty a významy

9 J. KOCKA, *Lohnarbeit und Klassenbildung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in Deutschland 1800–1875*, Berlin 1983; TÝŽ, *Arbeitsverhältnisse und Arbeiterexistenzen. Grundlagen der Klassenbildung im 19. Jahrhundert*, Bonn 1990.

10 Viz inspirativní stať o různých pojetích konceptu sociální třídy, zejména podkapitolu věnující se myšlení Jürgen Kocky: Michal PULLMANN – Jakub RÁKOSNÍK, „Dělnická třída“ v moderní sociální historiografii, *Dějiny – Teorie – Kritika* 2007, č. 2, s. 272–288.

(s. 264). Daleko inspirativnější je napětí, které Kocka udržuje při zkoumání dělnické kultury mezi venkovskou lidovou kulturou, které bylo dělnictvo původně součástí, a buržoazní kulturou, do které bylo postupně socializováno během urbanizace. Jedna z hlavních tezí Kockovy knihy říká, že právě toto napětí dalo vzniknout specifické dělnické kultuře 19. století. Při tom všem ale autor nezapomíná na velké struktury a procesy, které daly vzniknout dělnické mentalitě, a kritizuje skutečnost, že historická věda v osmdesátých a devadesátých letech 20. století až přespříliš přehlížela strukturální komponenty, které utvářely dělnické *Weltanschauung*. Proto se autor postupně propracovává od velkých procesů proměny sociální a geografické mobilizace až k různým aspektům dělnické kultury: dětství, vzdělávání a škola, církev a náboženství, volný čas a jazyk a jeho funkce při vytváření kolektivních identit.

Příkladem Kockova postupu může být formování dělnické rodiny: nejdříve analyzuje, jak se tovaryši postupně stahovali z širší rodiny mistra či venkovská čeleď z rodiny sedláků. Na základě několika dělnických pamětí, které vyšly ale až na přelomu 19. a 20. století, ukazuje konkrétní vzorce dělnické rodiny: nevyhovující podmínky bydlení, neustálý strach ze ztráty práce i domova, ale například také vysokou míru násilí a nízkou míru citovosti v dělnických rodinách, kde všichni členové museli přispívat do rodinného rozpočtu. Velmi podrobně se Kocka věnuje i buržoazní kritice tohoto stavu jakožto i „zdivočelé sexuální morálky“, jež byla např. v továrnách způsobena společným výkonem práce. Zde považuji za metodologicky inspirativní již zmiňované Kockovo prizma: shledává, že model dělnické rodiny byl „strukturálně nevhodný“, na druhé straně se ale v 19. století rozšířila univerzální platnost modelu buržoazní rodiny: „neměnily se pouze vztahy, ale i jejich hodnocení“ (s. 179).

Tento rodinný model také znamenal dvojí zatížení pro dělnické ženy, které musely tvrdě pracovat za mzdu a zároveň se starat o chod domácnosti. Na počátku organizace dělnictva stály lokální hospody, kde muži dělníci debatovali o možnostech zlepšení svého stavu. Těchto rozprav se ženy neúčastnily. Také Kocka proto argumentuje, že ženy svou příslušnost ke třídě pociťovaly jinak než muži. Obecně je velmi sympatické, že Kocka nevěnuje vztahu modernizace, utváření dělnické třídy a genderových vztahů v jejím rámci pouze subkapitolu, nýbrž je to jeden z důležitých úhlů pohledu v celé jeho knize.

Vedle emocionality či genderových vztahů se Kocka věnuje i vývoji diskurzu o práci či jazyku práce vně i uvnitř dělnictva. Skutečnost, že se z práce nejpozději v době osvícenství stala jedna ze základních podstat přirozenosti i hodnoty člověk, velmi působila i na dělnické hnutí: dělníci a dělnice museli tvrdě pracovat, často si na to stěžovali, na druhou stranu byla práce hlavním zdrojem jejich kolektivního sebevědomí. Kocka v těchto pasážích výborně ukazuje, že strukturální (či třídní) pohled na společnost 19. století je kompatibilní s postmoderními důrazy na imaginativní moc jazyka, který přispíval k utváření kolektivu „my“ napříč obory.

Je ovšem třeba kriticky podotknout, že Kocka pro tuto knihu nepodnikl vlastní archivní výzkum či alespoň rešerši periodických tisků. To by nebyl problém, pokud by si autor nestěžoval, že je z důvodu nedostatku pramenů téměř nemožné proniknout přímo k dělnické mentalitě. Pokud tak cituje autentickou dělnickou zkušenost, vychází z několika memoárů, například vídeňské dělnice a významné sociální demokratky Adelheid Popp (1869–1939). Známé ale již pro revoluci 1848 několik periodik, která byla vydávána i psána z velké části

samotnými dělníky. Po éře mlčení v padesátých letech počet takových textů narůstá i v letech šedesátých. Prameny psané „z první osoby“ tedy existují, i když jich není samozřejmě k dispozici tolik jako pro vyšší vrstvy. Jde ale pouze o drobný detail jinak skvělé knihy.

Při četbě knihy se nabízí otázka, zda sám autor reflektuje posuny ve své práci: Kocka podal odpověď na jejím konci, kdy podal výčet přístupů, jež mu pomáhaly v koncepci této knihy. Očekávatelně se jedná o dějiny žen, gender a výzkum světa jazyka. Pokusme se tedy o formulování tří hlavních závěrů:

Kocka za prvé neopustil strukturalistický pohled, avšak obohatil ho o mnoho nových metodologických impulzů, které mají významnou explikační hodnotu. Blíže vpustil do svého myšlení pojem kultury, přičemž z jeho teoretických statí je jasné, že nad složkou kultury přemýšlel již od osmdesátých let, ale teprve teď se tato perspektiva více promítá do jeho psaní.

Za druhé řekněme, že metodologicky se práce drží spíše při zemi. Kocka se např. nepouští do analýz vztahu industriální disciplinace a dělníkova *těla*. Důraz na zkušenost a vývoj kolektivní identity není více jak padesát let po vydání paradigmatické knihy E. P. Thompsona¹¹ či prací Garetha S. Jonese a Joan Scott v podstatě ničím novým. Kocka ale dokazuje, že je opravdový mistr svého oboru, tím, jak velmi nenápadně a nenásilně, přitom velmi funkčně až didakticky dokáže zakomponovat nové přístupy do svého myšlení o dějinách. I přes to, že tento svůj postup nedemonstroval na pramenné základně, podařilo se mu napsat inspirativní knihu, která spojuje strukturálně historický pohled sociálních a ekonomických procesů s kulturními praktikami, jejichž vzájemný vztah nezrušil, pouze narušil jednostrannou závislost.

Za třetí uvedme, že dnes se silně ozývají hlasy, které říkají, že strukturálním dějinám již dávno odzvonilo a že jejich přístupy patří spíše do dějin historiografie, než že by se jednalo o stále živoucí perspektivu, z které je možné se dívat na dějiny společnosti. Kocka dokázal, že to tak být nemusí, pokud strukturalismus nezůstane dogmaticky stát na svých zásadách a inspiruje se i jinými přístupy v historiografii. Zdá se, že by z této doposud spíše přehlížené symbiózy strukturalismu se kulturalismem mohly pro náš obor vyplynout velmi zajímavé a důležité výsledky.

Jakub Raška

Günter Johannes HENZ

Leopold von Ranke in Geschichtsdenken und Forschung, I–II

Berlin, Duncker & Humblot 2014, 679 + 800 s., ISBN 978-3-428-14372-6.

Jedné ze zakladatelských osobností moderní německé historiografie se dostalo obšírného zpracování v monografii soustavného rankovského badatele G. J. Henze, který se začal dílem tohoto dějepisce zabývat už ve své disertační práci na univerzitě v Kolíně nad Rýnem (1968)

11 Edward P. THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, London 1963.

a intenzivně se k němu vrátil v uplynulém desetiletí. Důkladnou analýzou obrovského díla Leopolda von Ranke (1795–1886), jeho korespondence a dalších pramenů vznikl Henzův životní opus v rozsahu téměř 1500 stran většího formátu, rozdělený do oddílů biograficko-historiografického (I. svazek: *Persönlichkeit, Werkentstehung, Wirkungsgeschichte*) a dokumentárně-bibliografického (II. svazek: *Grundlagen und Wege der Forschung*).

Nejde o klasický životopis historika, který by obvyklým způsobem kombinoval chronologické pásmo života s hlavními tématy jeho díla. Henz sice obě tyto stránky – poměrně stručně – zpracoval, ale mnohem větší důraz položil na vliv, recepci a kritiku Rankeho díla jednak v době jeho dlouhého života, jednak ve vilémovském Německu, ve Výmarské republice, v době nacismu a konečně v období po druhé světové válce.

Leopold von Ranke se stal příkladem mimořádně vlivné a oceňované osobnosti nejen ve vědě (členství v domácích i zahraničních akademiích, titul historiografa Pruského království a jiné pocty), ale i v politice a společenském životě (noblitate, členství v pruské státní radě, titul kancléře řádu Pour le Mérite, nejvyšší vyznamenání atd.). Podstatné však bylo jeho mohutné dílo, které zasáhlo dějiny německé, francouzské, britské, italské (včetně papežství), španělské a balkánské v dnes neuvěřitelném rozsahu dvou tisíciletí, nicméně s přednostním zaměřením na raný novověk, zejména 16. a 17. století. Vedle syntéz a analytických monografií zvládl Ranke také pramenné edice a v práci s namnoze nedotčenými písemnými prameny prosazoval uplatnění kritických metod i v novějších dějinách. V rámci soudobé historiografie se vyznačoval vysokou mírou otevřenosti, a jakkoli byl věřícím německým luteránem, schopností povznést se nad agresivní konfesionální a nacionální předsudky. Získával si obdiv svým literárním uměním a jeho díla sloužila jako příklad historické prózy. Při svých devadesátinách byl dokonce označen za „učitele celého (německého) národa“.

Vznikl tak obraz ideálního historika, „německého Thúkydida“ či dokonce „nejmohutnějšího epika všech národů a časů“, a to v některých případech akceptovaný i daleko za hranicemi jeho vlasti. Henz se snaží tuto zažitou mytologii překonat s vědomím, že kategorické hodnotící soudy vycházely jak z nedostatečné znalosti Rankeho díla, tak i z jeho skutečného ohlasu v 19. a 20. století. Podrobným rozbořem děl dokládá, že toto dílo – přes svůj úctyhodný rozsah a rozpětí – není dokonale zdařilým vědeckým a uměleckým výtvořem. V protikladu k představám z doby před první světovou válkou Rankeho dílo netvoří žádný národní epos, který by legitimizoval mocenské a hegemoniální nároky, netvoří ani žádný „národní statek“ (Volksgut), za jaký bylo prohlašováno v době obou světových válek a mezi nimi. Ranke se v posledních desetiletích stal standardním předmětem vědeckého výzkumu z hlediska dějin historiografie, metodologie a historické kultury.

Henz si klade otázky jednak po řemeslné stránce historikovy práce (včetně chyb, slabin a argumentačních rozporů v Rankeho spisech), jednak po možnostech a hranicích poznání minulosti, což je zvláště důležité v souvislosti s Rankeho gnoseologickým optimismem. Značnou váhu Henz klade na vztah historie a politiky, s níž byl Ranke intenzivně spjat, na postoj k náboženství, filosofii, literatuře a umění. V pozadí epochálního úspěchu tohoto historika stála kromě jeho talentu a výkonnosti také schopnost obratně se angažovat na straně mocných. Henz usiluje o to, aby Rankeho zbavil dobového ideologického nánosů

a ukázal působení či spíše reinterpretace jeho díla v měnících se režimech a v proměnách historiografie. Zároveň dokládá torzovitost obrovského výkonu, který dodnes podstatně znesnadňuje celistvé vydání literárního odkazu tohoto autora.

Přístup G. J. Henze k hodnocení Rankeho díla lze sledovat kupříkladu na jednom z jeho vrcholných spisů *Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im 16. und 17. Jahrhundert*, jehož tři svazky vyšly poprvé v letech 1834–1836 a který se stal poté – zásluhou mezinárodně přitažlivého tématu – nejznámější syntetickou monografií svého autora. K mnoha německým i přeloženým vydáním shledal Henz čtyřicet pět recenzí, jež v příslušné části I. dílu detailně rozebral. Ukázalo se, že prvotní ohlasy byly do značné míry určeny protestantským (pozitivním), nebo naopak katolickým (kritickým) postojem posuzovatelů, nikoli však důsledně, neboť kupříkladu francouzská kritika konstatovala, že přes všechny nedostatky a chyby jde o dílo vůči katolicismu vcelku příznivé. Rozbor desítek dalších posudků odhalil pestroutu paletu pochvalných či kritických pohledů na míru objektivitu či faktografické spolehlivosti a na zdařilost literární formy. Postupem času se do nazírání na již klasické dílo promítl Kulturkampf a pak převratné události 20. století.

Ve II. dílu vytvořil Henz protějšek tohoto vnějšího pohledu, a to detailním rozbořem samotného díla, jeho pramenné základny a zvláště názorů samotného jeho tvůrce. Spíše výčtovým než komparativním způsobem vystihl Henz informační zdroje, z nichž Ranke čerpal – od Berlína a Vídně po Benátky, Modenu a Řím. Právě proto, že v době, kdy Ranke psal *Die römischen Päpste*, ještě nebyl Vatikánský tajný archiv otevřen badatelům, čerpal především z rukopisů uložených v římských knihovnách Barberini, Chigi a dalších. Při krajně omezeném přístupu k vatikánským pramenům se cítil právě u nejdůležitějšího zdroje zbaven svobody a na výsledky tohoto bádání pohlížel jako na málo vydatné. Přesto pokládal Ranke svůj hodnotící přístup k papežství za vysoce objektivní, ovšem s jeho deklarovanou nestranností plně souhlasili pouze protestanti. On sám objektivitu zdůrazňoval i s velkým časovým odstupem, při šestém vydání tohoto díla roku 1874. Tehdy připomínal, že o čtyřicet let dříve byly vztahy mezi Německem a papežstvím nekonfliktní; přestože se mezitím situace radikálně změnila, rozhodl se ponechat svá hodnotící stanoviska v původní podobě.

Takovýto Henzův přístup vytváří zřetelnou juxtapozici názorů autora a recenzentů jeho díla, čímž naznačuje trvalé napětí mezi výtvořem a deklarovaným autorským sebehodnocením na jedné straně, a diferencovaným, v čase proměnlivým kritickým nazíráním na text, který se stal dějepisnou klasikou, na straně druhé. Henz k tomu přináší ohromné množství faktografie, je však škoda, že poté rezignuje na sumarizující vystižení hlavních rysů tohoto ideového vývoje.

Monografie postrádá obvyklý poznámkový aparát, což je do jisté míry opodstatněno jejím beztak velkým rozsahem, ale i skutečností, že o týchž tématech, událostech z Rankeho života i o jeho spisech kniha pojednává z různých stránek opakovaně. Tento nedostatek je kompenzován ve druhém díle neobyčejně rozsáhlou dokumentací k jednotlivým literárním dílům, písemné pozůstalosti a zachované korespondenci i jejím edicím, k Rankeho plánům, doporučením a dobrozdáním (mj. k založení Historické komise Bavorské akademie věd, 1858), k vydavatelské a redakční činnosti, k přednáškám a cvičením o německých a obecných dějinách na berlínské univerzitě (sahaly od antiky přes středověk až do

19. století), k veřejným přednáškám a proslovům, k individuálním setkáním a rozhovorům, k Rankeho knihovně, sbírce rukopisů a vzácných tisků. V tomto oddílu autor uvádí komentář k jednotlivým sférám Rankeho činnosti a poté dokumentaci ke každé literární práci nebo aktivitě. Tím předkládá pramenné a bibliografické doklady pro svá analytická tvrzení a zároveň umožňuje příštím badatelům, aby se snáze orientovali v rozsáhlé látce.

Henz ve svých dokumentárních přehledech neopomíjí ani Rankeho kontakty s českým prostředím. Zmiňuje jeho styky s Josefem Dobrovským a Václavem Hankou v Praze roku 1827 nebo korespondenci s Pavlem Josefem Šafaříkem a Antonínem Gindelym, pro něhož psal i doporučení na edici pramenů k dějinám Jednoty bratrské. V souvislosti s Rankeho dílem o Albrechtovi z Valdštejna (*Geschichte Wallensteins*, 1869) jsou vedle Gindelyho opakovaně zmiňovány také názory Josefa Pekaře na základě jeho německého spisu *Wallenstein 1630–1634. Tragödie einer Verschwörung* (1937).

Velmi cenný je soupis Rankeho spisů, vydaných jím samým v letech 1824–1886, resp. poté připravených za jeho života nebo posmrtně jinými editory (1843–2013); tento chronologicky pojatý padesátistránkový soupis je sám o sobě výsledkem velmi náročné bibliografické rešerše, jejíž hodnota je znásobena tím, že jednotlivé Rankeho spisy jsou v předchozích oddílech analyzovány a opatřeny odkazy na literaturu, jež dokládá jejich vliv a ohlas v pozdější historiografii. I při vědomí, že nelze zachytit všechny závažné zmínky o Rankem ve světové literatuře, Henz podnikl alespoň dílčí pokus a sestavil ještě „Chronologisches Literaturverzeichnis“ (II, s. 606–753), v němž jsou uvedeny recenze, zprávy a podstatné citace reagující na dílo Leopolda von Ranke od počátků do roku 2013. Tím autor vytvořil jedinečnou základnu pro studium a začlenění tohoto díla do nejrůznějších souvislostí časových, tematických a mezinárodních. Závěrečnou pomůckou k rychlé orientaci v Rankeho opusu i v Henzově zpracování je osobní rejstřík. Bohužel není doplněn rejstříkem geografickým, který by byl při Rankeho celoevropském tematickém rozpětí neméně užitečný.

Vzhledem k mimořádnému geografickému záběru, rozsahu a významu Rankeho díla byly jeho knihy přeloženy do řady jazyků a vydány v mnoha zemích. Henz věnoval rozsáhlý oddíl soupisu překladů italských, francouzských, anglických a amerických, holandských, španělských a mexických, ruských, srbských, švédských, polských, maďarských, tureckých a japonských. Právě tato bibliografie svědčí o tom, že Ranke skutečně vrostl do světové historiografie, a to nejen prostřednictvím hlavních západních jazyků, ale i překládáním do řeči některých národů střední, jihovýchodní a východní Evropy.

Každý zastoupený národ si z polytematického Rankeho díla vybíral to, co mu bylo nejbližší: Poláci důsledně dějiny papežství, Maďari vedle církevní historie tematiku osmanské expanze, Srbové výlučně texty o svém boji proti Turkům (ostatně Rankeho spis *Die serbische Revolution* z roku 1829 vznikl s podporou předního srbského učenice Vuka Stefanoviće Karadžiće a slovinského filologa Jerneje Kopitara), kdežto Rusy kromě slovanských (srbských) námětů zaujala také problematika epoch moderního vývoje a dějin papežství (právě zde, na s. II/604, se však nepříznivě projevila Henzova neznalost ruštiny, takže transkripce jsou nedůsledné a zápis v azbuce defektní). Zatímco recepce Rankeho díla ve východnější části Evropy probíhala už od padesátých let 19. století, asijské prostředí ho takto přijalo mnohem později (první turecký překlad vyšel roku 1944, první japonský 1950).

Trvalou přitažlivost Rankeho díla potvrzuje, že jsou jeho knihy vydávány v překladech až do současnosti. Jeho práce byly sice nakupovány do českých veřejných knihoven a jsou v nich hojně zastoupeny, ale žádná z nich česky nevyšla. V době, kdy o něm psal Jaroslav Goll (*Ranke v Praze a o Praze*, ČČH 4, 1898, s. 332–333) a kdy ho příznivě zhodnotil *Ottův slovník naučný* (1904), to ještě bylo pochopitelné vzhledem k všeobecnému rozšíření němčiny, o století později však tento deficit vypovídá o vážných mezerách v našem zpřístupňování evropské dějepisné klasiky 19. století.

Ve dvousvazkové monografii předložil Günter Johannes Henz výsledky své mimořádně pilné heuristiky, která se opírala především o pokud možno vyčerpávající bibliografickou evidenci a o detailní prozkoumání jakýchkoli písemných dokladů o Rankem, zejména při podchycování jeho korespondence roztroušené po německých a jiných evropských archívech a knihovnách. Tuto nashromážděnou materii dokázal autor systematicky utřídit a na bezpočtu jednotlivých citací prokázat, že unáhlené a nekritické soudy o Rankem a jeho díle jsou dnes již neudržitelné. Knize, která přináší obrovské množství nové faktografie, by bylo prospělo dílčí i celkové shrnutí výsledných poznatků a zřetelnější vystižení hlavních vývojových tendencí. Tento krok však bude muset uskutečnit jiný badatel, který již bude mít práci v mnohém usnadněnou. V každém případě platí, že Leopold von Ranke, byť i mýtů zbavený, zůstává velkou postavou evropské historiografie, už proto, že se mu věnovalo takové množství historiků a že se přesto dosud vymyká syntetickému uchopení.

Jaroslav Pánek

Václav HORČIČKA – Jan ŽUPANIČ

***Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové
a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století***

Praha, Agentura Pankrác 2017, 910 s., ISBN 978-80-86781-33-4.

Výzkum vývoje šlechty se dostal po roce 1989 do popředí zájmu historiků a popularizátorů dějin. V posledních dvou letech vydalo nakladatelství Knižní klub monografie zaměřené na jednotlivé rody (Lobkowiczové, Kolowratové), podobně Nakladatelství Lidové noviny monografii o Eggenbercích a pánech z Velhartic. Nakladatelství Zdeněk Vavřínek tiskne ve spolupráci s nakladatelstvím Martin almanachy českých šlechtických a rytířských rodů a často vlastním nákladem byly publikovány i dějiny různých víceméně lokálně důležitých rodů. Vedle Rožmberků, dalších Vítkovců a Poděbradovců se historici věnují především Lichtenštejnům. Mezi významné popularizátory lichtenštejnských dějin patří kupříkladu ekonom Pavel Juřík.¹ Vědecký výzkum rodu Lichtenštejnů se v posledním desetiletí soustředil do tří okruhů, které můžeme s jistou nadsázkou nazvat „vadužským“ (Česko-lichtenštejnské komise historiků), „moravským“ a „pražským“.

1 Pavel JUŘÍK, *Moravská dominia Liechtensteinů a Dietrichsteinů*, Praha 2009; TÝŽ, *Dominia Smiřických a Liechtensteinů v Čechách*, Praha 2012; TÝŽ, *Lichtenštejnové. Historie a sídla knížecího rodu*, Praha 2015; TÝŽ, *Lichtenštejnové v českých zemích. Stručná historie a současnost knížecího rodu Liechtensteinů a Lichtenštejnska*, Praha 2015.

V edici zmíněné společné komise vyšla v roce 2016 v českém překladu práce Merkiho a Löfflera *Lichtenštejnové v českých zemích*.² O rok dříve vyšly monografie Susanne Keller-Giger a Ruperta Quaderer-Vogta o československo-lichtenštejnských mezinárodních vztazích a Václava Horčíčka a Rolanda Marxera o Lichtenštejnsku a československých konfiskacích z roku 1945.³ Komise vydala i knihy, které nebyly přeloženy do češtiny: například v roce 2014 kolektivní monografii o česko-lichtenštejnských vztazích, na které se podílel i Jan Županič.⁴

Moravský historik Tomáš Knoz se chopil editování sborníku *Lichtenštejnové: konstrukce obrazu, stereotypy, propaganda*, který analyzoval fenomén konstrukce historického obrazu a vytváření stereotypů, resp. kolektivních autostereotypů.⁵ Marek Vařeka obhájil na Opavské univerzitě disertační práci *Lichtenštejnská panství na Moravě do roku 1621* a v roce 2013 vydal v Masarykově muzeu v Hodoníně popularizující brožuru *380 let knížectví Lichtenštejn v Moravském Krumlově*.⁶

„Pražský“ okruh znalců lichtenštejnských dějin představují Václav Horčíčka a Jan Županič. V roce 2011 společně vydali populární *Dějiny Lichtenštejnska*.⁷ Velmi zdařilý přehled dějin seznamuje čtenáře s postavením lichtenštejnského knížectví v rámci římsko-německé říše, jeho vazby na Rakouské císařství a posléze přeorientování se na Švýcarsko po roce 1918. Po tomto přehledu přistoupil Václav Horčíčka k dlouhodobému usilovnému studiu nevydaných pramenů. Výsledkem byla monografie *Lichtenštejnové v Československu*.⁸ Autor se věnoval provedení pozemkové reformy na statcích patřících tomuto rodu, vývoji vztahů Československa a Lichtenštejnska v meziválečném období, vývoje během druhé světové války i po jejím ukončení a nastolení komunistické moci, jakož i snahám Lichtenštejnska dosáhnout odškodnění za zkonfiskovaný majetek.

V roce 2017 vydali Václav Horčíčka a Jan Županič monografii, věnovanou Lichtenštejnům, Schwarzenbergům a Colloredo-Mannsfeldům, která je předmětem naší recenze. Horčíčka se v monografii soustředil na Lichtenštejny a Schwarzenbergy, Županič na Colloredo-Mannsfeldy. Historik hospodářských a právních meziválečných dějin Jakub Rákosník do knihy přispěl kapitolou „Vylastnění a konfiskace v období první až

2 Christoph Maria MERKI – Josef LÖFFLER, *Lichtenštejnové v českých zemích od středověku do 20. století: majetky, práva, správa*, Brno 2016.

3 Susanne KELLER-GIGER – Rupert QUADERER, *Lichtenštejnsko, české země a Československo: historie mezinárodních vztahů*, Brno 2012; Václav HORČIČKA – Roland MARXER, *Lichtenštejnsko a československé konfiskace z roku 1945: od druhé světové války po současnost*, Brno 2015.

4 Peter GEIGER – Tomáš KNOZ et al. (ed.), *Liechtensteinisch-tschechische Beziehungen in Geschichte und Gegenwart: Synthesebericht der Liechtensteinisch-Tschechischen Historikerkommission*, Vaduz 2014.

5 Tomáš KNOZ (ed.), *Lichtenštejnové: konstrukce obrazu, stereotypy, propaganda*, Brno 2015.

6 Marek VAŘEKA, *380 let knížectví Lichtenštejn v Moravském Krumlově: držba Lichtenštejnů v Moravském Krumlově (1622–1908) / 380 years of principedom Liechtenstein in Moravsky Krumlov: Liechtenstein occupancy (1622–1908)*, Hodonín 2013.

7 Václav HORČIČKA – Drahomír SUCHÁNEK – Jan ŽUPANIČ, *Dějiny Lichtenštejnska*, Praha 2011.

8 Václav HORČIČKA, *Lichtenštejnové v Československu*, Praha 2014.

třetí republiky“. Erbovní přílohu připravil archivář Michal Fiala, který s Janem Županičem a Františkem Stellnerem již podobně ilustroval *Encyklopedii knížecích rodů zemi Koruny české*.⁹

Autoři si v této práci dali za úkol zkoumat proces adaptace šlechty na nové poměry po roce 1918. Pokusili se na příkladu tří nejzáměšnějších a nejznámějších českých aristokratických rodů analyzovat strategie, jaké použila šlechta v boji o záchranu svého pozemkového majetku. Vedle průběhu a rozsahu pozemkové reformy tvůrci analyzovali též její dopad na rentabilitu šlechtických velkostatků a na celkové hospodaření šlechty. Věnovali se rovněž poměru sledovaných rodin k Československu a jejich ochotě kooperovat s novými politickými „neurozenými“ elitami. Velmi zajímavá fakta přineslo jejich zkoumání a komparace strategie přežití sledovaných rodů během nacistické a komunistické éry.

Heuristika se opírá o využití rozsáhlých nevydaných materiálů osobní i úřední povahy v České republice, Německu, Rakousku, Švýcarsku a Lichtenštejnsku a samozřejmě i o prostudování dosavadní vědecké literatury. Autoři proto využili také výsledků svých dosavadních prací.¹⁰ V recenzované monografii došli k závěru, že zkoumané rody se shodovaly v negativním postoji k rozpadu rakousko-uherské monarchie i v odmítnutí republikánské formy nového státu a že se všechny musely nuceně stáhnout do „politického“ ústraní. Velmi intenzivně se autoři věnovali též protišlechtické propagandě po roce 1918 i po roce 1948. I díky ní totiž většina československé veřejnosti pohlížela na Schwarzenbergy a Colloredo-Mannsfeldy jako na takzvanou pobělohorskou šlechtu, která se odcizila národu. Autoři poté vysvětlili také motivaci zkoumaných rodů zahájit spolupráci s agrárníky ve třicátých letech 20. století po ukončení pozemkové reformy. Lichtenštejnové si po ní udrželi okolo 43 % své původní domény, hlubočtí Schwarzenbergové 35 %, Colloredo-Mannsfeldové 47 % a orličtí Schwarzenbergové 55 % pozemkového majetku.

Autoři upozornili též na obtížnou situaci Lichtenštejnského knížectví po roce 1938 a na snahu jeho představitelů o vyvážený přístup k oběma národnostem na českých a moravských statcích. Podobně k národnostní otázce přistupovali hlubočtí Schwarzenbergové, přičemž orlická větev se profilovala jako vůdčí pročecky orientovaný český rod. Nacistickým obdobím prošli ze sledovaných rodů díky svému statutu suverénních knížat Lichtenštejnové relativně bez úhony, po nástupu komunistů k moci se však bezpečnostní složky tvrdě vypořádaly se všemi analyzovanými rody. „V levicově orientovaném Československu nebylo po válce pro velkostatky a velkostatkáře místo, což platilo zejména pro aristokraty, symboly staré doby.“

Vydání monografie komparující vývoj tří klíčových knížecích rodů v českých a moravských dějinách v první polovině 20. století lze uvítat, neboť jde nejen o velmi kvalitní odborný text, ale zároveň o kultivovanou a poučnou studii politických, hospodářských a sociálních dějin šlechty během několika režimů.

František Stellner

9 Jan ŽUPANIČ – František STELLNER – Michal FIALA, *Encyklopedie knížecích rodů zemi Koruny české*, Praha 2001.

10 Srovnej zejména: Jan ŽUPANIČ, *Rezistence a perzekuce. Rod Colloredo-Mannsfeldů za druhé světové války*, in: Ivo Pejčoch – Jiří Plachý a kol., *Okupace, kolaborace, retribuice*, Praha 2010, s. 99–107.

Antoine MARÈS

Edvard Beneš. Drama mezi Hitlerem a Stalinem

Praha, Argo 2016, 372 s., ISBN 978-80-257-1895-7.

Francouzského historika Antoine Marèse jistě není odbornému českému publiku nutno dlouze představovat, již proto, že z jeho pera vyšlo několik knih týkajících se české moderní historie a samozřejmě také vzhledem k jeho někdejšímu působení v roli ředitele pražského Centra pro sociální vědy CEFRES. Připomeňme jen, že v polovině devadesátých let vydal stručné francouzské dějiny českých zemí a Slovenska (*Histoire des Pays tchèques et slovaques*, 1995) a – vedle dalších prací – i řadu studií o dějinách československo-francouzských diplomatických a kulturních vztahů.¹ Před půl druhým rokem se po řadě let připrav a dílčích studií objevil jeho „Meisterstück“ – politická biografie druhého československého prezidenta Edvarda Beneše, jímž se Marès zabýval již kdysi jako mladý doktorand.²

Jde v pořadí o několikátý zahraniční životopis tohoto politika v posledních letech, vydaný některým ze zahraničních badatelů – bohemistů, i když skutečné moderní, podrobnější Benešovy životopisy ve světových jazycích existovaly dosud vlastně jen dva – anglický z pera zesnulého Zbyňka Zemana a novější (a rozsáhlejší) ruský z dílny historičky Valentiny Mariiny.³ Je jen dobře, že Marèsova kniha vyšla nyní i česky, i když se jistě nejedná – jak přehnaně tvrdí nakladatelova obálka – o první podrobný životopis druhého československého prezidenta. Je také otázkou, zdali profesor ze Sorbonny svůj velký portrét Beneše zamýšlel (i) jako „psychoanalýzu Čechů“, jak mu – jistě s trochou nadsázky – podsouvá senátor (a amatérský historik) Petr Pithart.⁴

Marèsova kniha je biografií v nejlepší slova smyslu, přičemž autor ve své práci nezapře, že je především důstojným žákem moderních francouzského dějepiscův mezinárodních vztahů, zvláště prof. Jeana-Baptiste Durosella (na jehož i u nás celkem známou knihu *La Décadence* o francouzské zahraniční politice ve třicátých letech /1979/ se ostatně nejednou odvolává). Marès pochopitelně pracoval velmi často s primárními prameny, nezřídka přímo z „pera“ svého hrdiny, především těmi uloženými v tzv. Benešově archivu v Masarykově ústavu a archivu Akademie věd ČR a dalších sbírkách. Bohatě ale těžil i písemnosti archivů úředních, z českých nejvíce archivu ministerstva zahraničních

1 Naposledy: Antoine MARÈS set col., *Culture et politique étrangère des démocraties populaires*, Paris 2007.

2 A. MARÈS, *Edvard Beneš. Un drame entre Hitler et Staline*, Paris 2015.

3 Srov. Zbyněk ZEMAN – Antonín KLIMEK, *The Life of Edvard Beneš 1884–1948. Czechoslovakia in Peace and War*, Oxford 1997; Valentina V. MARIINA, *Edvard Beneš: politik i člověk (1884–1948)*, Moskva 2013. Jediným německým celistvým životopisem Beneše ku podivu zůstává biografická skica (východo)německé historičky Veroniky ARNDT, *Der Zweite Präsident: Edvard Beneš. Biographische Skizze*, Magdeburg 1993. Zjednodušujícím přístupem je poznamenána jinak celkem podrobná (a v angličtině vydaná) životopisná studie maďarského historika: László GULYÁS, *Beneš: Statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948*, Toronto – Buffalo 2008.

4 Srov. Petr PITHART, *Francouzský životopis Edvarda Beneše by nás mohl zbavit věčné seblitosti*, Hospodářské noviny, 2. prosinec 2016.

věcí (který ostatně autor důvěrně zná i ze svých jiných badatelských záměrů) a v neposlední řadě několika důležitých archivů francouzských, mj. archivu zahraniční politiky (AMAE), archivu vojenského (ASHD) i některých sbírek klíčových osobností, např. pozůstalosti Eduarda Daladiera, uložené v tzv. národním fondu politických věd (AFNSP). Hojně také čerpal i z pramenů tištěných, vzhledem ke studované osobnosti pochopitelně nejvíce z úředních sbírek diplomatických dokumentů, mezi nimiž dominují známé *Documents diplomatiques Français*. K přednostem práce i z české perspektivy patří také Marèsova rozsáhlá znalost moderní francouzské (i další západní) historické tvorby, kdy často využívá monografie i studie u nás stále obtížně dostupné či takřka neznámé. Z jistého nadhledu je ovšem patrné, že poněkud stranou zůstala část moderní historiografie anglosaské. Práce polské a ruské – pro pochopení určitých segmentů Benešovy politiky dosti zásadní – autor nekonzultoval vůbec. Je to jistě škoda, protože přinejmenším určité etapy Benešovy životní dráhy (a také několik klíčových rozhodnutí) přímo volají po komparování s postupem politiků polských v podobných momentech.

Marèsův Beneš je – vedle úvodu a také specifického závěru – rozdělen do sedmi obsáhlých částí, které v zásadě kopírují náplň klíčových period života jeho hrdiny (a jimž se nevyhnuly ani další podobné podrobné životopisy druhého československého prezidenta). Po první kapitole, v níž čtenáře seznamuje s Benešovým dětstvím a jeho studiem včetně dlouhých cest zahraničních i získávání prvních zkušeností politických, následuje celkem podrobný výklad o Benešově roli v tzv. prvním odboji, tedy za první světové války. Další kapitolu tvoří výklad o Benešově vedení mladé československé diplomacie, jíž stál v čele od zrodu republiky až do prosince 1935. Tady ovšem čtenáře asi již na první pohled překvapí, že zatímco velmi podrobný exkurs je věnován Benešově klíčové roli na mírové konferenci v Paříži, dalších šestnáct roků v čele pražské zahraniční politiky je (a předešleme, že poněkud nestejnorodě) jen načrtnuto.

Následují kapitoly o prvním Benešově prezidentství, jeho úloze za druhé světové války a pak pochopitelně výklad o jeho – pro mnohé nejkontroverznějším – prezidentství poválečném. Zásadními pointy autorova textu druhé poloviny knihy tvoří pochopitelně pokus o vylíčení a do značné míry i vysvětlení Benešovy role v tragických „mnichovských“ dnech podzimu 1938, v momentu vítězného návratu do vlasti v květnu 1945 a nakonec v době komunistického převratu, jimž je nutné se v recenzi věnovat níže podrobněji.

Jestliže popis a analýza Benešovy úlohy v tzv. prvním odboji vytváří pro životopisce (také vzhledem k obrazu, který o ni vytvořil Beneš sám ve svých „prvních“ pamětech, a samozřejmě i množství odborných zpracování o této době) jistou přirozenou osu výkladu, jeho sedmnáctileté působení v čele československé diplomacie (1919–1935) je už pro každého historika velkou výzvou. Marès se o její zpracování pokusil v jediné části, tvořící zhruba šestinu jeho knihy, a to ho samozřejmě nutilo text v některých pasážích přísně redukovat, někde možná ne zcela ku prospěchu věci. Kapitola sleduje v jistých paralelních liniích všechny tři až čtyři podstatné složky Benešovy zahraniční politiky, tedy jeho aktivitu v oblasti střední a jihovýchodní Evropy, vztahy k Západu, především Francii, petrifikované v roce 1924 spojeneckou smlouvou, postoje k sovětskému Rusku a také v ženevské Společnosti národů. Neopomíná však ani nejednoduchou vnitropolitickou dimenzi jeho

v tehdejších evropských poměrech mimořádné kariéry, jejíž nejdůležitější součástí byla pochopitelně vazba k Masarykovi. Svou složitostí (i jistou atomizací) text nepochybně věrně kopíruje komplikovanost aktivit československého ministra zahraničí, jejichž základní křížovky a jejich důsledky – Janov, Locarno, střet o projekt německo-rakouské unie či ženevská odzbrojovací jednání – také přibližuje či alespoň připomíná.

Před méně zasvěceným čtenářem se tak ale vytváří málo přehledná mozaika událostí, jednání, schůzek a jejich výsledků, zatímco odborník na sledované období bude asi poněkud postrádat např. podrobnější připomenutí Benešovy role na odzbrojovací konferenci v letech 1932–1934 (která přitom tvořila integrální součást jeho zahraničně-politických aktivit se společným jmenovatelem snah o zajištění státu).⁵ V jedné, ovšem podstatné věci přitom s Maršovou interpretací souhlasit nelze – Beneš nepodcenil ani hrozbu nacismu, ani vnitřní dimenzi (sudeto)německé otázky, jak Marš sugeruje (s. 167), ba právě naopak. Československé diplomatické dokumenty již z jarních měsíců roku 1933 jasně dokládají, nakolik si šéf pražské diplomacie uvědomoval takřka existenciální nebezpečí, které pro jeho zemi znamenalo Hitlerovo „Machtübernahme“ a vyvodil z toho řadu konkrétních diplomatických i politických důsledků včetně podpory francouzsko-sovětského (a pak dočasně i francouzsko-italského) sbližování.⁶ Totéž nutno poznamenat o Benešově předvídatém hodnocení Henleinova sudetoněmeckého hnutí, jehož zákaz se – marně ovšem – snažil prosadit ještě před volbami na jaře 1935. Tyto postoje a východiska pak předurčily i podstatnou náplň jeho prvního prezidentsví, jejíž důležitou, ba podstatnou složkou byla přece i reorganizace a modernizace československé armády. Ani to by v žádné podrobnější knize o druhém československém prezidentu ovšem nemělo absentovat, podívejme se však nyní na první ze zmiňovaných osudových křížovatek autorova hrdiny.

Historii Mnichova a roli československého prezidenta v ní autor oprávněně interpretuje především jako určité vyústění předcházející mezinárodní krize, nejen česko/slovensko-/německé, ale v zásadě celoevropské, včetně řady důležitých mezníků, např. března 1936 či Anšlusu (a následné západní „ne-reakce“). Ani tady se často nevěnuje příliš podrobně fakticitě, ale spíše se snaží zodpovědět otázku, zdali Beneš mohl být díky svým informacím na rozuzlení v září 1938 připraven. A – ve světle dostupné dokumentace – na ni oprávněně nemůže dát kategoricky odpověď, byť je zdůrazněn určitý Benešův

5 Právě v Ženevě v letech 1932–1933 přitom v jistém smyslu kulminovala Benešova diplomatická spolupráce s tehdejšími špičkami francouzské politiky, nejprve André Tardieum a pak Édouardem Herriotem, což ostatně (vedle historiků francouzských) dobře doložila velká monografie polského odborníka: Andrzej Maciej BRZEZIŃSKI, *Dyplomacja francuska wobec Konferencji Rozbrojeniowej w Genewie* (2. II. 1932 – 31. V. 1937), Łódź 1987, a nyní také první studie mladého česko-švýcarského historika Daniela Jetela.

6 Pokusil jsem se již kdysi na ně upozornit v podrobnější studii: *Das Deutsche Reich in der tschecho-slowakischen Aussenpolitik der 1930er Jahre (bis zum Münchener Abkommen)*, in: Hans Lemberg – Michaela Marek – Zdeněk Beneš – Dušan Kováč (Hrsg.), *Suche nach Sicherheit in stürmischer Zeit. Tschechen, Slowaken und Deutsche im System der internationalen Beziehungen der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, Essen 2009, s. 149–188, a pak samozřejmě v příslušných pasážích prvního dílu „svého“ Beneše.

bylostný optimismus i jeho již v té době pověstná víra, že dokázal správně předpovědět další vývoj mezinárodní scény. Zasvěcený český čtenář přitom jistě ocení, že Marès dospěl, podobně jako část domácí historiografie, k závěru, že v dané konstelaci Benešova politika neměla konstruktivní alternativu, třebaže ji jeho doboví pravivci (a později samozřejmě i komunističtí) kritikové hledali (a někdy ex post i pohodlně nacházeli). Beneš přece musel čelit nejen nacistickému náporu (přičemž v Hitlerově koncepci nebylo místa pro žádný český, resp. československý stát), ale také západní politice appeasementu. Autor se přitom, svým způsobem asi pochopitelně, věnoval více jeho francouzským než britským projevům, i když vůdčí role Londýna v tomto směřování je nepopíratelná a měla by být akcentována v každém rozboru třicátých let.⁷ Ale i tak znovu nabízí (spolu se stručnými exkursy o politice Moskvy) dostatek důkazů o takřka naprosté izolaci Československa a jeho prezidenta ve velmocenské politice oné doby. Několik detailů jeho výkladu by si však asi přesto zasluhovalo objasnění nebo re-interpretaci.

Marès není prvním historikem, který spatřuje určitou (byť ne bezprostřední) souvislost s tzv. anglo-francouzským plánem z 18., resp. 19. září 1938 na odstoupení českých pohraničních oblastí s tajnou misí exministra Jaromíra Nečase, s oním tajným („pátým“) Benešovým plánem (který je ale, bohužel, v textu interpretován nepřesně, s. 207n.).⁸ Jenže právě popis zářijové krize demonstruje důležitost zachovávání jisté chronologie výkladu a posloupnosti událostí. Zásadním zlomem v dalším vývoji přece byla Chamberlainova první cesta za Hitlerem a jeho přitakání Führerovu požadavku na anexi československého území, k němuž došlo (a to bez jakékoliv souvislosti s Nečasovou misí) už 15. září. Aby následně Chamberlain prosadil tuto myšlenku ve vlastní vládě, došlo i k „úpravě“ závěrečné zprávy W. Runcimana, odvolaného narychlo z Československa, a je samozřejmě možné, že i Benešův nápad dílčích odstoupení pohraničních výběžků posloužil jako určité alibi i části appeaserů francouzských; zásadní význam ale neměl.

Jak ukázal např. německý historik Gustav Schmidt, Británie nebyla – a to z mnoha důvodů – v žádném případě ochotna jít roku 1938 do války, a z tohoto zásadního *dicta* vycházely politické kroky jejího premiéra, jež pak koncem září skončily v Mnichově. Cituje-li autor francouzské vojenské experty, podle nichž Hitler jeho Wehrmacht nebyl v r. 1938 na válku většího rozměru připraven (s. 213), lze samozřejmě přitakat. Beneš si však onoho 30. září dobře uvědomoval, že v dané politické konstelaci hrozí jeho státu izolovaná válka proti nacistické velmoci, podporované Maďarskem a Polskem, a na ni Československo prostě z podstaty své velikosti a svých možností ekonomických i vojenských nemohlo být

7 V té souvislosti přece jen trochu zaráží absence základních britských a německých prací o Appeasementu, zvl. monografií Brita Roberta Alexandera Clarka PARKERA, *Chamberlain and Appeasement. British Policy and the Coming of the Second World War*, London 1993, a Němce Gustava SCHMIDTA, *The Politics and Economics of Appeasement. British Foreign Policy in the 1930s*, Leamington Spa 1984. Připomínají-li se postoje konzervativních „antiappeaserů“, je třeba vycházet z další monografie: R. A. C. PARKER, *Churchill and Appeasement*, London 2000, kde je výrazně zrelativizována možnost kritiků Chamberlainovy politiky zvrátit nastartovaný kurs.

8 Srov. např. Jan CHOLÍNSKÝ, *Mnichovská zrada nebo pražský krach? Nečasova mise a rozpad Československa v roce 1938*, Střední Evropa 133, 2009, s. 81–112.

přípravě. Marès, který tyto základní faktory připomíná, tu také dává v podstatě Benešovu pomnichovskému rozhodnutí zapravdu (s. 214), podle názoru recenzenta zcela oprávněně.

Benešův pomnichovský pád a následný vzestup do role nezpochybnitelného vůdce nového, protiněmeckého odboje mapuje další kapitola biografie, příznačně nazvaná „mezi kladivem a kovadlinou“.⁹ Autor v ní nejprve popsal počáteční Benešovu pomnichovskou katarzi i jeho v (zásadě více soukromé než politické) působení v USA (aniž přitom, nepochybně ke škodě knihy, věnoval jakoukoliv pozornost obsahu Benešových chicagských přednášek i jejich knižnímu zpracování v *Democracy today and tomorrow* (1939). Pak následuje strukturálně pojatý výklad o jednotlivých aspektech jeho olbřímí aktivity od okupace Prahy po vítězný návrat v květnu 1945. Zvláště v pasážích o období, kdy centrum odboje (v podobě Národního výboru) leželo v Paříži, zde výklad přináší některé nové detaily včetně známé Benešovy návštěvy francouzské metropole počátkem října 1938, i když českého čtenáře (i historika) v té souvislosti asi přece jen zamrzí, že se tu francouzský autor nepokusil alespoň naznačit, jaké měla Daladierova vláda v období „podivné války“ představy o příštím uspořádání střední Evropy.¹⁰

V dalším výkladu se však Marès již držel klasického schématu, kdy popisuje vznik exilového státního zřízení, následný Benešův boj o diplomatické „oduznání“ Mnichova, jeho vztahy k dalším spojencům, zvláště USA a SSSR (výkladu o relaci s Amerikou přitom předchází poněkud nelogicky analýze složky v té době nejdůležitější, tj. vztahům s Brity), atd. Z vojenské složky autora kupodivu zaujala více známá „vzpoura“ v Cholmondely v létě 1940, nežli vlastní nasazení československých jednotek, o nichž nalezneme jen letmé zmínky. Profesionálního historika ale spíše zarazí, jak relativně málo autor využil části v minulých letech edičně zpřístupněné české i další dokumentace, týkající se problémů československého exilu. To se týká i sbírek, které se meritorně týkají témat, jež chtěl Marès čtenářům podrobněji přiblížit – např. postoje čs. vlády k „sudetoněmecké otázce“ nebo relace československo-francouzské.¹¹

Velkou pozornost Marès – z hlediska dalšího vývoje celkem pochopitelně – věnoval Benešovým válečným vztahům s Moskvou a jejich provázanosti s problematikou německou, přičemž je nutno zdůraznit, že – bez ohledu na některé nepřesnosti – postihl kontury této problematiky věcně a výstižně.¹² Jistě mohla být věnována větší pozornost

9 Podobný název zvolili pro svůj esejistický výklad o moderním Československu a jeho vůdcích, Masarykovi a Benešovi, již před lety Američané John O. CRANE – Sylvia E. CRANE, *Czechoslovakia: Anvil of the Cold War*, New York 1991.

10 Jak to kdysi ve vztahu ke kabinetu Chamberlainovu učinil pro toto období britský historik Christopher HILL, *Cabinet Decisions on Foreign Policy. The British Experience, 1938–1940*, London 1992.

11 Srov. např. *Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních 1940–1945*, ed. J. Němeček – H. Nováčková et cons., Praha 2005; *Češi a sudetoněmecká otázka*. Dokumenty, ed. J. Vondrová, Praha 1994. Také obě velké ediční řady, dnes již ukončenou edici Zápisů ze schůzí československé vlády v Londýně (ed. Jan Němeček, Praha 2008 až 2016) a příslušných svazků Dokumentů československé zahraniční politiky, série B (ed. J. Němeček et cons., Praha 1999 ad.) mohl autor při psaní své knihy využít jen parciálně.

12 Je třeba v té souvislosti kvitovat Marèsovo odmítnutí tvrzení někdejšího sovětského zpravodajce Anatola Sudoplatova, jakoby Moskva financovala počátky Benešova druhého exilu, které s chutí

rozboru československo-sovětské smlouvy z prosince 1943 včetně její „vnitropolitické“ klausule. Benešovy diskuse se sovětskými představiteli jsou ale prezentovány věcně včetně jeho neochvějně víry v příští výraznou roli Francie, kolidující s tehdejšími představami moskevských vládců. Beneš chtěl nepochybně svým sblížením s SSSR (jehož klíčová role při porážce nacistické velmoci byla přece patrná) nejen zajistit obnovený stát před případnými novými vnějšími hrozbami, ale také se pokusit zabránit jeho sovětizaci. Už sovětský postoj k povstání na Slovensku a pak především krize na Podkarpatské Rusi ho ale jasně přesvědčily o dubioznosti Stalinových úmyslů a zde, jak autor oprávněně dovozuje, je třeba vidět také kořeny Benešovy ochoty vrátit se do osvobozené vlasti přes Moskvu, stejně jako jeho naléhání na část svých londýnských kolegů, aby se *a tout prix* dohodli s moskevskými komunisty. Marěsova biografie přitom potvrzuje, že Beneš nebyl se skladbou vlády, sjednané koncem března 1945 v Moskvě, spokojený. Možnosti československého prezidenta, chtěl-li zachovat alespoň kadlub příštího fundamentu plurality, byly ale v daných podmínkách více než omezené (a je dobře, že autor připomíná faktické podcenění významu Prahy zvláště novou americkou administrativou Harryho S. Trumana na konci války, s. 265).

Marěšův výklad o Benešově roli v poválečném Československu je relativně stručný, v zásadě ale výstižný, byť ne všechna jeho hodnocení a interpretace se asi setkají s plným souhlasem. Na jeho počátku se autor pochopitelně věnoval jednak problematice válečných ztrát obnovené republiky, jednak tématu odsunu, jehož realizace v autorově pohledu „představuje u Beneše jakousi poskvrnu, kterou lze zneužívat“ (s. 271). Podobné hodnocení jistě je autorovým právem, třebaže by snadné dotázat se právě francouzského historika, zdali v tomto duchu např. na osobnost Leona Bluma („humanisty v politice“, jak jej nazval jeden z jeho životopisců) nebo George Bidaulta vrhají stín počátky francouzské války ve Vietnamu nebo řez při potlačování protikoloniální revolty na Madagaskaru právě v době, kdy byly realizovány transfery z ČSR a Polska. Zamrzí ale, že v souvislosti s „odsunem“ nepřipomenul dnes již dobře známý problém „rozpracovávání“ prezidentských dekretů, týkajících se menšin, poválečnou vládou a zvláště ministerstvem vnitra, nebo že necitoval některý z prezidentových apelů, aby byl transfer prováděn pokud možno humánně.¹³

Jistě lze za to souhlasit s jeho problematizací mezinárodního postavení Třetí republiky, jejíž zahraničně-politická koncepce „s Východem i Západem“ mohla být rozvíjena jedinečně za předpokladu trvání alespoň parciální spolupráce vítězných anglosaských mocností s SSSR, a která s počátkem studené války nutně vzala za své. To ostatně prokázala nejen Stalinem vynucené rezignace československé účasti na americké hospodářské pomoci (pozdějším Marshallově plánu) v červenci 1947, ale i osud nové aliance mezi Paříží a Prahou, jejíž přípravu autor popsal celkem podrobně. Z vnitropolitických momentů mohla být asi přece jen větší pozornost věnována volbám v r. 1946, protože jejich výsledek předurčil další osud státu, zpečetěný pak únorovým převratem o necelé dva roky později. Autorův stručný výklad o průběhu vlastního převratu je věcný a nezaujatý (dává např. zazníť protichůdným

opakují někteří Benešovi kritikové i z akademických kruhů, např. Polák Marek K. Kamiński. (Marès, c. d., s. 344, pozn. č. 6).

13 Nejlepší ilustraci Benešových postojů k samotnému procesu transferu obsahuje sbírka Edvard BENEŠ, *Odsun Němců z Československa*, Praha 1996, ed. Karel Novotný.

tvrzením, byl-li Beneš předem informován o chystané demisi demokratických ministrů), i když by mohl být v některých záležitostech jistě upřesněn¹⁴ a především více zdůrazněna role potenciální sovětské intervence. Poslední část životopisu pak tvoří skica o závěrečných měsících Benešova života v jeho domácím exilu v Sezimově Ústí, kdy už jeho jakékoliv možnosti podvazovalo nejen soustavné špehování ze strany komunistické policie, ale především rychle postupující smrtelná nemoc.

Epilog Marěsova „Beneše“ tvoří jednak autorův pokus o jakousi zkratkovitou sumarizaci jeho politického konceptu, jednak pokus o zachycení „druhé“ života (který by si ovšem vyžadoval podstatně více prostoru). V první části autor oprávněně upozorňuje na Benešův značný myšlenkový i názorový vývoj, jakkoliv některým svým (levicovým) východiskům zůstal věrný fakticky již od svého formování na počátku století. Nejsem si ovšem jist, lze-li přitakat i v záležitostech Benešových názorů na „Rusko“ tezi o jejich konvergenci s názory Karla Kramáře (s. 307). Jiné Benešovy postoje i praktické kroky by pak čtenář asi lépe pochopil, kdyby byly vřazeny do širšího mezinárodního kontextu politického (a vlastně i ekonomického) myšlení oné doby, což platí především pro jeho podporu etatizace klíčových segmentů ekonomiky na podzim 1945. Co však – a to i v předcházejících partiích knihy – ještě více chybí, je jakýkoliv pokus o systematictější rozbor jeho pozdějších politických teorií, shrnutých do známého (a už vzpomenuť) spisu *Demokracie dnes a zítra* i některých dalších textů, jež by si přitom opět zasluhovaly nejen podrobnější analýzu, ale také vřazení do mezinárodního myšlenkového kontextu třicátých a čtyřicátých let.

Marěsova skica, přibližující polemiky o Benešův politický „odkaz“, je vlastně prvním podobným systematictějším pokusem o postžení „druhé“ života“ popisovaného hrdiny, a třebaže je příliš stručná na to, aby mohla zajít do některých potřebných detailů, podařilo se mu, tuším, vystihnout obrysy vlastního diskursu. Zatímco ve své vlasti byl Benešův obraz komunistickou propagandou s výjimkou šedesátých let v zásadě zatemňován (i když seriózní badatelé samozřejmě snesli nejen ve zmiňované dekádě o různých aspektech jeho aktivit velké množství poznatků), v zahraničí se o jeho roli, resp. rolích diskutovalo hned od r. 1948 (a o některých složkách jeho diplomacie vlastně ještě mnohem dříve).¹⁵ Autor výstižně pojmenoval Benešovy nesmiřitelné kritiky jednak z řad většiny sudetoněmeckých

14 Příkladem je hodnocení role armády v únorové krizi; nejsem si jist, zdali byla na přelomu 1947/1948 již „zásluhou“ ministra /generála Ludvíka Svobody plně „neutralizována“, jak tvrdí autor; víme v každém případě, že se komunisté jejího eventuálního nasazení na straně demokratů spíše obávali; viz k tomu řadu studií a monografií Františka Hanzlíka, např. F. HANZLÍK, *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1950*, Praha 2003, a další práce téhož autora.

15 Postačí tu připomenout kampaň, týkající se nepřesností v části tzv. Benešových memorand z doby mírové konference po jejich editování nacistickým právníkem Hermannem Raschhofferem *Die Tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919–1920*, ed. H. Raschhoffer, Berlin 1936; Benešovy tehdejší vlastní postoje k tomuto problému byly vyjádřeny v jeho spise *Německo a Československo z r. 1937*, který ovšem v úplnosti vydala až v roce 2005 E. Broklová. Podobných příkladů bychom pak – zvláště v období tzv. druhé republiky – našli více i na domácí scéně, postačí jen připomenout literární výtvořiny Ferdinanda Kahánka, Emanuela Moravce a dalších.

vysídlenců, případně ideových dědiců válečného Slovenského státu, jednak z řad konzervativní složky českého exilu i fakt (který je u nás často přehlížen), do jaké míry jejich protibenešovské filipiky navazovaly na kritiku druhého československého prezidenta ještě z časů jeho života. Diskuse o Benešovi a jeho roli v českém exilu byly ale přece jen bohatší a ani Tigridovo *Svědectví* nebylo, přinejmenším do poloviny sedmdesátých let, v názorech na Beneše ani české „křižovatky“ 1938 a 1948 monotónní.

Inspirativní, i když přece jen poněkud zkratkovitý je pak i Marěšův pokus o naskicování diskusí o Benešovi, jeho roli a odkazu „doma“ po r. 1989. I tato kapitola by si vyžadovala rozsáhlou studii, přičemž artikulovaná problematika je asi přece jen poněkud složitější, než aby mohla být schematicky členěna na příznivce prvního či druhého polistopadového českého prezidenta, jak text naznačuje. Je ostatně třeba v té souvislosti připomenout, že do polistopadového diskursu „o Beneše“ (ve skutečnosti ale často spíš o celou československou státnost) přece vstupovali věru rozliční autoři či aktéři domácí i zahraniční, přičemž i jejich postoje se vyvíjely – postačí připomenout např. nekompromisní názory poúnorového exulanta Bořivoje Čelovského na straně jedné či Jána Mlynárika na té druhé, jejichž jména se v celé knize ani neobjeví.¹⁶

Při prezentaci této problematiky by pak historik také očekával, že bude více přihlíženo ke zdrojům, z nichž někteří kritikové Beneše z řad historiků vycházeli. Budeme-li např. konfrontovat v některých ohledech takřka protichůdné názory Jiřího Kovtuna či Antonína Klimka na „Hrad“ a zvláště roli ministra zahraničí, jistě by se slušela alespoň poznamenat problematičnost užívání určitého typu pramenů (a ignorování jiných) u druhého z nich. V žádném případě nejde přitom jen o akademický *l'art-pour-artismus*, protože – jak např. ukazují (opět v mnoha ohledech takřka protichůdné) monografie o vztazích československo-sovětských ve třicátých letech z per Ivana Pfaffa či Igora Lukeše¹⁷, ani zdánlivě široce založená heuristika (a následný sebebohatší poznámkový aparát) nemusí ještě vést k přesvědčivým či spolehlivým – a obecně akceptovaným – závěrům. Plně ovšem souhlasím s Marěšovým finálním závěrem, že „Benešova tragédie“ tkví především v možnostech malých či středních států v konfrontaci s velmocemi (s. 319). Tento závěr by měli mít na paměti všichni další autoři, kteří se budou napříště osobou druhého československého prezidenta, jeho aktivitami, vítězstvími i prohrami zabývat, vždy v popředí svých úvah.

Marěšův Beneš je pozoruhodné dílo, k němuž se jistě dlouho budeme vracet nejen jako k jednomu ze zdrojů našeho poznání o životě jeho portrétovaného objektu, ale –

16 Přičemž spis Bořivoje ČELOVSKÉHO, *Mnichovský syndrom*, Ostrava 1997, je ilustrací určitého přístupu k problému par excellence.

17 Srov. IVAN PFAFF, *Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei 1934–1938. Versuch der Revision einer Legende*, Köln – Wien 1996; IGOR LUKEŠ, *Czechoslovakia between Stalin and Hitler. The Diplomacy of Eduard Beneš in the 1930s*, New York – Oxford 1996 (a k tomu moji esej: *K československo-sovětským politickým vztahům ve druhé polovině třicátých let*, ČČH 97, 1999, č. 1, s. 80–106; podobným případem je značně disparátní výklad americké politiky vůči poválečnému Československu v letech 1945–1948, jak se objevuje v jednotlivých monografiích např. (chronologicky) Slavomíra Michálka, Petra Prokše, Justine Faure(ové) a naposledy opět Igora Lukeše.

snad ještě více – k inspiraci v kladení si dalších a dalších otázek. Autor přiblížil všechny podstatné momenty jeho životní dráhy, na něž přitom – pochopitelně – pohlíží mnohdy odlišně, nežli autoři domácí, a prohlubuje tak plasticitu obrazu tohoto pozoruhodného českého, československého a v mnoha ohledech i evropského politika a intelektuála. Jako žádná historická práce není ale samozřejmě slovem konečným, na což se pokoušely poukázat i některé glosy této recenze.

Škoda jen, že česká verze knihy neprošla pečlivější jazykovou i redakční úpravou, protože české tlumočení některých pasáží vyznívá přinejmenším nepřesně¹⁸ a někde i z hlediska jazykového také nepřehledně či nesprávně.¹⁹ Totéž je, bohužel, nutno poznamenat i o části poznámkového aparátu (i jméno podepsaného recenzenta se občas uvádí jako Jaroslav, s. 338!) a rejstříku, v němž u některých jmen prostě čísla stran nesedí. To však neubírá na hodnotě vlastního autorovu textu, jeho otázkám i hodnotě naznačených odpovědí. Stojí určitě za další promyšlení.

Jindřich Dejmek

18 Práci o politickém stranictví v r. 1912 Beneš neobhájil jako „velký doktorát“ (s. 37), ale jako habilitační spis přesně v duchu tehdejších rakouských pravidel (která ostatně pojem „velký doktorát“ neznala); John Simon nebyl „tajemník pro zahraniční záležitosti“, ale prostě ministr zahraničí ve vládě R. McDonalda (s. 154), atd. Pochybují také, že je správně přeložena pasáž o slovenském národním povstání (s. 259), které nebylo potlačeno „až po vstupu německých jednotek“ koncem října 1944(!). Tvzení, že se Češi „podíleli na vyhlazování“ Židů mnohem méně než Slováci (s. 260), raději nechávám bez komentáře.

19 Srov. např. nepřiliš šťastně přeloženou pasáž z Benešova rozhovoru pro *Petit Parisien* ze srpna 1932 na s. 153, a podobně pasáž o Mussoliniho postoji ke konferenci ve Stresse na s. 164 atd. Po válce nelze také hovořit o „pohraniční stráž“ (s. 270), zcela nepřesný je překlad pasáže o „rozšíření“ československo-sovětské smlouvy z roku 1943 na Polsko (s. 276), navíc k podpisu došlo již dříve. Benešův pohřeb celebroid arcibiskup pražský /a ne český/ (s. 298). Ani historicko-geografické omyly v překladu nejsou úplnou výjimkou; město v Pensylvánii, kde došlo k historické dohodě mezi Masarykem a Rusíny, se jmenuje Scranton, ne Scraton (s. 93); nepřesnosti obsahuje i závěrečná bibliografie, včetně poznámky, že v Orbisu vyšla řada Benešových „vyjádření“ – autor měl samozřejmě na mysli projevy a parlamentní exposé (s. 356).

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

François HARTOG

Věřit v dějiny

Centrum pro studium demokracie
a kultury 2017, 212 s.,
ISBN 978-80-7325-412-4.

Francouzský historik François Hartog se ve studii *Věřit v dějiny* pokusil rozmotátvat spleť uzel naší civilizace – rozhodl se mapovat proměny rovin, kontextů a pojetí historického vědomí. Autor předkládá širokouhlý pohled na historii, jež si nárokuje být poměrně otevřeným a v jistém ohledu vágním pojmem. Vykresluje podoby, které na sebe historie brala: jednou ztvárňující morální soudy coby kolektivní svědomí, jindy oslavnou epopej či arbitra smyslu. Studie se opírá o celou řadu literárních děl, v nichž odkrývá pohledy na dějiny, časovost, prezentismus atp. Úloha románu se v chápání role historie ukazuje jako zásadní, respektive analogická: „Historie možná je jako román, ale především jedině román se dokáže přiblížit realitě Historie, neboť svou pozorností k detailům, nejistotám a libovolnostem dokáže nakonec vytvořit analogii její nevyčerpatelné komplexnosti“ (s. 120).

Hartog ilustruje dějiny na příkladu Tolstého *Vojny a míru* jakožto nezvratný proces upozadující jednotlivé figury, hrající své role a narážící tak na dilema každého historika, do jaké míry jsou lidské dějiny ve vleku intencionalit jednotlivých postav a do jaké míry jsou ony postavy determinovány hlubokými dějinnými procesy. Tolstoj Har-

togovi též slouží jako ukázka toho, jak je možné spatřovat dějiny v jejich nepřehledné komplexitě bezpočtu fragmentů, aniž by autor užíval božskou perspektivu shůry.

Na Chateaubriandově díle Hartog ilustruje synchronismy a anachronismy či simultánnosti a nesimultánnosti proudů dějin. U Musila zase nahlíží lidské dějiny coby nepřehlednou bažinu, skrze niž vede nesnadná pěšina, u které nikdo neví jistě, odkud a kam vede.

Mimo percepci minulosti prostřednictvím velkých (národních nebo i civilizačních) či malých (mikrohistorických) vyprávění se nás autor snaží přimět k nalézání úlohy historika, konkrétně stojí-li pisatel mimo dějiny, nebo je naopak jejich spolutvůrcem a aktérem. V neposlední řadě pak Hartog pozici historika porovnává s úskalími romanopisce, kdy vyzdvihuje odvahu literátů plodících texty bez pramenů a vědeckého odstupu, kterými je naopak historik vázán a chráněn. Představuje ciceronovské pojetí historie, jejíž úlohou je přiblížit skutky minulosti pro čtenářovu potěchu. Proti němu staví názor Aristotela, jenž v historii nacházel poučný zdroj pro nová rozhodnutí.

Čtenáře text přiměje promýšlet úlohu historika od rankeovského sepisovatele věcí „jak se dopravy staly“, přes zaznamenavatele dějin, které nemají nebo naopak mají klíčový vztah k současnosti, pisatele vysvětlujícího procesy, jichž je součástí nebo naopak stojí autonomně mimo ně, aby nás nakonec dovedl k možnosti absence historie jako takového, tedy do světa, kde kolektivní paměť připomíná bolestnou sek-

venci minulosti, do prostředí, kde je obět, dožadující se nápravy, konfrontována přímo s viníkem (nebo setkání svědka historické události s divákem). To historika nakonec učiní „nejen neužitečným, ale dokonce škodlivým, což je horší. Ideálně nesmí přece nic ‚parazitovat‘ na setkání tváří v tvář svědka a diváka“ (s. 55–56).

Navenek se neodbytně derou stěžejní otázky, jakým způsobem má historik ve své práci brát ohled na současnost, či kam až sahá úloha historika a kde jsou její meze. Kniha předkládá mnoho výzev a otázek, jimž čelila různá pojetí minulosti, paměti, historie a v neposlední řadě historiografie. V kontextu se zmínkou o knize *Šoa* od Lanzmanna odhaluje Hartog jeden neodstranitelný nedostatek historických věd: „Historii totiž právě v důsledku jejího projektu vysvětlovat chybí (...) radikálnost toho, co se stalo“ (s. 90).

Svůj prostor dostane i výtvarné umění, autor konkrétně připomíná „anděly dějin“. Jako nejvýznamnějšího jmenujme dílo malíře Paula Klee, nazvané *Angelus Novus*, ve kterém filozof Walter Benjamin rozpoznal anděla, hledícího na vršící se trosky dějin coby jednu velkou katastrofu: Právě ta bouře trosky žene anděla do budoucnosti, ale není je schopen již složit, vše se dále před ním jen vrší.

Kromě hlubokého porozumění literárním velikanům vykazuje autor sám literární talent a to v trefných formulacích s estetickým nádechem. Namátkou jmenujme: referování o anatomii či dokonce autopsii času ležícího na pitevním stole, užívání ironie jakožto skalpelu obnažujícího rozpory doby, ilustraci paměti coby dělohy historie etc.

Závěrem dochází Hartog k chmurnému úsudku: Jestliže dějiny pojí vztah minulosti, současnosti a budoucnosti a rozkrývají jejich společné rysy či naopak rozdíly mezi

nimi, je pro obraz historie klíčové, jak společnost smýšlí o budoucnosti. Právě klesající roli historie v současném světě dává Hartog v souvislost s tísnivou vizí k horizontu věcí budoucích – „zejména kvůli nezvratitelnosti celé série našich činů, jako je oteplování klimatu, nukleární odpad, genetické změny atd.“ (s. 198). Čtenář se musí ptát, nač chvalořečit nebo kriticky hledět na uplynulou minulost, když nás zavedla od dříve otevřené vize budoucnosti k fatalisticky dusivým vyhlídkám. Proč v historii hledat inspiraci pro rozhodování o věcech budoucích, jestliže tendence směřující v čase kupředu nezvratně erodují onu otevřenou budoucnost.

Vyvstává tak na světlo jistý smutný paradox; čtenáři je na jednu stranu předkládána až nečekaně pestrá a spleťtá mnohohrstevnatost historického vědomí, které mělo vždy být spojené s vektorem lidské perspektivy, chápající minulost jako rozepsaný scénář pokračující přes současnost do budoucna. Na stranu druhou se čtenář především v závěru neubrání myšlenkám o současné perverzii historického vědomí – o uzavřených možnostech pro budoucnost, která dříve bývala otevřeným nepopsaným listem. To má kolikrát za následek spíše obskurní žádostivost po návratu do minulosti (vzpomeňme si na spojitost s populisty, hlásajícími obnovu starých pořádků), než plodnou konstruktivní reflexi prostřednictvím historie. Mimo zneklidňující poselství týkající se společnosti jsou hlavní myšlenky studie určeny především historikům – zejména těm, kteří přestali brát kritický zřetel na svou úlohu. Text je však i výzvou, aby profesionálové, mapující minulost, svou roli znovu promýšleli – ti profesionálové, kteří mají často mylný (leč komfortní) pocit, že literární a historický narativ jsou si na hony

vzdáleny a nemají si vzájemně příliš co nabídnout.

Daniel Rejman

Ivo T. BUDIL

Dějiny Skandinávie

Praha, Stanislav Juhaňák – Triton 2017, 498 s. + 16 s. nečíslovaných obrazových příloh, ISBN 978-80-7553-228-2.

Autor knihy Ivo T. Budil vystudoval přírodovědu a v doktorském studiu přešel na obor teorie a dějiny kultury. Habilitoval se jako sociolog a profesorem byl jmenován v oboru antropologie. Ve svých monografiích se věnoval kulturní a sociální antropologii Indoevropanů, západní identitě v kontextu orientální renesance, rasové teorii, globalizaci, antropologickému myšlení, západní civilizaci a rasismu. Dlouhá léta působil na Západočeské univerzitě v Plzni, v posledních letech přednáší na soukromé Metropolitní univerzitě Praha. Ačkoliv historii nevystudoval, vedl na Západočeské univerzitě v Plzni nejdříve Katedru antropologických a historických věd, poté Katedru historických věd. V roce 2006 napsal svou první knihu o dějinách – populárně-vědecké dílo „Válka Zuluů. Britsko-zulská válka v roce 1879“. Skandinávským dějinám se nikdy nevěnoval, ani nepublikoval žádnou přípravnou studii, která by se týkala dílčího problému skandinávských dějin. Autor svou motivaci k sepsání knihy o skandinávských dějinách v úvodu nevysvětluje, ani v něm nehodnotí dosavadní historiografii, použité prameny, zdroje a nepopisuje použité metody. Podle textu na záložce se má čtenář seznámit „s nejdůležitějšími historickými událostmi a osobnostmi, které sehrály klíčovou

úlohu při formování severské společnosti a kultury, a získá také základní informace o politickém, sociálním, kulturním a ekonomickém vývoji severní Evropy“.

V předmětné publikaci dostává český čtenář do rukou podrobný popis skandinávských dějin od pravěku až po současnost. Jedná se převážně o přehled politických dějin, kdy autor chronologicky popisuje klíčové politické události v jednotlivých regionech. Kulturní, sociální či hospodářské dějiny nejsou analyzovány ve zvláštních kapitolách, občas jsou zařazeny do politicko-historického popisu. Nicméně od odborníka na dějiny kultury bychom očekávali, že právě této tematice věnuje větší prostor. Například z finských dějin kupodivu není zmíněna „válka palic“, která našla obrovský ohlas v lidové tvorbě. Například současný skladatel Jorma Panula napsal operu „Jaako Ilkka“, která díky spojení hudby, vizuálních vjemů a folklóru představuje nový operní žánr. V Budilově knize ale o finském národním hrdinovi Ilkkovi nenajdeme ani slovo.

U souborných dějin nelze očekávat absolutní vyváženost jednotlivých historických etap, nicméně v této téměř pětisetstránkové knize je období po roce 1945 věnováno pouze 17 stran, oproti tomu druhé světové válce (především finsko-sovětské válce) dvojnásobně velký prostor. Na středověk připadlo 145, na novověk (do roku 1800) 129 a na 19. století toliko 36 stran.

Z hlediska heuristiky bychom mohli konstatovat, že Budilova kniha neodpovídá současným nárokům na analytický historický text. V seznamu zdrojů najdeme sice prameny i odbornou a populárně-vědní literaturu v anglickém, českém a francouzském jazyce, ale nevydané prameny nebyly zpracovány a z vydaných pamětí či korespondence hlavních aktérů skandinávských

dějin nebylo v podstatě vůbec citováno. Základní otázkou ovšem je, zda lze psát o skandinávských dějinách bez znalosti alespoň jednoho ze skandinávských jazyků. Anglický a (o něco méně) francouzský jazyk samozřejmě představují v současné vědecké komunikaci klíčové „nástroje“, nicméně spousta pramenů, syntéz a studií existuje výlučně ve skandinávských jazycích. Kromě toho je mnoho studií k dánským dějinám napsáno německy, k finským zase v ruském jazyce. V seznamu nejsou kupodivu uvedeny ani všechny kvalitní publikace, přeložené do českého jazyka, jako například dvě studie Petera Englund *Nepřemožitelný: historie první severní války a Stříbrná maska: pohled na život královny Kristiny*, dále studie B. Karlssona *Komenský a jeho dílo ve Švédsku 1630–2000* nebo kniha J. Kaliny *Ingmar Bergman a jeho filmy*. Z děl českých autorů nenajdeme v seznamu zdrojů třeba ani diplomovou práci M. Lišky *Švédská zahraniční politika v prvních letech vlády Karla XI.* či biografii P. B. Elbla *Maršál Bernadotte: z bitevního pole až na královský trůn*.

V textu se odkazuje harvardským stylem, přičemž autor udává i přesné stránky u nepřímých citací. Tento styl se však pro texty z oboru historie příliš nehodí, neboť historici odkazují na prameny a další zdroje v daleko větší míře než třeba přírodovědci, sociologové či ekonomové. Navíc závorky v textu zbytečně ruší tok textu. Také by se přísně vzato vůbec neměly přebírat názory či fakta jednoho historika z knihy jiného historika (například Leopolda von Rankeho z díla N. R. Baina), což Budil činí velmi často. Profesionální historici dávají přednost práci přímo s konkrétními studiemi, nikoliv jejich citacemi v jiných studiích jiného autora. V textu převažují nepřímé citace, u přímých je text přeložen do češtiny,

ačkoliv zde zůstalo i několik přímých citací ve francouzštině.

Nezasvěcený čtenář najde v knize mnoho nových a zajímavých informací, ačkoliv se místy bude ztrácet v množství faktů a složitých příbuzenských vztahů. Přesto si může udělat relativně ucelenou představu především o středověké a novověké etapě skandinávských dějin. Faktograficky velmi hutný text se bohužel nevyvaroval chyb a omylů. Například šlesvický biskup a brémský (proti)arcibiskup Valdemar nebyl králem zajat roku 1192, ale až o rok později; s legendou o dánské vlajce není spojen „biskup Andrei“, ale arcibiskup Anders Sunesen; v roce 1225 neproběhla bitva u „Möln“, nýbrž u Möllnu; v roce 1594 nebyl vévoda Karel ustaven regentem, ale správcem země; v roce 1599 nezasedalo v Jönköpingu „shromáždění notáblů“, ale říšský sněm (proč označovat švédské instituce názvy z francouzských dějin?); během tzv. krvavé lázně v Åbo (tento známý termín však autor nepoužil) neskončil na popravišti „Johan Fleming a jeho syn Klas Fleming“, jelikož baron Clas Fleming byl již dva roky mrtev, jednalo se tedy o jeho syny Johana a Olofa. „Pobaltské Prusko“ (Pruské vévodství) nezískal braniborský kurfiřt roku „1625“, bylo založeno v roce 1525 jako světské panství a roku 1618 spojeno s Braniborskem. Holštýnsko-gottorpský vévoda Karel IV. nebyl bratrem babičky Karla XII., jelikož zmíněná babička (Hedvika Eleonora Holštýnsko-Gottorpská) byla tetou Karla IV. Pretendent na polský trůn, „Jakub Sobieski“ nežil v sibiřském exilu, ale dva roky ho drželi v Sasku! Kateřina I. nebyla rozená „Šavronská“, ale byla z rodiny Skawronski. Z pravopisných opomenutí trpí text nejednotným používáním pravidel psaní velkých a malých písmen, například píše

„Polsko-litevská unie“, ačkoliv se nejednalo o oficiální název daného soustátí. Titul členů dynastie v Rusku zněl velkokníže, nikoliv „velkovévoda“. Podobně se běžně používá titul falckrabě a nepřekládá se jako „falcký hrabě“. Terminologicky autor používá občas neobvyklá spojení, například Skandinávii počátku 18. století označil za „periférii moderního hospodářského systému“. Z drobných nepřesností uvedme, že nazývat konflikt 1563–1570 „sedmiletou válkou“ (terminus technicus pro válku z let 1756–1763) je zavádějící, lepší by bylo častěji označení válka tří korun nebo severní sedmiletá válka. Proč nazývat klevské vévodství francouzsky? Většinu hrabat a baronů uvedl autor s titulem, nečinil tak ovšem důsledně, například Gyllenstierna, Oxienstierna, Wrangel či Croy jsou uvedeni bez titulů.

Kniha vyšla v rámci koedičního projektu nakladatelství Stanislav Juhaňák – TRITON a Metropolitan University Prague Press na kvalitním papíře, v pevné obálce a s barevnou fotografickou přílohou. Řazení příloh je chronologické, až na obraz Oskara II. s rodinou, který je zařazen mezi vyobrazení Gustava I. a Erika XIV. Bohužel v celém textu je jen jedna mapa.

Budilův text je obtížné nazvat odbornou monografií, neboť nemá náležitý úvod, zdroje ani závěr. Možná bylo lepší, kdyby autor rezignoval na poznámkový aparát, a předložil spíše popularizující text. Jinými slovy, kniha není odborným textem, ani čtivou popularizací.

František Stellner – Šárka Stellnerová

Středověk

Jarmila BEDNAŘÍKOVÁ

Stěhování národů a sever Evropy. Vikingové na mořích i na pevnině

Praha, Vyšehrad 2017, 280 s.,

ISBN 978-80-7429-744-1.

Takzvané stěhování národů představuje jeden z významných fenoménů dějin lidské společnosti. Všeobecné znalosti širší veřejnosti o něm se však obvykle pohybují na hladině zjevného a jen málokdy pronikají do hlubších vod širší koncepce procesů a historických souvislostí. Období stěhování národů nicméně nabývá během posledních let na důležitosti v zorném poli odborníků z různých vědních oborů a to s ohledem na současné migrační procesy. Platí to i o anotované knize. Autorka se tématem zabývá dlouhodobě, kniha navazuje na její dřívější publikace. Stejně jako v nich i „Stěhování národů a sever Evropy“ pojednává o tématu v komplexní podobě. Úvodní pasáže seznamují s dosavadním stavem bádání. Za jednu z předností knihy lze považovat pečlivou kritiku pramenů a otevřené přiznání případných metodických problémů, stejně jako představení rozdílných pohledů odborné obce na sporné otázky. Bednaříková otevřeně přiznává, že publikace slouží mj. laické veřejnosti. Napomáhají tomu bohaté obrazové přílohy, mapky a rejstříky osobních jmen, kmenů i zeměpisných pojmů. Za samozřejmost lze považovat seznam použitých pramenů a literatury. S ohledem na cílovou skupinu čtenářů používá kniha srozumitelný jazyk, popis historických událostí místy nabývá až dramatické podoby. Čtenáři, který není s tématem z dřívějška obeznámen, napomáhá přehledná struktura textu: První kapitola

ly představují vikingské prostředí z hlediska přírodního, sociálního (rodinné poměry, sociální vazby, postavení žen a otroků, právo) či vojenského (za zmínku stojí například nutnost vést nájezdy v důsledku nevyhovujících geografických podmínek ve Skandinávii, znemožňujících rozvoj konsolidovaných politických celků). Poté již čtenář vstupuje do částí, zabývajících se historickými ději. Vzhledem ke komplexnímu představení éry Vikingů se ukazuje jako užitečný mezioborový přesah autorčina přístupu, komparace písemných pramenů s archeologickými poznatky, pečlivé vyjasnění klíčové terminologie a bohatý poznámkový aparát.

Kniha ve druhé (obsáhlejší) části odhaluje rozsah vikingského působení ve Franské říši a hluboký vliv na tamní hospodářství i politiku. Se zjevnými aktuálními přesahy se autorka zabývá úspěšnou integrací Normanů do anglosaské společnosti. V Itálii popisuje stěžejní roli Normanů jako síly, užívané k prosazování papežské moci, zvláště pak v boji o investituru. V přehledu nechybí ani cesty do Vinlandu (Ameriky) či vliv Varjagů na počátky ruské státnosti. Tím vším Bednaříková rozbíjí mýtus, že Viking se rovná pouze dobyvatel: „Získávání bohatství bojem je tím nejslavnějším, ale zdaleka ne jediným rysem vikinské doby“ (s. 190). Kniha Vikingy představuje coby kulturně i hospodářsky komplexní společnost mající podstatný vliv na formování prakticky celé středověké Evropy. Tato perspektiva vrcholí vyslovením teze o nepřímém vlivu Vikingů na rozvoj Velké Moravy, která v bouřlivé druhé polovině 9. století vděčila svému vzestupu i skutečnosti, že v důsledku tlaku normanských nájezdníků unikala bezprostřední pozornosti Franské říše (s. 105).

Autorka v textu často cituje prameny a dodává tím popisovaným událostem na auten-

tičnosti. Místy ale předkládá latinské citace bez českého překladu, což je s ohledem na charakter knihy jistý nedostatek.

Poslední kapitoly knihy popisují vikingské náboženství, ideální morálku a etiku vikingské společnosti. Bednaříková ukazuje přeměnu starého (polyteistického) světa v nový, křesťanský. Závěrečná část knihy pojednává o christianizaci. Autorka představuje mechanismus procesu migrace jako dynamický, ale přirozený vývoj a impuls změn. V této souvislosti zní přesvědčivé tvrzení, že Vikingové byli „dětmi procesů, které vytvořily jejich dobu“ (s. 250). Autorka tak hledá a představuje paralely (například sakrálnost moci panovníka, jež se vyvinula z pohan-ské formy do křesťanské tradice, přechod od rodové společnosti k centralizovanému státu či politická a sociální organizace společností doby stěhování národů a Vikingů) mezi tradičně pojímanou dobou stěhování národů a o staletí pozdější érou Vikingů. Kořeny některých procesů přitom dohledává až do období antického Říma.

Vzhledem k časovému a obsahovému rozsahu představované látky se kniha nicméně nevyhnula některým nepřesnostem. V textu někdy nenalezneme přepis původních označení do běžně užívaných českých názvů (např. Nimwegen – Nijmegen, království East Anglie – Východní Anglie), vyskytla se špatná geografická lokalizace (Galicie neleží na severovýchodě Pyrenejského poloostrova, ale na severozápadě). Autorka též tvrdí, že roku 879 proběhla korunovace Ludvíka II. Koktavého (syna Karla II. Holého) na římského císaře (s. 109); Ludvík II. Koktavý byl ale pouze západofranským králem a to od roku 877 do roku 879, kdy zemřel. Tyto nedostatky jsou ale v celkovém kontextu knihy přeci jen pouhými drobnostmi.

Milan Švankmajer kdysi napsal, že „snaha o vlastní postoj k dějinám druhých zemí patří k právům i povinnostem každé národní historiografie, pokud nechce rezignovat na svou úlohu spolutvůrce kulturního povědomí své země“.¹ Kniha Jarmily Bednařikové z této perspektivy nepochybně plní svůj účel, tím spíše, že poslední publikace, která byla dosud k tématu vydána z pera českého autora, spatřila světlo světa v roce 1993.² Bednařiková zpracovala téma populární a nečekaně aktuální. Srovnání éry Vikingů s dobou stěhování národů lze považovat za opodstatněné a inspirativní. A pokud si autorka kladla jako jeden z cílů zbořit mýtus o „Vikinzích – drancujících barbarech“ – a představit jejich společnost i dějiny v co největší šíři a plasticitě, lze říci, že uspěla.

Jakub Marša

Die Urkunden der Karolinger

Zweiter Band – Die Urkunden Ludwigs des Frommen. Unter Mitwirkung von Jens Peter Clausen, Daniel Eichler, Britta Mischke, Sarah Patt, Susanne Zwierlein u. a. bearbeitet von Theo Kölzer, Erster, zweiter und dritter Teil (Monumenta Germaniae Historica – Diplomata Karolinerum Tomus II – Ludovici Pii Diplomata), Wiesbaden, Harrassowitz 2016, LXXXVII + 576 s., 577–1242 s., 1243–1676 s., ISBN 978-3-447-10091-5.

Před patnácti lety jsem měl v tomto časopisu příležitost (ČČH 100, s. 163) aspoň stručně upozornit na základní edici listin k ranému – merovejskému – středověku,

na jejímž dokončení po mnohých desetiletích „předávání štafety“ uvnitř Monumenta Germaniae Historica měl klíčovou zásluhu Theo Kölzer. (S jeho jménem se ve stejné řadě Monument setkáváme také u listinářů krále Arnolfa a císařovny Konstancie.) Nyní v citované klíčové evropské mediévistické instituci a jejich edičních výstupech nacházíme další opus magnum tohoto neúnavného editora (ale i autora dlouhé řady publikací z obecné mediévistické problematiky, zejména štaufského období) a spolu s W. Kochem dlouholetého redaktora Archivu für Diplomatik (do r. 2014). Vzpomenout je ale třeba ještě jeho, před několika lety předaného, velmi aktivního předsednictví Mezinárodní komise pro diplomatiku.

Tím nejtrvalejším Kölzerovým vkladem do vědeckého usilování jsou ovšem jeho edice, jejichž tituly doslova korunuje impozantní třísvazkový soubor listin bezprostředního nástupce Karla Velikého, Ludvíka Zbožného. Z jeho více než čtvrtstoleté vlády, která navazovala bezprostředně na vládu Karla Velikého (814–840), se dochovalo celkem 418 listin a je větší nebo menší povědomost o 229 deperditech. Připojena je i evidence jeho listů a upozorněno na v úvahu přicházející jednotliviny v dobových sbírkách formulí (tzv. Formulae imperiales), resp. na císařovu podpisovou účast v listinách jiných vydavatelů. Tento výčet ovšem říká málo o práci a umu, jež byly do edice vloženy. Neboť pochopitelně valná většina textů je dlouhodobě známa a v literatuře frekventována. Je ovšem stejně tak známo, že velká část materiálového dochování je velmi různorodého charakteru. Spektrum sahá od nepochybných originálů, jejichž počet ovšem zůstává velmi omezen, přes listiny v různé míře spadělané, interpolované či jinak tak či onak znehodnocené, až

1 Milan ŠVANKMAJER, *Kateřina II.*, Praha 1970, s. 9.

2 Lubomír KOŠNAR, *Severní Evropa v raném středověku a vikingská expanze*, Praha 1993.

k opisům i všelijakým dílčím druhotným dochováním jak středověkým, tak i novověkým, zejména pak z doby barokní. To všechno samozřejmě vzbuzuje nejružnější otázky po míře použitelnosti jednotlivých textů. Těch vychází – berou-li se v úvahu i zmíněná deperdita – zhruba pětadvacet písemností do roka vlády, tedy v průměru dva texty do měsíce, aniž by bylo možno být jen odhadnout množství deperdit, o nichž nevíme vůbec nic, ale musíme je v obecném kontextu nějak předpokládat, je Kölzerem podrobeno doslova mikroskopickému diplomatickému rozboru v nejširším slova smyslu.

Ale je ještě třeba vrátit se k úvodu, kde udivuje výčet osob, které editorovi různým způsobem poskytly pomocnou ruku. Ukazuje se, jak široký byl jeho záběr. Ale stejně tak je třeba parafrázovat závěr, v němž se Kölzer velmi nekompromisně – a podle mého velmi správně – vyjadřuje nejen k nepominutelné funkci a smyslu dlouhodobých projektů a jejich výstupů, ale zejména k trvalému významu jejich tištěné – papírové formy jako k neodmyslitelnému východisku jakékoliv seriózní vědecké práce. Dodávám k tomu, že to podle mého přesvědčení platí nejen pro období středověku, ale i pro doby mladší, kde ovšem přístup, vzhledem k enormnímu nárůstu pramenných výcho-
disk, může nabývat jiných forem.

Ale obraťme pozornost k sedmdesátistránkovému úvodu, jenž jednak vysvětluje editorovy postupy, jednak sumarizuje výsledky, ke kterým v rámci mnohaleté práce nad Ludvíkovými listinami Kölzer dospěl. Jejich členitější představení v rámci úvodního obsahu by bylo bývalo vítáno, protože pod lakonickým *Einleitung* se skrývá bohaté poučení, které zřetelně překračuje jinak běžnou technickou informaci. Ta tu

ovšem také je, aby nadto byla různě propojována s obecnějšími historickými tendencemi tehdejší doby, zejména pokud se týkalo dělby kompetencí a sfér vlivu Ludvíkových synů. Zevrubná pozornost byla pochopitelně věnována zejména rozboru a kvantifikaci dochování všech textů vydávaného souboru. Tu je především třeba upozornit na instruktivní tabulku dvaceti osmi vesměs církevních a pochopitelně převážně klášterních příjemců (s. XXV) s třemi a více doklady. Bezpečně tu vede St. Denis následovaný kláštery v Aniane, Farfě a dalších lokalitách. Nicméně více než polovinu souboru (52,7 %) tvoří jednotliviny pro 170 dalších příjemců. Hlavní pozornost je tu ovšem věnována „kanceláři“ a jejím jménem známým i anonymním členům a písařům, jakož i rozboru vnějších a vnitřních znaků včetně analýzy stylu. Poměrně velmi stručně je pojednán konkrétní obsah jednotlivých písemností. Důležitý je ovšem komentář k edici, který je vlastním klíčem k jejímu plnému pochopení.

Samotná edice v podstatě sleduje kanonizovanou formu klíčových klasických edic raně a vrcholně středověkých (u nás to platí, jak známo o Českém diplomatáři přemyslovské doby). Tím je ovšem řečeno příliš málo, protože jde i o to, co se předkládá v jednotlivých odstavcích, které vlastní edici předcházejí. Ve stručnosti lze konstatovat, že v oddílu „Dochování“ jsou zřetelně identifikovány všechny povědomé pramenné předlohy. A to i tehdy, jde-li o opisy, byť je třeba dochován originál. Že odstavce s uváděním edic, regestů event. faksimilí reflektují doslova vše, se rozumí samo sebou. Klíčový je ovšem poslední odstavec, podávající komentář k listině, její pravosti a formální či věcné míry věrohodnosti a k jejímu zařazení do historických souvislostí. Tyto komen-

táře často rozsahem přerůstají – při veškeré úspornosti vyjadřování – do samostatných analytických studií. Tak hned u prvního čísla pro klauzu kláštera v Poitiers to jsou plné dvě a půl strany petitu (115 řádek), i když to je nepochybně jeden z extrémů. Neznamená to ovšem, že bylo vždy řečeno poslední slovo, i když ve většině případů to bude platit.

Rejstříkový svazek dává uživateli do rukou spolehlivý klíč ve formě několika rejstříků: podstatné jsou rejstřík osobní a rejstřík místní a společný rejstřík/glosář slov a věcí, který zejména ve své části jednotlivých pojmů zůstává při uměřenosti. Seznamy příjemců, archivního uložení, více než stostránkový seznam edic a literatury, konkordance se staršími edicemi a odkazy k citovaným listinám starších vydavatelů dílo zakončují. Knihu definitivně uzavírá šestistránkový soupis addend a oprav, ukazující, že sice žádné lidské dílo není bez kazu, ale ještě spíše naznačující, že těch poklesků bylo věru minimálně. Více snad není třeba k chvále uvedené edice připojovat.

Ivan Hlaváček

Die deutschen Königspfalzen

Band 5 – Bayern, hg. von Caspar Ehlers, Helmut Flachenecker, Bernd Päffgen und Rudolf Schieffer

Teilband 3 – Bayerisch Schwaben, redaktionelle Mitarbeit Katharina Kemmer Göttingen, Vandenhoeck – Ruprecht 2016, XXXVIII + 286 s. + 20 mapek v textu a jedna volně ložená ve vnitřní straně obálky, ISBN 978-3-525-36523-6.

Zprávu je třeba začít citátem z přebalu, kde se z jedné recenze zmiňuje asi tolik, že toto repertorium patří k nejdůležitějším pro-

jektům dlouhého trvání (Langlaufprojekt) německé medievistiky. To je třeba podtrhnout, protože normální medievistický smrtelník už nabyl dojmu, že dílo skončilo se svým původním vydavatelem (Max-Planck-Institut für Geschichte) před více než deseti lety. Ale naštěstí tomu tak není, protože garanci za toto repertorium s určitým odstupem převzal jiný institut Společnosti Maxe Plancka, totiž frankfurtský ústav pro evropské právní dějiny (Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte). Protože se domnívám, že předchozím svazkům díla nebyla věnována naší medievistikou pozornost, nebude na škodu provést nejdříve malou rekapitulaci:

Repertorium bylo vydáváno sešitově podle jednotlivých spolkových zemí. Počínaje rokem 1983 byly po víceleté přípravě postupně otvírány svazky: Hessensko (1), Durynsko (2), Bádensko-Württembersko (3) a Dolní Sasko (4). Nejnověji k tomu přistoupilo Bavorsko, ale s tím rozdílem, že se ustoupilo od sešitové formy a vyšel kompletní první svazek ze tří plánovaných, který obsáhl bavorské Švábsko. Kdy vyjdou oba zbývající bavorské, Čechám bližší svazky, editoři neuvádějí, i když o tématu se pracuje. O významu srovnávacího studia míst, v nichž se dosvědčeně zdržoval ambulantní – putující – římský panovník v období před rokem 1250, není pochyb. Zejména pak uvědomíme-li si strukturu díla, které se snaží postihnout všechny důležitější aspekty tohoto fenoménu. Jde o promyšlenou strukturu, v níž jsou podle jednotného schématu pečlivě registrovány a interpretovány i důležité obecné údaje, které výrazně přesahují vlastní užší funkci díla. V první, podstatné, řadě jde o postižení takových míst, kde je zachytitelná vlastní královská falc, královský dvůr nebo jiné říši bezprostředně patřící území.

Do druhé řady jsou pak vřazeny takové lokality, které uvádějí, že se v nich panovník sice objevil, často i dlouhodobě, ale jejichž bezprostřední vztah k němu či k říši (existence falce apod.) není jinak doložen.

Schéma samo je koncipováno velmi široce a nadto je ještě uvnitř jednotlivých hesel dále strukturováno. Uvedu jenom hlavní kapitoly: Jméno lokality; Historicko-geografický popis; Sídelní historie falce a jejího zázemí; Topografie včetně archeologického rozboru; Vztah falce a království (počínaje evidencí panovníkových pobytů přes jejich detailní charakteristiku, která má celkem devět sledovaných detailních souvislostí); Hospodářské zázemí a význam; Pozdější osudy; Význam falce v jednotlivých epochách a posléze rozsáhlá bibliografie textového, ale i kartografického a obrazového materiálu. Není tu místo k důkladné analýze, kdy by byly vzaty v úvahu i předchozí svazky a tak je třeba jen konstatovat, že v anotovaném svazku je evidováno celkem osm lokalit, při čemž někdy dochází v důsledku příslušného materiálu k jistému paradoxu, že totiž místo pobytu, kde falec či jiná říšská držba není dosvědčena, ale panovník ano, může přesáhnout svým významem lokalitu, kde byl panovník „doma“. V důsledku toho pak rozsah zpracování takového místa může podstatně převýšit ono, kde falec či dvůr dosvědčeny jsou, leč panovník v nich není písemně doložen. V prezentovaném svazku to zřetelně dokládá Augsburg, tedy držba církevní, kterému je na základě rozsáhlého materiálu věnováno 164 stran, zatím co např. Mering, kde je dosvědčen říšský dvůr (*predium*) má necelých deset stran včetně mapek. Už při pohledu na obsah vidíme, že lokality typu A a typu B jsou v rovnováze, takže vlastně název celého projektu nezcela odpovídá

skutečnosti, protože původní zadání značně přesahuje. Že to není na škodu, je mimo pochybnost. Kniha je vedle detailních bibliografií u jednotlivých lokalit pocho-pitelně vybavena i celkovou. Samozřejmě nechybí ani příslušný rejstřík.

Ivan Hlaváček

Lenka BLECHOVÁ – Eva
DOLEŽALOVÁ – Martin MUSÍLEK –
Daniel POLAKOVIČ – Tomáš VISI –
Jana ZACHOVÁ

***Prameny k dějinám Židů v Čechách
a na Moravě ve středověku: Od počátků
do roku 1347***

(= Archiv český, díl XLI)
Praha, Filosofia 2015, 307 s.,
ISBN 978-80-7286-248-1.

Edice, vydaná týmem pracovníků Centra mediévistických studií Akademie věd ČR, vznikla v návaznosti na trevírský projekt Corpus der Quellen zur Geschichte der Juden im spätmittelalterlichen Reich (1273–1519). V návaznosti na poměrně bohatou starší literaturu podává edice systematicky zpracovaný soubor zpráv a zmínek o židech v Čechách a na Moravě (autoři v úvodu s. IX hovoří o „území České republiky, což by ale bylo o „Rakouské Slezsko“ více), a to pro období od nejstarších zmínek o židovské komunitě, dochovaných z 10. století, až do korunovace Karla IV. českým králem roku 1347. Základ edice tvoří pramenné doklady diplomatického charakteru, tj. listiny a jejich opisy, dále informace, obsažené v právních pramenech, formulářových sbírkách či inkvisičních protokolech sledované doby. Za vyzdvížení stojí soubor dosud neznámých nebo přinejmenším edičně dosud nepřístupných zpráv, vypsanych

z nejstarších městských knih, z pražského Liber vetustissimus, z brněnských berních knih, v jednotlivinách pak z knih měst Nového Bydžova, Loun, Chebu a Znojma. Soustavně byly prozkoumány narativní prameny, zejména Kosmova kronika. Jako speciální „dodatek“, tedy pozdější pramen, lze chápat soubor zpráv z Hájkovy Kroniky české, vydané tiskem roku 1541. Editoři sice od tohoto – novodobou historiografií kriticky až hystericky požímaného – zdroje informací zachovávají opatrný odstup, argumentují však, že Václav Hájek z Libočan zřejmě používal i prameny, které se do dnes nedochovaly a které obsahovaly unikátní, jinde nezprostředkované zprávy. Jednotlivé vydávané položky jsou v edici vybaveny záhlavním registrem, jejich vlastní text pak doprovází kvalitní aparát.

Jako drobný dodatek k pramenům písemné povahy je v edici třeba vidět také fotografické a transkripční zpřístupnění souboru hmotných pramenů, konkrétně jednoho v Praze nalezeného prstenu židovského obchodníka Mojžíše, syna Šalamounova, z přelomu 12. a 13. století, resp. devíti zlomků náhrobních kamenů z Brna, Znojma a Chebu od konce 13. do poloviny 14. stol.

Úhledný svazek otevírá tematiku shrnující úvodní – česky i anglicky otištěná – studie z pera M. Musílka, L. Blechové a E. Doležalové, kde jsou především charakterizovány jednotlivé skupiny pro edici využitých pramenů. Speciální pozornost je poté věnována židovským statutům, vydávaným jednotlivými panovníky (jako první Přemysl Otakar II. v letech 1262 a 1268), resp. právnímu postavení židovského obyvatelstva. Další kapitoly sledují židovskou správu, židovské hospodářství a finance, problematiku židovských jmen a fenomén (mnohdy svým postavením

v panovníkově družině velmi významných) konvertitů. Zvláštní pasáž je pak věnována židovskému osídlení českých zemí do poloviny 14. století.

Cenná a zajímavá publikace je vybavena ediční poznámkou, soupisy zkratk, seznamem pramenů a literatury, především však dvěma rejstříky: První je smíšený: jmenný a místní, druhý věcný. Doufejme, že se tento ediční počín stane impulsem pro zintenzivnění bádání o židovské komunitě a její roli v městech i dvorském prostředí českého středověku.

Jiří Pešek

Pavel Otmar KRAFL

Polské provinciální synody 13.–15. století

Praha, Historický ústav 2016, 174 s.,

ISBN 978-80-7286-274-0.

Monografie P. O. Krafla reflektuje synodální problematiku středověkého Polska, kterou se autor dlouhodobě zabývá. Téma, jež se těší zájmu zejména zahraničních badatelů, představuje důležitou kapitolu dějin polského církevního práva a správy. Teritoriální působnost polských legátských a provinciálních statut se mj. vztahovala také na historické území Slezska, takže studium tohoto tématu má nesporný význam rovněž pro církevní dějiny českých zemí. Autor si stanovil za cíl zpracovat tuto látku se zaměřením na území hnězdenské církevní provincie. Předmětem jeho zájmu se staly provinciální synody a statuta hnězdenských arcibiskupů a legátská statuta promulgovaná pro Polsko v období od 13. do počátku 16. století. Publikace je přehledně strukturována do osmi kapitol, kterým předchází úvod, soupis pramenů, literatury a použitých zkratk. Přílohu tvoří tematické kata-

logy synod a vydaných statut, o nichž bude pojednáno níže.

První kapitola přináší přehled bádání, reflektující vydané prameny a literaturu. Ve čtyřech tematicky zaměřených podkapitolách autor hodnotí dosavadní stav výzkumu problematiky legátského a provinciálního zákonodárství ve středověkém Polsku se zvláštním zřetelem k hnězdenské církevní provincii. Úvodní podkapitola obsahuje komentovaný soupis bibliografií, přehledů bádání a souhrnných prací zaměřených na dějiny polského církevního práva ve středověku. Dále autor upozorňuje na edičně zpřístupněné prameny, které informují o proběhlých či plánovaných synodách, jejich personálním zastoupení a dalších podrobnostech, jež jsou nezbytné pro rekonstrukci synodálních zasedání, resp. o edicích polských provinciálních a synodálních statut, vydaných do počátku 16. století. Ve třetí podkapitole autor hodnotí práce, týkající se legátských synod a statut pro Polsko. Závěrečná podkapitola eviduje literaturu o provinciálních synodách a statutech hnězdenských arcibiskupů. Lze kvitovat, že autor do přehledu bádání zahrnul i nejstarší práce ze 17. a 18. století, které nejsou běžně dostupné v knihovních fondech, a informoval o titulech, jež se do dnešní doby zřejmě nedochovaly, byť jejich existenci dokládá dobová literatura.

Druhou kapitolu autor věnoval otázce institutu legátských a provinciálních synod a související terminologii. Na závěr kapitoly je umístěna přehledná komparativní tabulka umožňující praktické srovnání základních právně-teoretických aspektů jednotlivých druhů statut dle osoby vydavatele (legátská, provinciální a diecézní statuta). Opět lze kladně kvitovat autorovu důslednost při zpracování použité terminologie, jejíž vhodný výběr

vypovídá o jeho erudici v kanonickém právu a právní teorii. Tématem třetí kapitoly jsou sjezdy biskupů a knížecí kolokvia. Po terminologickém vymezení obou typů shromáždění přechází Krafl k výkladu o uskutečněných sjezdech a kolokviích. Na pozadí historických událostí autor informuje o výsledcích jednotlivých jednání a prostřednictvím připojené tabulky přibližuje míru účasti hnězdenského arcibiskupa a diecézních biskupů na obou typech shromáždění.

Čtvrtou kapitolu autor věnoval legátským statutům, která byla pro Polsko promulgována v předmětném období. Představovala právní základ pro provinciální a diecézní synodální zákonodárství. Na výklad logicky navazuje pátá kapitola, jež je věnována provinciálním synodám hnězdenských arcibiskupů konaných na území tamní církevní metropole do počátku 16. století. Kapitola je členěna do tří podkapitol, jejichž periodizace odpovídá významným milníkům církevní správy a práva středověkého Polska. Krafl nejprve seznamuje čtenáře s provinciálními synodami konanými do roku 1326, v období mocenských bojů mezi duchovenstvem a světskou mocí. To se pochopitelně odráželo také v programu synodálních zasedání a ve vydaných statutech. Druhé období se neslo ve znamení kodifikačních snah. Jejich cílem byla kodifikace církevního práva hnězdenské církevní provincie. Autor upozorňuje na vůbec první kodifikační úsilí, které shledává ve vydání svodu *Synodyk* metropolity Jaroslava Skotnického, jež bylo později završeno promulgací kodifikace arcibiskupa Mikuláše Trąby. Třetí období, které příslušnou kapitolu uzavírá, autor vymezuje jako dobu, kdy provinciální synody zaujímaly roli prostředníka mezi duchovenstvem a plnily tak funkci schvalovacího orgánu královských kontribucí.

Šestá a sedmá kapitola jsou věnovány povaze hnězdenských provinciálních synod a představují tak shrnutí problematiky. Publikace je zakončena stručným závěrem, ve kterém autor zdůrazňuje význam legátského a provinciálního zákonodárství v Polsku. Přílohu tvoří katalog legátských statut vydaných pro Polsko a dva katalogy provinciálních synod a statut hnězdenských arcibiskupů. Katalogy jsou přehledně strukturované, kromě obligátních náležitostí obsahují také podrobný soupis literatury, přehled vydaných edic, v případě statut pak seznam jednotlivých rubrik, které umožňují jejich komparaci.

Závěrem je třeba zdůraznit, že v našich podmínkách se jedná o vůbec první monografické zpracování tohoto tématu. Knihu lze hodnotit velmi kladně jak po stránce formální, tak obsahové. Kapitoly na sebe logicky navazují, text autor doplnil bohatým poznámkovým aparátem, který vedle odkazů na použité prameny a literaturu obsahuje také jejich kritické zhodnocení. Téma jistě zaujme nejen historiky, ale také právní historiky: provinciální statuta představují zajímavý pramen, který si do budoucna zaslouží také právněhistorický rozbor.

Lenka Šmídová Malárová

JÁN LUKAČKA

Matúš Čák Trenčianský

Bratislava, Veda 2016, 144 s.,

ISBN 978-80-224-1532-3.

Mezi zajímavé postavy slovenského stredoveku patrí Matouš Čák Trenčianský, jeden z předních uherských oligarchů, kteří na přelomu 13. a 14. století vtiskli tak výraznou pečeť celému království. S jeho jménem se dlouho pojil romantizující obraz,

jehož kontury víc než samotní historici přestřeli národovědčí literáti štúrovského obdoby. Matouš, „pán Váhu a Tater“ a nekorunovaný král Slovenska, byl vsouván mezi velké a uvědomělé postavy národních dějin. Později se akcenty mění a trenčinský pán se stává neohroženým a hrdým bojovníkem proti svazující centrální moci s kritickým vztahem k vyššímu duchovenstvu. V těchto mutacích se Matoušova postava přenesla do relativně nedávných učebnic a dějepisných příruček, aniž by se téma stalo předmětem důkladného kritického biografického zpracování. Výzvu, okořeněnou složitým dědictvím maďarské, slovenské a dílem i české historiografie, přijal Ján Lukačka, chystající si půdu sérii analytických studií.

Co je podstatné, autor představuje Matouše (v rodovém počítání III.) jako produkt pozdně arpádovských časů, kdy po slabých vládách Ladislava IV. „Kumána“ a Štěpána V. nemohl úpadek království a vzestup oligarchů zastavit ani Ondřej III. zvaný „Benátčan“. Matouš pocházel ze zavedeného a posléze bohatě rozvětveného rodu uherské šlechty, po generace dodávající dvoru i provinciím vysoké úředníky. Ku příkladu Matoušův otec Petr zastával funkci palatina. Nejen Matoušovi, ale i dalším ambiciózním rodům a jedincům nabízela doba faktického bezvládní slušné příležitosti k majetkovým ziskům, často spíše násilným a protiprávním výbojům na úkor sousedů, ať šlechty, církve nebo korunního zboží. Tato skupina asi desítky až dvacítky vzájemně soupeřících „mocných“, rozprostřená od hornouherských stolic po Sedmihradsko a Dalmácii, krále prakticky ani nepotřebovala, a pokud ano, tak jen aby potvrdil její úchvaty, čímž nabývaly punc legitimacy. Již v devadesátých letech 13. století se tak Matouš stal pánem rozsáhlých statků v zá-

padoslovenských župách, vysunutých na severu až k Trenčínu, který se po Topolčanech a Uhrovci posléze stal hlavní Matoušovou baštou a výstavnou rezidencí. Za Ondřeje III. se Matouš nakrátko stal palatinem, ale brzy ho král odvolal, neboť úřadu bez skrupulí využíval k další sérii vlastních obohacení. Ján Lukačka podrobně mapuje, jak Matouš krok za krok zpevňoval své pozice i jakých prostředků a nástrojů k tomu využíval.

Další velká šance se Matoušovi nabídla po vymření Arpádovců v lednu 1301. O uherský trůn se kromě syna českého krále (pozdější Václav III.) již delší čas, vlastně od roku 1290, ucházel rod neapolských Anjouovců. Lukačka vyhodnotil, že Matouš se zachoval zcela pragmaticky. Nejprve horlivě podpořil českou kandidaturu a počkal si na přísun darů, odměn a majetků, jakmile však tento pramen vyschl, přešel ke Karlovi Robertovi z Anjou. Matoušovo panství se tak v začátcích 14. století rozšířilo na Oravu až na Zvolensko a jak Lukačka dokládá, představovalo svébytný útvar opřený o početnou ministerialitu (zde jako familiarita). Rozporný byl vztah Matouše k městům, kterým se mohlo dařit, pokud respektovala jeho často hrozbami a násilím vymáhanou autoritu. Někde Matouš rodící se města na svých teritoriích přímo podporoval.

Na vrcholu své moci ovládal Matouš Čák na padesát slovenských hradů, nadto asi ještě deset v dnešním severním Maďarsku. Obranná fáze Matoušovy územní politiky však nastala, jakmile Karel Robert začal posilovat centrální královskou moc. Za bod obratu Ján Lukačka právem označil bitvu u Rozhanovců (1312) na východním Slovensku, kde Karel zničil vojsko Omo-dejovců (Abovců) posílené Matoušovým expedičním sborem. „Trenčínský“ pán tím ztratil silného spojence. Přes králův tlak

a postupné zmenšování „svého“ teritoria zemřel Matouš Čák v roce 1321 nepokořený. Teprve jeho smrtí se rozpadl zbytek panství, které předtím scelil. Přesto, i po Lukačkově příspěvku, se nepřestává vřít otázka, jaká integrační pojítka dokázala Matoušova „vláda“ vtisknout této doméně. Vždyť ještě plné století po jejím rozpadu zůstával živý pojem „Matoušova zem“ (*terra Matthei*), jak dokládají zápisy některých studentů na Vídeňské univerzitě.

Lukačkova biografie Matouše Čáka se primárně opírá o dobové prameny a jejich důkladné vyhodnocení. Představuje čtenáři dramatický kus středověké uherské, chceme-li slovenské historie, která se v tomto bodě dotkla i osudů přemyslovského usilování o spojení české, polské i uherské koruny. Na příkladu vzniku, rozmachu a zániku Matoušova dominia, které ve svém zenitu překračovalo hranice několika stolic a objímalo třetinu dnešního Slovenska, ukázal autor složité vztahy, v nichž se ocitlo uherské království na prahu 14. století. Zároveň nabízí ostřejší a hlavně kritičtější pohled na snahu Václava II. získat arpádovské dědictví pro svůj rod.

Ján Lukačka definitivně zbavil nevšední postavu „pána Váhu a Tater“ idealizujících nánosů, zato jej však důsledně včlenil do souřadnic své doby. Živý a přehledný text oživuje řada rekonstrukčních nákresů, dobových vyobrazení, mapek i ukázek diplomatického materiálu. V závěru je připojena genealogie Matoušova rodu, tažená od jeho děda Matouše (I.).

Josef Žemlička

Ondřej SCHMIDT

*Jan z Moravy. Zapomenutý Lucemburk
na aquilejském stolci*

Praha, Vyšehrad 2016, 288 s.,
ISBN 978-80-7429-741-0.

Schmidtova studie vychází z dosud nevytěžené pramenné základny, má dobrý a objektivní narativ, zařadí se tedy se ctí do historiografické produkce. Kniha se soustřeďuje na osobnost levobočka markraběte Jindřicha Jana (zemřel 1394), který byl dosud ztotožňován s Janem Soběslavem (zemřel 1380), zákonným synem a nástupcem Jana Jindřicha.

Po úvodním uvedení čtenářů do problematiky, pramenné základny a literatury popisuje autor v první kapitole obecně situaci bastardů ve středověké společnosti a situaci nezákonných dětí, narozených vysoce postaveným otčům. V této privilegované vrstvě bylo obvyklé určit nemanželské dítě pro duchovní dráhu a tím ho nejen uchránit proti stigmatu bastarda, ale také mu zajistit dobrou kariéru. Toto byl i případ Jana z Moravy, který se jako ještě zdaleka ne třicetiletý (rok jeho narození není znám) stal roku 1368 vyšehradským proboštem.

Dalším stupněm duchovní kariéry markraběcího levobočka byla biskupská stoliče v Litomyšli, uvolněná smrtí Alberta ze Šternberka roku 1380. Působení Jana z Moravy jako litomyšlského ordináře přibližuje autor v další kapitule, pod názvem *Biskup*. Roku 1387 se Jan pokusil již podruhé dosednout na stolec olomouckého biskupa. Na ten však Václav IV. prosazoval proti nárokům moravských markrabat Mikuláše z Riesenbergu a Janův episkopát tak netrval déle než několik měsíců.

Po tomto neúspěchu byl Jan roku 1387 jmenován patriarchou akvilejským a v této

hodnosti setrval až do smrti. Období patriarchátu Jana z Moravy autor zasvětil ústřední a neobjevenější část knihy. V jejím úvodu seznamuje čtenáře s institucí a dějiny akvilejského patriarchátu. V dalších pasážích popisuje Janův dlouho odkládaný příchod do patriarchátu, ceremonii jeho nastolení, jeho reformní úsilí. V Janových zásazích, které si vysloužily tvrdý odsudek soudobých kronikářů, spatřuje autor knihy spíše projev politického myšlení a mocenské taktiky. Na dalších stranách nás zasvěcuje do složitých lokálních poměrů na území patriarchátu, do bojů jednotlivých frakcí, benátských intervencí apod., bez jejichž znalosti se neobejdeme, chceme-li pochopit zákruty osudu a důvody, které vedly až k zavraždění nepohodlného patriarchy roku 1394.

V závěrečných částech studie autor vybočuje z chronologického líčení Janovy osobnosti a věnuje pozornost jeho „životu“ v historické paměti zejména Furlánska. Ta nebyla vůči Janovi nijak laskavá ani spravedlivá, i když v jiném prostředí (Cividale) de Jan těšil úctě a byl označován za patriarchu blahoslavené paměti.

Kniha je v závěru opatřena třemi exkursy: první je věnován identifikaci dosud zaměňovaných Janů (Jana Soběslava a levobočka Jana z Moravy), druhý přináší komentovanou edici filipiky proti patriarchovi (*Capitula contra Iohannem de Moravia*) a třetí obsahuje itinerář Jana z Moravy od roku 1368 až do jeho smrti. Kniha je opatřena soupisem pramenů, literatury a rejstříky.

Lenka Blechová

Martin ŠANDERA

Jindřich starší z Minsterberka.

*Syn busitského krále. Velký bráček
s nízkými kartami*

Praha, Vyšehrad 2016, 275 s.,

ISBN 978-80-7429-687-1.

V rámci edice Velké postavy českých dějin vyšla kniha, která ve čtrnácti kapitolách přibližuje dosud opomíjeného, nicméně významného českého šlechtice Jindřicha st. z Minsterberku. V první kapitole se dozvíme o okolnostech Jindřichova narození a dětství, které ovlivnila nepříznivá politická situace v českých zemích. Jindřichův otec, pozdější král Jiří z Poděbrad, zřejmě tušil, že jeho synové na trůn neusednou, snažil se je nicméně připravit pro možnou politickou kariéru. Díky tomu Jindřich během dospívání provázal otce na významná setkání a – ještě než nastoupil vlastní cestu – poznával osobně spletité politické situace. Druhý oddíl seznamuje čtenáře již s Jindřichovým vstupem na politicko-společenskou scénu. Výhodně se oženil s dcerou kurfiřta, Uršulou Braniborskou z rodu Hohenzollernů a manželství bylo pravděpodobně šťastné, můžeme-li tak soudit z počtu dětí. Soužití nicméně provázely finanční problémy Poděbradů, jak o tom svědčí Uršuliny dopisy, které psala otcí. Ve třetí kapitole autor zmiňuje převážně vojenské úspěchy mladého Poděbrada a zkoumá jeho vztah s bratrem Viktorínem. Čtvrtá kapitola začíná smrtí Jiřího z Poděbrad, v důsledku čehož se Jindřich ocitl sám uprostřed politiky. Později se stal průvodcem a rádcem Vladislava Jagellonského, a to přesto, že oba muži mezi sebou mívali spory. Neshody se týkaly záruk, které král před nástupem na trůn poskytl a později nedodržel. Zklamání na obou stranách způsobilo, že se Jindřich

posléze raději věnoval panství v Kladsku a Slezsku a rozšiřování držav.

Pátá až sedmá kapitola ukazuje Jindřicha v roli válečníka. Autor vylíčil ambiciózní plány, které měl nejen v zemích českých, ale i v říši. Jeho rozmach ovšem brzdily finanční problémy a odbojná slezská města, církev a šlechta. Jindřicha se rovněž úzce dotýkal problém víry, neboť byl původně kališník, po svatbě však konvertoval ke katolicismu. V Čechách mu mnozí vyčítali přestup jako zradu víry jeho předků. Od osmé kapitoly se kniha věnuje především Jindřichovým držávám, rodině a soukromému světu, který si vybudoval na severu Čech. Vysoká kulturní úroveň zdejšího dvora vešla brzy ve známost a lákala k němu obratné řemeslníky nebo umělce.

Další dvě kapitoly věnoval autor problematice Slezska – nesjednoceného kusu země, o níž usilovaly různé strany, včetně Jindřicha. Konečně poslední čtyři oddíly knihy postihují Jindřichovu povahu, osobní ztráty a závěr života poznamenaná dluhy. Z jeho rodinných vztahů nepochybně zaujmou dopisy dceři Markétě, v nichž se vřoucně omlouval, že včas neposlal splátku věna. Všem svým dětem Jindřich dopřál co nejlepšího vzdělání.

Kniha Martina Šandery přibližuje muže, který se významně zapsal do českých dějin. Publikace přispívá k poznání nejen v historické vědě, ale je přístupná i širší veřejnosti.

Šárka Chocholová

Daniela RYWIKOVÁ

Speculum mortis. Obraz Smrti v českém malířství pozdního středověku

Ostrava, Ostravská univerzita 2016, 312 s.,
ISBN 978-80-7464-845-8.

O přístupu moderního člověka k umírání a smrti bylo napsáno mnohé – tendence k její tabuizaci patří ke klíčovým charakteristikám, v souladu s okřídleným bonmotem v tom smyslu, že víme, že zemřeme, ale nevěříme tomu. Středověk a do určité míry i řada následujících staletí na tom byl jinak – hranice mezi živými a mrtvými nebyla vnímána zdaleka tak ostře jako nyní, oba světy se jevily prostupnější a mrtví nikdy svět živých vlastně neopustili. I sama smrt byla všem stále na očích: jak reálně, tak i zprostředkovaně, v nástěnné, ale i deskové a knižní malbě; a jakkoli život je stále pouhým směřováním ke smrti, byla tato skutečnost ve středověku pocítována daleko intenzivněji a niterněji (neboť i reálně byla blíže – zvláště třeba v dobách epidemií či hladomorů), což snad lidem v jistém smyslu život zpětně usnadňovalo (výpovědi svého druhu jsou rozšířené návody kategorie *ars moriendi*).

Permanentní přítomnost smrti, sepětí života a smrti, potažmo živých a mrtvých, to je „globální sdělení“ předkládané knihy, jejíž autorka tuto rovinu středověké mentality ilustruje bohemikálními a moravikálními doklady, jejichž množství může na první pohled až překvapit. Není divu, jde o téma s výjimkou třicet let staré průkopnické studie Karla Stejskala (jenž navíc několik stěžejních dokladů z oblasti nástěnného malířství ještě nemohl znát) u nás jako celek prakticky nedotčené.

Jakkoli se ve srovnání s okolními zeměmi mohou prosté počty domácích dokladů zdát nízké, přece – a to je snad podstatnější

než sama kvantita – odrážejí plné spektrum námětů středověké makabrální ikonografie: legenda o setkání tří živých a tří mrtvých, Triumf smrti, *danse macabre* a konečně i travestie, tj. zesměšnění, parodování smrti (jak autorka vnímá českokrumlovský Triumf smrti: umrlce jedoucího na koníkově – dětské hračky); tematický rozptyl i jeho dílčí, specifické nuance (např. groteskní *mors bona* v kodexu Jana z Jenštejna anebo „husitský“ Tanec smrti) odrážejí současně kontakt českého prostředí se zahraničím, francouzským a italským, v průběhu 15. století pak především německým. Záslužné je přihlídnutí nejen k transferu kulturních vzorů, ale i k mechanismům šíření některých motivů v domácím prostředí (zajímavý je např. postřeh o pastoračním působení benediktinského řádu a souvislosti s nejstaršími doklady umrlčí ikonografie na našem území) anebo ke konfesnímu využití, resp. adaptacím tématu smrti (přirozeně nejen v oblasti malby či výtvarných umění obecně, ale i v podobě již zmíněných textů typu *ars moriendi*, resp. propojení textu a obrazu v Krumlovském sborníku, 1417) v pohusitských Čechách. Vyústěním knihy je pohled na rozšiřující se spektrum kontextů (a především moralit, akcentujících blízkost smrti v každém okamžiku), v němž se smrt od pozdního středověku objevuje.

Knihy je koncipována ve středoevropském komparativním rámci (ad hoc jsou k dispozici i vhodné analogie a případně vzory ze vzdálenějších oblastí), tak jak odpovídá prostoru, v němž byla kulturní výměna s českým prostředím nejintenzivnější; podobně bylo z hlediska celistvosti tématu nezbytné překročit hranici v titulu knihy vytčené (a přirozeně meritorně zohledněné) malby směrem k reflexi smrti v dalších typech výtvarného umění. Na prvním místě

to platí především o plastice (byť speciálně té mohlo v knize být možná věnováno více prostoru, neboť obsahuje i motivy v nástěnné malbě nezastoupené – náhrobníky typu transi, mezi nimiž proslulé je víko tumby Jana Hasištejnského z Lobkovic, ale i nefunerální plastiky, z nichž nejznámější je patrně tzv. Brigita ze svatojiřského kláštera, kde všude je smrt/umrlec symbolem pomíjivosti, tak jako v podobě postavy s přesýpacími hodinami v ruce např. na Zličovském epitaфу), dále tisku (od pozdního středověku rozličné dřevořezы a dřevoryty s dans macabre apod.) a ovšem o dobových textech (z nichž výbor je v příloze knihy, s. 241–263).

Objevná a v řadě ohledů (a to zřejmě nejen z hlediska domácí historiografie) i metodicky inovativní kniha je založena na badatelsky i čtenářsky vděčném principu prolnutí obecného a speciálního, v daném případě to jsou případové studie věnované modelovým lokalitám: Broumov, bývalý karner, dnes v suterénu fary, 1340–1350 (Triumf smrti); Mouřenec, kostel sv. Mořice, dvacátá léta 14. století + Broumov, bývalý karner + České Budějovice, dominikánský kostel Obětování Panny Marie, po 1381? + kostel sv. Bartoloměje v Koči, kolem 1500 (Legenda o setkání tří živých se třemi mrtvými); Krumlovský sborník, 1417 (ars moriendi), tzv. Bible husitského kněze, 1441 (dans macabre). Kniha je psána živým, i mimo úzký okruh specialistů na danou problematiku srozumitelným jazykem (celou knihou prolínající gramatická chyba typu „motiv třech živých...“, „setkání třech živých...“ atd. nepůsobí úplně dobře). Velmi pěkně vyvedena je také graficky – což je v daném případě dosti důležité – (text doprovází na 130 barevných reprodukcí). Knihu uzavírá obvyklý aparát v podobě

bibliografie, personálního a geografického rejstříku a anglického resumé.

Robert Šimůnek

Teresa DĄBROWA – Elżbieta KNAPEK
– Jacek WOJTOWICZ

*Katalog inkunabulów Biblioteki
Naukowej PAU i PAN w Krakowie*

Kraków, Polska Akademia Umiejętności
2015, 288 s.,
ISBN 978-83-7676-223-4.

Autoři se v anotovaném katalogu zaměřili na prvotisky, které jsou uloženy v knihovně Polské akademie věd a umění (PAU) a Polské akademie věd (PAN) v Krakově. Obě sbírky inkunabulí jsou relativně malé: 173 děl ve 180 svazcích, ale přesto obsahují řadu vzácných tisků.

Karolina Grodziska v předmluvě objasňuje pojmy inkunabule i inkunabulistika a představuje nejnovější příspěvek do polské nauky o prvotiscích, přičemž zmiňuje ztráty cenných historických pramenů během druhé světové války. Nechybí ani zmínka o inkunabulích, vydaných v minulosti reprintem, konkrétně z let 1954, 1971 a 2000. Elżbieta Knappek charakterizovala rozsáhlé sbírky inkunabulí v knihovně PAU. Katalogu prvotisků předchází také poděkování, resumé v němčině i angličtině, redakční poznámka a seznam užitých zkratk.

Jádrem díla je dvoustostránkový katalog inkunabulí. Každá stránka s inkunabulemi je strukturována stejným způsobem. Obsahuje název (řazeno abecedně), pořadové číslo, provenienci, poznámky o zdobení, iniciálách, marginálních přípisech atd. Zahrnuje též informace o době i místě vzniku, vazbě a nakonec je uváděna signatura. Připojena bývá i fotografie tisku. Jedním z nejcen-

nějších prvotisků je fragment německého Almanachu z roku 1490, vydaného v Augsburgu v tiskárně Petera Bergera na přelomu let 1489 a 1490.

Další částí anotované publikace je katalog tisků 16. století s inkunábulemi, na který navazují dodatky, jako je abecední seznam tisků, index topografický i typografický, dále soupis proveniencí, v němž jsou obsaženy také seznamy zkratk užitých ve výše uvedeném soupisu. Nechybí ani konkordance signatur inkunabulí a čísel v popisovaném katalogu ale i v katalozích jiných, konkrétně *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, *Incunabula quae in bibliotheca Poloniae asservantur* a katalogu Haina, Copingera a Reichlinga. Publikace je ukončena bibliografií a soupisem 237 užitých fotografií. *Katalog inkunabułów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie* je cenným přínosem pro polskou kodikologii. Jistě nalezne odezvu u odborné veřejnosti, v polských knihovnách, ale také u zájemců o historii.

Petr Sedláček

Raný novověk

Libuše SPÁČILOVÁ –
Vladimír SPÁČIL (edd.)

Nejstarší matrika Olomoucké univerzity z let (1576) 1590–1651 / Die älteste Matrikel der Olmützer Universität aus den Jahren (1576) 1590–1651

Olomouc, Univerzita Palackého
v Olomouci 2016, 433 s.,
ISBN 978-80-244-5116-9.

Když se v roce 1929 František Cinek pokoušel zpřístupnit nejstarší matriky jezuitského olomouckého učení, dostalo se mu v tomto časopisu oprávněně tvrdé kritiky Františka

Hrubého (ČČH 37, 1931, s. 166n.), který zároveň charakterizoval jejich význam pro jednotlivé středoevropské země a jejich různé společenské vrstvy. Už jen toto konstatování stačí pro zdůvodnění existence nové, kritické edice, jíž se podjali dva olomoučtí odborníci, kteří k ní přistoupili dostatečně připraveni. Olomoucké učiliště bylo otevřeno širšímu zázemí, než byla jen vlastní Morava, dominovalo tu především Slezsko. Najdou se tu však i jména poměrně početných scholárů z různých oblastí Německa a ovšem také z Uher (podíl Čech byl nepřekvapivě v podstatě mizivý). Nicméně nezanedbatelní jednotlivci přicházejí rovněž ze vzdálenějších zemí (Skandinávie, Skotsko, Sedmihradsko, Francie). S ohledem na tyto skutečnosti se editoři rozhodli zpřístupnit úvod k edici v plném rozsahu též německy. Matrika ovšem přináší víc než jen jména olomouckých scholárů (je jich pro uvedené období více než šest tisíc), protože zaznamenává porůznu i jména lektorů a témata jejich přednášek, resp. názvy diskusních okruhů samotných žáků, kteří jsou porůznu roztrženi do jednotlivých tříd. Bohatý prosopografický materiál je zpřístupněn čtyřmi navzájem propojenými rejstříky, které prezentují bohatou biografickou i topografickou materii. Základní biografický rejstřík je pochopitelně zpracován v latinské formě, nicméně rejstříky topografické v češtině, což může zahraničnímu badateli činit jistě počáteční potíže, i když jsou k dispozici i odkazová hesla. Je ovšem třeba si uvědomit, že menší teritoria nejsou propojena s vyššími celky. Tak např. Německo má jen tři odkazy, ale je třeba ohlížet se i na Lužici, Sasko, Bavorsko atd, které jsou zastoupeny podstatně silněji. Máme tak ve spolehlivé edici (zcela ojedinělá přehlednutí či tiskové chyby není ani třeba zmiňovat) k dispozi-

ci důležitý pramen ke kulturním dějinám střední Evropy v raném novověku. Škoda, že ke knize nebyla připojena aspoň schematická mapka. A jistě někdo v dohlednu podá tabelární kvantitativní i kvalitativní sumarizaci zpřístupněného materiálu, který ale může sloužit i k hlubšímu studiu kulturních proudů ve střední Evropě v dané době.

Ivan Hlaváček

Martin MÁDL (ed.)

Barokní nástěnná malba v českých zemích – Tencalla, I–II

Praha, Artefactum – nakladatelství

Ústavu dějin umění AV ČR 2012–2013,
503 + 647 s., ISBN 978-80-86890-42-8

Dlouhodobý výzkum Ústavu dějin umění AV ČR, zaměřený k podchycení, interpretaci a zhodnocení nástěnné malby 17. a 18. století, přinesl jeden z podstatných výsledků ve dvou mohutných svazcích díla, které se vyznačuje poněkud komplikovaným označením. Zatímco komplet vystupuje pod poněkud nejasným názvem *Tencalla*, teprve uvnitř obou svazků najde čtenář upřesňující podtitul *Carpoforo Tencalla (1623–1685) a Giacomo Tencalla (1644–1689) v Čechách a na Moravě*. Navíc každý díl má samostatné vymezení v dalším podnázvu: I. díl *Statě o životě a díle ticinských freskařů, o objednavatelích a o umělcích z jejich okruhu*, II. díl *Katalog nástěnných maleb Carpofořa a Giacoma Tencally na Moravě a v Čechách*. Jakmile se však čtenář ponoří do tohoto díla, díky přehlednému rozpisu obsahu a společného jmenného i místního rejstříku se v něm snadno zorientuje. Navíc je překvapen rozsahem prezentovaných poznatků a množstvím zveřejněné ikonografie. Dvousvazková kolektivní monografie

představuje malířské dílo dvou italských mistrů – Carpofořa a jeho vzdáleného bratrance, žáka a pokračovatele Giacoma – pocházejících z městečka Bissone, dodnes nazývaného „terra di artisti“, v kantonu Ticino na švýcarsko-italských hranicích. Umělecky významnější Carpofoř a jeho napodobitel Giacomo se uplatnili v širším středoevropském rámci (včetně císařského dvora ve Vídni) a také v českých zemích působili na mnoha místech (Náměšť nad Oslavou, Kroměříž, Olomouc, Roudnice nad Labem, Libochovice, Praha aj.), už proto bylo žádoucí, aby se ke zpracování spojili znalci barokního umění z několika domácích institucí s badateli z Rakouska a Slovinska. Společně podali systematický, velmi podrobný popis všech zachovaných nebo již zaniklých, ale archivně doložených výtvorů Tencallů a s nimi spolupracujících umělců, dějiny staveb s nástěnnými malbami, technický popis maleb a jejich podrobný ikonografický rozbor, vše s podrobnými pramennými doklady a dokumentárními ilustracemi. K tomu připojili nejen rozsáhlou bibliografii, ale také edici pramenů z řady domácích a zahraničních archivů, týkajících se činnosti Tencallů i jejich společenských a rodinných vazeb. Německé, italské a české písemnosti, resp. úryvky z nich, jsou opatřeny výstižnými registry, což usnadní práci všech dalších badatelů; ocenění zasluhuje skutečnost, že se editoři pramenů neomezili na působení obou malířů v českých zemích, ale zachytili také písemnosti svědčící o činnosti Carpofořa Tencally ve vídeňském Hofburgu, což zvětšuje mezinárodní váhu publikace.

Ve dvou desítkách studií pojednávají jejich autoři o životě a tvorbě dvojice malířů, o objednavatelích jejich výtvorů, dále o předlohách, motivech a replikách nástěnných

ných maleb (se zvláštním zřetelem k ovidiovským a heroickým námětům) a o úloze maleb v reprezentačních architektonických a uměleckých projektech. Zde je blíže charakterizována tvorba i jiných umělců, zejména architekta Antonia Porty, štukatérů atd. Vedle uměleckohistorických statí Martina Mádl, Jany Zapletalové, Radky Miltové, Martina Krummholze a několika dalších autorů zaujme historiky rozsáhlá studie Petra Matějíčka o šlechtických objednatelích maleb obou Tencallů v habsburské monarchii.

Matějíček načrtl kolektivní biografii šlechtických objednatelů, v níž sledoval jejich sociální a majetkové postavení, příbuzenské svazky, sídelní režim, kariéru a vztah k vídeňskému dvoru. Sledoval aristokracii uherskou, rakouskou, českou a moravskou (mj. z rodu Lobkoviců, Černínů, Kaplířů, Dittrichštejnů a Šternberků). Zjistil, že zde neplatí teze o zvláště intenzivním vztahu všech těchto aristokratů k vídeňskému dvoru, neboť jednotliví šlechtici se v tomto ohledu značně lišili; v některých případech šlo o vysoké představitele zemské správy. Téměř ve všech případech však to byli mimořádně zámožní velmoži nebo alespoň nositelé vlivných úřadů, a to ze tří různých generací. Autor dospěl k poznání, že motivace tencallovských objednatelů byla různorodá a že k jejímu bližšímu osvětlení bude třeba provést detailní výzkum v rodinných archivech podle vzoru Winkelbauerovy monografie o Gundakarovi z Lichtenštejna (1999).

Publikace je zdařilou ukázkou akademického výzkumu v oblasti dějin umění se zřetelem k širšímu historickému kontextu. Na konkrétních příkladech dokumentuje – především pro aristokratické prostředí – propustnost hranic jednotlivých zemí a vytváření reprezentativních center moci

v jednotlivých provinciích habsburské monarchie. V úhrnu významně prohlubuje poznatky o italsko-českých vztazích a o silném působení italské kultury ve střední Evropě.

Jaroslav Pánek

Václav GRUBHOFFER

Pod závojem smrti. Poslední věci

Schwarzenbergů v letech 1732–1914

České Budějovice, Společnost pro kulturní dějiny – Nová tiskárna Pelhřimov 2013, 444 s. + 24 s. barevných ilustrací a 1 příloha, ISBN 978-80-905264-2-6.

I odborná publikace může zaujmout jako knižní artefakt s vysokým potenciálem horizontu očekávání. To je případ monografie Václava Grubhoffera, která je předmětem našeho zamyšlení. Vezme-li ji čtenář do ruky, je osloven již metaforickým názvem, který naznačuje autorův interpretační přístup k tématu. Pojednání o posledních věcech člověka je v podtitulu zasazeno do konkrétního historického kontextu, a to dobově i geograficky. Jde o text čtivý, určený odborníkům i širšímu publiku, který splňuje náročné vědecké parametry, aniž by byl přesycen neúčelnými teoretickými pasážemi. Kniha je v mnoha ohledech inspirativní. Svým kulturně historickým pojetím může oslovit jak historiky, kteří se zabývají dějinami šlechty, či badatele jiných vědních oblastí a specializací, tak širší kulturní veřejnost.

Grubhofferova kniha má zajímavou strukturu. Je rozdělena na dvě základní a dle našeho soudu stejně důležité části – část výkladovou (212 s.) a část s poznámkami, které jsou vyčleněny do samostatného oddílu (146 s.). To má své opodstatnění v autorově strategii oslovit různé typy čtenářů, ale

nabízí se i jiný kvalitativní rozdíl, a to stylistický. Výkladová část je totiž koncipována jako diskurs faktograficko-interpretativní, zatímco poznámkové kompendium poskytuje bohatý dokladový materiál informační, kde je faktografie nejen osvětlována, ale často i hodnocena v širších souvislostech domácího a evropského badatelského kontextu. Specialisté různých vědních oborů by patrně uvítali zařazení jmenného rejstříku osob a toponym, včetně jazykových mutací, neboť se jedná o multikulturní prostor, který je sledován v časovém rozpětí více než dvou staletí. Práce je teoreticky pevně ukotvená a heuristicky bohatě podložená a její autor se mimořádně dobře orientuje v současné italské historiografické literatuře. Vnitřní členění výkladového pojednání na pět oddílů se neřídí tradiční lineární časovou osou, ale podřizuje ji vyšším tematickým celkům. Důsledkem takového pojetí jsou opakované návraty v čase u konkrétních sledovaných jevů či lidských osudů. Čtenář, který není příliš obeznán s historií Schwarzenbergů, nalezne v závěru knihy jejich rodokmen od 17. století. Možná by ocenil i dobové kartografické přílohy, které by mu pomohly zorientovat se ve sledovaném geo-historickém prostoru v tak dlouhém časovém období.

Úvodní oddíl publikace obsahuje přehled současných metodologických přístupů ke zkoumání fenoménu smrti v dějinách lidské společnosti. Autor monografie pak volí za svůj zásadní inspirační vzor Michela Vovella, který je známý jak ve francouzské, tak v italské historiografii. Ten v díle o smrti v západní Evropě od středověku po naše časy¹ sledoval obrazy smrti v proměnách věků (*les images successives de la mort*

à travers le temps) a dospěl k přesvědčení, že existuje přímá a velmi provázaná vazba mezi různými druhy reprezentace smrti a modelem společnosti.²

V následující podkapitole úvodní části knihy je pak ústřední téma smrti přeneseno z obecné roviny do konkrétní historické zkušenosti příslušníků rodové šlechty usazené v Čechách, aby mohlo být traktováno jako rekonstrukce schwarzenberské „zkušenosti se smrtí“ v letech 1732–1914, s časovými přesahy do doby minulé i následující po těchto meznících. Volba mezníků byla dána vnějšími událostmi a lze ji považovat za legitimní, i když bychom uvítali, kdyby periodizační období začínalo datem 1719, tj. úmrtím vévodkyně z Krumlova a kněžny Marie Ernestiny z Eggenbergu, případně jejich rodičů Marie Justiny ze Starhembergu (1681) a Johanna Adolfa ze Schwarzenbergu (1683). Synchronně-dynamický přístup autora ke zkoumání problematice by tím získal své opodstatnění, vezmeme-li v úvahu dominanty sledovaných estetických období (baroko – osvícenství – romantický historismus „dlouhého“ devatenáctého století), zlomové tendence fenoménu „konce století“ (osmnáctého – devatenáctého – dvacátého) či multikulturní geo-prostor jižních Čech, který Schwarzenbergové již v 17. století zvolili za svůj domov.

Inspirace Vovellem se ukázala jako nosná nejen v teoreticko-metodologickém uchopení tématu, ale rovněž v rovině autorova,

-
- 2 M. VOVELLE, *Un lien direct entre les représentations de la mort et le modèle de société*. Entretien réalisé par Pierre Chailland, L'Humanité, vendredi le 16 janvier 2015. Dostupné na <http://www.humanite.fr/michel-vovelle-un-lien-direct-entre-les-representations-de-la-mort-et-le-modele-de-societe-michel> (ověřeno 3. 5. 2017).

1 Michel VOVELLE, *La Mort et l'Occident. De 1300 à nos jours*, Paris 1983.

řekněme „obrazného“ vyjadřování, a to zejména ve třetím oddíle nazvaném „Poslední nemoci a rituál smrtelné postele“. A nejde jen o autorovu inklinaci k metaforám (nejen v názvech kapitol), přirovnáním, perifrázím, které mimochodem zvyšují čtivost textu. Dynamická líčení přechodového rituálu smrti namísto statického popisu, umírání v proměnách lékařského diskursu dobových vzorců (duchovní – lékař), vizuální okázalost pohřebních slavností a vnitřní prožívání posledního rozloučení se zesnulým v intimním rodinném kruhu, to vše svědčí o sečtělosti a literární průpravě mladého kulturního historika, který však dovede v pasážích odborných výkladů a faktografie být i věčně pragmatický, jako např. ve druhém oddílu věnovaném problematice „medikalizace smrti“.

Tento koncept je autorem detailně představen nejen v rovině teoretické, ale i v konkrétních oblastech spojených s umíráním, smrtí a pohřbíváním tak, jak to bylo uváděno v dobových lékařských a hygienických spisech. Koncept medikalizace byl následně použit jako zásadní nástroj pro přístup k zamýšlené rekonstrukci zkušenosti se smrtí u Schwarzenbergů. Ve svých úvahách a interpretacích se autor leckde vrací se k otázkám, jejichž řešení nepokládá za uspokojivé. Obdobně se dovede uměřeně vrátit k původně sledované interpretační lince, když zjistí, že odbočky, které se nabízejí, by měly za následek tematickou roztříštěnost či digrese.

Z bohaté bibliografie použitých primárních dobových pramenů, písemných i tištěných, a z prostudované sekundární literatury nejen české provenience je zřejmé, že redakci výsledného textu předcházela jak důkladná odborná průprava, kterou autor získal na Historickém ústavu Jihočeské univerzity, tak také svědomitá heuristická příprava. Jde

o velmi časově náročné hledání a pátrání, které však na druhou stranu často odmění vytrvalého a úporného badatele tím, že najde něco, co doposud nebylo v odborných kruzích citováno ani publikováno. A pokud je autor schopen nově nalezená fakta analyzovat a interpretovat ve světle nových přístupů, mohou se i jeho čtenáři podívat na tradiční schémata spojená s výzkumem historie šlechtických rodů žijících v Čechách v nové perspektivě.

Jitka Radimská

19. a 20. století

Zuzana PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ
*Každodennost manželství 19. století
v Čechách pohledem soudních akt
a příruček pro katolické kněze*

Pardubice – České Budějovice, Univerzita Pardubice – Veduta 2015, 208 s.,
ISBN 978-80-88030-11-9.

Manželství představuje a představovalo napříč současnými i minulými společnostmi průsečík dobových kulturních, právních, náboženských, resp. mravních norem na straně jedné a individuálních postojů, pocitů a hodnot jedinců, kteří do manželství vstoupili, na straně druhé. Tato okolnost už a priori vnáší do manželského soužití jisté napětí: Z hlediska společnosti (státu, vrchnosti, církve, obce, širšího rodinného okruhu) má manželství plnit celou škálu funkcí a chování manželů (vůči sobě navzájem, vůči potomkům i svému okolí) nemá vybočovat z všeobecně akceptovaných norem, z hlediska manželů samotných je však tento svazek prostředím konfrontace dvou (často dosti odlišných) představ, jak má manželství vypadat a fungovat. Realita

manželského soužití je tak velmi lákavým tématem pro sociology, psychology či kulturní antropology.

Pokud jde o možnost výzkumu manželství minulých dob, u nichž jsme odkázáni pouze na skrovné pramenné stopy, je pochopitelně situace obtížnější, ať už v rámci studia každodennosti a dějin rodiny hledáme manželství dobově obvyklé a „normální“, nebo jestli v rámci historicko-antropologického přístupu sledujeme extrémní a mimořádné případy, kdy byla v rámci veřejné ventilovaných manželských rozepří norma překračována a ze strany aktérů sporu vlastně znovu ustavována. Jedním z nemnohých pramenů, které je možné z tohoto hlediska využít, jsou soudní akta manželských sporů, o které se ve své práci opřela právě Zuzana Pavelková Čevelová.

Autorka se vydala cestou v českých poměrech v podstatě neprošlápanou. Metodicky se inspirovala v zahraničí, kde tento typ pramenů začali intenzivně využívat již od devadesátých let 20. století. Zahraniční badatelé již ustavili metodologické přístupy a dospěli k prvním zobecňujícím závěrům. Pavelková Čevelová se velmi dobře orientuje především v jazykově německé produkci a jako ke svému inspiračnímu zdroji se hlásí zejména k Margareth Lanzingerové. Podobně jako ona založila výzkum na studiu soudních aktů 19. století: protokolů arcibiskupského manželského soudu v Praze a biskupského manželského soudu v Českých Budějovicích v období konkordátu (1857–1868), kdy byla katolické církvi přechodně navrácena soudní pravomoc v manželských záležitostech a obnovena činnost konsistorních diecézních soudů. Výzkum soudních materiálů autorka vhodně doplnila rozбором pastoračních a právních příruček pro katolický klérus z druhé poloviny 19. sto-

letí. To jí umožnilo „konfrontovat normu a praxi v každodenním soužití v manželství, rodině, farnosti a obci“ (s. 29).

Soustavné vyčtení protokolů církevního manželského soudu bylo natolik průkopnickým aktem, že autorka musela nejprve stanovit základní kategorie sporů (odvozené od dobové typologie) a jednotlivé přepodle ní rozřadit. V pravém slova smyslu jsou manželské spory ty, ve kterých manželé z rozmanitých důvodů žádali o rozvod od stolu a lože, o zneplatnění sňatku, nebo případy, kdy se jeden z manželů snažil žalobou přimět partnera k plnění manželských povinností. Autorka však příhodně věnovala pozornost i snubním sporům, v nichž jako protistrany nevystupovali manželé, ale snoubenci a soud řešil otázku platnosti či neplatnosti slibu manželství. Ani v případě, že zasnoubení bylo soudem shledáno platným, nevedl však rozsudek k uzavření manželství, nýbrž jen k nároku poškozené strany na vymáhání finančního odškodnění, popř. výživného na nemanželsky narozené děti. Snubní spory nicméně výstižně dokládají váhu tzv. překážek uzavření manželství a zároveň pěkně ilustrují okolnosti (role majetku, zprostředkovatelská úloha příbuzných a známých apod.), za kterých vnikal vztah mezi mužem a ženou, jenž měl výhledově vést ke sňatku.

V duchu mikrohistorických postupů se autorka snaží co možná v úplnosti zrekonstruovat jednotlivé projednávané případy a na jejich základě sledovat strategie jednání zúčastněných stran. Tyto rekonstrukce odhalují, jak u děle projednávaných kauz docházelo k opakovaným proměnám postojů a strategií žalujících i žalované strany. Souviselo to s tím, že manželé měli v okamžiku, kdy postoupili svou při soudu, často jen nejasnou představu, čeho chtějí vlastně

dosáhnout. Autorka v rámci rekonstrukce vnitřního světa zúčastněných osob a atmosféry manželského života přínosně sledovala argumentaci, míru emotivity, názorovou konzistenci a konsekvenční výpověď.

Podrobně si všímá rovněž role faráře, usilujícího o zprostředkování mezi znesvářenými manželi. Právě faráři působili v případech manželských sporů jako první instance, prošetřovali oprávněnost stížnosti, vyslyšeli obě strany sporu, rodinné příslušníky a svědky a nakonec formulovali žalobu. Právě na taktu, obratnosti a zkušenosti faráře často závisel následující průběh sporu: šance na usmíření manželů nebo naopak eskalace konfliktu. Ve většině autorkou podrobněji mapovaných kauz vystupovali faráři ve své pastoračně-psychologické a zároveň úřednické funkci velice zodpovědně a v intencích doporučených postupů.

Církevní soud, v jehož kompetenci bylo rozhodovat o platnosti manželství (tzv. občanské účinky sňatku – majetková vyrovnání, výchova dětí – zůstávaly v kompetenci civilních soudů), pak přezkoumával oprávněnost žádostí: existenci zákonných překážek manželství, neplnění manželských povinností žalovanou stranou. Autorka konstatuje, že při posuzování schopnosti či neschopnosti plnit manželské povinnosti hrála důležitou roli také lékařská věda. Lékařský posudek či lékařské dobrozdání, že příčina nezpůsobilosti k manželskému styku je operativně odstranitelná, zásadním způsobem ovlivňovalo soudní verdikt. Závažným postřehem je též autorčiny závěr, že studovaný soubor případů svědčí o rostoucí schopnosti nevzdělaných lidí z venkovského prostředí orientovat se v právních postupech a adekvátně jednat. Pavelková Čevelová se hlásí především k historicko-antropologickým přístupům a k mikrohistorii, což je relevantní ve vztahu

ku k zvolené pramenné základně a metodě analýzy. Dovoluje to také omluvit některá její nesrozumitelná tvrzení na adresu sériových pramenů typu matrik či obyvatelských seznamů (s. 18: „jejich zápisy nemusejí být za všech okolností pravdivé“). Diskutabilní je však po mém soudu autorčina deklarovaná ambice přiblížit prostřednictvím manželských sporů každodennost manželství v druhé polovině 19. století. Nejde o počet studovaných případů a tedy reprezentativnost vzorku: v rámci historicko-antropologické snahy porozumět sociálním praktikám a každodenním zkušenostem lidí studované kultury, resp. rekonstruovat hodnoty a postoje jednajících osob, je zcela legitimní zvolit mikrohistorické měřítko a jít cestou případových studií, jimiž se stávají manželské spory, projednávané před soudem. V těchto kauzách se však nerozkrývá modelový manželský vztah, ale spíše mezní situace, která v manželství mohla nastat. V případech tohoto „neobvyklého normálního“ se jak v očích příslušníků studované kultury, tak z pohledu historického antropologa odkrývaly a ustanovovaly sociální a kulturní meze průchodnosti určitého jednání.¹ Je tedy zjednodušující až zavádějící chápat studované kauzy jako obrazy každodennosti manželství; ráz manželského soužití nebyl v podstatě většiny případů tak dramatický a konfliktní, většina manželství pravděpo-

1 Srov. Jan HORSKÝ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Historická antropologie? Metodologické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny, 2004, č. 1, s. 61–81; Georg G. IGGER, *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002, s. 103–105.

dobně fungovala na bázi solidarity a základního porozumění mezi manželi.

Přes tuto interpretační výhradu je třeba práci Zuzany Pavelkové Čevelové vysoce ocenit, a to nejen pro záslušnou snahu napojit české dějepisectví na aktuální zahraniční témata a postupy, ale i pro solidní a pečlivé zpracování problematiky a cenné dílčí závěry a postřehy. Nezbyvá než se připojit k autorčině přání, aby bylo téma manželských soudních sporů dále sledováno a aby se pozornosti dostalo vedle pražského a českobudějovického také dalším diecézním manželským soudům a rovněž civilním manželským soudům, do jejichž kompetence spadaly manželské spory s výjimkou konkordátního období.

Markéta Pražáková Seligová

Martina NIEDHAMMER

Jen pro peníze? Pražské židovské elity v 19. století – skupinová biografie

Praha, Ústav pro soudobé dějiny
AV ČR – Židovské muzeum v Praze –
Nakladatelství Lidové noviny 2016, 262 s.,
ISBN 978-80-7422-512-3.

Kniha o židovských elitách si klade za cíl pojednat o profesních a soukromých osudech příslušníků židovských velkoměšťanských rodin z pražského prostředí. Autorka zvolila pro jejich označení výraz elita, který má naznačit jejich výsadní hospodářské postavení ve většinové společnosti a z hlediska židovské menšiny také jejich poměrně velký politický vliv. Z hlediska judaismu byli příslušníci těchto elit jistě významní a záslužní, nicméně pod elitou si samotný judaismus představuje spíše duchovní vůdce. Termín elita je tedy zvolen z pohledu nežidovského a nestranného. Martina

Niedhammer nám předestírá plastický, výborně koncipovaný obraz rodin Porgesů z Portheimu, Przibramů, Dormizerů a Lämmelů. Jedná se o vybraný vzorek z dvaceti velkoměšťanských židovských rodin, jejichž hospodářský a společenský vzestup přesáhl rámec židovského prostředí.

Pro dějiny Židů v diaspoře byla a dodnes je otázka lpění na identitě ústředním problémem, se kterým se každá generace vyrovnává po svém. Kudy vede hranice mezi naprostou asimilací a židovskou identitou? I v moderní době se jedná o palčivou otázku. V našem prostředí, jak naznačuje kniha, byl asimilační vliv (i tlak) poměrně silný, přesto však autorka podotýká, že ve srovnání například s Berlínem nebyl ve zkoumaném období v Evropě největší. Ze závěrů studie vyplývá, že i čeští (moravští) Židé sdíleli jakousi rozpolcenost, kterou se vyznačuje středoevropský prostor: jedná se o prostor mezi Západem a Východem, násobený v židovských komunitách rozporem mezi západoevropským a východoevropským, popřípadě orientálním Židovstvem. U zkoumaného vzorku je zajímavé představení židovských elit jako rozkročených mezi Prahou a Vídní, ortodoxií a reformismem, Evropou a Svatou zemí, loajalitou a sounáležitostí. Studie popisuje politické snahy o zrovnoprávnění Židů v rámci monarchie a neochotu mocnářství umožnit Židům emancipaci, zastíranou udělováním nobilitací jednotlivcům.

V úvodu studie autorka vymezuje otázky a shrnuje stav dosavadního bádání, vytyčuje metodické postupy a seznamuje čtenáře s pramennou základnou. V navazující kapitole „Na Jerusalemském ostrově“ uvádí čtenáře do historie vzniku a etablování rodinných podniků vybraného vzorku. Nad prosperitou židovského podnikání se vzná-

šel stín nerovnoprávného postavení židovské menšiny a výlučně utilitární přístup státu k židovským podnikatelům i potažmo k Židovstvu. Tento přístup se se mohl kdykoliv změnit v nepřátelský. Jakým způsobem čelili židovští podnikatelé ztíženým podmínkám? Vývozem zboží do zahraničí, silnou konkurenceschopností, inovacemi, zapojováním manželek do podnikání, solidaritou a úzkými profesními kontakty se souvěrci.

V kapitole „Na Žofině“ se čtenář seznámí s hospodářskými a politickými iniciativami židovských elit, jejich vlivem v Průmyslové jednotě a vlasteneckých spolcích, postojem Židů k rostoucí nacionalizaci českého prostředí.

Název následující kapitoly „U templu v Dušní“ odkazuje na okruh židovského města. Elity však tento stísněný prostor postupně opouštěly, jakmile jim to umožnila legislativa. Přesto však jejich pouta k židovskému společenství zůstávala pevná a podpora židovského školství, kehily a náboženského života spolehlivá. Autorka rozebírá pozadí pomalého průniku reformního judaismu. Obzvláště zajímavé je pojednání o frankistickém hnutí, ke kterému se jeden čas hlásili členové rodiny Porgesů z Porthheimu.

Již nastíněný problém emancipace Židovstva podrobně rozebírá kapitola, nazvaná „C. k. spojené dvorské kanceláři ve Vídni“. Instituce *šadlanut*, tedy kontaktních osob mezi židovskou obcí a státními strukturami, doznala s příchodem raného novověku jistých změn, na důležitosti však neztratila. Boj o emancipaci zdaleka nebyl vyhrán ani na sklonku 19. století. Dobré výsledky v tomto směru vykazovala zejména rodina Lämeli, jejíž členové se politickými prostředky horlivě zasazovali o zlepšení postavení židovské menšiny, přičemž prvním

krokem mělo být zrušení diskriminační židovské daně.

Kapitola „Porthheimka“ odkazuje na zámek, který obývali Porgesové, a poskytuje čtenáři pohled do uspořádání domácnosti, způsobu života, sňatkové politiky, pohřbívání a dalších soukromých záležitostí židovského velkoměšťanského světa.

Jedním z nejdůležitějších příkazů judaismu je dobročinnost. O charitativních aktivitách vypráví kapitola s názvem „Do Jeruzaléma!“, ve které čteme příběh o výjimečné nadaci pro Palestinu. Podpora Židovstva, žijícího ve Svaté zemi, byla v diaspoře samozřejmost, tato nadace se však vymykala tím, že její iniciátorkou byla žena, Elise Herz rozená Lämelová. Autorka kromě samotného příběhu nadace upozorňuje na další obecné rysy dobročinných snah, které v raném novověku získávaly jiný obsah a místo pouhého vybírání příspěvků se zaměřovaly na pomoc a svépomoc, tedy na odstranění příčin vzniklé nouze.

V závěru knihy jsou připojeny v duchu judaismu lyrické náhrobní nápisy příslušníků zkoumaných rodin, jejich rodokmeny a seznam literatury.

Lenka Blechová

Ladislav FUTTERA

Německá píseň o české Libuši. Obraz českého dávnoověku v české a německé literatuře 19. století

(= Scholares, sv. 45)

Příbram, Pistorius a Olšanská 2015, 134 s., ISBN 978-80-87855-36-2.

Nejobvyklejší představa Libuše ve většinovém českém historickém vědomí by patrně zahrnula dva obrazy: buď se s kněžnou shledáme pod košatou lípou, kde v říze až

na zem rozhoduje soudní při dvou rozvážných bratrů (opírajíc se přitom případně o symbolický majestát soudních insignií: meče a zákoníku, kdesi poblíž), anebo v jasnozřivém vytržení věští budoucí slávu Prahy či rovnou celého českého národa. V obou případech máme co činit s ženskou postavou, jež je přímo vtělená důstojnost, rozvaha a moudrost jakéhosi vyššího řádu. Práce Ladislava Futtery vysvětluje čtenáři velmi přehledně, jak jsme se k těmto sdíleným představám v českém národním společenství dobrali; připomene přitom to, co patrně čtenáři (například ti znali eseje Vladimíra Macury z *Českého snu*) tuší alespoň v obecných obrysech, totiž že zásadní roli v ustavování našich asociací spjatých s touto postavou sehrálo falzum *Rukopisu zelenohorského* (RKZ) a Smetanova opera *Libuše* na libreto Josefa Wenziga (v českém překladu z pera Ervína Špindlera), které z tohoto textu vychází. Futtera ovšem tuto podobu kněžny přivádí na scénu až ke konci knihy. Předtím čtenáři představuje celé defilé Libuší, jež jsou té posledně zmíněné často značně vzdálené a právě svou jinakostí skýtají nejedno překvapení (jejich jinakost pak vhodně podporuje i dobře vybraný výtvarný doprovod knihy z dobových ilustrací ke sledovaným pracím). Není to poprvé, kdy se tomuto motivu dostalo takové evidence – a autor své předchůdce uvádí v pečlivém přehledu – ovšem až v jeho knize dostávají tyto „jiné Libuše“ patřičný prostor a zasazení do kontextu.

Cílem práce Ladislava Futtery bylo podrobit zkoumání obraz kněžny Libuše, jak se objevoval a byl zpracováván v historiografii a posléze v krásné literatuře české, českoněmecké a německé. Dolní hranici autorova tázání vymezuje Dobnerova kritika Hájkovy *Kroniky české*, jež představuje důleži-

tý bodu obratu ve vnímání látek českého dávnověku, platný alespoň v učenecském diskursu (že nešlo o diskurs jediný, autor reflektuje a dokládá na příkladech lidového čtenářského ohlasu Hájka ještě o mnoho později). Horní hranici zkoumání pak je počátek osmdesátých let 19. století, kdy symbolicky vyvrcholilo usazení Libuše v roli jednoho z centrálních národních mýtů, jež se mj. odrazily v ideových plánech výzdoby Národního divadla a také ve Smetanově „slavnostním tabló“, opěře, která hned podvackrát zahajovala provoz této divadelní budovy.

Toto období Futtera eviduje již jen jako kulminaci vývoje, jenž byl důsledkem „objevení“ RKZ, a konkrétní beletristická zpracování motivu v česky psané literatuře po *Rukopisu zelenohorském* již podrobněji nesleduje. Stranou ponechal i procesy, které se národního mýtu dotkly v souvislosti se spory o RKZ, a také – s výjimkou stručné zmínky o Jiráskovi – další mladší vývoj látky. Snad v onom českém národním příběhu sošně tesané kněžny Libuše poněkud schází podrobnější dopovědění, že cílem *Starých pověstí českých* Aloise Jiráska nebylo jen „stát se jakýmsi synkretickým spojením českých kronik“ (s. 92), ale že za jejich vznikem stála mj. snaha (jež nepochybně postupem času slavila úspěch) „zachránit“ po zpochybnění historicity *Rukopisů* pro národní historické povědomí český dávnověk alespoň v roli autorsky podané pověsti, nabídnout širokým vrstvám čtenářstva „moderní variantu českého mýtu“.¹ Rozhodnutí o časovém vymezení horní hranice zájmu je ovšem autorem argumentované, a navíc ve vyprávění

1 Srov. Jaroslava JANÁČKOVÁ – Karel KOMÁREK, *Komentář*, in: Alois Jirásek, *Staré pověsti české*, ed. Karel Komárek, Praha 2001, s. 339–369, cit. s. 347.

nacionálně českého příběhu kněžny Libuše na cestě do role „matky národa“ jádro přínosu Futterovy knihy tak úplně neleží.

Důležitější je konfrontace českého vývoje látky s kontextem německojazyčné kultury. Futtera přesvědčivě ukazuje, že nazírání tohoto motivu jako ryze českého je historicky podmíněné a neplatilo vždy. Libuše mohla být a byla vnímána rovněž jako součást tradic německého kulturního prostoru (Herder, Brentano), tradice širší rakouské vlasti (Grillparzer) nebo jako součást dějin prostoru, k němuž se vztahuje český zemský patriotismus (Bolzano); nehledě na to, že i v česky psané literatuře byl vývoj motivu před jeho petrifikací *Rukopisy* poměrně pestrý. Sledované poměrně úzce vymezené téma je Futterou bezpečně zasazeno do rámce kulturního soužití českého a německého etnika na našem území v proměnách procesu utváření nacionálních identit, poslouží i jako názorná příkladová studie těchto procesů.

Futterův text se postupně zastavuje u Herderovy ohlasové básně na motivy pověsti *Die Fürstentafel*, u Musäova zpracování tématu coby milostného příběhu s aluzemi na francouzskou pohádku o vlách, u dramatu *Die Gründung Prags* Clemense Brentana, jež do hry vtáhlo motivy ideového souboje pohanství s křesťanstvím, či u Grillparzerova zpracování látky do podoby komplikovaného ideového dramatu *Libussa*, kde dojde i na vyrovnávání se s otázkami vztahu občana a státu. Z děl vzniklých na českém území v jiných jazycích než češtině je probráno například německé dramatické ztvárnění von Steinsbergovo (a jeho české přepracování z pera Josefa Jakuba Tandlera), dále inspirace, jež látka představovala pro divadelníka Johanna Nepomuka Komarecka; básnická práce Josepha Georga Meinerta; latinsky

psaná báseň *Libussa* Bernarda Bolzana; z Hájkovy kroniky vycházející zpracování pověsti pro sbírku pohádek Caroline von Woltmann a také zpracováním českého dávnověku tématu blízký epos *Wlasta* Karla Egona Eberta.

Přehledu tradic zpracování látky předchází v úvodu souhrnná rekapitulace existující literatury ke zvolenému tématu a je třeba dodat, že na tomto místě i dále ve vlastním výkladu autor osvědčuje schopnost bezpečného kritického odstupu od sekundárních textů. V evidenci svých primárních pramenů vychází Futtera především z přehledové studie o zpracování látek českého dávnověku v německy psané literatuře Arnošta Krause *Stará literatura česká v německé literatuře* (1902). Její pozitivistický výčet ale přesahuje, když každému ze zmiňovaných děl věnuje stručnou charakteristiku ideovou, případně i formální a tyto následně vztahuje k proměnám široce chápaného společenského (úzce literárního i širě kulturního, vědeckého, politického atd.) dění. Můžeme tak sledovat, jak se do zpracovávání tématu promítal nejprve osvícenský racionalismus, později napoleonské války a jimi vyprovokované vzednutí důrazu na nacionální identitu, vidíme, jakou stopu zanechala Herderova filozofie, jeho důraz na jazyk a mytologii coby opory národní identity, jakou roli hrál folklorismus a jeho vztah k beletrii atd.

Útlá, ale informačně nasycená práce je podložena obsáhlým pramenným výzkumem, neutápí se však v prostudovaném materiálu, ale nabízí přehledný a jasně strukturovaný výklad, podaný čtivým stylem. Tyto charakteristiky je třeba zvláště vyzdvihnout vzhledem k okolnosti, že autorem knihy je teprve šestadvacetiletý debutant a publikace vychází z rukopisu jeho bakalářské práce

(Ústav české literatury a komparatistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 2014; následně získala Cenu prof. JUDr. Karla Engliše).

Bylo by možné uvažovat nad tím, zda uvádění citací z pramenů v originální němčině, respektive v několika případech také v latině, není zbytečnou překážkou kladenou do cesty těm z potenciálních čtenářů, kteří tyto jazyky dokonale neovládají. Půvab Futterovy práce ovšem nezanedbatelnou měrou leží právě v suverénním zvládnutí materiálů různé jazykové proveniencie a v samozřejmosti a hladkosti, s jakou tyto jazykové a kulturní okruhy jednotně pojímá a v originálních citacích zapojuje do výkladu. Trocha případného čtenářského nepohodlí, kdy méně jazykově vybavení čtenáři musí nahlédnout do poznámkového aparátu pro český překlad, stojí za zprostředkování dojmu oné přirozenosti někdejší kohabitace jazyků a identit (a následně třeba také různých Libuší) na území českých zemí. Futterova práce tak v dalším plánu může sloužit i jako upozornění do našich vlastních bohemistických řad, že česko-německé problematice v literatuře 19. století ještě mnohé dlužíme.

Lucie Kořínková

Markéta KRÍŽOVÁ

Reyes, emprendedores, misioneros.

Rivalidad imperial y sincretismo colonial en la Costa de Mosquitia, siglo XIX

Praha, Karolinum 2015, 303 s.,
ISBN 978-80-246-3094-6.

Autorka se zaměřila na českou odbornou veřejností dosud nesledovanou problematiku proměn společnosti v relativně málo ekonomicky a politicky významné části

střední Ameriky, tzv. Pobřeží Moskytů na hranicích Nikaraguy a Hondurasu, kde soupeřily ze strategických důvodů o vliv především Spojené státy a Velká Británie. Právě toto bylo dosud hlavním předmětem zájmu klasické i moderní literatury, sledující region zejména z hlediska mezinárodní politiky a diplomacie. Křížová se zajímala s využitím pramenného materiálu německé a britské proveniencie o význam přítomnosti britských a amerických diplomatů a obchodníků na straně jedné, na straně druhé pak středoevropských misionářů pro formování skupinových identit v oblasti, jež zůstávala v koloniálním období relativně stranou zájmu jak španělských úředníků, tak kolonistů.

Svou práci pokračuje Křížová v díle Josefa Polišenského, a to hned ve dvou směrech. Byl to právě on, kdo se zabýval americkými aktivitami Moravských bratří v Americe, byť kladl v tomto případě důraz na Ameriku anglosaskou. Založil potom orientaci české amerikanistiky a iberoamerikanistiky sledováním vztahů střední Evropy a amerického kontinentu především v kulturní a ekonomické dimenzi.

Josef Opatrný

Dana BOŘUTOVÁ –

Katarína BEŇOVÁ (eds.)

„Bella Italia“. Interakcie medzi umeleckou kultúrou Itálie a vývinom umenia na Slovensku v 19. storočí

Bratislava, Vydavateľstvo Stimul –
Katedra dejín výtvarného umenia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského
2015, 200 s., ISBN 978-80-8127-145-8.

Podobně jako Český historický ústav v Římě, také nedávno založený Slovenský historický

ústav v Říme poskytuje v posledních několika letech pobytová stipendia slovenským badatelům v oboru historie, dějin umění a archeologie. Jedním s výsledků zintenzívněného bádání nad italskou tematikou se staly konference a z ní vycházející sborník, věnovaný italsko-slovenským vztahům v umělecké tvorbě 19. století.

Pod souhrnným názvem „Bella Italia“ se skrývá týmový projekt, v němž slovenští historici umění zkoumají vliv italského umění na slovenské prostředí a význam pobytu umělců z území dnešního Slovenska v Itálii v 19. století. Jeho cílem je prohloubit poznání evropských souvislostí, které byly ve slovenské uměnovědě dlouhodobě odsouvaný na okraj ideologickými preferencemi „národních“ aspektů v umění. Výzkum se zaměřuje jak na hlavní umělecké obory (malířství, sochařství a architekturu), tak i na teorii umění a památkovou péči. Projekt se týká recepce podnětů ze staršího umění od antiky po renesanci, stejně jako umění aktuálního v 19. století, zejména klasicismu. Vychází nejen z uměleckých výtvorů, ale i z archivních pramenů a ze zhodnocení literatury těch zemí, jež ležely na území habsburské monarchie, nicméně s přihlédnutím k širšímu mezinárodnímu záběru.

Kromě úvodu, rekapitulujícího stav bádání a nastiňujícího program slovenských historiků umění, kteří do této tematiky vstupují nově, přináší sborník osm studií. Jsou to vesměs dílčí pramenné sondy, z nichž některé kromě ohledání témat přinášejí srovnávací materiál pro obdobný výzkum novodobých kontaktů českých a dalších střeoevropských zemí s Itálií. Kromě článku Viery Bartkové o římských pramenech ke studiu dějin umění je to zejména studie Kataríny Beňové o působení uměnímilovného uherského magnáta, hraběte Antona

Apponyiho jako ambasadora v Papežském státě v letech 1815–1817 a 1820–1825, o prostředí, které se utvářelo kolem sídla rakouských velvyslanců v Palazzo Venezia, a o kontaktech s tamní kulturou (mj. o čestném členství v Accademia di San Luca, což byl jeden z nástrojů pro získání přízně zahraničních politiků ve prospěch římského uměleckého dění).

Další texty se týkají jednotlivých umělců ze Slovenska a jejich pobytu v Římě, kontaktů s proslulým sochařem Bertelem Thorvaldsenem a jeho dánskými krajany, styku s architektem Pietrem Nobile, který v první polovině 19. století zaujímal přední místo na Akademii výtvarných umění ve Vídni, dále pobytu maďarských umělců v Itálii, italského vlivu na sepulkrální plastiku na Slovensku a dokumentace příslušných památek ve druhé polovině 19. století. Závěrečná studie Daniely Kodajové „Krajina a umelecké pamiatky Talianska očami slovenských pútníkov do Ríma“ má mnohem širší záběr a pojednává o moderním putování do Itálie a zvláště do Říma poté, co bylo Věčné město spojeno se střední Evropou železnicí a zcela se změnil rytmus cestování na Apeninský poloostrov. Těto tematice je věnována rozsáhlá mezinárodní literatura, k níž se nyní přidávají konkrétní poznatky o cestách Slováků, kteří k cestám neměli jen náboženské pohnutky, ale sledovali také krajinu, města, obyvatelstvo a kulturu a podávali o tom všem svědectví ve svých literárních dílech.

„Idea Říma“ a programové budování obrazu tohoto města jakožto kulturního centra světa v 19. století je tématem zpracovávaným převážně ve vztahu k početným či alespoň státním národům Evropy. Jejich kontakty s Itálií jsou zpracovávány z nejrůznějších hledisek. Řím a italská kultura však

měly neménší inspirativní význam také pro malé národy, které v pohledu z Věčného města zůstávaly bezmála neviditelné. Je na nich, aby svým výzkumem prokázaly, že bez respektu k jejich podílu by zůstával obraz kulturního vyzařování Itálie neúplný. Slovenští historici umění učinili na cestě k dosažení takového cíle první potřebný krok.

Jaroslav Pánek

Ondřej DADEJÍK – Olga LOMOVÁ –
Vlastimil ZUSKA

Ťing-Ťie: Poznámky k písním ze světa lidí
Praha, Karolinum 2016, 192 s.,
ISBN 978-80-246-3162-2.

Trojice autorů, sinoložka a dva estetikové, doprovází překlad úplného textu *Poznámky ze světa lidí* jednoho z nejvýznamnějších představitelů čínské humanitní vědy z přelomu 19. a 20. století Wanga Kuo Veje (1877–1927) výkladem estetické teorie tohoto myslitele formulované v roce 1908. Dadejík, Lomová a Zuska se pokoušejí pochopit jeho myšlení v kontextu úsilí části čínských intelektuálů tohoto období obohatit čínskou duchovní tradici o koncepty západní estetiky. Činí tak na příkladu pojmu ťing-ťie a už v úvodu konstatují jeho obtížnou převoditelnost do pojmosloví a chápání západní estetiky, aniž by to zároveň znamenalo zjednodušení a zploštění. Aby se autoři tomuto nebezpečí vyhnuli, pokoušejí se vyložit ho celou škálou kategorií a pojmů evropské literární vědy a estetiky, jimiž usilují o zachycení jeho obsahu a smyslu. V obecnější rovině je práce pokusem vysledovat osud čínských kulturních tradic vystavených agresivnímu působení západních vlivů, které se začaly výrazně projevoval zejména od začátku dvacátého století.

Práce je mimořádným příspěvkem pro poznání intelektuálního světa modernizující se Číny v širších historických souvislostech.

Josef Opatrný

Andrej Borisovič ZUBOV (ed.)

*Dějiny Ruska 20. století –
díl I, 1894–1939*

Přeložil Libor Dvořák a kol.

Praha, Argo 2014, 964 s.,
ISBN 978-80-257-0921-4.

Rozsáhlé dílo početného autorského kolektivu, soustředěného kolem prof. Zubova, bylo dle tvrzení předmluvy zpracováno během velmi krátkého času. Tato skutečnost se ale neodrazila na jeho výsledné kvalitě. Na publikaci se vedle ruských historiků podíleli i pravoslavní teologové a ruští akademici, působící v zahraničí. Kniha je členěna do tří hlavních kapitol, dále podkapitol, které se ještě dále dělí na menší celky. Mezi kapitolami jsou vloženy rubriky s názory či poznámky historiků a dalších odborníků k danému textu. K probíraným tématům se podobným způsobem vyjadřuje i prof. Zubov v komentářích „Názor odpovědného redaktora“ a „Poznámka odpovědného redaktora“, kde se čtenář dozví o polemikách k daným tématům. Text publikace není vybaven poznámkami pod čarou, pouze za každou kapitolu nebo podkapitolu je umístěn seznam literatury.

Jako prominentní prameny jsou uváděny memoáry, dopisy, životopisné informace, nalezneme i výňatky z dokumentů. Publikace obsahuje řadu osobních svědectví (např. dopis nebo také báseň) dobových účastníků. Ve výše zmíněných rubrikách se ale objevují i detailnější popisy různých významných, nejen ruských historických

událostí (např. popis průběhu bitvy na Sommě), charakteristiky dobových ruských i zahraničních osobností (např. Kornilov, Kerenskij, Lenin, Stalin, ale např. i Masaryk nebo českoslovenští generálové Syrový, Gajda ad.). Místy autoři ovšem zacházeli až do přílišných detailů. Například při líčení bitvy mezi ruskou a japonskou armádou o přístav Port Arthur roku 1904 se čtenář dozví i kolik Japonci získali použitelných nebo nepoužitelných zbraní, patron, granátů, koní, černého uhlí nebo zásob potravin. V tomto směru záleží na relevanci údaje k hlavnímu tématu publikace, úhlu pohledu nebo také zájmu čtenáře o detail popisované události.

Publikace obsahuje množství statistických tabulek s množstvím detailních informací (např. počty popravených členů vyššího velitelského sboru Rudé armády apod.), řadu map, zobrazujících oblasti Ruska v různých historických epochách, fotografie dobových aktérů a několik obrázků s propagandistickými letáky či plakáty. Kniha je vybavena jmenným rejstříkem.

Ruské dějiny v období 1894–1939 jsou v publikaci popsány z úhlu pohledu, který vidí bolševiky a jejich vládu jako největší škůdce Ruska a ruského národa v jeho historii. Politický rozklad ruské říše způsobil dle autorů i to, že bolševici jsou sekundárně zodpovědní též za vzestup nacionalismu v některých oblastech země. Autoři zdůrazňují, že mnoho národům nešlo z počátku ani tak o odtržení od Ruska, jakož spíše o politickou autonomii v rámci federace s Ruskem. Za separatisty zde jsou označováni hlavně Poláci a Ukrajinci. Vzestup nacionalismu je autory dáván do kontextu právě s nástupem bolševiků, kteří jsou viněni z rozbití ruského impéria. Bolševici jsou tu definováni jako zrádci, kteří jako jediný

segment z politické reprezentace usilovali v průběhu první světové války o porážku Ruska, která by jim napomohla v jejich konečném úsilí převzetí moci.

Bolševismus je v následujících kapitolách srovnáván s nacismem co do rozsahu zločinného chování, represí a jejich vlivu na obyvatele. Z tohoto „souboje“ zvrácených ideologií vyšel jako pomyslný vítěz bolševismus a jeho prosazovatelé. Autoři vyčíslují represálie, provedené na popud bolševiků (např. cílený hladomor, masové zatýkání, věznění, popravy, vraždění) a také rozsáhlý a dlouhodobý vliv působení bolševiků na úpadek mravních a společenských hodnot v Rusku. Velký vliv na tomto úpadku nesla však dle mínění autorů také carská administrativa, která v desetiletích, předcházejících válce dostatečně neřešila problematiku vzdělanosti obyvatel. Ti poté v důsledku neuvědomělosti či nevědomosti ani nevěděli, za jaké hodnoty mají v první světové válce vůbec bojovat.

Autoři ale také popsali nadějné momenty, které se vyskytly v pozdním období carské vlády před první světovou válkou. Jmenovali zde např. snahy o rozsáhlé hospodářské a sociální reformy. Zde vystupuje do popředí osobnost P. A. Stolypina, jehož reformy měly Rusko přiblížit k moderní Evropě. Jako pokračovatele této nadějné epochy jsou v publikaci pojímáni ruští emigranti a exulanti. Ty lze – statisticky viděno – považovat za jednu z nejpočetnějších emigrací ve světových dějinách.

Pro českého čtenáře stojí za pozornost zmínka o aktivitách československých legionářů v průběhu bojů první světové války a následně v období ruské občanské války. Autoři neopomněli zmínit ani to, jakým způsobem následně ruským exulantům pomáhala československá vláda, která tyto etnicky spří-

zněné uprchlíky přijímala ve velkém počtu na svém území a iniciovala např. založení Ruské lidové univerzity v Praze.

Je velmi zřetelné, že řada autorů publikace je ve svém pojetí pod silným vlivem pravoslavného náboženství. Někteří z nich toto náboženství považují za samotný základ ruské společnosti a s touto koncepční představou přistupují k interpretaci zpracovávaných témat. V knize se např. objevuje označení bolševického režimu za „satan-ský“. Celkově je tato syntéza ruských dějin v mnoha ohledech zajímavým a cenným pohledem na přelomovou epochu ruských dějin a je užitečná také pro zájemce o studium totalitarismu.

Petr Oktábec

Marta POTUŽNÍKOVÁ

**„Audi-Werbung 1909–1965“ Eine
medienwissenschaftliche Analyse**

Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag
2015, 356 s., ISBN-978-3-631-66525-1.

Předkládaná kniha je závěrečnou prací na Fakultě jazykových literárních a kulturních věd Univerzity v Řezně. Při práci na publikaci autorka postupně prošla a zpracovala úctyhodné množství písemných a obrazových pramenů. Na jejich základě analyzovala vznik, vývoj a fungování reklamy v období let 1909 až 1965 v německém automobilovém průmyslu na příkladu značky Audi. Výslednou monografii účelně a přehledně koncipovala do tří velkých kapitol, které bez zbytku pokryly zkoumané období.

První velkou kapitolu autorka nazvala „Úvod do automobilové reklamy“ a rozdělila ji na čtyři části. V první z nich se M. Potužníková zaměřila na rozbor zásad reklamy. V sedmi podkapitolách postupně

vedla čtenáře do problematiky, významu, oblasti působení, komunikačních modelů, strategie, techniky a prostředků reklamy. Zaměřila se zde na analýzu tištěných médií tehdejší doby jako na nositele reklamní informace a na jejich fragmentech postupně rozebrala strukturu textů, obrazů a dalších vizuálních elementů reklamy.

V druhé části autorka představila automobilovou reklamu jako kulturní faktor nového strojírenského odvětví, výroby automobilů. Autorka tu nejprve rozebrala dobové všeobecné názvosloví, poté vztah reklamy a ceny. Třetí část, „Reklama a značka“, se soustřeďuje na důležitost značky a loga výrobku pro reklamu a vytváření její správné identity. Ve čtvrté části autorka podala čtenáři obšírný výklad historie automobilové reklamy od jejich počátku před první světovou válkou, přes Výmarskou republiku, nacistickou třetí říši i šedesátá léta dvacátého století.

Druhá velká kapitola knihy je zaměřena na metodiku automobilní reklamy a pro větší přehlednost je rozdělena na dvě obsáhlé pasáže. První nese název „Sémiotika jako metoda analýzy.“ Nejprve rozebírá reklamu jako výzkumné téma sémiotiky. Čtenář je zde uveden do její zkrácené historie od starověku po současnost, od Platóna po Umberto Eca. Dále autorka analyzuje základy a metodiku sémiotik.

Třetí kapitola nese název „Analýza“ a je rozdělena na tři větší pasáže. V první z nich autorka mapuje založení a vznik firmy Audi a představuje vybraná tištěná media jako např. Allgemeine Automobil Zeitung, Motor, Motorschau, která sloužila jako nositele reklamy a byla tak vhodná k analýze její četnosti ve zkoumaném období. Druhá pasáž přináší čtenáři krátkou historii značky a automobilky Audi a jejího zakladatele Augustina Horcha v rozmezí let 1899 až 1965. Na

časové ose je zde přehledně prezentována cesta od společnosti s ručením omezeným k akciové společnosti v roce 1914, vzniku Auto Union fúzí firem Audi, DKW, Horch a Wanderer v roce 1932 až po období 1964 až 1966, kdy se z Auto Union stala dceřiná společnost akciové společnosti Volkswagen. Náznost a praktičnost časové osy dává čtenáři šanci jednoduše proniknout do zákoutí dějinného vývoje sledované značky. Ve třetí pasáži se autorka zaměřila na analýzu reklamních kampaní automobilů firmy. Pro větší přehlednost ji rozdělila celkem pět kratších oddílů: Od založení automobilky Audi cca do roku 1914, První světová válka 1914–1918, Luxus a krize dvacátých let s přesahem do roku 1932, od založení Auto Union do konce druhé světové války.

První čtyři oddíly jsou strukturovány identicky, autorka vždy nejdříve nastíní historický rámec období, popsal okolnosti vývoje firmy, značky a reklamy, což na závěr doplnila dvěma či třemi příklady reklamní kampaně. Pro první oddíl tak připadla volba na reklamu vytvořenou pro první čtyřválcový vůz značky Audi z roku 1910, následně na prezentaci úspěchů týmu Audi na Internationale Alpenfahrt 1913 a jako třetí je uvedena reklama automobilky Audi ve spojení s propagací sektu Červená karkulka v roce 1914.

Poslední oddíl, „Zárodek koncernu a moderního řízení“, je zaměřen na nový počátek a změny v podniku po druhé světové válce a peripetie padesátých a počátku šedesátých let. Je zde shrnut poválečný přesun podniku do Ingolstadtu a následný rozvoj a spojení s koncernem Volkswagen. Publikace je na závěr doplněna seznamem literatury, pramenů, obrázků a rejstříkem.

Knihu můžeme přijmout jako cenný příspěvek k dějinám průmyslových podniků prv-

ní poloviny dvacátého století, který zároveň podává ucelený pohled na vývoj fenoménu reklamy v automobilovém průmyslu na příkladu značky Audi. Publikace je vhodně a vyváženě doplněná dobovým reklamním obrazovým materiálem. Autorčin počín nabízí čtenáři zajímavé čtení s mnoha informacemi o vzniku a fungování automobilového průmyslu a automobilové reklamy v Německu. V době grantové úspěšnosti a povrchních příspěvků do jubilejních a jiných sborníků, či „kolektivních monografií“ působí toto dílo jako blýskání na lepší časy. Na závěr lze jen vyjádřit přání do budoucna na český překlad knihy.

Pavel Bek

Jaroslav ŠEBEK

Za Boha, národ, pořádek

Praha, Academia 2016, 464 s.,

ISBN 978-80-200-2576-0.

Jaroslav Šebek, ktorý sa dlhodobo venuje výskumu politického a ideového vývoja katolicizmu, sa vo svojej najnovšej monografii zameriava na prítomnosť antidemokratických a nacionalistických trendov v prostredí českého a sudetonemeckého katolicizmu medzivojnového Československa. Skúmanú tematiku zasadzuje do rámca politiky pápeža Benedikta XV., no predovšetkým jeho nástupcu Pia XI., s ktorého menom je spätá realizácia tzv. Katolíckej akcie, či encyklika *Quadragesimo anno*. Zároveň autor problematiku komparuje s katolíckym prostredím iných európskych krajín, a to nielen za účelom poukázania na spoločné a odlišné znaky, ale aj so snahou o nájdenie inšpiračných zdrojov pre antidemokratické koncepty prítomné v katolicizme medzivojnového Československa. Prím v tomto smere zohráva najmä pro-

stredie rakúskeho a nemeckého katolicizmu. Prekvapivo, minimum priestoru venuje autor výskumu slovenského katolicizmu, hoci ako sám konštatuje v úvode knihy, „jeho nacionalistické a antidemokratické tendencie nejde prehliadnuť“.

V prípade konceptualizácie vzťahu katolicizmu, demokracie, fašizmu a nacionalizmu sa autor odvoláva na práce Ernesta Nolteho, Karla Egona Lönného, či Ursa Altematta. Hoci chronologicky sa výskum primárne sústreďuje na obdobie medzi dvoma svetovými vojnami, autor sa logicky nevyhol ani časovým presahom do obdobia „pred a po“ v rámci vymedzeného časového rámca.

Knihy je členená na 24 kapitol, v ktorých sa otvára viacero okruhov skúmanej problematiky. Autor popisuje meniace sa postavenie katolíckej cirkvi v medzivojnovom Československu, pátra po príčinách a vzniku antidemokratických nálad v katolíckom prostredí, pričom svoju rolu v tomto smere zohrala podľa autora aj politika pápeža Pia XI.

Ďalej si Šebek všíma formy a idey antidemokratických konceptov v českom a v európskom katolicizme. Pozornosť venuje nielen prejavom nesúhlasu s platným systémom, ale aj navrhovaným alternatívam. Taktiež zachytáva dynamiku vzťahu katolíkov k demokracii a odkrýva širokú škálu názorov v katolicizme dvadsiatych a tridsiatych rokov, a to od kresťansko-demokratických, cez autoritatívne, až po fašizoidné. Dochádza k záverom, že protidemokratické nálady vyskytujúce v českom katolicizme nevychádzali z fašizmu, hoci je možné vysledovať určité spoločné rysy, a že fašizoidné a extrémne nacionalistické prejavy v ňom boli prítomné, nestali sa však v časoch prvej ČSR dominantnými.

Autor mapuje aj prepájanie katolíckej a národnej identity, ktoré bolo prítomné

v českých (rozvíjanie svätováclavskej a cyrilometodskej tradície) aj sudetonemeckých katolíckych kruhoch. Poukazuje na ich rozličné ciele antidemokratických a nacionalistických tendencií. Kým český katolicizmus sa snažil predovšetkým o nájdenie inej alternatívy voči systému parlamentnej demokracie, sudetonemecký katolicizmus sa zameriaval na vyriešenie národnostnej otázky.

Pozornosť venuje autor aj Českej strane lidovej, ako reprezentantke záujmov českých katolíkov. Nepredstavuje ju ako monolitnú, ale poukazuje na jej regionálnu, ideovú a názorovú rôznorodosť. Všíma si aj politiku Jána Šrámka, a jej kritiku v radoch katolíckych intelektuálov a na stránkach katolíckej publicistiky.

Ďalej sa autor zaujíma o hlavných aktérov antidemokratických dialógov v českom aj európskom katolicizme. Z českého prostredia je pozornosť venovaná Jánovi Scheinostovi, Jaroslavovi Durychovi, Rudolfovi Malému, Konstantinovi Miklíkovi, či Stanislavovi Berounskému a ich ideám prezentovaných na stránkach titulov ako Rozmach, Obnova, či Vlajka. Značný priestor je v knihe venovaný korporativistickým ideám, či pápežskej encyklike *Quadragesimo anno* a jej dopadu na katolicizmus v Európe a v českých zemiach. Významnú rolu autor pripisuje mládežníckym hnutiam, pretože v nich antidemokratické trendy zaznamenali pomerne veľký ohlas. Súčasne sa podľa neho podieľali na premene katolíckeho diskurzu, čo ilustruje na príklade mládežníckych skupín nemeckého, rakúskeho a československého katolicizmu.

Hoci v českej historiografii už existuje niekoľko prác, ktoré sa antidemokratickým tendenciám v katolicizme medzivojnového Československa venujú, recenzovaná kniha vďaka širšiemu európskemu kontextu vná-

ša do problematiky nový pohľad. Kniha je prínosom tak pre česko-nemecké vzťahy, ako aj cirkevné dejiny i česko-vatikánske vzťahy v medzivojnovom období. Nechýba jej vedecký nadhľad ani čitateľská pútavosť. Oceniteľné je použitie aj rozsiahleho množstva prameňov českej, nemeckej, rakúskej a vatikánskej proveniencie, pričom niektoré materiály z vatikánskych archívov boli v rámci českej historiografie publikované po prvýkrát.

Michaela Lenčěšová

Zdeněk POUŠTA

***Jaroslav Císař – astronom a diplomat
v Masarykových službách***

Praha, Vyšehrad 2016, 343 s.,
ISBN 978-80-7429-702-1.

Patří k charakteristickým rysům aktuální historiografie politických a diplomatických dějin, že se badatelé odvracejí od vypsání „velkých činů velkých mužů“ a více je zajímají procesy příprav zásadních politických aktů či vyjednání diplomatických smluv, otázky informačního zázemí aktérů a ovšem i sami „neviditelní“ experti, bez nichž by státníci jen krajně obtížně dosahovali cílů, díky nimž jsou zapsáni do dějin.¹ Kniha z pera zasloužilého badatele o poválečných ději-

nách Univerzity Karlovy a zejména editora řady cenných svazků s prameny o kulturní rezistenci akademiků v nacistických lágrech a v poúnorových komunistických vězeních je věnována výrazně a bezmála románově zájímavé osobnosti Jaroslava Císaře.

Zdeněk Poušta pojal biografii tradičně: s lehkou starosvětskou laskavostí vypráví příběh Císařova života sdělně a poutavě v chronologickém sledu. Epizody Císařova působení přitom zasazuje do širších souvislostí, aby čtenář pochopil jejich význam v dobovém kontextu. Rešerše k tématu autor založil skutečně široce: bádá v patnácti českých a moravských archivech, soustavně prošel relevantní soubory českého i v Čechách dostupného krajanského tisku a opřel se samozřejmě také o literaturu memoárovou, o odbornou produkci nemluvě. Podarilo se mu tak „vrátit“ do českých dějin 20. století takřka zapomenutou a přitom v řadě politických, diplomatických, ale také kulturních a vědeckých souvislostí významnou, osobnostně výraznou postavu. Na Císařových osudech přitom Poušta ukázal, jak v celé řadě ohledů komplikovaná byla situace „Masarykovy akce“, resp. o generaci později Benešova exilového usilování, a v jaké míře byl úspěch obou státníků závislý na osobní angažovanosti a kompetenci jejich nevelkých týmů. Součástí tohoto úspěchu bylo i české „zasítování“ v severoamerických nebo o dvacet let později v britských politických, žurnalistických a akademických kruzích. To byla přesně Císařova oblast působení.

Jaroslav Císař (1894–1983) byl akademicky motivovaný vystěhovalec do USA (1912), astronom, od roku 1914 aktivista české samostatnosti, od roku 1917 organizátor českých jednotek v americké armádě. Mladý, výkonný, perfektní angličtinou

1 V tomto směru je nedocenitelnou příručkou: Jindřich DEJMEK a kol., *Diplomacie Československa II. Biografický slovník československých diplomatů 1918–1992*, Praha 2013 a TÝŽ, *Pražské ministerstvo zahraničí a sebeprezentace Československa mezi světovými válkami*, in: Eva Broklová – Marie L. Neudorfllová (edd.), *Věže Olivové ad honorem. Sborník příspěvků k novodobým československým dějinám*, Praha 2006, s. 83–102, zde ke klíčové roli Jana Hájka s. 86–90.

vládnoucí muž však byl především osobním tajemníkem Tomáše Masaryka v – pro mezinárodní etablování Československa rozhodujícím – období od června 1918 do dubna 1920. Poté Císař sedm let působil jako tiskový a kulturní atašé na československém vyslanectví v Londýně, odkud se vrátil do republiky, aby se v Brně ve Stránského tiskovém koncernu stal hospodářským ředitelem Lidových novin. Okupace Československa a druhá světová válka ho opět přivedla do diplomatických služeb: jako pracovníka české ambasády v Londýně, jako pilného a všestranného žurnalistu a od roku 1940 ředitele Czechoslovak Research Centre, tedy expertně informačního zázemí exilové vlády pro otázky aktuální i výhledové (parametry poválečného vysídlení Němců z Československa, otázky poválečných hranic, reparací atd.). Roku 1947 byl Císař přeložen do Prahy a po únorovém převratu – Janem Masarykem – poslán na řekněme „předpenzijní dovolenou“. Roku 1949 se pak tvrdohlavému a vytrvalému Císařovi – jak Pousta říká: „zázrakem“ – podařilo přímo u Gottwalda prosadit povolení legálního pracovního pobytu na astronomické observatoři univerzity ve skotském St. Andrews. Tam zůstal až do roku 1980, kdy se mu (přes nevíli československých úřadů) podařilo navrátit se na poslední tři roky života do Brna.

Pousta rozdělil knihu ve dvě nestejně rozsáhlé části: První, kratší, je věnována Císařovým americkým létům 1912–1918. Jejím jádrem je výklad o Císařově činnosti v Českém národním sdružení, o snaze mladých Čechoameričanů dostat se na evropské bojiště v rámci reálné nebo dokonce formálně českých jednotek a o nesmírně intenzivní organizační aktivitě jen o něco více než dvacetiletého, odvodními komisemi opako-

vaně odmítaného studenta Columbia University v tomto rámci. Superagilní, kompetentní, krajně obětavý a k tomu náležitě sebevědomý mladík se v červenci 1918 „stal nejen Masarykovým osobním tajemníkem, ale též spolupracovníkem, jak to Masaryk od lidí ve svém okolí také vyžadoval. Jejich spolupráce pak kulminovala v době amerického uznání Československé národní rady za prozatímní vládu Československé republiky a Císařovou aktivní účastí při vzniku Prohlášení nezávislosti československého národa 18. října 1918“ (s. 105). Přípravě textu tohoto Prohlášení věnoval Pousta samostatnou kapitolu, kde podrobně ukázal, kolik významných amerických politiků a žurnalistů se (pod ohromným časovým tlakem) podílelo na cizelování Masarykova česky napsaného, Císařem přeloženého a zredigovaného textu, než jej Masaryk definitivně zkorigoval a poté předal Wilsonovi a státnímu tajemníku Lansingovi.

Druhá část knihy (s. 137–326) je věnována Evropě. Autor nejprve stručně ukázal, jak obtížné bylo pro Císaře spojit doslova permanentní tajemnickou práci pro neúnavného Masaryka s osobním životem a také s dokončením studia astronomie: doktorátu přírodních věd dosáhl na Univerzitě Karlově až roku 1923. To už byl Císař čilým tiskovým atašé československé ambasády v Anglii, odkud ovšem také redigoval anglické a americké vydání Masarykových válečných pamětí „Světová revoluce“. Pousta, který má svého hrdinu nepokrytě v oblibě, nezatajuje ovšem ani jeho lapsy: Klíčová je v tom směru „aféra Skalák“ z roku 1921, kdy příliš samostatný a sebevědomý (sedmadvacetiletý) Císař napsal pod – pro české prostředí rozšířovatelným – pseudonymem článek do londýnských Times, v němž bez ohledu na znění mírových dohod navr-

hoval jako cestu řešení rakouské poválečné hospodářské krize jeho připojení k Německu (s. 167–176). Vzhledem k bouři, kterou londýnský článek vyvolal v českém politickém prostředí a k oprávněné zuřivosti Edvarda Beneše, byl zázrak, že Císař v diplomacii okamžitě neskončil. Zachránil ho Masaryk. Mladý muž, který jinak v Británii odváděl až neuvěřitelné množství solidní práce, však nebyl ani s odstupem schopen reflektovat, co vlastně natropil...

V tomto kontextu stojí za zmínku jeden, autorem samozřejmě až později zmíněný aspekt Císařovy sebereflexe. Když roku 1949 zoufale usiloval legálně opustit republiku směrem k observatoři St. Andrews, napsal v žádosti o podporu komunistickému ministru vnitra Václavu Noskovi, kterého znal z londýnského exilu, mj. následující slova: „Nikdy jsem nedělal politiku a nikdy jsem nebyl člověkem politickým, ani jsem za takového nebyl považován: nikdy jsem neměl – a tím méně mám nyní – politických ambicí. Pokud jsem s politikou, již jsem vždy považoval za svého druhu ‚nutné zlo‘, měl co dělat (jako soukromý tajemník prezidenta Masaryka a potom jako úředník zahraniční služby) bylo to vždy ve funkci výkonné...“ (s. 288). Císař toto své stanovisko zřejmě myslel vážně. Stálo by ovšem za vysvětlení, co on, resp. jeho doba považovala za „dělání politiky“? Znamenalo to opravdu jen aktivní účast v politické straně? Císař se v letech 1914–1947 intenzivně angažoval v samém jádru politického čechoslovakismu, svým způsobem vysoce politické bylo i jeho působení v Lidových novinách. Jak tedy sám pro sebe interpretoval svoji činnost? Jako nepolitickou politiku? Jaká vlastně byla meziválečná a poválečná společenská reflexe politiky a jejích „hranic“?

Zdeněk Pousta knihou otevírá celé spekt-

rum zajímavých otázek obecnějšího charakteru. Jeho klíčovou zásluhou však je samo biografické přiblížení barvitě a mnohostranně (také literárně a překladatelsky) aktivní Císařovy osobnosti. Kniha je vybavena výběrovou bibliografií Císařových textů a překladů, soupisem použitých pramenů a literatury i jmenným rejstříkem.

Jiří Pešek

Martin VAŠŠ

Bratislavská umelecká bohéma v letech 1920–1945

Bratislava, Univerzita Komenského 2016, 456 s., ISBN 978-80-223-4173-8.

Fenomén bohémy je studován především v anglosaském prostředí a ve francouzské historiografii, jde o záležitost výrazně interdisciplinární, která ve střední Evropě doposud příliš reflektována nebyla. Martin Vašš ukazuje, že tento fenomén fungoval i ve střední Evropě, a to nejenom v Berlíně či ve Vídni, ale i v menších metropolích, jakou se stala po roce 1918 i Bratislava.

Kniha je rozdělena – jakkoli se tím občas nevyhneme určitému opakování některých informací, např. o návštěvě Ilji Erenburga v Bratislavě – na tři hlavní části. První teoretickou a do jisté míry shrnující, druhou sledující výtvarnou bohému a třetí interpretující bohému spisovatelskou. Umelecká bohéma je samozřejmě společností vnímána rozporuplně, neboť narušuje tradičně „spořádané“ poměry měšťanské společnosti. Na druhou stranu právě umělci posouvají hranice kultury a ovlivňují vkus měšťanů, kteří jsou následně jejími konzumenty. Umělci přispívají k diferencii významů, k prozkoumávání identity nejen kulturní, ale také národní, což v případě bratislavské bohémy

je zjevně jeden ze stěžejních aspektů fungování těchto aktérů proměn společnosti směrem k modernismu.

Vašš uvádí, že nárůst bohémství v Bratislavě umožnil až vznik Československé republiky, kdy došlo – s určitým zpožděním, hlavně k roku 1920 – k posílení slovenského vlivu ve městě, do té doby výrazně ovlivněného německým a maďarským měšťanstvem. To ovšem v Bratislavě intelektuální (tedy ani bohémské) centrum za Rakouska-Uherska nemělo, převažoval vliv Vídně a Budapešti jako hlavních metropolí monarchie. Budování meziválečného Československa, nových úřadů v Bratislavě (ministerstvo pro správu Slovenska a později nové správní úřady) stejně jako vznik Komenského univerzity vytvářely podhoubí pro zrod nové intelektuální elity. Nové Slovensko potřebovalo novináře a úředníky, ale uplatnění tu našli i spisovatelé (často jako novináři či tvůrci proslovů pro politiky) či malíři a sochaři jako tvůrci kulturní identity nového státu, moderní slovenské elity.

Obecně modernismus, přesněji možná modernismy, přináší nové estetické sebevědomí, které hledalo avantgardnější vyjádření, než byl dosud převažující realistický pohled měšťanstva. M. Vašš shromáždil množství dokladů o životě malířů a výtvarníků v meziválečné Bratislavě a v éře první Slovenské republiky, kdy byly jejich osudy už strastiplnější, zejména v případech, že se dali do služeb tehdejší propagandy a na konci války museli skládat „účty“. V osudech těchto Vaššových protagonistů se tak odrážejí širší politické kontexty, včetně zániku bratislavské avantgardy po roce 1945, kdy došlo k některým emigracím, resp. po roce 1948, kdy byl povolen pouze socialistický realismus a někteří z představitelů avantgardy skončili po politických procesech ve věznicích (mj. Laco

Novomeský). Socialistický realismus, který s modernitou v umění měl společného již jen pramálo, stejně jako s tolerováním bohémského života, leží však již mimo zájem Vaššovy monografie. Další osudy protagonistů jeho knihy jsou však vždy alespoň několika slovy naznačeny, a jde o osudy často pozoruhodné.

Vznik bratislavské bohémy souvisel s koncem maďarské, případně německé kulturní převahy po první světové válce. Na Slovensku došlo k rozvoji slovenské kultury jako celku. Je však zřejmé, že literární bohéma měla mnohem snazší pozici než bohéma výtvarná, resp. literáti měli mnohem větší možnosti k obživě než výtvarníci. Vašš to oprávněně přisuzuje skutečnosti, že literáti se snadno uživilí jako novináři (úředníci). To jim na druhé straně ubíralo čas na jejich tvůrčí práci, zároveň však umožňovalo také užší kontakty v bratislavských „salonech“, neboť hostitel neočekával, že mu bude chtít někdo prodat román. Oproti tomu výtvarníci měli mnohem menší míru společenského, kulturního kapitálu, neboť všichni se trochu obávali toho, že budou – jako hostitelé – vyzýváni ke koupi obrazů (eventuálně zvání do ateliérů). To v očích měšťanských hostitelů znamenalo nutnost odmítání či poměrně velké a přitom značně nejisté investice do umění.

Martin Vašš přibližuje každodennost života bratislavských bohémů, jejich návštěvy restaurací, kaváren, vináren a především vinných sklepů (viech), popisuje putování po těchto nočních podnikcích, jejich bydliště a ateliéry, dluhy, které se při tomto způsobu života – a při nejistém povolání – snadno nadělají, hůře splácejí. Autor se orientuje i v historii těchto „nočních“ podniků v tehdejší Bratislavě a v jejím nejbližším okolí, včetně znalosti toho, který

umělecký proud upřednostňoval které vinnární či bary, kdo byly hlavní osobnosti bohémy, kdo byli hlavní mecenáši, samozřejmě zejména ve vztahu k výtvarníkům, či zaměstnavatelé a vydavatelé, to hlavně v případě literátů. Vašš nás tak obeznamuje s událostmi v proudu DAVistů, s nadrealismem (surrealismem), stejně jako s tím, kdo se přichýlil k ľudáckému režimu za druhé světové války. Autor dokázal v tomto směru určit vedoucí osobnosti jednotlivých uměleckých proudů, samozřejmě z hlediska jejich vlivu v dané společenské skupině, resp. v dané bohémské skupině, což nutně nemusalo korespondovat s jejich skutečným tvůrčím potenciálem, s jejich vlastní uměleckou tvorbou.

Zajímavé je i konstatování, že Bratislava byla jediným centrem bohémy na meziválečném Slovensku. Pokusy umělců žít někde jinde (Martin, Piešťany aj.) znamenaly ocitnout se mimo širší bohémské společenství, ale také často v horších existenčních podmínkách – malá města nabízela ještě menší možnosti pro obživu umělců, neposkytovala zakázky, z kterých by se dalo žít. Na druhé straně někteří z umělců měli zkušenost z života v jiných městech západní Evropy (mj. Paříž) či z Prahy jako hlavního města tehdejšího Československa, většinou to však byly zkušenosti studijní, nikoli v pravém slova smyslu s uměleckým „provozem“ (mj. trhem) těchto států.

Bohumil Jiroušek

Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK
Frontiers, Minorities, Transfers, Expulsions. British diplomacy towards Czechoslovakia and Poland during WWII

Vol. I., Plans

Praha, Faculty of Law, Charles University, Institute of History CAS 2015, 398 s., ISBN 978-80-87488-22-5.

Posuzovaný první svazek publikační řady je výsledkem dlouholetého studia obou autorů v českých a britských archivech a jejich rozhodnutí zpřístupnit část dosud málo známých dokumentů širší odborné veřejnosti. Vybrali tak osmnáct dokumentů britské provenience, vzniklých v časovém intervalu od 20. května 1940 do 30. listopadu 1944, v nichž se různé britské instituce vyslovovaly k řešení problematiky národnostních minorit v poválečné Evropě v případě Československa a Polska. Kuklík s Němečkem doprovodili kritickou edicí rozsáhlou úvodní studií, v níž se zabývali otázkou vztahu britské politiky k minoritám a hranicím během války při přípravě poválečného uspořádání regionu. Tuto politiku přirozeně ovlivňoval britský neúspěch v otázce minorit v předválečné střední Evropě. Londýn z něho musel vyvodit nějaké závěry, eventuálně poučení z politiky, která kulminovala britským podílem na rozbití Československa v září roku 1938 a pokračovala světovou válkou. Autoři se v této souvislosti zabývají i otázkou příčin krachu politiky ochrany menšin diskutované intenzivně Společností národů. Ta nahradila ochranu menšin – v nemalé míře právě díky britským stanoviskům – politikou teritoriálních změn, spojenou s rozsáhlými transfery obyvatelstva.

Josef Opatrný

Jan BÍLEK – Jan KUKLÍK – Erik
MARŠOUN – Jan NĚMEČEK

Druhý exil Edvarda Beneše.

Fotografie z let 1938–1945

Praha, Historický ústav AV ČR
společně s Právnickou fakultou UK
a Ústavem TGM, o. p. s. 2016, 252 s.,
ISBN 978-80-7286-293-1.

Síla a množství obrazů všeho druhu, které nás každodenně obklopují, je svou intenzitou nesrovnatelná s tím, do jaké míry na nás působí v tomto směru dříve téměř neotřesitelný text. Tomu samozřejmě odpovídá i zájem o obrazový materiál a to nejen v nejširší veřejnosti, ale i v odborných sférách, počítaje v to technické, přírodní i humanitní vědy. V devadesátých letech 20. století se mezi sociálními vědci dokonce mluví o tzv. obrazovém či vizuálním obratu (analogicky k obratu jazykovému), který zasáhl přinejmenším angloamerický svět napříč obory.

Základním motivem vizuálního obratu je jednak snaha o začlenění vizuálna mezi ostatní běžně studovaná témata a pak také, a pro historickou vědu je tento aspekt klíčový, snaha o zrovnoprávnění pramenů vizuální povahy s prameny povahy textové, v to počítaje i vytvoření dostatečně zpracované metodologie, která by umožnila využití těchto pramenů. Vznikl tak celý soubor požadavků a následných odpovědí, který vyústil v ustavení mezioborové badatelské platformy, nazývané vizuální studia. Ta se, často s přímým zapojením historiků, pokoušejí osvětlit různé aspekty toho, co přináší vizuální vnímání okolního světa.

Tradice vizuálních studií zapustila poměrně pevné kořeny především západně od našich hranic, kde ji (počítáme-li v to i pionýry oboru) už od sedmdesátých let 20. století

reprezentují jména jako John Berger, W. J. T. Mitchell, Nicolas Mirzoeff či v německé tradici (Bildwissenschaft) Hans Belting. Mezi historiky, kterým se téma vizuality podařilo úspěšně přenést i na pole historického výzkumu, musíme zmínit v první řadě Francise Haskella a jeho referenční práci *History and its images*,¹ především však práce u nás dobře známého Petera Burkeho. K vynikajícím nejnovějším pracím patří například kniha Ludmily Jordanové *The look of the past*, široce pojednávající o vlivu vizuální a materiální kultury na poznání minulosti. V našem geografickém prostoru se vizuální studia etablovala především jako součást studia dějin umění nebo v oborech, ovlivněných sociologickým bádáním (mediální studia, sociální antropologie atp.). Historické vědy téma uchopují stále spíše zvolna: typické je pro ně využívání obrazového materiálu jako dokumentačního a ilustračního doprovodu textů.² U fotografie je tato tendence nejlépe pozorovatelná, protože právě fotografie má stále ještě převažující postavení média, zaznamenávajícího to, co se skutečně stalo, byť je tento statut již mnoho desítek let zpochybňován.

Kniha, kterou zde představujeme, se z výše uvedené charakteristiky přeci jen poněkud vymyká. Nejedná se totiž o práci, která by primárně směřovala k analytickému využití fotografií. Hlavním cílem je jejich publikace ve formě vědecké edice. Na vzniku

1 Francis HASKELL, *History and its images*, Yale 1993.

2 Ojedinělou prací vzešlou z českého prostředí, která se věnuje tematice fotografie v historických vědách, je knížka: Filip WITTLICH, *Fotografie – přímý svědek?! Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání*, Praha 2011, která svou obecnou koncepcí může uspokojit začínající zájemce.

publikace se podílela čtveřice autorů: Jan Kuklík a Jan Němeček jsou autory úvodní studie, Jan Bílek napsal ediční úvod a Erik Maršoun vybral fotografie³, které též opatřil poznámkami. Grafická úprava publikace je více než kvalitní, a to jak co se týče zvolených materiálů, typografie, doplňkových grafických prvků, tak samotných reprodukováných fotografií (se samozřejmým ohledem na jejich původní kvalitu). Autoři pochopili, že představované fotografie mají potenciál oslovit poměrně široké spektrum zájemců. Kniha proto nepůsobí jako suchopárny akademický tisk, naopak má nádech solidní fotografické publikace.

Text Jana Kuklíka a Jana Němečka zevrubně popisuje osudy Edvarda Beneše od chvíle, kdy byl přinucen abdikovat, až do momentu, kdy se na jaře 1945 opětně vrací do Prahy. Autoři jsou zkušení badatelé,⁴ jejich text se rozsahem i koncepcí blíží kratší monografické práci. Ve výkladu postupují chronologicky a nevynechávají žádný ze zásadních momentů, který utvářel jak podobu československého odboje, tak osobnost Edvarda Beneše. Studie má především informovat čtenáře o tom, co se děje na fotografiích, na což ostatně poukazuje její odkazové propojení s publikovanými snímky. Právě v tomto bodě však autoři nedokázali využít potenciálu, který se jim nabízel

v souvislosti s koncepcí celé knihy. Otevírala se před nimi jedinečná možnost ukázat, jak by bylo možné využít ikonografického materiálu jako skutečného a plnohodnotného pramene, na kterém je možné vystavět metodologicky propracovanou a v našem prostředí zcela inovativní studii. Samozřejmě, v tom případě by bylo potřeba promyslet koncepci publikace jinak, buďto ji rozsahově rozšířit nebo se vzdát tradičního na politiku a mezinárodní vztahy zaměřeného úvodního výkladu a nahradit jej právě textem, který by bral více v úvahu fotografie samé. Ani jedno, ani druhé se bohužel nestalo a fotografie tak v kontextu úvodní studie opět zůstala jen přívažkem na úrovni ilustrace, kterou je možné kdykoli vypustit beztoho, aby se to podstatně dotklo textu.

Co se týká koncepce edice fotografií, je třeba pozastavit se nad několika problémy. Předně se nabízí otázka, komu je edice, potažmo celá kniha určena. S ohledem na ediční úvod, vědecko-kritický aparát a některé další náležitosti, by se mohlo zdát, že kniha směřuje k odborné veřejnosti, která by jako jediná mohla mít zájem těchto detailů využít. Koncepce celé edice však směřuje k domněnce, že kniha je určena spíše širší, neodborné veřejnosti, které má sloužit jako obrazová kronika dané osobnosti v daném období.

Největší pochybnosti v tomto ohledu způsobuje výběr fotografií, který, jak se zdá, nepodléhá pevně sevěřené koncepci. Autoři uvádějí, že hlavním kritériem výběru byla přítomnost osoby Edvarda Beneše na fotografiích, což je populární uchopení, které však poněkud omezuje pohled na dění, které se s Benešem během války pojilo. Stejně tak, pokud se autorský kolektiv rozhodnul „nezahltit a neodradit uživatele knihy kvantem snímků“ a podat pouze

3 Fotografie byly vybrány z fondu Edvard Beneš, který je součástí Archivu Ústavu TGM, uloženého v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd ČR v Praze.

4 Viz např. Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK – Jaroslav ŠEBEK, *Dlouhé stíny Mnichova. Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, Praha 2011; Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešská opozice v Londýně 1939–1945*, Praha 2004.

velmi zhuštěný výběr z dostupné kolekce, stojí za zamýšlení, zda by tedy nebylo lepší opustit cestu „vědecké edice“, přiznat popularizační charakter knihy a zahrnout do ní např. i snímky z jiných fondů, což by celkový obraz obohatilo a do jisté míry ospravedlnilo poněkud vágně zvolená výběrová kritéria.

Ve výsledku se tedy celý svazek zdá být spíše kvalitně provedenou prací určenou zájemcům o moderní dějiny z řad neodborníků, než funkční pomůckou, která by historikům usnadnila práci s fotografií jako specifickým druhem pramene. Nenabízí jim ani metodologickou pomoc, ani takový výběr snímků, díky kterému by už nemuseli znovu kvůli stejnému tématu navštěvovat archiv. Kniha nenabídla funkční propojení textu a ikonografického materiálu, zůstala jen sborníkem vedle sebe stojících, byť kvalitně napsaných studií a edičně zpracovaného souboru zajímavých fotografií.

Pavel Dvořák

Thomas HARDING

Hanns a Rudolf.

Hon na velitele Auschwitzu

Praha – Kroměříž, Triton 2014, 312 s.,
ISBN 978-80-7387-740-8.

Kniha je biografickým zpracováním osudu dvou mužů: Alexander Howard Harvey, blízkými zvaný Hanns, a Rudolf Höss byli vrstevníky, kteří vyrůstali v Německu až do doby nástupu nacistické diktatury. Hanns byl židovského původu, Rudolf byl vychováván v hluboké katolické víře, dokonce se měl stát duchovním, jak si přál jeho otec. Životní cesty obou mladých mužů se radikálně rozešly v době, kdy se ve velké části německé společnosti zakořenila nacistická

ideologie. Pro Hannse nebylo jiné možnosti, jak si zachránit život, než s rodiči a bratrem emigrovat do Velké Británie. Inteliktuálně založená a bohatá rodina se rázem musela srovnat se ztrátou svého postavení, finančního zázemí i dosavadních jistot, které dávaly mezilidské vztahy, postupně otrávené nacismem. Naopak Rudolf se shlédl v novém režimu, který dával tolik příležitostí k odměnění věrných. Oba muži přežili válku v naprosto rozdílných podmínkách, ale oba sloužili svým armádám. Kontrast „věrné služby“ a představy o „statečných vojácích“ obou protagonistů dokázal autor práce vykreslit v řadě příkladů každodennosti.

Kariéra předního nacistického pohlavára je v knize načrtnuta na pozadí politického rozvoje pokřivené ideologie, která ani neví, kam směřuje a kde se zastaví. Rudolf Höss je chvílemi jednou z figur, které se nechávají unášet děním kolem sebe, chvílemi je hlavním strůjcem a ústředním nástrojem nenávisti. Všední život velitele osvětimského tábora byl sám o sobě plný absurdního kontrastu milujícího otce rodiny, jež žila jen sto metrů od provizorní plynové komory a poměrně výkonného krematoria. Výhled z vily s dětskou skluzavkou, bazénem a sklípkem s vybranými pochutinami směřoval na čadící komín spalovny těl umučených vězňů, včetně dětí. Jedinou starostí Rudolfa byl chod tábora a pěstování obrazu vzorné nacistické rodiny. Dosud má vedoucí roli v příběhu velitel Höss.

V okamžiku Hössova útěku a skrývání se před spravedlností se do ohniska zájmu knihy dostává Hanns, jenž byl pro svoji němčinu a znalosti vybrán do pozice vyšetřovatele nacistických zločinů. Prvním velkým úspěchem mladého kriminalisty bylo dopadení Gustava Simona, župního vedoucího NSDAP a správce v Lucembur-

sku. Útěk tří nejvýše postavených důstojníků inspektorátu koncentračních táborů Glückse, Maurera a Hösse, zůstával však neobjasněn. Hanns se postupně dopátral uprchlé Hössovy rodiny a následně i samého bývalého velitele Auschwitzu. Dopadení Rudolfa Hösse je vyvrcholením graduujícího příběhu, do něhož se vejde i touha zasahujícího komanda po živelné odplatě. Když stanul Rudolf 15. dubna 1946 před Mezinárodním vojenským tribunálem v Norimberku a pronesl své svědectví o vraždě odhadem tří milionů lidí, byly argumenty obhajoby ostatních vrcholných válečných zločinců doslova rozmetány.

Děj knihy se pak přenáší do současnosti vylíčením společné návštěvy muzea v Osvětimi vnukem Hannse Thomasem Hardingem a vnukem Rudolfa Rainerem Hössem. Krátká, ale vypovídající kapitola knihy přináší pohled na snahu o potlačení či přímo zapomenutí minulosti v rodinách zločinců, ale také pachutí po neuspokojeném trestu pro tisíce přeživších zločinců, která se nese rodinami postižených obětí.

Knihy Hanns a Rudolf přináší čtenáři nezvyklý pohled na válečné události a především životy dvou lidí, které spojovala zkušenost s nacismem. Text je čtivý, někdy proložený humorem, jindy nezvyklou syrovostí popisu a citacemi plnými hrůzy. Knihy tohoto typu přivádějí čtenáře do centra dění nenásilnou formou a představují nacistické zločince i jejich vyšetřovatele jako lidské bytosti. Práce je vhodnou formou vzdělávání pro laické čtenáře s láskou k moderní historii.

Vojtěch Kyncl

Nicholas KULISH –
Souad MEKHENNETOVÁ

Věčný nacist. Z koncentračního tábora Mauthausen do Káhiry. Neúnavné pátrání po lékaři SS Aribertu Heimovi
Praha – Kroměříž, Triton 2016, 328 s.,
ISBN 978-80-7553-010-3.

Dr. Josef Mengele byl do roku 1985 nejhledanějším nacistickým zločincem na světě. Jeho kariéra lékaře v koncentračním táboře Osvětim spojená s neslýchanými zločiny, jež byly v naprostém kontrastu s Hippokratovou přísahou, zůstávají nejznámějším příkladem zneužití poznatků vědy. Ve stínu nechvalně proslulého masového vraha zůstává další nacistický zločinec, lékař SS Aribert Heim. V koncentračním táboře v Mauthausenu a to přímo v nemocničním revíru sloužil jen dva měsíce, za tu dobu si vysloužil pověst krutého vládce na životem a smrtí vyhlédnutých vězňů. Kniha se válečnou kariérou mladého lékaře zabývá jen okrajově, neboť ani vyšetřovatelé neměli o jeho zločinech mnoho informací. Ty, které se dochovaly, však bohatě stačily na obvinění a trest smrti.

Pozornost autorů se výrazně orientovala na problematiku stíhání nacistických válečných zločinců od války po současnost. Nejedná se o čistě trestněprávní problematiku, jak bychom očekávali, ale o popis života psanců, kteří se musejí skrývat i před svými dětmi. Útěk Ariberta Heima do Káhiry a poměrně časté konspirativní návštěvy jeho syna v Káhiře jsou důležitým vodítkem k pochopení nefunkčnosti justičních orgánů, pokusu o zapomenutí nepohodlné minulosti a cynického chování státních úřadů vůči obětem. Přesto je mnohaletá snaha o jeho dopadení určitým zadostiučiněním, že mu nebyl dopřán klid, jehož řada

jeho spolubojovníků zažívala ještě dlouho po válce v rozděleném Německu.

Kniha stojí za přečtení, i když má charakter vyprávěného příběhu na hraně mezi odbornou prací a investigativní žurnalistikou.

Vojtěch Kyncl

Jakub HOMOLKA

Koncept racionální civilizace:

*Patočkovy pojetí modernity ve světle
civilizační analýzy*

Praha, Togga – Karolinum 2016, 316 s.,
ISBN 978-80-7476-103-4.

Několik měsíců před začátkem letošního roku, v němž si připomínáme jak čtyřicáté výročí zveřejnění Charty 77, tak čtyřicet let od úmrtí jednoho z jejích prvních mluvčích, českého filosofa Jana Patočky, vyšla kniha Jakuba Homolky, věnovaná Patočkovu příspěvku k takzvané civilizační analýze. Homolkova monografie má za cíl interpretovat zvolený tematický výsek z Patočkova díla se zřetelem k dosud přehlíženému vlivu Maxe Webera a dalších autorit předválečné sociologie či historiografie. V první třetině knihy se autor pokouší vlastní interpretaci zarámovat exkurzem do složité publikační historie Patočkova díla a jeho dobového kontextu a pokukázat na s tím spjatá úskalí, s nimiž se setkává každý recipient. *Koncept racionální civilizace* jako poslední výstup řadu let trvajícího badatelského angažmá ovšem bohužel nese všechny znaky prací autorů mladší generace, kteří se už „ve svém oboru“ do jisté míry postavili na vlastní nohy, ale při psaní především naplňují své představy o pravidlech diskurzu. Jako školní práce by tedy Homolkova kniha obstála na výbornou – jako monografie, od níž očeká-

váme jistou elementární sdělnost i mimo akademickou půdu, uspokojí jen parciálně.

Východiskem Homolkova výkladu je záměr ukázat, že pojem civilizace je spojen také s jinými představami o moderním světě, než jaké reprezentuje například fenomén střetu civilizací (S. P. Huntigton) nebo civilizačního kolapsu (O. Spengler), resp. že historická sociologie nabízí v disciplíně zvané civilizační analýza překonání těchto konceptů. Jedním z nich je i výklad pojmu „racionální civilizace“, jež rozvinul Jan Patočka v návaznosti na dílo Maxe Webera (ale také na A. J. Toynbee). Jako první na to poukázal islandský sociolog Johann P. Arnason, o něhož se Homolka především opírá (Arnason dlouhodobě působí v Čechách). Patočka nadto přišel s vlastní představou modernity, kterou zastřešil pojmem „nadcivilizace“ (srov. základní rukopis z padesátých let „Nadcivilizace a její vnitřní konflikt“ ve Spisech Jana Patočky ve svazku *Péče o duši I*). Civilizační koncepty, dotýkající se modernity, autor zpracovává ve druhém oddíle knihy. Weberovská stopa v Patočkově díle je pro Homolku podstatná jako taková, jejímu zmapování se věnuje třetí oddíl knihy, jehož podtitul zní „přehlížený dialog s dílem Maxe Webera“. Spolu s výkladem o tom, jak Patočka překračoval a vlastním způsobem rozvíjel Weberovy teze, periodizuje Homolka Patočkovu dílo podle pojetí modernity do čtyř období. Příznačné je především to, že „Patočkovy interpretace Webera vycházely z historické zkušenosti, která sahala za Weberův obzor: český filosof se k modernitě vztahoval v souvislostech dvou světových válek, studené války a globalizace“ (s. 227).

Účelem tohoto textu není hledat důvody, proč „školský“ výklad dějin vlivů mezi autoritami a způsobů, jimiž se vlivy vepisují do

geneze pojmů a jejich vztahů, v nás jako ve čtenářích vyvolává minimální odezvu (práci by prospělo už jen oprostění od všech zdánlivě povinných projevů autorské skromnosti nebo orientovanosti v dialogu s odbornou literaturou, jež je setrvale veden v poznámkovém aparátu knihy). Největším přínosem Homolkovy knihy je podle nás navzdory několika zásadním problémům první oddíl, „Patočkovy dílo na počátku 21. století: Pozůstalost, vydávání, interpretace“ (s. 31–71). Podstatné je už autorovo povědomí o tom, že se každý interpret s Patočkovým dílem setkává v naprosté většině prostřednictvím edic, které byly z jeho díla připraveny k vydání. To znamená, že mezi dílem, pozůstalostí a sumou vydání filosofických textů není rovnítko. Připomeňme si, že Jan Patočka mohl za svého života svobodně publikovat spíše výjimečně, takže jeho pozůstalost obsahuje řadu z různých vnějších důvodů nepublikovaných textů, ať již dopracovaných či nedopracovaných (nebo neautorizovaných, v případě přednášek), část textů je psána německy či francouzsky a z některých období se dochovalo velké množství nikoli nepodstatných fragmentů.

Ne že by si Homolka rozsah fenoménu, jehož se dotýká, plně uvědomoval: Obejde se (jednoduše řečeno) s tím, že Patočkovy dílo tvoří bohatý a komplikovaný soubor, takže ucelená interpretace jeho díla je i vzhledem k této skutečnosti sama o sobě výzvou (srov. např. s. 27). Obdobně autor uzavírá i svůj pokus o resumování diskusí, vedených o vydávání Patočkova díla (první sebrané spisy byly připraveny k vydání v samizdatu, následoval pokus o nově koncipované vydání v exilu; první tištěné vydání spisů bylo zahájeno v roce 1996 a dosud není ani zdaleka u konce – přehled těchto edic je otištěn v přílohách knihy): vzhledem ke

„sporům“ o různou míru uplatnění tematického a chronologického kritéria a další náležitosti „ani interpretace Patočkova díla nebude jednoduchým úkolem“ (s. 59). Jako limitující pro „snahy o uchopení Patočkova díla jakožto celku“ pak autor chápe i nedostatečné vysvětlení vlivu myšlenkových a společensko-historických kontextů na Patočkovy dílo, jež by očekával od filosofických biografí, z nichž však dosud žádnou nelze podle něj označit za vyhovující, neboť vždy alespoň u „jednotlivých epizod Patočkova života“ by bylo možné pokusit se o mnohem důkladnější pohled (s. 65, 67–68). „Čistokrevní historici se bohužel Patočkovi spíše vyhýbají,“ konstatuje autor lakonicky tamtéž.

Jakkoli se zdá, že otázky, které si autor kladl nad možnostmi uchopit Patočkovy dílo celistvě ve vztahu ke stavu dosavadní recepce jeho díla i ediční problematice s tím spjaté, jsou víceméně řečnické a tvoří jen jakýsi prolog k interpretačnímu jádru knihy, má první oddíl knihy nespornou hodnotu. Nepřesnosti či zavádějící formulace, které se v něm objevují (samizdatový *Archivní soubor prací Jana Patočky* byl na dvanáct tematických celků rozdělen dodatečně, pro účely soupisu publikovaného Jiřím Gruntorádem v roce 1992, jednotlivé svazky vycházely ineditně v zásadě nekoordinovaně), jdou na vrub toho, že se autor raději dotazoval přímých účastníků (Ivana Chvatíka), než by se věnoval četbě edičních komentářů jednotlivých svazků Patočkových spisů apod. První oddíl ukazuje, že také toto je bílé místo na poli recepce Patočkova díla – a mezioborově asi palčivější než opomíjené weberovské inspirace. Neboť součástí uvažování nad Patočkovým odkazem je pro každého, ať už jsou jeho interpretační ambice jakékoli, také setkání s publikační historií jeho díla. To je

totiž moment, nad nímž se setkávají filosofové, historici, sociologové, bohemisté a všichni ostatní, kteří mají zájem dotknout se stopy, kterou Jan Patočka zanechal svým životem a dílem v českých dějinách 20. století.

Adéla Petruželková

Jiří VACEK

Slovanská knihovna – můj osud.

Mozaika vzpomínek

(= Publikace Slovanské knihovny, sv. 77)
Praha, Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna 2016, 176 s.,
ISBN 978-80-7050-671-4.

Slavistovi a někdejšímu řediteli Slovanské knihovny Jiřímu Vackovi (1939–2017) se takřka na poslední chvíli (zemřel totiž 17. června 2017) podařilo vydat paměti, které se bezpochyby zařadí mezi vyhledávané prameny k dějinám některých stránek českých kulturních dějin a mezislovanských vztahů. Význam jeho paměti je dán postavením instituce, která vznikla roku 1924 jako Ruská knihovna ministerstva zahraničních věcí, roku 1927 vyjádřila svůj rozšířený záběr názvem Slovanská knihovna a konečně roku 1958 byla začleněna do Státní (dnes Národní) knihovny v Praze. Zatímco tato knihovna byla ve svých počátcích spjata s tzv. ruskou pomocnou akcí a s emigrací ze Sovětského svazu, zanedlouho se změnila v jedno z nejvýznamnějších dokumentačních center slavistických studií na světě.

Knihu uvedl nyní ředitel Slovanské knihovny, historik Lukáš Babka, zasvěcenou a vůči Jiřímu Vackovi velice uznalou biografickou statí. Ocenil jeho ředitelské působení v letech 1978–1992, kdy šlo nejprve o relativně úspěšnou ochranu personálu knihovny před vnějšími politickými tla-

ky „normalizace“, na počátku devadesátých let pak o zachování samotné instituce proti snahám o popření jejího smyslu. Každý, kdo Jiřího Vacka poznal, dá Lukáši Babkovi za pravdu v tom, že autor memoárů díky své výjimečné paměti patřil mezi chodící encyklopedie a zároveň aktivní korespondenty s odborníky ve všech slovanských zemích. Ve Vackově schopnosti vybavit si po několika desetiletích i drobné detaily, v jeho osobní korespondenci a místy také v citovaných úředních dokumentech spočívá pramenná základna této knižní mozaiky.

Jiří Vacek spojil celý svůj profesionální život se Slovanskou knihovnou, kde trvale pracoval od roku 1964 a k níž si udržoval intimní vztah až do smrti. O tom svědčí i výběrová bibliografie jeho odborných prací (s. 141–146), spjatých převážně s ruskou a ukrajinskou emigrací v meziválečném Československu, s historií slavistiky a ojedinele také s dějinami historiografie (osobnost Jana Slavíka). Jeho vzdělanostní záběr však zahrnoval vedle bibliografie a historie také literární vědu a lingvistiku.

I když Jiří Vacek zdůrazil mozaikovitou povahu svých vzpomínek („Mně šlo... o bohatství přítomné v lidských osudech, utvářejících ve svém souhrnu prostředí významné kulturní instituce,“ s. 119), nesepsal pouhou tříšť jednotlivin. Vytvořil svého druhu institucionalizovanou autobiografii, při retrospektivě od první republiky zasahující téměř celé století a naznačující proměny velmi komplikované sítě vztahů mezi českým intelektuálním prostředím, zahraničními slavisty a emigranty ze slovanských zemí (Ruska, Ukrajiny, Běloruska, ale také královské a potom titovské Jugoslávie). Na desítkách (a pokud bychom počítali i drobné zmínky, pak dokonce stovkách) osudů ukázal proměny této vztahové sítě v mezi-

válečné demokracii, za nacistické okupace a za komunistického režimu; při mezinárodní povaze slavistiky nemohl opomenout ani zahraniční osudy badatelů Slovanské knihovny, z nichž někteří se stali obětí stalinické perzekuce. Ukázal, jak do každodenního života knihovníků vstupovaly dramatické i tragické dějiny 20. století (od diplomacie a odboje po exil, věznění a popravy, za „normalizace“ pak existenční likvidaci osob spjatých s disentem).

U jednotlivých osob se Jiří Vacek snažil – bez nároku na hlubší psychologický portrét – vystihnout jejich sociální původ, kulturní prostředí, zájmy a hlavně jejich vztahy s dalšími lidmi v oboru i mimo něj. Podal bližší charakteristiku řady pozoruhodných osobností, které vstoupily do českého společenského a kulturního prostoru a které by neměly být zapomenuty. Za všechny ostatní připomínám ze světa umění gruzínského emigranta a ruskojazyčného spisovatele Konstantina Čcheidzeho (1897–1974), který strávil život mezi bojišti ruské občanské války a Slovanskou knihovnou, mezi poválečným gulagem a svým pozdějším bydlištěm v pražských Střešovicích. Ze světa vědy mohou být zmíněni kupříkladu italský bohemista Ettore Lo Gatto (1890–1983) či zakladatel japonské bohemistiky Eiichi Chino (1932–2002). K těmto a mnoha dalším postavám dokázal Jiří Vacek přinést doklady o kontaktech s českým prostředím, například o podpoře Čcheidzeho práce na pamětech ze strany básníka Viléma Závady či o zařazování jeho pohádek do rozhlasového vysílání spisovatelem Františkem Nepilem. Stejně jako přiblížení osobnosti a mnohostranných kontaktů prozaika Josefa Strnadla dokládají i tyto drobné portréty skutečnost, že se pod povrchem zdánlivě zcela strnulé české společnosti i v sedmdesátých a osmdesátých letech projevovaly

nepominutelné snahy o uplatnění elementární kultury a mezinárodních vztahů.

Totéž platí pro dobu, kterou Jiří Vacek zachytil na základě hlubších vzpomínek svých spolupracovníků na dobu okupace a druhé světové války. Nepřipomněl jen vraždění českých odbojářů a jejich rodin nacisty, ale také přítomnost Němců, kteří se vůči perzekvovaným Čechům zachováli slušně nebo je dokonce zachránili. Proti tvrdému postoji historika Heinze Zatschka a dalších arogantních okupantů postavil vstřícné chování slavisty Otto Macha a říšského komisaře, pověřeného správou Slovanské knihovny, Carla Wehmera. Škoda, že na základě vzpomínek starších kolegů – s výjimkou krajně problematické postavy Elišky Parchomenkové-Weiglové – Vacek blíže nezachytil napjaté ovzduší, které ve Slovanské knihovně panovalo jak v době nacistické okupace (kdy se někteří protisovětsky orientovaní ruští emigranti sblížili s okupačním režimem), tak po roztržce Jugoslávie se Sovětským svazem roku 1948. Otevřenější mohl být i při charakteristice epizodického, ale příznačného konfliktu ve Slovanské knihovně zaměstnaného básníka Ladislava Dvořáka s „nadměru sebevědomě vystupujícím badatelem, kterému pracovníci knihovny neřekli jinak než „Kofola““ (s. 70); mohl přiznat, že za touto přezdívkou se skrýval rusista Štěpán Kolafa z katedry vědeckého komunismu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, na jehož svérázné vystupování v povinných přednáškách sotva zapomenou tehdejší posluchači.

Kniha Jiřího Vacka vytváří epické pásmo a ke škodě věci není rozčleněna do zřetelných kapitol. Jelikož vyprávění o osudech jednotlivců autorovi neumožnilo zachovat důsledný chronologický sled, nezbytnou

pomůckou k rychlé orientaci v obsahu se stává jmenný rejstřík, který zahrnuje zmíněné osoby se základními životními daty. Vackův literární styl se vyznačuje programovou „laskavostí“: vyhýbá se pronikavější kritice a ve vztahu k osudu samotného autora přináší ospravedlnění jeho vlastní politické činnosti (s. 119). Ne každý čtenář bude toto sebehodnocení sdílet, měl by však autora posuzovat v souvislosti s tím, čeho se Jiřímu Vackovi i jeho předchůdci v ředitelské funkci, spisovateli Josefu Strnadlovi, podařilo v obtížných podmínkách dosáhnout – že totiž Slovanská knihovna přežila všechny otřesy a stala se působištěm a existenčním zázemím mnoha nonkonformních osob a jejich rodinných příslušníků. Kromě dokumentárního a vědeckého významu se podařilo Jiřímu Vackovi vystihnout i tuto stránku instituce, bez níž by byla česká a evropská slavistická studia podstatně ochuzena.

Jaroslav Pánek

Thomas WINKELBAUER (ed.)

Haus? Geschichte? Österreich?

Ergebnisse einer Enquete über das neue historische Museum in Wien

Wien, neu academic press 2016, 300 s., ISBN 978-3-7003-1965-8.

Po přečtení zajímavého svazku, obsahujícího diskusní příspěvky ankety o smyslu, místu, podobě, zaměření a cílech plánovaného, resp. dnes již činorodě vznikajícího „Domu dějin Rakouska“ (Haus der Geschichte Österreich – poukažme na v názvu cíleně chybějící genitivní „s“, tedy Dům dějin Rakousko) má člověk jediný výsledný, uznávám, že archaizující, dojem: Kakofonie v Kakánii! Anketu či generální diskusi o tom, zda, proč, kde a jak potřebuje Rakousko takovouto výstavní a historicko-

-osvětovou instituci, zaměřenou na své soudobé, resp. moderní dějiny, vyvolal v život Institut für österreichische Geschichtsfor-schung. Je tedy pochopitelné, když jeho ředitel, Thomas Winkelbauer hned v úvodní pasáži přehledně shrnul názory, méně již výsledky ankety. To se ostatně nepodařilo ani innsbrucké historičce a didaktičce Andree Breit, která se pokusila o kritický závěr („na místo shrnutí“) knihy. Ono totiž na základě celkem sedmnácti zcela nesouvisejících statementů a diskusních vstupů, kritizujících ten či onen aspekt projektu „domu dějin“ z pozic politické levice, pravice, z té či oné konkurenční instituce nebo generační skupiny, dojít k nějakému facitu snad ani nešlo.

Podstata věci je přitom celkem jednoduchá: Oliver Rathkolb, jedna z nejvýraznějších a nejkoncepčnějších osobností rakouského výzkumu posledních tří dekád,¹ využil své blízkosti k socialistickému křídlu dlouhá léta v Rakousku vládoucí červenočerné vlády a roku 2015 prosadil jak institucionální založení, tak financování (již od roku 1945 opakovaně uvažovaného a stejně tak opakovaně odsouvaného) „domu dějin“. V něm by podle dnes již schváleného konceptu měla být všemi realizovatelnými prostředky – výstavy, diskuse, workshopy atd. – široké veřejnosti nabízena prezentace klíčových (prakticky vždy problémo-

1 Srov. především: Oliver RATHKOLB, *Die paradoxe Republik. Österreich 1945 bis 2005*, Wien 2005, americké vydání: *The paradoxical republic: Austria, 1945–2005*, New York 2010. Srov. též: „Od úzce pojatých národních dějin ke komparativním evropským a mezinárodním dějinám“. Interview Jiřího Peška s Oliverem Rathkolbem, in: Jiří Pešek – Oliver Rathkolb a kol., *Soudobé dějiny v pohybu. Rakouský výzkum dějin 20. století*, Praha 2013, s. 101–114.

vých) momentů rakouských dějin od roku 1848, resp. především od roku 1918 dodnes, a zároveň vedena debata o jejich komplikovaných vnitřních i externích souvislostech i o dodnes živých „místech historické paměti“. Nejde tedy ani o vytvoření a prosazování „závazné státní koncepce“ rakouských soudobých dějin, ani o prosazování nějaké (jaké?) „nové historické identity“ dnešních Rakušanů, jak se obávali někteří diskutující. Rakousko tu nadto není vnímáno izolovaně ve výměru dnešního nevelkého státu, nýbrž je pojímáno v tom kterém svém dobovém výměru a kontextu. Právě z tohoto důvodu byla do plánu „domu dějin“ od počátku integrována projektová spolupráce se sousedy dnešní republiky. Tolik snad k hlavním bodům námitek kritiků „domu dějin“, které se v pestré změti táhnou celým svazkem.

Předmětem v knize zachycených kontroverzí je též umístění nové instituce do jižního křídla Nového dvorního hradu, tedy přes ulici od Uměleckoprůmyslového a Přírodovědného muzea. Procovská, těžká a nepraktická neobarokní stavba dominuje neblaze proslulému prostranství „Heldenplatz“, tedy pro dnešní Rakousko traumatickému prostoru, kde Vídeňáci v březnu 1938 nadšeně holdovali Adolfu Hitlerovi, který k nim promlouval z výše „Hitlerova balkonu“ tohoto pozdně habsburského paláce. Pro někoho je takový historický kontext pro „dům dějin“ a priori nemožný, pro Rathkolba naopak představuje otevřenou výzvu k tomu, nezavírat oči před nepříjemnou minulostí a kriticky (tedy nejen plytce negujícím způsobem) se s ní vyrovnávat: v historiografickém politickém i didaktickém smyslu. Taková výchozí „prostorová“ iritace by v – některými kritiky požadované nové, účelové a reprezentační, dějinami neposkrvrněné – budově někde na předměs-

tí (není za co ji postavit) ovšem chyběla. Rathkolbův koncept situuje „dům dějin“ přímo do historického centra Vídně: nepřehlédnutelně, provokativně a jako výzvu k tomu, zabývat se soudobými dějinami, jejichž i jen bazální znalost v Rakousku, stejně jako v sousedních středoevropských státech, dnes dramaticky mizí.

Snad by bývalo racionální, kdyby byl v knize projekt „domu dějin“ nejprve představen a až poté bylo hovořeno o výsledcích jeho (do velké míry zmatené) kritiky. Rathkolbův přehledně informativní, koncepční text „Dům dějin Rakousko jako katalyzátor pro nové muzejní centrum“, vycházející z koncepčních výchozích materiálů, formulovaných mezinárodní vědeckou radou „domu dějin“ (s. 63–82), byl však posunut do sekce, věnované „aktuálnímu projektu domu dějin“. Najdeme ho tedy až za – věcné a meritorně zajímavými – příspěvky Dirka Rupnowa („Ztroskotavší projekty a dnešní odpovědi“) a Manfreda Rauchensteina („Požadavky, přehnané nároky, výzvy“) o dlouhých dějinách ztroskotavších projektů „domu dějin“.

Sekce textů, vztahujících se k aktuálnímu projektu, obsahuje sedm příspěvků. Ty z různých stran a převážně věcně osvětlují či diskutují, až problematizují nejružnější aspekty přijaté koncepce. I zde – zejména právě ve vztahu k budově „domu dějin“ – občas zvítězil temperament velkých historiků nad jejich opakovaně prokázanou rozvážností: Kupříkladu zasloužilý klasik výzkumu rakouského fašismu a nacismu Gerhard Botz založení „domu dějin“ v principu uvítal, jeho usídlení na místě s „tak imperiálním nábojem“ však prohlásil za „turistický kýč“. V knize následuje oddíl „fundamentální kritiky“ s příspěvky, z nichž přinejmenším část dokazuje, že

nabídka diskusní platformy obvykle přiláká i takové autory, kteří se ani nenamáhají seznámit se alespoň s výchozími podklady. Příkladem budiž Michael Hochedliger, který do publikace napsal „Střížnost: Opotřeбенí dějin v epoše kulturního kapitalismu a moralismu“. Hovoří tam mj. o tom, že „poučovatelský až indoktrinující pohled zpět do minulosti – dějiny jako ‚upomínka‘ – představuje v době, kdy se pozitivní naděje stran budoucnosti zcela vytratily, prvotřídní morální zdroj“. (s. 149) A říká též, že Rakousko má dějiny před rokem 1918 společné s jeho dnes „východními“ sousedy (s. 163). Recenzent, považující se za jednoho ze severních sousedů Rakouska, je tak nucen konstatovat, že „železná opona“ dosud ještě visí přinejmenším v hlavách některých historiků a ovšem také, že dějepisná indoktrinace a moralizování je to poslední, co by v Rathkolbově textu a konceptu „domu dějin“ bylo lze najít.

Posledním velkým blokem před závěrečným shrnutím z pera A. Breitové, je soubor „dalších návrhů a úvah“. Z nich za připomenutí stojí především v textu Brigitte Mazohl nejpřekvapivější vyjádřená idea, že instituce, soustřeďující pozornost k soudobým dějinám, nevystačí s hledáním jejich kořenů od revoluce roku 1848, ale musí jít hlouběji: „Bez Rakouska Marie Terezie a Metternicha nelze pochopit také Hitle-

rovo Německo.“ (s. 234). Otázka zní, zda je v takovém případě možno se zastavit se u roku 1740, nebo snad raději sestoupit až k reformaci, k obležení Vídně Turky roku 1529 případně až k některému z markantních okamžiků středověku? Kupříkladu souvislost mezi založením středověké Vídně židovským konsorciem a s holocaustem by se přece již našla?

Wolfgang Maderthanner charakterizoval anketní diskusi jako „skvěle a hluboce rakouskou debatu“, v níž jde o všechno možné, od osobních ambicí přes potlačená nebo kýmsi již obsazená témata, o historicky zatížené balkóny či o přesné určení bodu, kdy začínají dějiny – jenom nikdy a za žádných okolností nejde o diskusi, tematizující obsahy (narativy a oblasti dějin), které by „dům dějin“ měl zpracovávat a zprostředkovávat (s. 213). A přece český čtenář odkládá knihu jednak s pocitem závesti vůči vídeňským kolegům, že u nich vzniká tak zajímavá a společensky významná historicko-politicko-kulturní instituce, jednak s obdivem, že se rakouští historikové dovedou k zajímavému tématu – sice občas komicky a málo věcně, ale přece jen – veřejně pohádat a upoutat tak na něj pozornost veřejnosti. Dům dějin Rakousko zahájí činnost roku 2018 výstavou o kontextech vzniku republiky. Je tedy na co se těšit.

Jiří Pešek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

První světový kongres Business History
v Bergenu

First World Congress of Business History
in Bergen

ANTONIE DOLEŽALOVÁ – MILAN HLAVAČKA

Od konce 19. století se objevují knihy, studie a výzkumy označované za business history. Od třicátých let 20. století existuje první pracoviště zaměřené na výuku a výzkum v oblasti business history, a od šedesátých let 20. století podnikají vědci, kteří bádají v oblasti business history, pokusy o vymanění svého oboru z rámce hospodářských dějin. Podařilo se to? To je asi klíčová otázka, která musela napadnout každého účastníka prvního oborového světového kongresu, který proběhl v norském Bergenu 24. až 27. srpna 2016 pod vše zahrnujícím názvem: *Business History Around the World – Today and Tomorrow*.¹ V této stručné zprávě se na právě položenou otázku pokusíme odpovědět shrnutím vlastních zkušeností z kongresových sekcí a referátů.

Kongres byl výsledkem společné organizační práce zástupců European Business History Association (EBHA),² Business History Society of Japan a několika dalších jednotlivců z celého světa Latinskou Amerikou počínaje, přes Spojené státy, Jižní Koreu, Austrálii a Jižní Afrikou konče. V roce 2012 pod názvem World Business History Congress Initiative Group začala tato pestrá skupina vědců podnikat

1 <http://www.uib.no/en/bhbergen2016> (ověřeno 1. 8. 2017).

2 Informace k činnosti viz: <http://www.ebha.org> (ověřeno 1. 8. 2017).

kroky k založení World Business History Committee a k pořádání světových kongresů. Kongres byl zároveň dvacátým kongresem EBHA, kde hraje prim německá Gesellschaft für Unternehmensgeschichte, konkrétně pak Andrea H. Schneider,³ která moderovala slavnostní společenské akce kongresu. EBHA byla založena už v roce 1996 a organizuje nejen evropské oborové kongresy, ale také letní školy pro mladé vědce a soutěž o nejlepší disertaci a soutěž o nejlepší studii, popřípadě otištěný referát, které jsou vyhlašovány právě na jejich pravidelných kongresech. Obdobné ceny – ale celosvětově pojaté – byly slavnostně udělovány i letos v Bergenu. Je třeba více než zdůraznit, že v Bergenu k nim přibyla nově vypsaná cena Alice Teichové za přínos výzkumu nadnárodních korporací firem a řetězců (Alice-Teichova-Award), která bude nyní udělována vždy každé čtyři roky.

Kongresová jednání probíhala po dva dny v moderním luxusním hotelu Scandic Ornen přímo v centru města. Zahajovací ceremoniál a úvodní tzv. keynote lecture doyena(ky) oboru profesorky Miry Wilkins z Florida International University právě na téma výzkumu nadnárodních korporací proběhl v aule místní univerzity. Ne úplně šťastně byl nastaven harmonogram dalších dvou velkých akcí: soutěže doktorandských prací a plenárního zasedání, neboť se časově zcela překrývaly. Každý účastník se tak musel zbytečně rozhodovat, zda si poslechne nové naděje nebo matadory oboru business history. Naopak velmi dobře bylo naplánováno počasí: silné deště držely účastníky pohromadě v příjemném prostředí kongresového hotelu (toto asi nebylo až tak těžké naplánovat, když v Bergenu prší dvě stě dní v roce).

Konferenční jednání byla rozdělena do 73 sekcí, většina sekcí byla oblesána třemi, některé čtyřmi referáty. Celkový počet vybraných referátů byl 239 (informace o tom, kolik došlo k 31. prosinci 2015 přihlášek potencionálních referujících, nebyla zveřejněna). Účastníků kongresu bylo však více než odpřednášených referátů (cca 300), protože některé referáty byly připraveny dvěma či více autory. Časově referáty pokrývaly období od raného novověku až do současnosti. Tematicky však sekce působily velmi roztržštěně, často se překrývaly, což bylo způsobeno tím, že organizátoři kongresu tvořili sekce zřejmě na základě názvů příspěvků, aniž by věnovali pečlivou pozornost zaslaným abstraktům. Tak například referát A. Doležalové, zaměřený na státní podniky za první republiky se ocitl (zcela nepochopitelně) v sekci věnované státním podnikům za socialismu a nikoliv v sekci *State-owned enterprises*. Referát M. Hlavačky a P. Beka, který byl věnován akcionování rodinné firmy F. Ringhoffer skončil v sekci krizového managementu, ač v případě této firmy se jednalo o promyšlený a velmi úspěšně realizovaný podnikatelský záměr, který po-

3 Informace k činnosti: <http://bhs.ssoj.info/bhsj-e/links.html> (ověřeno 1. 8. 2017).

stavení rodiny v podnikatelském světě bez jakéhokoliv náznaku krize zcela jednoznačně posílil. U některých sekcí byl zvolen zcela zavádějící název. Sekce s názvem *The spirit of Capitalism* nebyl věnována metodologii, ale rodinným výrobcům vína ve Španělsku a v Itálii, mimo jiné v toskánské oblasti Chianti, anebo sekce nazvaná *From Local to Global* byla s podivem věnována transformaci postkomunistických národních podniků do nadnárodních korporací.

K metodologicky i věcně nejzajímavějším sekcím podle nás patřily právě sekce, které se nesoustřeďovaly na parciální výzkum, ale dovedly propojit či ozřejmit dlouhodobé vývojové trendy, což byly právě sekce, které se věnovaly státnímu podnikání uvnitř kapitalistického systému anebo sekce věnovaná vývoji rodinných firem anebo podnikání v infrastrukturách, což zde bylo prezentováno především na výstavbě železniční sítě, ale nikoliv z hlediska vývoje samotné sítě (což je doména hospodářských dějin), ale například z hlediska složení kapitálového podílnictví v těchto firmách anebo vlivu technologického transferu na strukturu vlastnictví. Takto pojatých sekcí nebylo mnoho, k těmto výjimkám patřila například sekce *Business and Religion, From Nationalisation to Privatisation... and back* nebo *Transportation System and the Making of Modern World*. Překvapivě žádné referáty se nevěnovaly námořnímu podnikání či rybolovu, ačkoliv historie bohatého přístavního města Bergenu je s ním tradičně spojená a atmosféra uvnitř města byla i díky početným muzeím vyloženě „hansovně“ přímořská a díky přístavnímu ruchu i obchodně turistická.

Co o sobě business history v Bergenu vlastně prozradily?

Za prvé lze jistě tvrdit, že i po téměř sto letech existence tohoto oboru stále panuje nejtěsnější možná vazba mezi business history a hospodářskými dějinami. Je zcela patrné, že současná produkce v oboru business history se nachází věcně i metodologicky ve vleku hospodářských dějin. Výjimku tvoří pouze výuka business history na specializovaných vysokých školách, kde má výzkum většinou interdisciplinární charakter. Ve většině zemí světa však jsou „business historikové“ stavovsky zapojeni v asociacích hospodářských dějin. S překvapením lze ale také konstatovat, že profesní asociace business history existují i v takových zemích, kde se nenachází žádné specializované pracoviště pro výzkum business history (například Jihoafrická republika).

Za druhé, vědci, kteří se zabývají business history, jsou svým školením jak ekonomové, tak historikové. Ovšem početní zastoupení těchto badatelů je ve srovnání s hospodářskými historiky nízké, v mnoha zemích nelze nikoho s takovouto specifikací vůbec nalézt, jak ukázal ve své zprávě o situaci business history v Evropě během plenárního zasedání místní organizátor kongresu, profesor bergenské univerzity Harm Schroeter.

Za třetí, pokud už může business history vykazat nějaké systemizované pracoviště, jsou jeho domovem – ať už v oblasti výuky nebo výzkumu – business schools, tedy vysokoškolská pracoviště, která vychovávají budoucí odborníky v ekonomii a řízení firem; země střední Evropy resp. postkomunistických zemí a Afriky žádná specializovaná pracoviště nemají. V ostatních evropských zemích, s výjimkou Dánska, Norska a Švédska a Spojeného království, kde je jich rovnou po deseti, jde ovšem vždy o jednotlivce; také evropští profesori v oboru jsou pouze ve výše zmíněných zemích, přičemž nejvíce je jich ve Velké Británii, a to dvacet. Pouze v Británii a Dánsku existují zároveň výzkumná centra i vysokoškolské kurzy, všude jinde v Evropě jde pouze o výzkumná pracoviště. Profesní organizace existují v Rakousku, Francii, Německu, Nizozemí a Spojeném království, s výjimkou Británie všechny země zaznamenávají klesající tendenci zájmu o business history. Jen krizovým či konjunkturálním stavem světového hospodářství tento trend zřejmě nelze vysvětlit.

Za čtvrté, z metodologického hlediska mají business history interdisciplinární povahu, kombinují hospodářské dějiny a ekonomii, jenom výjimečně sem proniká vliv sociálních dějin (opak je pravdou v Latinské Americe). Obecně převažuje deskripce nad analýzou, firemní dějiny nad metodologickými a koncepčními texty. Ostatně, ani tzv. keynote lecture v tomto směru nenabídla nic nového a jako-by ustrnula v šedesátých letech 20. století; referát měl běžnou strukturu, kladl tradiční otázky, nabídl standardní argumentaci a zcela opomenul nové oblasti, které se ve výzkumu aktivit nadnárodních společností vyskytly v posledních letech v souvislosti se světovou finanční krizí. Po roce 1990 se stal nejčastěji skloňovaným slovanem globální rozměr podnikání (v Bergenu byla vytvořena v rámci tohoto konceptu například sekce *Pulp Non Fiction – The Global Paper Industry in Comparative Perspectives*).

Za páté, vycházejí z přednesených referátů, tematicky jsou business history roztržštěny. Zájem vědců se soustřeďuje na výzkum snad všech myslitelných forem podnikání a funkcionality jeho jednotlivých aspektů stejně jako nejrozumnějších sektorů ekonomiky i konkrétních firem v průmyslu i zemědělství. Jenom pozvolna a ve velmi omezeném rozsahu se objevují díla svým zaměřením teoretická; jejich domé-

nou jsou zřejmě stále jen USA a v posledních letech také Austrálie, kde už v osmdesátých letech začal být kladen důraz na teoretické koncepty historie podnikání a implementaci tzv. pohledu zevnitř firmy do výzkumu s cílem pochopit podstatu vývoje v podnikatelských organizacích a nadnárodních společnostech stejně jako ve finančních a obchodních organizacích. Nejnovější práce se týkají podnikání spojeného s veřejným sektorem, role lokálních firem, původu moderního bankovníctví, role úřednického aparátu a politických systémů včetně politických tlaků na ekonomiku např. v době energetické krize, podnikání imperiálních a koloniálních mocností v Africe ať už v primárním sektoru, v průmyslu nebo bankovníctví. V zemích se silným vlivem státu, jako jsou Turecko nebo státy Latinské Ameriky, je na vzestupu výzkum státních podniků. V USA má stále zajištěno své specifické místo výzkum otrokářství a otrocké práce a také Family Business History. V posledních letech přitahují pozornost odborníků i širší čtenářské obce knihy na odlehčená témata spotřebitelského průmyslu nebo tzv. „zeleného“ podnikání.

Za šesté, i přes neustále proklamované heslo globalizace povaha vydávaných děl zůstává převážně regionálně zafixována a je stále velmi popisná. To je důvodem, proč jsou texty publikovány v regionálních periodících, někdy kontinentálních – platí to zejména pro Afriku a Latinskou Ameriku (a časopisy jako *Economic History of Developing Regions*, *Historia*, *African Historical Review*, *South African Journal of Economic History*).

Za sedmé, nejdynamičtějším oborem Business History jsou v současné době Family Business History, které se pěstují především v USA, Itálii a ve Španělsku, a které propojují díky výzkumu vnitřních proměn rodinných vztahů uvnitř firem hospodářské či jenom firemní dějiny se sociálními dějinami a s dějinami mentalit. Na kongresu s výjimkou jedné sekce *Globalizing Family Firm*, kterou vedl Andrea Colli z Univerzity Bocconi v Miláně, jenž patří v současné době k nejvýraznějším badatelům v oblasti Family Business History v Evropě), nebyly nosným tématem.

Česká stopa v Bergenu

Vezmeme-li v úvahu, že pro Česko platí tvrzení o neexistenci samostatného pravo-
viště business history a poplatnosti hospodářským dějinám, byla česká účast na kongresu velká. Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy byl zastoupen Eduardem Kubů (referát „From a peasant in bondage to a self-confident agrarian entrepreneur. Family-based agrarian enterprise in Central

Europe in the second half of the 19th and the first half of the 20th century” přednesl i za nepřítomného Jiřího Šoušu v sekci *Rethinking Corporate Approaches*), který také předsedal sekci *Statism in Business Development*, Tomášem Gecko (referát „Among the Competition, the Cartels and the State. Business Strategies of the Leading Players on the Austrian and Czechoslovak Cement Market (1918–1938)“ v sekci *Cartels around the World*) a Barborou Štolleovou (referát „Large Scale Business in the Bohemian Lands under the pressure of occupation and Reich’s German capital“ přednesený v sekci *Law and Governance*). Historický ústav Akademie věd ČR reprezentovali Milan Hlavačka a Pavel Bek (referátem „To be or not to be – stocked“ v rámci sekce *Crisis Management*). Ostravské výzkumné centrum pro hospodářské a sociální dějiny nebylo zastoupeno. Naopak Antonie Doležalová reprezentovala Fakultu sociálních věd Univerzity Karlovy referátem „Mixed Economy and State Enterprise. Theory and Practise in the Interwar Czechoslovakia“ v rámci sekce *State-owned Enterprises in Communist Countries*.

Ačkoliv příští světový kongres business history by měl proběhnout až v roce 2020 v japonském Tokiu, už letos v srpnu se koná další evropský kongres, a to ve Vídni. Téma pro kongresové jednání zní ambiciózně a vystihuje samou podstatu business history: *Transformation in Business and Society: The Historical Approach*.⁴

4 Viz webové stránky asociace <http://www.ebha.org/?seite=conferences> (ověřeno 1. 8. 2017).

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Konference European Business History
AssociationEuropean Business History Association
Conference

ANTONIE DOLEŽALOVÁ

K vědcům, jež se nejvíce zasloužili o rozvoj oboru business history, patří britsko-československo-rakouská historička, Alice Teichová (1920–2015). Mezi šestadvaceti knihami, které napsala, se jich šestnáct zabývá business history. Kdybychom vzali do úvahy také její příspěvky do kolektivních monografií a časopisecké studie, vyšplhalo by se číslo ke stovce.¹

Místu a dědictví Alice Teichové v oboru business history byla věnována jedna z hlavních sekcí 21. evropského kongresu European Business History Association (EBHA) pořádaného ve dnech 24.–26. srpna 2017 ve Vídni. Nápad zorganizovat diskusi, která by připomněla příspěvek Alice Teichové k rozvoji oboru ve Vídni, vyplynul zcela přirozeně. Teichová se zde narodila. Když potom musela před nacistickým nebezpečím odejít do Anglie, vrátila se sice po válce do střední Evropy, ale do Československa. Po své druhé emigraci, opět do Anglie, tentokrát zapříčiněné sovětskou okupací Československa, se však začala do Vídně pravidelně vracet. Pro ni i jejího manžela, Mikuláše Teicha, se Vídeň stala druhým domovem. Své byty na Hetzenorferstrasse a ve Strohgassee změnili na místo setkávání nejen s ra-

1 Antonie DOLEŽALOVÁ, *An Economic Historian of Central Europe, Prof. Alice Teichová (1920–2015)*, *Austrian History Yearbook* 47, April 2016, s. 191–194.

kouskými a německými historiky, ale později také s historiky z bývalého komunistického bloku – včetně Československa.

Sekci, jejíž název zněl *Alice Teichová's Contribution to the Development of Business History*, zorganizovala a řídila Antonie Doležalová z University of Cambridge a Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, která v úvodu shrnula její životní peripetie a vývoj vědecké kariéry. Tři další hlavní přednášející reprezentovali každý určité období a snad i aspekt vědecké práce A. Teichové. Profesor Dieter Stiefel z Vídeňské univerzity reprezentoval její lásku k Vídni. Ve svém příspěvku zdůraznil význam A. Teichové pro rozvoj nejen zkoumání v oboru business history, ale také v hospodářských dějinách, a její vliv na dvě generace rakouských historiků; označil je za rakouskou školu Alice Teichové. Aby vůbec mohla se svými krajany spolupracovat, vzpomínal prof. Stiefel, musela se znovu učit německy. Za zásadní označil podíl A. Teichové na práci rakouské Komise historiků pro odškodnění obětí nacismu.

Profesor Harm Schröter z univerzity v Bergenu reprezentoval období působení A. Teichové na univerzitě v Norwich, kde byl jejím doktorandem. Teichová v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století dokázala učinit své pracoviště na University of East Anglia centrem evropských hospodářských dějin. H. Schröter se ve svém příspěvku soustředil na postižení témat, jimiž A. Teichová ovlivnila světovou historiografii – na prvním místě jmenoval tematizaci vztahu mezi politikou a ekonomikou, na druhém místě analýzu kartelizace a přímých zahraničních investic jako nástrojů prosazování ekonomické moci v mezinárodním měřítku a vývoj mezinárodních financí.

Konečně poslední hlavní referát přednesla profesorka Agnes Pogany z Budapešti (Korvínova univerzita) jako „reprezentantka“ specifického vztahu A. Teichové ke střední Evropě a také jejího podílu na otevření postkomunistických historiografií po roce 1989. Jakkoli se profesorka Teichová v celé své kariéře soustředila na postižení fenoménů, jež zkoumala, ve středoevropské perspektivě, pád železné opony jí umožnil vrátit tuto oblast do hlavního proudu světové historiografie. Všechny její výzkumné projekty mohly být nyní založeny na původních archivních pramenech a její týmy mohly být rozšířeny o domácí historiky.

Jak se shodli všichni další účastníci – sešlo se jich více než třicet – profesorka Teichová byla mimořádným člověkem. Otevírala dveře a spojovala lidi. Nebylo možné ji nemilovat.

Je třeba dodat, že organizátoři nápad na vznik panelu připomínajícího A. Teichovou od začátku podporovali – a potvrdili místem, které mu v rámci programu dali. Panel měl pouze tři „konkurující“ sekce. Byly to sekce, které měly netra-

diční formát – první z nich byl právě „kulatý stůl“ věnovaný profesorce Teichové. Názvy dalších také říkají všechno o jejich obsahu: Paper Development Workshop, Meet the Editors, Business History and Corporate Heritage. Jejich smyslem nebyla ani tak prezentace příspěvků, jako spíš volná diskuse s několika téma otevírajícími krátkými referáty. Můžeme snad počítat za českou inspiraci, že tento nový formát obohatil program jinak tradičně daných setkání.

V ostatních programových blocích probíhalo paralelně osm sekcí; celkem jich kongres nabídl 47 (bez výše zmíněných kulatých stolů), vždy se třemi nebo čtyřmi referáty. Největší zastoupení (snad třetina všech příspěvků) měly případové studie podnikatelských strategií v kontextu měnících se institucionálních podmínek pro podnikání. Někteří autoři situaci, jíž se sami zabývají, vystavili měřítkům standardních prací historiografie (např. Chandlerově knize *Strategy and Structure*).² Pouze několik referátů se explicitně hlásilo ke konceptu family business history ve smyslu specifických strategií rodinných firem. Více prostoru než rodinné podnikání měly alternativy masové produkce v předindustriálním období, role žen v podnikání nebo vliv vědeckého poznání na dynamiku podnikatelského prostředí a podnikatele samotné.

Mezi tyto sekce se vklínil ještě jeden český příspěvek – organizátoři mezi přihlášenými sekcemi vybrali také druhý návrh autorky této zprávy – sekci s názvem *Filmmaking between Culture and Business. Film Industry in the Central and Eastern Europe*. Pozvání k účasti přijali dva polští historikové filmu, Arthur Majer a Agnieszka Orankiewicz, a student doktorského studia na Univerzitě Komenského v Bratislavě, Filip Pavčík; českou perspektivu kromě Antonie Doležalové reprezentovala studentka Ph.D. programu na Institutu ekonomických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy Hana Moravcová. Sekce v téměř úplném formátu zemí Visegrádské skupiny ukázala, s jakými těžkostmi se ve středoevropských podmínkách potýkalo toto specifické odvětví průmyslu, jehož prvním cílem nebyla než zábava.

Příští kongres EBHA se bude konat za rok v Rotterdamu. I když jeho termín spadá do stejného letního měsíce jako světový kongres hospodářských historiků v Bostonu, snad se najdou čeští historikové, kteří budou mít možnost zapojit se do dnešního hlavního evropského proudu business history.

2 Viz příspěvek A. Doležalové v tomto čísle, s. 719–720.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Čestné členství Sdružení historiků ČR
třem zahraničním bohemistůmThree Scholars of Czech Studies – Honorary
Members of the Association of Historians
of the Czech Republic

(Marie-Elizabeth Ducreux – Robert J. W. Evans – Wojciech Iwańczak)

Sdružení historiků České republiky se na valném shromáždění, jež se konalo 29. června 2017 v budově Akademie věd ČR, jednomyslně usneslo udělit čestné členství třem vynikajícím bohemistům, kteří se mimořádnou měrou zasloužili o hlubší poznání českých dějin a o rozšíření znalostí o našich zemích v zahraničí. Trojice výjimečných osobností evropské historiografie byla tím natrvalo spjata s celostátní profesní organizací českých historiků.

*Francouzská historička Marie-Elizabeth Ducreux,
profesorka a výzkumná ředitelka v Národním centru vědeckého výzkumu
(CNRS) v Paříži a zakladatelka Francouzského ústavu pro výzkum
ve společenských vědách v Praze*

Marie-Elizabeth Ducreux se narodila 12. srpna 1950 v Caen, a jak sama uvádí, už ve svých pěti se rozhodla stát historičkou. Avšak v době, kdy začala studovat historii, literaturu a klasické jazyky na pařížské Sorbonně, ještě netušila, že se stane historičkou českých zemí. Nicméně i na ni zapůsobilo Pražské jaro roku 1968 a události, jež

se odehrávaly v zemích na východ od železné opony; v roce 1969 se začala učit česky a na Škole živých východních jazyků (INALCO) vystudovala ruštinu a češtinu. Začala jezdit do Československa a v roce 1973 získala první devítiměsíční stipendium v Praze. Na jedné straně poznala šedou omezenost nejhorší doby „normalizace“, na druhé straně i ty nejlepší stránky české vědy, které jí symbolizoval seminář tehdejšího docenta Josefa Petráně. Autor fascinujícího díla *Staroměstská exekuce* (Praha 1972) zřetelně naznačil všem adeptům historické vědy, že existenciální témata současnosti lze modelově řešit i ve starší minulosti, jejíž dostupnost byla přece jen svobodnější než přístup k bedlivě strážným soudobým dějinám.

Začínající badatelka, která se cítila znevýhodněna tím, že ve Francii nemohla získat žádoucí průpravu ke studiu českých či středoevropských dějin, se pustila do zdánlivě odlehle, v té době tabuizované tematiky 17. a 18. století, aby získala představu o tom, co se dělo v této části kontinentu v době, kdy absolutistická a osvícenská Francie stála na svém dějinném vrcholu. Ponořila se do studia v archivech církevních a politicko správních institucí z období od vestfálského míru do třicetileté války a zkoumala postup rekatolizace, mentální proměny české společnosti, projevy kacířství a pronásledování heretiků. První velké téma si našla v kancionálech, jimž věnovala svou rozsáhlou, dvousvazkovou doktorskou disertaci (*Hymnologia Bohemica 1588–1764. Cantionnaires Tchêques de la Contre-Réforme*, Université de Paris III, 1982), ale šla i za dalšími tématy, jež odpovídala výzkumným směrům školy Annales. Při rekonstrukci myšlenkového horizontu lidí 17. a 18. století se soustředila na způsoby čtení, na recepci literatury, zejména té zakázané, kterou sdíleli a skrývali tajní evangelíci a jež se stala předmětem státní perzekuce. České historiografii tím odhalila zcela nové horizonty, stejně jako při výzkumu úlohy světců, náboženských poutí a barokní piety, role jezuitů, ale také při řešení metahistorických otázek, konstruování historické zkušenosti, identifikační tradice a dalších. Do evropského rámce je začlenila při redakční a autorské spolupráci na sérii věnované kulturním dějinám knižní vzdělanosti (*L'Europe en réseaux: contributions à l'histoire de la culture écrite 1650–1918 – Vernetztes Europa. Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens 1650–1918*, Paris – Leipzig – Budapest 2005–2009).

M.-E. Ducreux se pohybovala na pomezí náboženských, kulturních a politických dějin a napsala o této tematice desítky zásadních studií, které vyšly v předních časopisech a tematických sbornících takřka v celém okruhu euroamerické civilizace – od Polska po Británii a od Ruska po Spojené státy. Poznatky se v syntetické podobě promítly rovněž do mohutných Dějin křesťanství (*Histoire du Christianisme*, Paris 1997), které vyšly také v německém a italském překladu.

Komparativní výzkum dějin střední Evropy zúročila M.-E. Ducreux v autorském a redakčním podílu na velkých dějinách střední či středovýchodní Evropy, jež vyšly nejprve polsky (*Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, Lublin 2000), poté v definitivní francouzské podobě (*Histoire de l'Europe du Centre-Est*, Paris 2004), ale také v ruském překladu (2009). I zde vyzvedla jedno z centrálních témat českých dějin – hledání vlastní identity mezi katolicismem a protestantismem. Česká tematika se uplatnila v řadě kolektivních prací, které M.-E. Ducreux redigovala a jež byly věnovány nakládání s historií, cenzuře, transferu náboženských kultů, baroku, legitimizaci vlády prostřednictvím svatých patronů, ale také T. G. Masarykovi jako evropskému intelektuálovi ve světě politiky (*Masaryk, un intellectuel européen en politique: 1850–1937*, Paris 2007).

Své poznatky M.-E. Ducreux už od počátku osmdesátých let zprostředkovávala v přednáškách a seminářích (zejména doktorských) na prestižní Vysoké škole sociálních studií (EHESS) v Paříži, kde se snažila rozšířit okruh znalců středoevropské historie a současnosti, a to zejména komparativním přístupem k dějinám českým a středoevropským, k historii habsburské monarchie, či k postavení střední Evropy mezi Německem a Ruskem. Při tom značně překračovala svou původní raně novověkou doménu a věnovala pozornost i 20. století, na něž nazírá optikou historika obecných dějin, který vyhledává a oceňuje vývojové zvraty jako intelektuální výzvu. Ostatně s tímto nadhledem pronesla ve svém promočním projevu v Karolinu památnou větu: „Češi, na rozdíl od Francouzů, byli Štěstěnou obzvláště obdařeni – vždyť v samotném dvacátém století zažili bezprostřední historické zlomy nejméně čtyřikrát.“

Zatímco v sedmdesátých a osmdesátých letech jezdila M.-E. Ducreux do Čech za výzkumem, hned po roce 1989 ji čekal zcela nový úkol. Francouzské ministerstvo zahraničí se v rámci programové propagace francouzského jazyka a kultury rozhodlo zřídit v Praze středoevropské centrum sociálních věd a tímto úkolem pověřilo právě M.-E. Ducreux jako jednoho z mála skutečných znalců bohemikální a bohemistické problematiky ve Francii. Zanícená vědkyně na čas opustila svá vědecká témata a v letech 1990–1993 se naplno vložila do vědecko-organizační práce. V postavení ředitelky nového Francouzského ústavu pro výzkum ve společenských vědách (*Centre français de recherche en sciences sociales*, CEFRES) zorganizovala součinnost francouzských a českých, slovenských i dalších středoevropských badatelů v oblasti historie, filozofie, sociologie, politologie, sociální antropologie a ekonomie; zajistila cykly přednášek a seminářů, položila základ vědecké knihovny, která vytvořila jeden z pilířů intelektuálního mostu mezi

francouzským a českým prostředím. Na její činnost pak mohli navázat všichni pokračovatelé ve vedení CEFRESu.

I po návratu do Paříže, kde rozvíjela program středoevropského výzkumu v rámci CNRS a zaujala významné místo ve vědeckém životě (mj. jako dlouholetá členka Národního komitétu pro francouzský vědecký výzkum, od roku 2003 ředitelka výzkumu v CNRS), zůstala M.-E. Ducreux věrná svému poslání diplomata vědy na ose Paříž – Praha a získala si mimořádnou autoritu jako členka Akreditační komise pro české vysoké školy (1998–2006), jako předsedkyně Mezinárodní vědecké rady Univerzity Karlovy, jako evaluátorka ústavů Akademie věd i v jiných čelných funkcích. Její evropský rozhled a výjimečně široké jazykové znalosti (včetně skvělého zvládnutí češtiny a dalších slovanských jazyků) jí zajistily nemenší autoritu také v dalších středoevropských zemích, zejména v Maďarsku a Slovinsku, nicméně se zdá, že česká orientace tu soustavně hraje prim. Projevuje se rovněž členstvím v mezinárodních redakčních radách vědeckých periodik *Acta Comeniana*, *Časopis Matice moravské*, *Folia Historica Bohemica*, *Historica*, *Historie – Otázky – Problémy* či *Cornova: Revue České společnosti pro výzkum 18. století*. Jen na okraji lze zmínit, že literární talent této historičky se propojil s všestranným zájmem o českou kulturu také v překladatelské činnosti, zpravidla skryté za pseudonymem. Vedle textů českých klasiků uvedla do francouzštiny rovněž prózy Bohumila Hrabala či libreta oper Leoše Janáčka.

České vědecké a státní instituce opakovaně ocenily nejen mimořádné vědecké a vědecko-organizační dílo, ale také skutečnost, že M.-E. Ducreux je v naší uspěchané době vždy připravena pomoci radou i skutkem: Akademie věd ČR jí udělila Zlatou medaili Františka Palackého (1993), Ministerstvo kultury Medaili J. A. Komenského (1993) a Univerzita Karlova ji poctila jednak Zlatou medailí (1998), jednak čestným doktorátem (2009). Nyní jí svou vděčnost vyjadřuje také Sdružení historiků ČR.

***Britský historik Robert John Weston Evans,
emeritní profesor moderních dějin na univerzitě v Oxfordu
a zakladatel Fóra britských, českých a slovenských historiků***

Robert Evans se narodil 7. října 1943 v Leicesteru, v letech 1962–1968 studoval historii a jazyky (němčinu a ruštinu) na Univerzitě v Cambridge, kde získal doktorát v oboru historie. Již předtím (v letech 1966–1967) vykonal studijní pobyt na

Univerzitě Karlově v Praze a na filozofické fakultě se stal žákem prof. Josefa Polišenského. Od té doby rozvíjel svůj vřelý vztah k českým zemím a jejich dějinám. Počínaje rokem 1967 působil Robert Evans na Univerzitě v Oxfordu jako vědecký pracovník a zároveň jako docent (od 1969) a profesor (od 1992) dějin středovýchodní Evropy na Fakultě moderních dějin; roku 1997 získal vysoce prestižní titul *Regius Professor* pro obor moderní dějiny.

Od počátku vědecké činnosti v šedesátých letech 20. století se R. J. W. Evans soustředil především na dějiny střední Evropy (zejména českých, rakouských a uherských zemí i celé habsburské monarchie), na středoevropské kulturní dějiny (humanismus, reformaci, manýrismus, pražský rudolfínský okruh a baroko), na historii vztahů mezi Velkou Británií a střední Evropou, nověji pak na dějiny revolucí a nacionalismu v 19. a 20. století a na úlohu jazyka v dějinách. K této problematice vydal řadu původních monografií – mj. *Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History, 1576–1612* (poprvé Oxford 1973), dílo, které bylo přeloženo do němčiny, italštiny, japonštiny a s velkým odstupem roku 1998 i do češtiny; dále *The Wechsel Presses. Humanism and Calvinism in Central Europe, 1572–1627* (Oxford 1975); *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700. An Interpretation* (Oxford 1979), mohutnou syntézu, vzápětí přeloženou do italštiny, němčiny, španělštiny a roku 2003 rovněž češtiny. Následovaly další zásadní práce *The Language of History and the History of Language* (Oxford 1998); *Great Britain and East-Central Europe, 1908–1948. A Study in Perceptions* (London 2002), *Austria, Hungary and the Habsburgs, 1683–1867* (Oxford 2006).

R. J. W. Evans uspořádal nebo spoluredigoval řadu významných mezinárodních sborníků, které reprezentují stav poznání dané problematiky ve světovém měřítku – zmínku si zaslouží alespoň *The Coming of the First World War* (Oxford 1988); *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (London 1991); *The Revolutions in Europe, 1848–1849. From Reform to Reaction* (Oxford 2000); *Great Britain and Central Europe, 1867–1914* (Bratislava 2003); *Curiosity and Wonder from the Renaissance to the Enlightenment* (Aldershot 2006); *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe 1918–1948* (Oxford 2007); *The Uses of the Middle Ages in Modern European States* (New York 2010); *The Holy Roman Empire 1495–1806* (Leiden – Boston 2011). Robert Evans se stal autorem více než stovky vynikajících studií, věnovaných sěžejním problémům dějin střední, západní a částečně i východní Evropy v širokém rozpětí od moderně pojatých kulturních, sociálních a politických dějin přes problematiku utváření identit novodobých národů, tematiku nacionalismu, světových válek

a revolucí až po dějiny historiografie. Pro jeho tvorbu se stal příznačným hluboký průnik do pramenů a literatury v mnoha jazycích, stejně jako interpretační originalita a syntetizující evropská perspektiva.

Podstatnou součástí činnosti R. J. W. Evanse se stalo vědecko-organizační působení. Neomezoval se pouze na klíčové pozice na Oxfordské univerzitě, kde dlouhodobě vydával monumentální mnohasvazkové dílo *Oxford History of Early Modern Europe* a v postavení předsedy řídil *Oxford Historical Monographs Committee*. Činností v mnoha vědeckých, pedagogických a redakčních grémiích ve Velké Británii ovlivnil vědecký život na univerzitách (Londýn, Kent, Swansea) a v British Academy. Po celé desetiletí byl jedním ze dvou vedoucích redaktorů ústředního vědeckého časopisu britských historiků *English Historical Review* (1986–1995). Velkého mezinárodního dosahu nabyla rovněž činnost R. J. W. Evanse v zahraničí, zejména v Německu, Rakousku a v mezinárodních redakčních radách prestižních periodik jako *Austrian Studies*, *Austrian History Yearbook*, *Central Europe* a ovšem také *Český časopis historický*.

Profesoru Evansovi se dostalo mnoha britských i zahraničních ocenění – členství v Royal Historical Society a v British Academy, čestného členství Maďarské akademie věd, dopisujícího členství Österreichische Akademie der Wissenschaften a členství v Academia Europaea. Stal se rovněž zakládajícím členem Učené společnosti Walesu (Learned Society of Wales), neboť k této části Británie má vřelý vztah, podobně jako k menším zemím střední Evropy a jejich jazykům. Robert Evans obdržel za své spisy mj. Wolfson Literary Award for History a rakouskou cenu Anton Gindely-Preis. Roku 1991 mu Československá akademie věd udělila Zlatou medaili Františka Palackého za zásluhy ve společenských vědách a 1. listopadu 2005 byl promován čestným doktorem filozofie Univerzity Karlovy.

R. J. W. Evans patří mezi nejvýznamnější současné historiky a je obecně uznáván za největší autoritu ve světovém bádání o raně novověkých dějinách střední Evropy. Toto místo si vydobyl již jako mladý badatel počínaje sedmdesátými lety minulého století, a to svými objevnými syntetickými díly *Rudolf II and his World* a *The Making of the Habsburg Monarchy*, díly, která podstatně ovlivnila vývoj světové historiografie. Evansova kniha o intelektuálním prostředí pražského dvora Rudolfa II. (česky *Rudolf II. a jeho svět*, Praha 1998) se stala mezníkem v euro-americkém bádání; odhalila totiž evropské rozpětí rudolfinského manýrismu a propojila historické bádání v užším smyslu s dějinami idejí, literatury a umění, ale také okultních nauk a magie, čímž odhalila složitou strukturu manýristického myšlení a kultury na přelomu 16. a 17. století. Především zásluhou tohoto Evansova

díla se rozvinul výzkum, který vyzvedl rudolfínskou Prahu mezi nejpozoruhodnější centra evropských kulturních dějin.

Syntéza *The Making of the Habsburg Monarchy* (česky *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*, Praha 2003) je právem označována za nejlepší moderní výklad starších dějin habsburské monarchie, neboť dokázala překonat tradiční austrocentristické či naopak austrofobní pohledy a vyložila vznik a fungování tohoto středoevropského soustátí na principu koexistence a dělby moci mezi habsburským dvorem a jednotlivými integrovanými zeměmi. Řada dalších významných studií ve svém úhrnu představuje neobyčejně originální vklad do bádání o českých a středoevropských dějinách a zároveň jedinečný příspěvek k začlenění české historie do světového historického výzkumu. Alespoň náznakem lze připomenout tematické rozpětí od raně novověkých dějin (*The Significance of the White Mountain for the Culture of the Czech Lands*, *Historical Research* 44, 1971, s. 34–54) až po vývoj historiografie ve 20. století (*A Czech Historian in Troubled Times: J. V. Polišenský, Past & Present* 176, 2002, s. 257–274).

Mimořádný význam mělo rovněž pedagogické působení profesora Evanse v Oxfordu a na dalších britských univerzitách. Vychoval řadu badatelů o středoevropských dějinách a vzhledem ke svému skvělému aktivnímu zvládnutí češtiny je mohl uvádět do tajů českých dějin a naší historiografie. S tím souvisí rozsáhlá recenzní činnost, jejímž prostřednictvím seznamoval R. J. W. Evans britské a další západní zájemce s vývojem českého dějepiscetví. Po roce 1989 mohlo také několik českých studentů, zvláště v doktorském studiu, na nějaký čas zakotvit v oxfordském semináři prof. Evanse a čerpat tematické i metodické podněty z jeho výuky.

R. J. W. Evans se podstatným způsobem zasloužil o rozvoj britsko-českých vědeckých vztahů. Již před pádem komunismu tak činil svou vědeckou, pedagogickou, recenzní a překladatelskou činností. Tehdy také zval české badatele, kteří neměli jinou možnost k živému kontaktu s britskou historiografií, na konference, jež pořádal; je nutno zmínit alespoň památnou londýnskou konferenci *Crown, Church and Estates* (1988) a velké oxfordské zasedání *The Holy Roman Empire* (2006), na nichž se bohatě uplatnila problematika českých dějin. Po roce 1989 se jeho působnost ještě rozšířila v souvislosti s cestami do České republiky a spoluprací s Akademií věd ČR, zejména s Historickým ústavem, a s Univerzitou Karlovou. Především Evansovou zásluhou byla Univerzita Karlova přizvána do společenství předních evropských univerzit *Europaeum* a rozvinuly se její kontakty s Oxfordskou univerzitou. Profesor Evans se rovněž stal zakladatelem Fora britských, českých a slovenských historiků (Forum of British, Czech and Slovak Historians), které uspořádalo

řadu komparativně pojatých sympozií ve Spojeném království, v Česku a na Slovensku. Žáci prof. Evanse založili pod jeho patronátem „mladé forum“ (*Young Forum*); jeho cílem se stalo rozvíjení středoevropského historického výzkumu a autorská podpora vědeckého časopisu *Central Europe*, vydávaného od roku 2003 londýnskou School of Slavonic and East European Studies.

Středoevropsky i bohemikálně orientovaná škola profesora R. J. W. Evanse se stala důležitou základnou britsko-české vědecké spolupráce a zásadním způsobem přispěla k začleňování českých dějin do světového kontextu. Nejen dílo, ale také inspirativní osobnost profesora Evanse se již v uplynulých desetiletích staly neodmyslitelnou součástí novodobé české historiografie.

***Polský historik Wojciech Iwańczak,
profesor středověkých dějin na Univerzitě Jana Kochanowského v Kielcích
a předseda Komise pro dějiny českých zemí a česko-polských vztahů***

Wojciech Józef Iwańczak se narodil 19. ledna 1948 ve Vratislavi. Středoškolské vzdělání absolvoval příznačně na varšavském lyceu, které nese jméno velkého polského historika Joachima Lelewela. Poté studoval na Varšavské univerzitě, a to v letech 1965–1970 historii a následně 1970–1972 také žurnalistiku. Ta ho však naštěstí neodlákala od výzkumu středověku, který se mu stal životním údělem. Wojciech Iwańczak měl ostatně vynikající učitele a oponenty: při získání titulu magistra (1970) to byli Tadeusz Manteuffel a Aleksander Gieysztor, zatímco jeho doktorskou práci *Wzorzec rycerski w piśmiennictwie czeskim XIV w.* (1981) vedl v Institutu Historii PAN Stanisław Bylina a oponovali Stanisław Russocki a Josef Macek. Habilitace dosáhl na Varšavské univerzitě (1990), a to opět s českou tematikou – *Ludzie miecza, ludzie modlitwy i ludzie pracy. Trójpodział społeczeństwa w średniowiecznej myśli czeskiej*. Následovala mimořádná profesura (1992) a konečně řádná titulární profesura humanitních věd (2002).

Po přechodném redaktorském působení ve varšavském časopise *Tygodnik Kulturalny* (1973–1976) se stal Wojciech Iwańczak doktorandem (1976–1980) a vědeckým pracovníkem Institutu Historii PAN. V roce 1982 začal vyučovat na Vysoké škole pedagogické v Kielcích, která se postupně rozšířila a přetvořila do podoby Univerzity Jana Kochanowského; tam se stal roku 1990 vedoucím oddělení středověkých dějin v Historickém ústavu Fakulty humanitních studií. Své organizační schopnosti a jazykovou výbavu využil v rozsáhlé vědecko-organizační činnos-

ti. V Hlavní radě vysokých škol vedl Komisi pro vědu a zahraniční styky, stal se členem vlivného Komitétu historických věd při Polské akademii věd, Stálého komitétu polských medievistů, v letech 1999–2005 vykonával funkci předsedy varšavské Společnosti přátel historie (*Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie*), která je autonomní součástí Polské historické společnosti. Jako renomovaný badatel o historii cestování a kartografie byl roku 2003 povolán do Mezinárodní komise pro dějiny cestování a turistiky při Mezinárodním komitétu historických věd a působil i v řadě dalších institucí. Za svou vědeckou a vědecko-organizační činnost získal opakovaně cenu Ministerstva národního vzdělávání a Ministerstva pro vědu a vysoké školství, stejně jako prestižní Medaili Komise národního vzdělávání (*Medal Komisji Edukacji Narodowej*).

Badatelská práce Wojciecha Iwańczaka má široký tematický záběr od raného po pozdní středověk a renesanci, od dějin společnosti, kultury, politiky a vojenství po historii náboženství, idejí a sociálních hnutí, od proměn přírodního prostředí a kartografického ztvárnění prostoru po biografický výzkum. Inspirován moderní sociologií a školou Annales, která měla v Polsku silný vliv, napsal už první monografii *Tropem rycerskiej przygody. Wzorzec rycerski w piśmiennictwie czeskim XIV wieku* (Warszawa 1985), která zaznamenala značný mezinárodní ohlas a roku 2001 vyšla i česky pod názvem *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*. Rovněž další monografie *Ludzie miecza, ludzie modlitwy i ludzie pracy. Trójjpodział społeczeństwa w średniowiecznej myśli czeskiej* (Kielce 1989, druhé vydání 1995) se dočkala s velkým časovým odstupem českého překladu (*Lidé meče, modlitby a práce. Tři stavy v českém středověkém myšlení*, 2011). Zatím u nás méně známá zůstává kniha o Janu Lucemburském a jeho době (*Jan Luksemburski. Dzieje burzliwego żywota i bohaterskiej śmierci króla Czech i hrabiego Luksemburga w 21 odsłonach*, Warszawa 2012), svědčící o autorově fascinaci čtrnáctým stoletím.

Pozornost si však zaslouží rovněž Iwańczakovy časové a prostorové přesahy, zejména v souvislosti s badáním o mapách jako prameni k poznání renesanční Evropy. Jeho kniha *Do granic wyobraźni. Norymberga jako centrum wiedzy geograficznej i kartograficznej v XV i XVI wieku* (Warszawa 2005) spolu s upravenou německou verzí *Die Kartenmacher. Nürnberg als Zentrum der Kartographie im Zeitalter der Renaissance* (Darmstadt 2009) má ostatně také své bohemikální akcenty vzhledem k významu Norimberku v propojení českých zemí s ostatní Evropou.

Trojici knižních děl o českých dějinách doplňují desítky studií, které Wojciech Iwańczak věnoval různým stránkám českého středověku – prvním kronikářům, dvorské kultuře, rytířským turnajům, myšlení Tomáše Štítného a Petra

Chelčického, husitské politické literatury a propagandy, ohlasům husitství ve Slezsku a v Polsku, žoldnéřskému vojenství a mnoha dalším tématům. Publikoval je v prestižních mezinárodních časopisech *Acta Poloniae Historica*, *Archiv für Kulturgeschichte*, *Journal of Medieval History*, *Revue historique*, *Studi Medievali*, dokonce i v jihoafrickém *The Southern African Journal of Medieval and Renaissance Studies*. Neméně důležitým zdrojem informací pro světové odborné publikum se stalo zpracování hesel pro zahraniční encyklopedie, zejména pro monumentální německý *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (BBKL), který dnes již dosahuje 37 svazků.

Množství studií vydal Wojciech Iwańczak také v českých časopisech a jubilejních sbornících, mj. v *Časopise Matice moravské* a *Husitském Táboře*. Zvláště cenná byla jeho autorská součinnost na rozsáhlé polsko-české kolektivní monografii o dějinách politické kultury ve střední Evropě (*Political Culture in Central Europe /10th – 20th Century/*, Prague – Warsaw 2005), připravené pro světový kongres v Sydney. Tento polský bohemista, aktivní účastník světových kongresů v Amsterdamu (2010) a Jinanu (2015), spolupracuje s řadou našich institucí – s Historickým ústavem AV ČR, Centrem medievistických studií při Filosofickém ústavu AV ČR (je také jeho dopisujícím členem), Komisí pro soupis rukopisů při Masarykově ústavu a Archivu AV ČR, ale také s Grantovou agenturou ČR, pro niž posoudil řadu grantových námětů. Dlouhodobě působil a působí jako člen mezinárodních redakčních rad periodik *Historica: Historical Sciences in the Czech Republic*, *Studie o rukopisech* a *Husitský Tábor*.

Od roku 2000 stojí Wojciech Iwańczak v čele Komise pro dějiny českých zemí a česko-polských vztahů při Polské akademii věd (*Komisja Dziejów Czech i Stosunków Polsko-Czeskich*), kterou založil jeho učitel a předchůdce prof. Stanisław Bylina. Tato komise pořádá (vždy ve spolupráci s některou polskou univerzitou) bienální mezinárodní konference o českých dějinách a jejich evropských souvislostech v období od 10. do 18. století a za Iwańczakovy redakce pravidelně vydává publikace s touto tematikou. Takto vznikl soubor osmi knižních publikací, které mapují bohemikální témata a česko-polské vztahy ve středověku a raném novověku se zaměřením na problematiku *Polacy w Czechach*, *Czesi w Polsce* (Lublin 2004), *Polaków i Czechów wizerunek wzajemny* (Wrocław 2004), *Piśmiennictwo Czech i Polski* (Katowice 2006), *Rola komunikacji i przestrzeni* (Gdańsk 2008), *Wspólnoty małe i duże* (Kraków 2010), *Zwycięzcy i przegrani* (Kraków 2012), *Elity i masy w społeczeństwach Czech i Polski* (Lublin 2015), *Czechy i Polska między Wschodem i Zachodem* (Warszawa 2016).

Za svou činnost získal Wojciech Iwańczak v Polsku řadu ocenění (mj. byl zvolen členem Varšavské učené společnosti a dopisujícím členem Polské akademie věd a umění v Krakově). Akademie věd České republiky mu v roce 2011 udělila Medaili Františka Palackého za zásluhy v historických vědách. Desítky domácích i zahraničních přátel mu k 65. narozeninám věnovaly jubilejní sborník, který svým názvem *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytniej Europy Środkowej* (Kielce 2013) názorně vystihuje nejen rytířské a heretické rysy středověku, ale také velkou touhu cestovatelskou, která provází tohoto historika na cestách nejen dějinami, ale i širým světem. Je obdivuhodné, že si na širokém horizontu tohoto kosmopolitně založeného badatele udržovaly české země vždy tak významné místo.

Wojciech Iwańczak patří mezi nejvýznamnější zahraniční medievisty bohemikálního zaměření. Záslouhou jeho monografií a studií, publikovaných po celém světě, ale také jeho rozsáhlou organizační činností se tematika středověkých českých dějin dostává do souvislostí nejen polské, ale i mnohem širší mezinárodní historiografie.

Jaroslav Pánek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Josef Válka

(13. července 1929 – 13. května 2017)

V pátek 19. května 2017 se v obřadní síni krematoria města Brna sešla značná část české historické obce, aby vzdala poslední poctu Josefu Válkovi, jednomu z největších českých historiků 20. století. Jeho mezinárodní věhlas doložila i přítomnost dvou významných evropských historiků a znalců dějin českých zemí – Marie-Elizabeth Ducreux z Paříže a Thomase Winkelbauera z Vídně. Hluboce procítěný projev Válkova oblíbeného žáka a pokračovatele Tomáše Knoze zvýraznil osobní stránku odcházející osobnosti. Naproti tomu dvě smuteční oznámení naznačila mnohé o společenském dosahu Válkova působení.¹

- 1 Bibliografické údaje o díle Josefa Války lze nalézt především ve sborníku k jeho 70. narozeninám: *Nový Mars Moravicus* aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám. K vydání připravili Bronislav CHOCHOLÁČ, Libor JAN a Tomáš KNOZ, Brno 1999 (*Bibliografie za léta 1952–1998*, s. 35–68); Dana VEČEŘOVÁ – Růžena OSTRÁ, *Prof. dr. Josef Válka: Výběrová bibliografie za léta 1999–2009*, Studia Comeniana et Historica (SCetH) XXXIX/81–82, 2009, s. 319–328. Drobné příspěvky k životopisu: Jaroslav PÁNEK, *K šedesátce Josefa Války*, SCetH XIX/39, 1989, s. 125–127; TÝŽ („Redakční kolektiv“), *K životnímu jubileu Josefa Války*, Folia Historica Bohemica 13, 1990, s. 553–556 (připojená bibliografie na s. 556–568); Zdeněk HÁZA, *Univerzitní profesor PhDr. Josef Válka, CSc., padesátiletý*, Vlastivědný věstník moravský (VVM) 46, 1994, s. 176–177; Jiří KROUPA, *K jubileu Josefa Války*, Časopis Matice moravské (ČMM) 113, 1994, s. 3–4; Jaroslav PÁNEK, *Josef Válka – historik lidského porozumění*, StCetH XXIV/52, 1994, s. 162–165; Hana PŘÍLESKÁ – Petr HORÁK, *Jubilant Josef Válka*, Jižní Morava 31, sv. 34, 1995, s. 298–301; Tomáš KNOZ, *Mladý*

Zatímco oficiální oznámení děkanátu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, tamního Historického ústavu a Matice moravské připomnělo výběr z dlouhé řady čestných funkcí a ocenění Josefa Války, rodinné oznámení o pocitu prázdnoty, který po jeho odchodu zůstal, nabylo výrazné symbolické hodnoty. Za zlomenou růží jsou v něm načrtnuty kříž a kalich. Oba znaky připomínají, že Josef Válka vyšel z tradičně katolického prostředí Vysočiny a že se mu nikdy zcela nevzdálil, a zároveň skutečnost, že ve svých vědeckých i publicistických pracích hájil odkaz husitství a české reformace. Dokázal být kritický k oběma duchovním proudům české minulosti, ale zároveň oběma přiznával jejich právo na existenci a na spravedlivé hodnocení. Z tohoto podloží vyrostla jeho koncepce nadkonfesijního křesťanství, jež nabídla takový výklad českých dějin, který nikoho nevylučuje a který dokáže i protichůdné ideové a sociální jevy začlenit do ústrojného obrazu minulosti.

Ještě v jednom směru bylo toto symbolické sdělení pro Josefa Válku příznačné. Přetiskem *Písně o přítomnosti v čase minulém*, kterou mu roku 1989 věnoval Jan Skácel, zdůraznilo, že tento historik nebyl jen vědcem, ale i mistrem slova a stylu, který si dobře rozuměl s umělci rozmanitých směrů – vždyť nejen básník Jan Skácel, dramatik Milan Uhde a romanopisec Milan Kundera či hudební skladatel Miloš Štědroň, ale i mnozí jiní patřili mezi Válkovy intimní přátele. Josef Válka byl jednou ze vzácných univerzálních osobností, která se dokázala suverénně pohybovat mezi vědou a uměním i mezi intelektuálně koncipovanou politikou a porozuměním s „obyčejnými“ lidmi moravského venkova. Osobností, která žila stejně intenzivně mezi předními evropskými vědci jako mezi svými přímými i neformálními žáky.

Josef Válka se narodil 13. července 1929 ve vsi Borači u Tišnova, poblíž hradu Pernštejna, v krásné krajině Hornosvratecké vrchoviny, kde jsou doloženi jeho dávní předkové a k níž i on sám natrvalo přilnul. Již za studií na reformním reálném gymnáziu v Tišnově (1940–1948) se potkal s „velkými dějinami“, neboť jak žertem připomínal, stal se „nejmladším moravským partyzánem“; ostatně i tato zkušenost ovlivnila jeho mladické představy o sociální spravedlnosti a posílila jeho levicovou politickou orientaci. Po maturitě se zapsal na Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně, kde v letech 1948–1952 studoval dějepis a ruštinu. Ještě než získal doktorát filozofie (1953), začal v roce 1950 působit na této fakultě a přednášel starší československé dějiny. V pedagogické činnosti našel své životní poslání a vykonával je nadšeně a vynalézavě (například v kombinovaných

sedmdesátník Josef Válka, Zpravodaj Historického klubu 10, 1999, č. 1, s. 54–55; Bronislav CHOCHOLÁČ – Tomáš KNOZ, *Josef Válka, nový Mars Moravicus*, in: Nový Mars Moravicus, Brno 1999, s. 21–30; Petr HORÁK, *Josef Válka et Michel Foucault*, SCetH XXIX/62, 1999, s. 158–164; Libor JAN, *Pocta Velkému inspirátorovi (Josef Válka sedmdesátiletý)*, ČMM 118, 1999, s. 627–629; Ivan ŠEDIVÝ, *Tri otázky pro Josefa Válku*, Dějiny a současnost 25, 2003, č. 3, s. 49; Bronislav CHOCHOLÁČ, *Nový Mars Moravicus osmdesátníkem*, Jižní Morava 45, sv. 48, 2009, s. 291–294; Jaroslav PÁNEK, *Josef Válka. Historik mezi vědou a učitelským posláním*, in: J. Pánek, Historici mezi domovem a světem, Pardubice 2013, s. 323–329 (rozšířená verze úvodního článku ke sborníku Nový Mars Moravicus, Brno 1999, s. 13–20; z ní jsou převzaty některé hodnotící partie do přítomného nekrologu); Miloš ŠTĚDRŮ, *Josef Válka pětadesátiletý*, ČMM 133, 2014, s. 235–236. Bio-bibliografická hesla o Josefu Váلكovi přináší *Lexikon současných českých historiků*, Praha 1999, s. 323–324; *Lexikon českých historiků 2010*, Ostrava 2012, s. 567–568.

přednáškách s několika znalci různých oborů kulturních dějin), s využitím mimořádného rétorického nadání a také s nevšedním ohlasem u posluchačů.

Neméně silné povolání cítil k výzkumu, který se mu stal po dosažení čtyřicítky – v důsledku „normalizačního“ zákazu pedagogické činnosti – hlavní náplní života. Svou badatelskou dráhu zahájil jako aspirant (1952–1955) a poté odborný asistent (1955–1965), když se pustil do studia pramenů hospodářských a sociálních dějin. V době tvrdého tlaku marxistické doktríny se mu právě sociálně ekonomická tematika jevila jako relativně nejsvobodnější badatelská sféra, navíc zanedlouho zjistil, že nemá daleko ani k tehdejšímu zaměření západní historiografie, zejména školy Annales. Podobně jako v Čechách o několik let později Josef Petrán, soustředil se Josef Válka na Moravě k závažné problematice velkostatku a poddanství na prahu novověku a roku 1958 obhájil kandidátskou disertaci, která vyšla ve vyzrálé podobě pod názvem *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předběllohorské Moravě* (1962).² Napsal řadu studií o šlechtickém podnikání a právním postavení poddaných, o tehdy diskutované tzv. původní akumulaci kapitálu ve středoevropském prostředí a přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Smysl pro komplexnost Josefu Válkovi umožnil, aby současně sledoval problematiku sociálních hnutí (nevolnických povstání 1680 a 1775) a ideologii poddaných jako dějinného subjektu. V trojici s Josefem Petránem a Josefem Janáčkem, který se v téže době věnoval městům, tak položil v šedesátých letech základy moderního výzkumu hospodářských a sociálních dějin 16.–18. století, na něž navazuje česká historiografie dodnes.

Pro Josefa Válku byla však sociální a ekonomická tematika pouze východiskem, neboť ho přitahovaly obecné a metodologické otázky. Teoretické problémy historiografie si ověřoval na díle Františka Palackého a jeho *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě*. Zkoumal klasikova ideová východiska, srovnával českou a německou verzi Dějin, odkrýval vztahy Palackého k francouzskému liberálnímu dějepisce, čímž prohluboval poznání moderních interpretací středověku, stejně jako dějin dějepisce v 19. století.³ Ostatně tato doba ho přitahovala stále více, a jak sám uváděl, kdyby nedošlo k „normalizačnímu“ zvratu sedmdesátých let, pravděpodobně by se byl nadále orientoval na moderní dějiny. Na pracích o teoretických otázkách historiografie založil svou habilitaci (1964), a přestože i jako docent (od 1965) zůstal věrný dějinám raného novověku (se zpětným přesahem do pozdního středověku), k 19. století se příležitostně vracel. Shledával v něm těsné sepětí se současností, zejména se sociálně psychologickými aspekty totalitních režimů,

2 Josef VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předběllohorské Moravě*, Praha 1962 (= Spisy Univerzity J. E. Purkyně v Brně, filosofická fakulta, č. 82).

3 K poznání myšlenkového odkazu Františka Palackého přispěl ovšem Josef Válka velmi podstatně; z mnoha jeho studií připomínám alespoň *La théorie de l'histoire chez F. Palacký*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity (SPFFBU), C 14, 1967, s. 79–100; *František Palacký – historik*, in: Milan Myška (ed.), *Památník Palackého 1798–1968*, Ostrava 1968, s. 31–59; *Německá a česká verze Palackého Dějin*, SPFFBU, C 15, 1968, s. 79–91; *František Palacký – cesta k historii*, in: *Památník na oslavu dvoustých narozenin Františka Palackého*, Ostrava 1998, s. 11–24; *Palacký a francouzští liberální historikové*, in: František Šmahel – Eva Doležalová (edd.), *František Palacký 1798/1998. Dějiny a dnešek*, Praha 1999, s. 93–100.

spjatých s lámáním charakterů a s rozšířenými projevy udavačství; právě tomuto vážnému patologickému jevu věnoval ještě před pádem komunistického režimu (1987) skvělý esej s aktualizační interpretací Sabinova příběhu.⁴

Už v polovině šedesátých let bylo zřejmé, že v brněnském intelektuálním prostředí vyrostla silná osobnost, která se v poněkud uvolněném ovzduší přihlásila o slovo přemýšlivou publicistkou i důrazným vstupem do veřejného života. Vzápětí po sovětské invazi však Josef Válka za tento krok draze zaplatil, neboť byl na dvě desetiletí zbaven možnosti vyučovat a byl na filozofické fakultě zaměstnáván na podřadných místech jako odborný nebo administrativní pracovník. V této situaci nacházel se svou manželkou, romanistkou Růženu Ostrou, svobodný prostor v krásném domě, který si z velké části vlastníma rukama vybudoval v zátiší rodné Borače. V jeho rozlehlých přízemních prostorách vytvořil salón, v němž se mohl scházet se svými přáteli z vědeckých a uměleckých kruhů, a spolu s nimi vytvářel alternativní intelektuální prostředí. Na vědeckou práci však nerezignoval.

Krátce po návratu z nadlouho posledního studijního pobytu ve Francii, prosycen studiem nové francouzské historiografie, která udávala tón tehdejšímu světovému dějepiscectví, ale i pod dojmem zážitků z uvolněného a vzápětí zadušeného společenského dění, ze sebe doslova vychrlil syntézu, věnovanou české společnosti pohusitské a předbělohorské doby (*Česká společnost v 15.–18. století*, I, 1972).⁵ Měla sice skromný podnázev – „úvod do problematiky sociálních dějin“ – a ještě skrovnější skriptovou podobu, přesto však vyvolala nečekaný ohlas. Nejen proto, že v době bezútěšného utužování vnitropolitických poměrů pronikavě vystihla nezadržitelný sociální a politický pohyb v dějinách, čímž nastavila zrcadlo tehdejší stagnaci české společnosti. Tato kniha se také stala přímým protikladem bezduché ideologizace, stejně jako marného unikání do novopozitivistické popisnosti. Publikace, která vyšla ve směšně nízkém nákladu a jež měla zůstat spíše utajena, založila paradoxní situaci. Josef Válka byl tehdy zbaven všech učitelských a většiny publikačních práv, a přece se od této chvíle stal skutečným mistrem těch mladých historiků, kteří hledali své životní poslání ve výzkumu raného novověku. Studium chatrně pořízených kopií Válkovy *České společnosti* znamenalo v marasmu sedmdesátých a počínajících osmdesátých let 20. století jednu z nemnoha vzpruh pro tenkrát mladé pokolení, jež hledalo světlo na své rozpačité cestě za vědou.

Od přelomu šedesátých a sedmdesátých let se těžiště Válkova výzkumu přesouvalo do oblasti politických a kulturních dějin. Na počátku dlouhé řady studií s touto tematikou stojí pronikavý rozbor politického a sociálního myšlení předního moravského velmože jagellonské doby Viléma z Pernštejna, jímž autor prokázal naléhavou potřebu osvětlit ideová východiska a politickou praxi aristokracie i všech ostatních složek stavovské společnosti.⁶ Studie otvírala novou epochu v badatelském životě svého autora. Ten v sedmdesátých a osmdesátých letech systematicky zpracovával témata, na nichž pak mohl založit syntetický výklad středověkých

4 J. VÁLKA, S. (*Případ Karla Sabiny*), program Divadla Na provázku, Brno 1987.

5 J. VÁLKA, *Česká společnost v 15.–18. století. Úvod do problematiky sociálních dějin pozdního feudalismu I. Předbělohorská doba*, Praha 1972; *Česká společnost v 15.–18. století II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“*, Praha 1983.

6 J. VÁLKA, „Politická závěť“ Viléma z Pernštejna (1520–1521). Příspěvek k dějinám českého politického myšlení v době jagellonské, ČMM 90, 1971, s. 63–82.

a raně novověkých dějin Moravy. Detailně prozkoumal a nově zhodnotil klíčové problémy nikoli jen Moravy, ale celého českého státu (se zvláštním zřetelem k inkorporovaným zemím), od státoprávních opatření Karla IV. přes husitskou revoluci až po Českou konfederaci a Bílou horu. Odhalil zdroje soudržnosti českomoravského jádra České koruny, její asymetrickou strukturu a příčiny odstředivých tendencí moravských stavů, osvětlil fenomén stavovského „moravanství“ a vyvrátil dlouho tradovaná schémata o vzájemném „zrazování“ českých a moravských stavů v kritických okamžicích historie.⁷

Současně věnoval Josef Válka systematickou pozornost dějinám kultury. Uplatnil při tom vůli k interdisciplinární spolupráci a spolehlivou orientaci v dějinách literatury, výtvarného umění, hudby a vědy, stejně jako schopnost celostvého uchopení této látky. K vrcholným výkonům v kulturních dějinách se zařadila jeho průkopnická studie o manýrismu a baroku v české kultuře,⁸ která se stala základem pro druhý díl *České společnosti*. Autor nepodlehł konjunkturální vlně zájmu o tento styl, stejně jako nesdílel módní nadšení nad barokem, ale dosáhl tu kritického nadhledu a proti přeceňování jednotlivých jevů postavil realisticky pojatý historický rámec. Výrazně tím ovlivnil české bádání, zejména mladší generace, a svou koncepci předložil roku 1984 zahraničním historikům v památném „českém“ čísle prestižního časopisu *Kwartalnik Historyczny*, jež poskytli polští historici těm českým kolegům, kteří měli doma z politických důvodů krajně omezené publikační možnosti či úplný zákaz publikování.⁹

V osmdesátých letech se politická klatba nad Josefem Válkou postupně uvolňovala. Nemohl ještě konat semináře a řádné přednášky na brněnské univerzitě, nemohl soustavně budovat svou historiografickou školu. Po několikaleté přestávce se Válkovo slovo přece jen začalo ozývat na kolenologických kolokviích v Uherském Brodě, na archivních setkáních v Mikulově nebo na sympoziích archeologů a hudebních vědců. Poté se rozeznělo i na pražských konferencích v jinak hodně sešněrovaném Ústavu československých a světových dějin Československé akademie věd, kam kupodivu nedosahovala pomstychtivá zášť brněnských normalizátorů. Na prahu své padesátky vstupoval Josef Válka do nesměle se probouzejících diskusí obohacen velkou životní zkušeností a hlubokým promýšlením základních děl západních, ale i polských a českých historiků a filozofů. Neuchvacoval jen kouzlem osobnosti a řečnickým uměním. Byl také vybaven pojmovými a metodologickými nástroji, díky nimž mohl zpochybňovat zažitá schémata, klást našemu dějepisu úplně neznámé

7 J. VÁLKA, „Moravanství“ v 15. století. *Komplikace ve vývoji české nacionality*, SPFFBU, C 31, 1984, s. 145–154; TÝŽ, *Stavovství a krize českého státu ve druhé polovině 15. století*, *Folia Historica Bohemica* 6, 1984, s. 65–98; TÝŽ, *Morava ve struktuře a historii českého lenního a stavovského státu (Nástin problematiky)*, in: Moravský historický sborník, Brno 1986, s. 22–45; TÝŽ, *Die Stellung Mährens im Wandel des böhmischen Lebenstaates*, in: Winfried Eberhard – Ferdinand Seibt (eds.), *Europa 1500. Integrationsprozesse im Widerstreit: Staaten, Regionen, Personenverbände*, Christenheit, Stuttgart 1987, s. 192–212.

8 J. VÁLKA, *Manýrismus a baroko v české kultuře 17. a 1. pol. 18. století*, SCeTH VIII/19, 1978, s. 155–213.

9 J. VÁLKA, *Problemy interpretacji kultury barokowej w Czechach i na Morawach*, *Kwartalnik Historyczny* 90, 1984, s. 823–838.

otázky a v kolegiální rozpravě nacházet odpovědi. Ať již v komeniologii, či v bádání o Moravě, stavovské společnosti a starém českém státě, obnovoval Josef Válka kulturu vědecké diskuse, obnovoval svazky se světovou historiografií a se svými přáteli za železnou oponou. Pro některé z nich – jako Roberta Evanse v Oxfordu, Klause Schallera v Bochumi či Gottfrieda Schramma ve Freiburgu im Breisgau – byla Válkova autorita dostatečnou zárukou, aby podpořili i jeho žáky a umožnili jim navázat stipendijní, konferenční a publikační kontakty se Západem.

Josefem Válkou inspirované oživení domácích vědeckých diskusí nevycházelo jen z četby moderních teoretiků humanitních a sociálních věd, ale i ze soustavného výzkumu, neboť on sám po léta vytrvale zkoumal prameny ke starším dějinám Moravy a vyzýval své pokračovatele, aby se pustili do probádání velkých archivních fondů a do řešení opomíjených problémů. Vlastní činností dával názorný, byť nedostižný příklad. Sepsal dva svazky přehledu moravské historie a jimi zcela změnil pohled na úlohu této přední země České koruny.¹⁰ Dosáhl toho nejen kritičností podání a uceleností obrazu, ale především takovými nároky na zemské dějiny, s jakými se česká historiografie nikdy předtím nevyrovnávala. Už zdaleka nestačila tradiční vlastivěda, nemohly uspokojit ani dílčí analytické sondy. Josef Válka se probral středověkou minulostí rodné země krok za krokem a pramen za pramenem, ale také v záplavě písemných svědectví z raného novověku uměl vyhmátnout vše podstatné. Dokázal však své poznatky uspořádat jako málokdo před ním – pod zorným úhlem českého státu, jehož pevnou a neodmyslitelnou součástí se Morava před tisíciletím stala, a se zřetelem ke stálému mezinárodnímu srovnávání.

Tak široké problémové pole, jaké představuje takřka deset století mezi Velkomoravskou říší a pozdním barokem, umožnilo myslitelům v rouše historika uplatnit pestrou paletu znalostí, jež si bezpečně osvojil předchozími výzkumy společnosti a ekonomiky, politiky, kultury a náboženství. Velikým dílem, které se dočkalo důstojného – patřičně rozšířeného – vydání teprve v letech 1991–1995, poskytl Josef Válka vzácný dar své nepateticky milované zemi, ale obohatil také obecnou historiografii. V *Dějínách Moravy* totiž představil tento líbezný kousek světa jako prostor pro setkávání a proudění kultur a zároveň vytvořil vzor, jak psát vědecky naprosto korektní i navýsost literární dějiny středoevropských zemí.¹¹

Souběžně s prací na velkých syntézách řešil Josef Válka otázky obecného významu – společnost a její dlouhodobé strukturální proměny, věda a její obrana proti mystifikaci, úloha osobnosti v dějinách, osvětlená na největších zjevech mezi Moravany – Karlu starším ze Žerotína, Janu Amosi Komenském, Františku Palackém a Tomáši G. Masarykovi; zvláště interpretace díla Komenského mu ležela na srdci a svým přístupem se zasloužil o pozoruhodný vzestup historicky orientované komeniologie.¹² Třebaže měl na mysli

10 J. VÁLKA, *Přehled dějin Moravy I*, Brno 1980; TÝŽ, *Přehled dějin Moravy II. Stavovská Morava*, Praha 1987.

11 J. VÁLKA, *Dějiny Moravy I. Středověká Morava*, Brno 1991 (= Vlastivěda moravská, Nová řada: Země a lid, svazek 5); TÝŽ, *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1995 (= Vlastivěda moravská, Nová řada: Země a lid, svazek 6).

12 Uvádím alespoň několik inspirativních studií Josefa VÁLKY: *Obsah pojmů národ a vlast u Komenského*, VVM 22, 1970, s. 281–290; *Glosy k interpretaci sociálního myšlení J. A. Komenského*, SCeH VII/16, 1977, s. 76–90; *Komenský v Baylově slovníku. Historické paralely a rozdíly diskursů*, SCeH

také současnost a budoucnost, a snad právě proto, že jasně vnímal souvztažnost navzájem vzdálených dějinných epoch, dokázal nacházet v minulosti klíče k interpretaci i těch nejtěžších, přímo traumatizujících témat. Jedním z nich se stal vztah mezi zeměmi České koruny, který Josef Válka vysvětlil rozlišením „korunního“ a „zemského“ myšlení, a tak postavil hráz proti lacinému, avšak politicky často zneužívanému moralizování při kritice česko-moravského poměru.¹³ Dalším tématem se pak stala otázka české i evropské reformace a soužití stoupenců různých konfesí, vyjádřená hledáním „třetí“, nekonfliktní cesty při řešení nábožensko-politických sporů v minulosti. Válkovo pojetí „nadkonfesijního křesťanství“ tu patří mezi poznatky evropské váhy, a tak bylo také v cizině právem přijato.¹⁴

Kladením a zodpovídáním stěžejních otázek dokázal Josef Válka mnohokrát, zejména však v devadesátých letech 20. století, strhnout pozornost zahraničního publika – od Vídně a Berlína přes Marburk a Bruggy po Paříž, Londýn a Madrid. Velká, nově odhalovaná témata, jasná argumentace a strhující účast v diskusi se staly skutečnostmi, které vyzvedly Josefa Válku na jednoho z neformálních velvyslanců české historiografie v zahraničí. Jemu však nešlo na prvním místě o to, aby předvedl své, jakkoli obdivuhodné znalosti. Josef Válka cílevědomě vystupoval jako český vědec, jako představitel svěbytné národní historiografie, která se hlásí o slovo v Evropě a jejíž budoucnost zaručují také příslušníci mladších badatelských generací. Jim otevřel síť svých mezinárodních styků a nesobecky je vysílal do zahraničí. Až bude po čase kladena otázka, proč se takřka hermeticky uzavřený prostor českého dějepiscectví na sklonku 20. století tak rychle otvíral světu, odpověď nebude myslitelná bez ocenění osobních zásluh

XIX/37, 1989, s. 140–149; *Comenius dans la culture européenne du 17e siècle*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Comenius in World Science and Culture*, Prague 1991, s. 35–43; *Das analoge Denken und die politische Ideologie bei Komenský*, in: Karlheinz Mack (ed.), *Jan Amos Comenius und die Politik seiner Zeit*, Wien – München 1992, s. 75–79; *Descartes a Komenský ve změně myšlenkových paradigmat na prahu moderny*, SCeTH XXVI/55–56, s. 197–205; *Komenského sociální a politické myšlení v Konsultaci*, SCeTH XXVII/57–58, 1997, s. 340–353; *Nekotoryje kategorii socialnogo myšlenija J. A. Komenskogo*, in: G. P. Melnikov (ed.), *Čelovek – kultura – obščestvo v koncepcii Jana Amosa Komenskogo*, Moskva 1997, s. 83–89; *Světlo v labyrintu vědění. Jan Amos Komenský*, in: *Osobnosti moravských dějin*, I, Brno 2006, s. 241–276; *Vlast a národ očima Komenského*, in: Jaroslav Pánek a kolektiv, *Idea českého státu v proměnách staletí*, Praha 2008, s. 90–97.

13 Tuto tematiku přiblížil zahraniční odborné veřejnosti zejména ve dvou brilantních textech: *Moravia and the Crisis of the Estates' System in the Lands of the Bohemian Crown*, in: R. J. W. Evans – T. V. Thomas (eds.), *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, London 1991, s. 149–157; *Moravie dans la structure et dans l'histoire du royaume de Bohême*, *Historica. Historical Sciences in the Czech Republic* 1, 1994, s. 9–36.

14 J. VÁLKA, *Komenský a nadkonfesijní křesťanství*, SCeTH XXIV/51, 1994, s. 124–130; TÝŽ, *Doba náboženské reformace a protireformace*, Písek 1995; TÝŽ, *Politika a nadkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 173–183; TÝŽ, *Die „Politiques“. Konfessionelle Orientierung und politische Landesinteressen in Böhmen und Mähren (bis 1630)*, in: Joachim Bahlcke et alii (edd.), *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.–18. Jahrhundert*, Leipzig 1996, s. 229–241.

několika vzácných vysokoškolských učitelů. Josef Válka, který sám po dlouhá desetiletí nesměl vycestovat za šumavské hřeben, tu stál na čelném místě.

Jakkoli si Josef Válka cenil mezinárodních kontaktů, své místo viděl především doma – na Borači, v Brně, v Uherském Brodě či v Praze, jíž – jak často říkal – za mnohé vděčil. Každé z těchto míst občas podrobil kritice,¹⁵ ale všechna je měl rád. Miloval Moravu, ale velice mu záleželo na soudržném českém státě. Když se na počátku devadesátých let plnou silou projeví mocenskými ambicemi motivované hlasy moravistů, Josef Válka, od roku 1990 konečně řádný profesor československých dějin na brněnské filozofické fakultě, zaujal jednoznačné stanovisko: „Moravané jsme my všichni na Moravě, ale moravanství je jen jednou z našich kolektivních sebeidentifikací a není v rozporu s naším češtvím. Toto moravanství mělo vždy velmi dobrý zvuk, bylo vždy spojováno s „utěšeností“ Moravy, dobrými vlastnostmi jejího lidu a nikdy nebylo proti nikomu namířeno, zejména ne proti Čechům.“¹⁶ V tomto smyslu ve veřejných diskusích, televizních debatách i v tisku odmítal jak jednostranné projevy averze moravistů vůči „Praze“, tak i nedostatečné pochopení mnoha pražských politiků a publicistů pro moravský svéráz, který naprosto nestojí v protikladu k jednotě českého státu. Josef Válka živě a přitom trpělivě vysvětloval podstatu moravanství a češtví ve snaze překonat zbytečná nedorozumění a zabránit jejich zneužití politickými dobrodruhy. I zde se projevil – nyní již v celonárodním rámci – jako příkladný pedagog, který vysvětluje, znaleckou argumentací odklízí z cesty překážky a spolu se svým posluchačem nebo čtenářem hledá cestu k porozumění.

Dialog, vzájemné interakce a pokud možno porozumění dávaly v očích Josefa Války smysl jakémukoli intelektuálnímu usilování. Ať již to bylo ideové setkávání s uznávanými vědci, se studenty, či s občany, kteří si přečtou jeho novinový článek. Záleželo mu na jiskření myšlenek, které promítal i do své rozsáhlé recenzní činnosti. Nepokládal za nutné psát mnoho knih – ostatně kromě velkých syntéz dával přednost kratším studiím a úvahám, k nimž se po čase vracel a jejichž témata znovu promýšlel –, ale uvítal, když tyto drobné spisy mohly být vydány v ucelených souborech.¹⁷ Nebral texty na lehkou váhu, proto pokládal za důležité méně psát, ale tím více číst a přemýšlet o tom, co hodláme veřejnosti sdělit. Také od svých žáků a kolegů očekával, že za sepsané texty budou osobně ručit, neboť byl přesvědčen, že „každý z nás píše po celý život jen jeden článek – článek o sobě samém“.¹⁸

15 Pro pražského pozorovatele byly zvláště zajímavé Válkovy kritické poznámky o hlavním městě – do roku 1989 viděl ve zdejším intelektuálním prostředí svého druhu labyrint, v němž člověk přicházející z poměrně přehledného Brna nikdy neví, kdo se právě s kým domluvil a proti komu táhne; počínaje rokem 1990 si naopak stěžoval, že komercializace a turistický ruch změnilы Prahu v „jedno velké vetešnictví“. Vždy však oceňoval, že Praha přece jen dává českým zemím jistý formát, přesahující provinční poměry.

16 J. VÁLKA, *O historii, Moravě a moravanství* (Rozhovor se Zdeňkem Hojdou a Janem Urbanem), *Dějiny a současnost* 15, 1993, č. 5, s. 46–50, citace ze s. 50.

17 J. VÁLKA, *Husitství na Moravě. Náboženská snášenlivost. Jan Amos Komenský*, Brno 2005; TÝŽ, *Myšlení a obraz v dějinách kultury. Studie, eseje, reflexe*, Brno 2009.

18 Tento citát zaznamenávám na základě mnoha rozhovorů s Josefem Válkou; poprvé jsem ho uvedl jako motto článku *Josef Válka – historik lidského porozumění*, *StCetH* XXIV/52, 1994, s. 162.

Josef Válka patřil mezi vzácné učitele, kteří mají ke svým žákům mnohem hlubší než jen kolegiální vztah, mají je rádi a nacházejí si mezi nimi své přátele. Nebyli to jen ti, které mohl rádně učit na Masarykově univerzitě, či takoví, jimž příležitostně přednášel, ale i mladší badatelé, kteří se k němu připojili proto, že nikde jinde právě takového profesora nenalezli. Josef Válka nikdy nelitoval času, aby četl a posuzoval jejich práce, aby je už v začátcích povzbudil tištěnými recenzemi, aby jim půjčil nedostupnou literaturu a aby je posílal do světa na zkušenou. V režimu, který byl na hony vzdálen uznání občanských ctností, dokázal je Josef Válka trpělivě vštěpovat svým mladším kolegům. Přátelské rozmluvy o politice a ideologii, o nezadatelných právech člověka a jeho nároku na vnitřní svobodu, ale také o nadějnější budoucnosti svou hodnotou daleko převážily všechno, co mohla přinést institucionalizovaná škola padesátých až osmdesátých let.

Pověstný „řev“ temperamentního muže, na nějž vzpomínají vrstevníci (Milan Uhde) a žáci (Libor Jan),¹⁹ nebyl tak důležitý, neboť každý, kdo tohoto učitele blíže poznal, pochopil, že je to jen krátké letní zahřmění. Podstatou rozhovorů s Josefem Válkou byl důraz na přátelství a kontinuitu, stejně jako upřímnost, s jakou se lidé u nás v době všeobecného odposlouchávání setkávali jen zřídka. Člověk s bohatými zkušenostmi ze světa vědy i veřejného dění dokázal přesvědčivě vyprávět o svém postoji k oficiální politice (když rozhořčeně kritizoval „brněnské fašisty“, kteří se nestyděli zneužívat svého postavení v komunistických organizacích k pomstychtivé perzekuci dětí odstavených osmašedesátníků), o stanovisku k disentu (vůči němuž si – přes pevné přátelství s Jaroslavem Mezníkem – zachovával jistý odstup a zastával spíše gradualistické než radikálně protestní stanovisko) či o ohrožení tajnou policií; ostatně před očekávaným výsledkem zdůrazňoval, že dobrý historik musí být inteligentnější než kterýkoli estébák, a tudíž se nesmí dát chytit do jeho osidel.

Co však bylo v důvěrných hovorech s Josefem Válkou obzvláště působivé, byla jeho stálá starost o intelektuální kontinuitu. Její ztělesnění viděl ve svých žácích, a to nejen v přímých pokračovatelích vlastního výzkumu (zejména Jiřím Kroupovi a Tomáši Knozovi, ale také Jiřím Malířovi, Liboru Janovi a Bronislavu Chocholáčovi), ale také v těch, kteří byli z oboru nadlouho vyhnáni. Obzvláště myslel na Zdeňka Házu a na jeho přerušenou dráhu velmi nadějného historického demografa; uprostřed „normalizace“ se v myšlenkách často vracel k jeho zmařeným projektům a později mu vzdal poctu jako „člověku zatíženému pevným charakterem, s nímž prochází dějinami politicky zvrhlého století“.²⁰ Byl to výraz jeho trvalého pocitu zodpovědnosti za budoucí vývoj a zároveň uznání, jakého se od velkého učitele dostane jen málokterému žáku.

Poslání učitele měl v sobě tento muž zažito tak hluboce, že své znalosti a zkušenosti bezděčně předával každým slovem i každým gestem. Nepoučoval, neboť formální „učenost“ ho odpuzovala, nýbrž neodolatelně vtahoval do svých myšlenek a povzbuzoval k samostatnému myšlení. Komeniánská *traditio lampadis* mu byla naprosto vlastní, už proto v devadesátých letech přijímal tolik nevděčných organizačních povinností. Ve vědeckých radách usiloval o to, aby nadaným historikům nikdo nebránil v habilitacích a profesorských

19 Milan UHDE, *O historikovi, který řve*, in: Nový Mars Moravicus, s. 33–34; Libor JAN, *Pocta Velkému inspirátorovi (Josef Válka sedmdesátiletý)*, ČMM 118, 1999, s. 627–629.

20 J. VÁLKA, *Zdeněk Ház a šedesátníkem*, ČMM 123, 2004, s. 607–608, citace ze s. 607.

řízení, aby se po pohromě sedmdesátých a osmdesátých let co nejdříve obnovily normální poměry nejen na Masarykově univerzitě, ale i na Univerzitě Karlově. V Grantové agentuře ČR hájil právo humanitních oborů na existenci a snažil se o zajištění finanční podpory nadějných projektů. V Akademickém sněmu usiloval o sblížení výzkumu na vysokých školách a v ústavech Akademie věd ČR a snažil se překonat nesmyslnou institucionální řevnivost. Jako předseda plenárního zasedání VII. sjezdu českých historiků v Praze v září 1993 a jako vášnivý diskutér na VIII. sjezdu v Hradci Králové o šest let později varoval před konjunkturálním pseudorevolučním radikalismem a snažil se přispět k věcnému zhodnocení poválečného českého dějepiscetví. Také v redakčních radách odborných periodik – byly to zejména *Český časopis historický*, *Časopis Matice moravské*, *Studia Comeniana et historica* či *Dějiny a současnost* – prosazoval otevřenost novým tématům a světové vědě. Pokud se v poměrně krátké době po roce 1989 podařilo u nás podstatně omladit sbor kvalifikovaných vědců, docentů a profesorů a pokud bylo přes všechny nedostatky dosaženo alespoň dílčího vzestupu našeho oboru, pak za tímto výsledkem stojí také vytrvalé úsilí a silná argumentace tohoto muže, který se nikdy nemusel obávat konkurence mladších kolegů.

Josef Válka patřil do plejády mimořádně talentovaných historiků, kteří se narodili kolem roku 1930 a kteří měli všechny předpoklady k tomu, aby – v případě alespoň trochu pokojného, kontinuálního vývoje ve svobodě a otevřenosti – pronikavě ovlivnili evropskou historiografii a získali světové uznání. Dvacáté století jim vložilo do cesty tolik překážek, že se museli prosazovat jen s největším úsilím. I Josefu Válkovi nepřízeň doby znemožnila uplatnit všechny síly ve prospěch české vědy a kultury. Přesto je jeho dílo impozantní. Zejména svými spisy o předbělohorském velkostatku, o české společnosti na prahu novověku a o dějinách Moravy, ale také svými teoretickými úvahami o poslání a metodách dějepisné práce²¹ vstoupil do nevelkého počtu klasiků moderní české historiografie. Vedle jeho knih a studií však zůstane v paměti především výjimečná, neopakovatelná osobnost rozeného syntetika a strhujícího rétora, vědce sršícího nápady, který ovlivnil přinejmenším tři generace českých historiků. Osobnost, která vytvářela mosty mezi generacemi, mezi vědními obory, mezi Moravou a Čechami i mezi českými zeměmi a Evropou.

Jaroslav Pánek

Foto: Michaela Dvořáková

21 Jsou to zejména tyto stati: *O vztahu obecných a „národních“ dějin*, in: František Hejl a kol. (edd.), *Úkoly historiografie střední, východní a jihovýchodní Evropy*, Brno 1973, s. 17–21; *Problémy syntézy moderních českých dějin*, in: Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (eds.), *Husitství – Reformace – Renesance*. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, III, Praha 1994, s. 1049–1057; *„Nové dějepisectví“ a české dějiny*, ČMM 117, 1998, s. 465–475; *Co vlastně píšeme?*, *Marginalia Historica* 4, 1999, s. 7–16; *Historiografie před koncem tisíciletí*, ČMM 119, 2000, s. 429–467; *Nejen 60. léta*, in: Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích, Praha 2003, s. 45–67; *Změny paradigmat v moderní husitologii: Pekař a Šmahel*, in: Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, Praha 2004, s. 19–39; *Cesta k vědecké historiografii?*, in: Historik v proměnách doby a prostředí 19. století, Brno 2007, s. 15–47; *Jak psát dějiny husitství?*, in: Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K počtům Petra Čorneje, Praha 2011, s. 11–28.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Milan Myška

(13. dubna 1933 – 8. července 2016)

V létě roku 2016 překročila hraniciездеjšího života významná postava české historiografie, profesor Milan Myška. Tento čelný historik byl profilující postavou českých hospodářských a sociálních dějin s výrazným mezinárodním renomé. Životní běh tohoto inspirujícího a nezeměnitelného badatele a učitele výrazně formovala turbulentní historie 20. století.¹

Narodil se 13. dubna 1933 v Ostravě-Vítkovicích Aloisi a Martě Myškovým. Oba rodiče vystudovali učitelský ústav v Příboře. Kultivované rodinné prostředí se projevilo v zájmech mladého Milana, který se začal zajímat o literaturu, historii a hudbu. Tyto kulturní zájmy ho pak provázely celý život. Do života rodiny však brzy zasáhly události konce třicátých let. Myškovi byli nuceni po obsazení pohraničí německou armádou se

1 Životu a dílu Milana Myšky se patrně nejpodrobněji věnoval Zdeněk JINDRA ve svých vzpomínkách, uveřejněných v díle *Milan Myška. Z díla hospodářského historika* (ed. Aleš Zářický), Ostrava 2010. Z těchto vzpomínek, jakož i z dalších textů této práce jsem vycházel pro zachycení života Milana Myšky před rokem 1989.

okamžitě vystěhovat z tehdejšího učitelského působiště ve slezských Těškovcích a zamířili do Příbora, kde žili jejich příbuzní. Válečné období nebylo pro rodinu nikterak klidné, za heydrichiády byli postiženi oba rodiče. Mladý Milan Myška navštěvoval zprvu obecnou školu v Místku a v roce 1943 se mu podařilo nastoupit na reálné gymnázium v Moravské Ostravě. Středoškolská studia však dokončil až po osvobození na gymnáziu v Bílovci, kde v roce 1951 maturoval.

Po maturitě byl přijat na studium jednooborové historie na Univerzitu Karlovu. Od nástupu komunistické moci sice noví vládcí univerzitní prostředí těžce ujařmili, avšak Milan Myška měl na učitele štěstí. Zažil ještě zasvěcené přednášky jak starších univerzitních profesorů (Jan Eisner, Milada Paulová, Jan Filip, Josef Dobiáš), tak příslušníků nejmladší generace tzv. Gollovy školy z meziválečného období, z nichž nejčastěji vzpomínal a hlásil se k Václavu Husovi, Josefu Polišenskému a Františku Kutnarovi. Na univerzitě se seznámil také s řadou svých pozdějších celoživotních přátel, historiků, s nimiž udržoval čilý osobní kontakt, např. se Zdeňkem Jindrou či Karlem Novotným.

Jako univerzitního studenta začalo Milana Myšku přitahovat především téma transformace tradiční agrární společnosti v moderní industriální společnost. Této tematice pak zůstal věrný fakticky celý život. Již jako student třetího ročníku referoval na studentské vědecké konferenci v roce 1953 o založení a počátcích Vítkovických železáren a téhož roku publikoval závěry svého bádání s pomocí Josefa Polišenského ve Slezském sborníku. Tím jako nadějný student odstartoval svou úspěšnou vědeckou dráhu. Ještě za studií vydal několik příspěvků k hospodářským dějinám 17. století a k ohlasu povstání slezských tkalců v roce 1844. V roce 1956 svá studia završil vysoce hodnocenou, více než třísetstránkovou diplomovou prací *Vývoj plátenictví na severní Moravě a v severozápadním Slezsku ve 40. letech 19. století*, kterou vypracoval pod vedením Františka Kutnara.

Po ukončení studií našel své první působiště na Vyšší pedagogické škole v Opavě, transformované v roce 1959 na Pedagogický institut se sídlem v Ostravě a v roce 1964 přetvořený na samostatnou Pedagogickou fakultu v Ostravě. Milan Myška se aktivně podílel na utváření nové fakulty, na které zastával v letech 1964–1971 post proděkana pro vědeckou a publikační činnost a pro zahraniční vztahy.

Podíl na profilaci Pedagogické fakulty v Ostravě a také zdejší katedry dějepisu byl nemalý. Jako proděkan důsledně dbal na vědecký růst pedagogů, což přineslo své plody na konci šedesátých let v podobě nejlepší kvalifikační struktury mezi pedagogickými fakultami v tehdejší Československu. Výrazně podporoval publikační a vědeckou činnost na fakultě, v čemž byl sám vzorem. Systematicky rozvíjel kontakty se zahraničními univerzitami, díky čemuž se v Ostravě uskutečnila ve druhé polovině šedesátých let řada přednášek a konferencí s účastí významných zahraničních historiků. Pečlivě sledoval vývoj zahraničního výzkumu v oblasti hospodářských dějin i dějin podnikání jak ve státech tzv. východního bloku, tak ve státech západních, čímž si vysloužil pověst průkopníka novátorských pohledů. To se pochopitelně střetávalo s nepochopením a některé jeho studie (například o dějinách podniků v soudobé nemarxistické historiografii) byly odmítány jako málo ideologicky ukotvené.

V průběhu šedesátých let se Milan Myška vyprofiloval v uznávaného badatele. Již tehdy osvědčil svůj talent pro historickou syntézu, když publikoval své první velké práce

z hospodářských dějin. Monografii *Založení a počátky Vítkovických železáren 1828–1880* (1960) předložil v Brně v roce 1961 jako svou kandidátskou práci a knihou *Počátky vytváření dělnické třídy v železárnách na Ostravsku* (1962) se v roce 1963 habilitoval na Palackého univerzitě v Olomouci. Obě práce se staly profilovými díly ve dvou tehdy se etablovujících směrech výzkumu – v dějinách závodů a ve výzkumu geneze dělnické třídy. Za vyvrcholení Myškových vědeckých studií v šedesátých letech lze považovat zpracování tématu technicko-výrobního převratu v hutnictví železa 19. století v moravsko-slezské železářské oblasti, které publikoval v němčině roku 1970 pod názvem *Die mährisch-schlesische Eisenindustrie in der industriellen Revolution*. Práci původně hodlal předložit k obhajobě titulu doktor historických věd (DrSc.), ale to se stalo v době nastupující normalizace nemožným a téměř celý knižní náklad byl bohužel zničen. Myškovo jméno však již bylo pevně zakořeněno v odborných kruzích československé i evropské historiografie jako jméno čelného odborníka na problematiku genezy průmyslových regionů a hospodářství industriální éry.

Jasná vědecká profilace Milana Myšky se projevila záhy také v orientaci celého ostravského historického pracoviště, které se stalo v průběhu druhé poloviny šedesátých let nejvýznamnějším československým centrem výzkumu hospodářského a sociálního vývoje od 18. do 20. století. Od roku 1966 pak byla ostravská katedra historie zařazena do státního plánu základního výzkumu v projektu Vznik a vývoj průmyslových oblastí ČSSR.

Do Myškova velkého vědeckého, pedagogického a organizačního rozletu fatálně zasáhl „vstup“ vojsk států Varšavské smlouvy a potlačení obrodného procesu v Československu. Myška se aktivně zapojil do občanských aktivit a bezprostředně po vpádu okupačních armád dával ostentativně najevo svůj nesouhlas, což ovšem přineslo své následky. Na jaře 1970 byl společně s děkanem Pedagogické fakulty Aloisem Sivkem odvolán z funkce a následně byl na návrh ministra školství propuštěn se zákazem pedagogického působení na školách všech stupňů, zákazem publikační činnosti a s možností vykonávat jen takové profese, kde „negativně“ neovlivní své spolupracovníky. Normalizační mocenský aparát mu tak fakticky vykázal jen manuální práci. Myška tento osud odmítl a na dalších deset let se stal v „socialistickém“ státě nezaměstnaným. V tuto dobu se živil jen příležitostnými překlady a honoráři z historických studií a statí, vydávaných pod jmény své manželky či přátel (Jitka Noušová, Tomáš Pavlica, Vlastimila Čechová, Andělín Grobelný).

Z hlediska vlastní badatelské činnosti sedmdesátých a osmdesátých let je zřejmé, že Milan Myška navázal zčásti na svá předchozí studia, na druhé straně však byl také schopen otevírat témata nová, z nichž řada byla v československé historiografii průkopnická. V prvních letech po ztrátě zaměstnání se snažil především dokončit své práce z předcházejícího období. V sedmdesátých letech pak byla pro Myšku zásadní spolupráce s Technicko-ekonomickým ústavem výzkumu hutního průmyslu, který byl v této době pověřen ministerstvem průmyslu zpracováním dějin hutnictví v Československu. Pro Myšku, který ve vedení ústavu našel spřízněné osoby, to přineslo možnost přivýděлку i smysluplné práce. V souvislosti s prací pro tento výzkumný ústav připravil či publikoval řadu studií z dějin hutnictví (například o vlivu výstavby železnic na hutnictví v habsburské monarchii či o robotě v železářských manufakturách), z nichž se některé staly základem pro jeho pozdější studie, zvláště z devadesátých let.

Pozoruhodné je také, že Milan Myška ani v sedmdesátých letech neztratil kontakt se zahraničím, a především díky několika svým přátelům (zvláště Waclawu Długoborskému) byl schopen držet tempo s nejnovějšími badatelskými trendy. Důkazem toho se stalo jeho zapojení do světové diskuse o protoindustrializaci, tj. konceptu, který byl uveřejněn americkým historikem F. F. Mendelsem teprve na počátku sedmdesátých let a následně řadou badatelů rozvinut a revidován. Myška do světové diskuse zasáhl v roce 1979, když publikoval v předním britském časopisu *Past and Present* studii o protoindustriální železářské výrobě v českých zemích.

V průběhu osmdesátých let se začala Myškova bezútešná pozice postupně zlepšovat. Začal spolupracovat v oblasti dějin hornictví a hutnictví s Národním technickým muzeem a také s novými centry pro výzkum dějin textilní výroby – se Střediskem pro dějiny textilních a oděvních závodů v ČSSR při Výzkumném ústavu bavlnářském v Ústí nad Orlicí (založeno v roce 1980) a s Dokumentačním střediskem pro dějiny lnářského průmyslu v Trutnově (založeno v roce 1976 při národním podniku Texlen). V rámci spolupráce se jmenovanými výzkumnými centry se fakticky vrátil k tematice, o kterou se zajímal už jako student. Tehdy zpracoval řadu cenných studií k dějinám moravského a slezského textilního průmyslu v 19. století i k teorii protoindustrializace.

Právě díky svým pracím k protoindustrializaci byl pozván v roce 1982 na osmý světový kongres hospodářských historiků do Budapešti, kam mohl zásluhou předsedy kongresu prof. Ránkiho přicestovat. Krátce po kongresu bylo Milanu Myškovi z důvodu intervence Mezinárodního úřadu práce v Ženevě nabídnuto místo odborného pracovníka ve Slezském muzeu v Opavě, což mu přineslo po dlouhých letech možnost stálého zaměstnání. Léta působení ve Slezském muzeu strávil přípravou analytických studií zaměřených na specifické rysy protoindustriálního a industriálního hospodářství v českých zemích, přičemž výsledky své práce mohl publikovat buď v mateřském Časopisu Slezského muzea či v méně prestižních československých periodících, příležitostných tiscích, případně v zahraničí.

Skutečné rehabilitace se však Milan Myška dočkal až po sametové revoluci. Přijal nabídku vrátit se zpět na Pedagogickou fakultu v Ostravě a krátce po svém návratu na katedru byl jejími členy vyzván, aby se postavil do jejího čela. V této pozici byl potvrzen i v roce 1991 po vzniku Ostravské univerzity, kdy katedra historie přešla na nově ustavenou filozofickou fakultu. Byla to velmi dobrá volba, protože se jemu a jeho nejbližším spolupracovníkům podařilo na původně ryze pedagogicky orientovaném pracovišti velmi rychle akreditovat plné třístupňové studium historie a následně také získat habilitační a jmenovací práva. Milan Myška se brzy dočkal i zaslouženého ocenění svých vědeckých a pedagogických zásluh. V roce 1990 byl jmenován na návrh Univerzity Karlovy profesorem českých a československých dějin, o rok později mu Československá akademie věd udělila vědecký titul doktor historických věd a v roce 2006 mu byl na návrh vědecké rady Univerzity Hradec Králové udělen titul *doctor honoris causa*.

Na počátku devadesátých let mohl již bez omezení publikovat výsledky svého dlouholetého výzkumu. Svůj vědecký zájem nasměřoval na sklonku 20. století a v první dekádě 21. století na řadu vnitřně souvisejících problémů hospodářských a sociálních dějin 18. a 19. století: na otázku protoindustriální výroby, vývoje báňského, hutního a textilního

průmyslu industriální éry, na dějiny podnikání a podnikatelstva, ale také na méně zmapované osudy intelektuálů 18. a 19. století či na téma pauperizovaných a marginalizovaných vrstev společnosti 19. století.

Hned počátkem devadesátých let krátce po sobě publikoval významné práce, týkající se otázky protoindustrializace v českých zemích (*Opožděná industrializace. Lnářský a bavlňářský průmysl ve Frýdku a Místku do počátků tovární výroby*, 1991; *Proto-industriální železářství v českých zemích. Roboty a jiné formy nucené práce v železářských manufakturách*, 1992). V témže období inicioval zasedání pracovních kolokvií k dějinám podnikatelstva (*Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*), která nastartovala výzkum dříve ideologicky nežádoucího tématu. Milan Myška rozvíjel svá prosopografická studia podnikatelů industriální éry, která vyústila v inspirativní soubor pojednání o typologicky odlišných podnikatelích a manažerech „dlouhého“ 19. století, na jejichž jedinečných osudech originálním způsobem demonstroval globální problémy a procesy tohoto období (*Rytíři průmyslové revoluce. Šest studií k dějinám podnikatelů v českých zemích*, 1997). Vedle geneze podnikatelských vrstev ho lákala také příbuzná problematika formování technické inteligence a historie technického školství (například *Vilém Jičínský. Životní příběh českého montanisty v ostravsko-karvinském revíru*, 2003). Počátky zásadních společenských změn ústící v přerod tradiční agrární společnosti ve společnost industriální pak hledal v myšlenkové tvárnosti intelektuálů vycházejících z osvětské epochy. Tak se zrodily Myškovy cenné biografické studie, které zaznamenaly velký ohlas: *Faustin Ens. Životní příběh slezského intelektuála doby předbřeznové* (2003) a především pak *Hrabě Hodic a jeho svět* (2011), kterou sám považoval za vrchol své historické práce.

Významné místo v díle Milana Myšky zaujímá biografistika. V souvislosti s výzkumy regionu severní Moravy a Slezska stál společně se svým kolegou Lumírem Dokoupilem a s neobyčejně širokým týmem spolupracovníků u vzniku v českých poměrech výjimečného *Biografického slovníku Slezska a severní Moravy*. Projekt biografického slovníku, zahájený v roce 1993, je živý až do současnosti a je aktuálně se svými 28 svazky nejrozsáhlejší biografickou příručkou v českých zemích. Neméně oceňovanou se stala také *Kulturně-historická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy* (2005), která se v roce 2013 dočkala druhého, přepracovaného a rozšířeného vydání. V souvislosti se zájmem o metodu kolektivní biografie stál Milan Myška také u projektu v českých poměrech ojedinělé dvousvazkové *Historické encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska* (2003, 2008). Záměr vytvořit biografický slovník podnikatelů a manažerů pojal Myška už v sedmdesátých letech, avšak vzhledem k politickým poměrům mohl publikovat jen zlomek shromážděné materie, a to pouze v nízkonákladových Studiích o Těšínsku. Svou ideu mohl naplno prosadit teprve na počátku 21. století. Výsledné dílo obsahuje mnoho set biogramů podnikatelů i celých podnikatelských rodin ve standardizované podobě s cílem vytvořit informační korpus, který umožní poznání hlubších vývojových souvislostí podnikatelských vrstev v českých zemích.

Jak vyplývá z předchozích řádků, Milan Myška věnoval zvláštní pozornost od počátku své vědecké tvorby regionu a regionálním dějinám. Region chápal primárně jako základní badatelské pole, v němž je možno a nutno zkoumat procesy globální povahy.

Důkazem toho může být i jeho poslední monografická publikace *Region a industrializace* (2014), ve které dokázal, že teze o nutnosti zkoumání industrializačního procesu jakožto regionálního fenoménu má své hluboké opodstatnění.

Milan Myška ovšem nebyl jen čelný historik a autor četných vědeckých pojednání. Byl také respektovaným a náročným pedagogem, jehož historický výklad poutal pozornost posluchačů a nutil k zamyšlení. Byl vnitřně přesvědčen, že vlastní poslání vysokoškolského učitele končí teprve ve chvíli, kdy je schopen vychovat své nástupce. To se Milanu Myškovi podařilo měrou vrchovatou. Odkaz a dílo Milana Myšky tak žije nejen mezi členy jeho rodiny, ale také mezi četnými žáky a následovníky, pro něž použil František Šmahel souhrnné označení „slezská historická škola“. Proto je možno symbolicky říci, že Milan Myška neodešel, ale pouze poodešel.

Petr Popelka
Foto: archiv autora

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Bedřich Loewenstein

(29. června 1929 – 11. května 2017)

Život profesora Bedřicha Loewensteina obsahoval všechny naděje, tragédie a limity středoevropského 20. století. Nikoliv shodou okolností, ale naopak zcela záměrně se staly projevy „jiné moderny“ jedním z jeho hlavních badatelských polí. Jiná moderna, tedy odvrácená tvář moderní civilizace, mimo jiné fenomény násilí, ostrakizace a vyloučení, bytostně korespondovaly s jeho životní zkušeností.

Narodil se jako syn lékaře ve smíšené česko-německo-židovské pražské rodině, což byl během protektorátu důvod k vyloučení z gymnázia a k následnému totálnímu nasazení. Poprvé byl tak vystaven rasovému násilí. Po opožděné maturitě studoval filozofii a historii. Z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy byl vyloučen. Veřejně nazval komunistickou Severní Koreu agresorem. Podruhé byl tak vystaven ideologicky motivovanému politickému násilí. Pracoval na stavbě, absolvoval vojenskou službu a v letech 1953–1956 vystudoval historii na téže fakultě na základě výjimky udělené ministerstvem školství. Studium ukončil diplomovou prací u Josefa Polišenského. Poté působil jako redaktor časopisu *Dějepis*

ve škole. V šedesátých letech 20. století pracoval v Historickém ústavu Československé akademie věd, kde se zabýval moderními německými dějinami, především pak specifikem německého vývoje a předpoklady pro nástup fašismu. Kromě toho se postupně zaměřoval na mezioborová historicko-sociální témata a obecnější filozofické otázky krize evropské civilizace. Tehdy navázal styky s intelektuály v západní Evropě (mimo jiné pobýval na mohuškém Institutu für europäische Geschichte), kam rovněž jezdil přednášet.

Nástup normalizace znamenal pro Bedřicha Loewensteina již třetí vyloučení, tentokrát propuštění z Historického ústavu ČSAV. Byl znovu vyhozen a opět konfrontován s politicky motivovaným násilím. Poté, do roku 1979, působil jako tlumočník na západoněmeckém velvyslanectví v Praze. V roce 1979 byl – počtvrté – vyloučen (což zní velmi eufemisticky), tentokrát ze státního svazku. Jinými slovy řečeno: odsouzen k definitivní ztrátě domova. Prostřednictvím svých kontaktů a solidarity vyloučených obdržel nabídku profesury na Svobodné univerzitě v Západním Berlíně, kde působil až do své emeritace v roce 1994 na prestižním Friedrich Meinecke Institut. Vychoval zde plejádu úspěšných žáků, mimo jiné Christiane Brenner z Collegia Carolina či Benjamina Ziemanna, který přednáší na univerzitě v Sheffieldu.

V Československé akademii věd se Bedřich Loewenstein zabýval německými dějinami. Z toho období pochází skvělá čtivá biografie *Otto von Bismarck* (1968), konferenční protokoly o evropském fašismu (*Ungedruckte Glosse aus dem Jahre 1970. Fasismus a Evropa. Glosy k mezinárodnímu sympoziu*, text vydaný v Praze až v roce 1999 v níže citovaném Prečanově sborníku), teorie fašismu (*Středověk dvacátého století: Několik úvah nad fašismem a jeho předpoklady*, 1970) anebo český válečný zážitek.¹ V Berlíně se zabýval interdisciplinárním pojetím výkladu moderních dějin. Badatelským těžištěm se staly filozoficko-historicky koncipované otázky spojené s vývojem občanské společnosti, nacionalismu, sociálních utopií, důsledky první světové války a se zmiňovanou úlohou násilí v dějinách. Stežejní dílo z tohoto období představuje *Der Entwurf der Moderne. Vom Geist der bürgerlichen Gesellschaft und Zivilisation* (Essen 1987), které v českém vydání vyšlo v roce 1995 pod titulem *Projekt moderny. O duchu občanské společnosti a civilizace*. Za své nejpovedenější dílo však považoval *Víru v pokrok. Dějiny jedné evropské ideje* (Praha 2009).

Po roce 1990 navázal čilé pracovní kontakty s bývalými spolupracovníky v Praze. Vilém Prečan ve sborníku vydaném k sedmdesátinám Bedřicha Loewensteina výstižně nazval tohoto vědce „překračovatelem hranic“.² Překračoval hranice mezi obory, mezi státy i mezi lidmi. I za to byl oceněn Akademií věd ČR a Univerzitou Karlovou oborovými medailemi. V posledních deseti letech úzce spolupracoval s mnoha českými časopisy

1 Bedřich LOEWENSTEIN, *Tschechischer Rechtsradikalismus und Erster Weltkrieg. Zum sogenannten „Kriegserlebnis“*, in: *Gedenkschrift Martin Göhring. Studien zur europäischen Geschichte* (= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, 50), Wiesbaden 1968, s. 286–300.

2 Vilém PREČAN (ed.) za spolupráce M. Janišové a M. Roesera, *Překračování hranic aneb zprostředkovatel Bedřich Loewenstein. Jubilejní spis k 70. narozeninám evropského historika. Grenzüberschreitungen oder der Vermittler Bedřich Loewenstein. Festschrift zum 70. Geburtstag eines europäischen Historikers*, Praha 1999.

a především s Historickým ústavem AV ČR. Stal se dvorním recenzentem Českého časopisu historického a Moderních dějin, kam umísťoval i své filozoficko-historické úvahy. Týkaly se civilizačních her a konfliktů, sociálních hnutí, pacifikace násilí a diskurzů o válce a míru. Kromě toho jako „publicista v důchodu“ psal pilně do Bohemie, Filozofického časopisu, Sociologického časopisu, Přítomnosti, Soudobých dějin, Listů, Literárních novin, Dějin a současnosti či Svědectví. V brněnském Doplnku vydal v roce 1997 knihu *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie* a v Centru pro studium demokracie a kultury v roce 2015 *Občanská společnost a její krize. Eseje historické a filosofické*.

V květnu 2014 si připomenul Historický ústav AV ČR pětasedmdesáté narozeniny emeritního profesora berlínské Svobodné univerzity a někdejšího vědeckého pracovníka Československé akademie věd Bedřicha Loewensteina ve vile Lanna workshopem *Moderna a „jiné násilí“*. Jako cíl si vytkl tento workshop poněkud odlišně reagovat na kulaté výročí vypuknutí Velké války. Po pětadvaceti letech bylo tak opět možno bezprostředně spolupracovat s bývalým elitním vědeckým kolegou a probírat s ním fenomény násilí v atmosféře, kde žádné vyloučení pro rasové, politické či ideologické důvody nehrozilo a navíc v noblesních prostorách vily Lanna, kde Bedřich Loewenstein v roce 1969 uspořádal svoji poslední velkou mezinárodní konferenci na půdě Akademie věd o fašismu. Několik dní po jeho skonu vyšly v Nakladatelství Historický ústav jeho poslední texty právě z workshopu o „jiném násilí“.³ Památka velkého učenice se tak propojila s živým vědeckým bádáním.

Milan Hlavačka

Foto: archiv autora

3 Bedřich LOEWENSTEIN – Milan HLAVAČKA – František ŠÍSTEK, *Násilí: jiná moderna*, Praha 2017.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Mečislav Borák

(31. ledna 1945 – 15. března 2017)

V půli března 2017 zemřel v Ostravě Mečislav Borák, historik celoživotně soustředěný na dějiny 20. století. Narodil se v Růždce na Vsetínsku v železničářské rodině. Střední všeobecně vzdělávací školu absolvoval ve Frýdku, studoval na Fakultě sociálních věd a publicistiky Univerzity Karlovy, kde získal titul PhDr. (1972), kandidátskou dizertaci *Odboj proti fašismu na odtrženém území Těšínska v letech 1938–1945* obhájil v Ústavu československých a světových dějin Československé akademie věd (1987). Pracoval ve Slezském muzeu v Opavě a ve Slezském ústavu ČSAV v Opavě, který se stal od roku 1993 součástí tamního Slezského zemského muzea. Habilitoval se na Palackého univerzitě v Olomouci (2001), pedagogicky a vědecky působil na Slezské univerzitě v Opavě, v září 2009 byl jmenován profesorem.

Nejvýznamnější položku ve vědeckých aktivitách Mečislava Boráka zaujímá problematika druhé světové války, odboje a okupace. Nejdříve se zabýval odbojem a nacistickými zločiny na území Českého Slezska, zejména v jeho východní (těšínské)

části.¹ Od líčení jednotlivých problémů a událostí směřoval k programovým a hodnotícím studiím i k souhrnnému vylíčení vývoje ve Slezsku, resp. jeho jednotlivých subregionech i v širším dějinném kontextu. I když později v jeho vědecké i publicistické práci převládala jiná témata, poslední Borákova knížka je věnována památce skautských obětí fašismu spojené s legendární beskydskou Ivančenou.²

Pozornost věnoval zajateckým táborům a transportům ostravských Židů do koncentračního tábora v Nisku nad Sanem, kteří se poté, co byli zahnáni esesáky na sovětské území, stali obětmi stalinských represí, přežívali v sovětských gulazích nebo v sibiřském vyhnanství.³

Z výzkumu těchto perzekucí shromáždil na svých studijních cestách po Rusku a Ukrajině bohatou literaturu, která je dnes uložena ve fondech Slezského zemského muzea v Opavě.⁴ Problematice osudů a perzekuce Židů za druhé světové války, holokaustu a antisemitismu věnoval i mnohé další studie.

Sledoval dramatické a většinou tragické osudy prostých lidí za okupace, které se staly námětem i pro filmová zpracování.⁵ Borák zde využil mj. odtajněné fondy Ministerstva obrany v Moskvě; ty mu posloužily i k poznání tragédie přibližně pěti set Poláků, zčásti někdejších československých občanů z Těšínska, zavražděných spolu s dalšími polskými zajatci nejen v Katyni u Smolenska, ale i v Charkově a na některých místech na Ukrajině.⁶

Každá oběť „katyňského zločinu“ která měla vztah k Těšínsku, byla Borákem podrobně (často za pomoci příbuzných a známých obětí) podrobně zdokumentována. V průběhu výzkumu byly ze získaných podkladů zpracovány dokumentární filmy *Zločin jménem Katyň* a *Lebka* (oba byly promítány Českou televizí roku 2010). Borák uskutečnil i seminář a přehlídku filmů o katyňském zločinu v Instytutu Pamięci Narodowej ve Varšavě.

1 Těto tematiky se kromě řady časopiseckých studií týkají Borákovy knihy: *Zločin v Životicích*, Ostrava 1980; *Po stopách partyzánů v Beskydech*, Ostrava 1984; *Na příkaz gestapa. Nacistické válečné zločiny na Těšínsku*, Ostrava 1990; *Almanach obětí nacismu v letech 1938–1945 v okrese Frýdek-Místek*, Frýdek-Místek 1991; *Cesty a osudy bohumínských odbojářů 1938–1945*, Nový Bohumín 1995; *Oběti hitlerovské okupace a války 1939–1945 v okrese Karviná*, Karviná 1995; *Svědectví ze Životic. Těšínsko za druhé světové války a okolnosti životické tragédie*, Český Těšín 1999.

2 *Ivančena. Kamenné svědectví hrdinství a odvahy*, Český Těšín 2016 (spoluautoři T. Foldyna, Z. Odřeka a D. Pindur).

3 *Transport do tmy. První deportace evropských Židů*, Ostrava 1994; *První deportace evropských Židů. Transporty do Niska nad Sanem*. Úvodní slovo V. Havel a J. Daníček, Ostrava 2009; *The First Deportation of the European Jews. The Transports to Nisko nad Sanem (1939–1940)*, Opava 2010.

4 *Ruská literatura o politických represích. Z fondů Slezského zemského muzea v Opavě*, Opava 2015.

5 V květnu 2012 byl v České televizi uveden film *Abiturienti* o několika maturantech v době heydrichiády, natočený podle Borákova scénáře; jednomu z protagonistů (ostravskému Němci, který se stal sovětským rozvědčíkem) byla odhalena pamětní deska v Národním památníku druhé světové války na Hrabyni.

6 *Symbol Katynia. Zaolziańskie ofiary obozów i więzień w ZSSR*, Czeski Cieszyn 1991; *Ofiary zbrodni Katyńskiej z obszaru byłej Czechosłowacji*, Opava 2011.

Ve dnech 25. května–3. června 2011 byla v budově Senátu Polské republiky upřádána výstava fotografií a dokumentů o obětech katyňského zločinu původem z českých zemí, která představila polské veřejnosti výsledky českého výzkumu. Vzápětí byl M. Borák oceněn polskou medailí „Pro Patria“, která je udělována těm, kteří se zasloužili o tradici bojů za nezávislost. Dne 19. dubna 2011 byly v Českém Těšíně u památníku II. světové války odhaleny pamětní desky se jmény katyňských obětí z Těšínska.⁷

Další Borákovo úsilí se zaměřilo na sledování represí, jimiž byli vystaveni v SSSR českoslovenští občané v letech 1918–1946. Tento výzkumný záměr byl realizován v rámci projektu Grantové agentury ČR *Formy a rozsah perzekuce Čechů, československých občanů a obyvatel českých zemí v Sovětském svazu (1918–1956)*.⁸ Pro ruskou širší i odbornou veřejnost byly 9. června 2011 ve Státním muzeu historie Gulagu v Moskvě uspořádány Českým centrem v Moskvě přednášky členů řešitelského týmu a M. Borák tam představil výsledky výzkumů přednáškou *Češi a Slováci perzekvováni v SSSR*. Přednášky měly značný ohlas, byly doprovázeny promítáním dokumentárních filmů. O českých výzkumech informoval M. Borák také v Muzeu a společenském centru A. Sacharova v Moskvě ve dnech 6.–8. května 2011 na konferenci věnované dějinám politických procesů v referátu *Represe Čechů a československých občanů v SSSR v letech 1918–1956*. Jako řešitel projektu veřejně kritizoval omezování přístupu k archivním a dalším informacím, potřebným pro výzkum.⁹ Důležité je i zobecnění problematiky perzekuce totalitních režimů a zhodnocení dosavadních výsledků.¹⁰

Výzkumy týkající se druhé světové války a okupace logicky směřovaly k objasnění souvislostí s navazujícími problémy prvních poválečných let, z nichž mnohé jsou aktuální i v dnešní době. Borák patřil k zakladatelům výzkumu retribučního soudnictví,¹¹ významně se podílel na řešení složité problematiky odškodňování obětí a ztraceného kulturního dědictví za druhé světové války.¹² Sledoval vývoj politické orientace obyvatelstva ve čtyři-

7 *Katyň – Pamięć Narodu. Publikacja okolicznościowa z okazji 70. rocznicy zbrodni katyńskiej*, in: *Katyň – Paměť národa. Sborník k 70. výročí katyňského zločinu*, Český Těšín, 2010.

8 Mj. *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956)*. Ed. M. Borák, Opava 2006; *České stopy v Gulagu*. Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu, Opava 2003.

9 *O fašifikacích istorii*, Jevropa. Žurnal Polského institutu meždunarodnych del 9, 2009, nr. 2 (31), s. 15–18.

10 Například ve studii *K výsledkům výzkumů Slezského ústavu o perzekucích totalitních režimů*, Slezský sborník 107, 2009, s. 124–134.

11 Mj. *Tábory nucené práce v ČSR 1948–1954*, Opava 1996 (spoluautor D. Janák); *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, Ostrava 1998; *Die tschechoslowakische Retributionsgerichtsbarkeit und die deutsche Problematik 1945–1948. Die außerordentlichen Volksgerichte in Moravská Ostrava, Opava und Nový Jičín* (spoluautor D. Janák), in: *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948–1968*, Hrsg. von Ch. Brenner und P. Heumos, München 2005, s. 365–422.

12 *The Future of the Lost Cultural Heritage. The documentation, identification and restitution of the cultural assets of WW II victims*. Proceedings of the international academic conference in Český Krumlov (22.–24. 11. 2005), ed. M. Borák, Praha 2006; *Ztracené dědictví. Příspěvky z „kulatých*

cátých letech, psal o vojenských táborech nucené práce v Československu v mezinárodních souvislostech.¹³ V publikační činnosti Borák soustavně sledoval rovněž česko-polské vztahy, včetně života Poláků na Těšínsku. Nevyhýbal se ani komplikovaným a sporným mezistátním záležitostem, ani otázkám současného postavení menšin u nás i v Evropě.¹⁴ Zmínku si zaslouží jeho rozsáhlá činnost recenzní a editorská, články o jubileích spolupracovníků a přátel a nekrology.

Mečislav Borák se významně podílel na vědecko-organizační činnosti. Byl členem Stálé společné česko-polské komise humanitních věd při Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy ČR, vědecké rady Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR v Praze, členem Česko-ruské resp. Rusko-české komise historiků a archivářů, členem Českého národního komitétu pro středoevropská a východoevropská studia, předsedou odvolací komise pro odškodnění totálně nasazených při České radě pro oběti nacismu a Česko-německém fondu budoucnosti, členem Česko-polského fóra při Ministerstvu zahraničních věcí ČR, členem Polsko-české vědecké společnosti, členem vědeckých rad mnoha fakult, muzeí a dalších institucí, oborových rad doktorských studijních programů, redakčních a edičních rad (Slezský sborník, Těšínsko, Bibliotheca Tessinensis, Książnica Cieszyńska aj.), grantových komisí a porot nejrůznějších vědeckých a studentských soutěží. Zvláště významné bylo členství v pracovní skupině Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války, pověřeného Ministerstvem kultury ČR výzkumem převodů kulturních statků v organizacích podléhajících Ministerstvu, a v grémiu Looted Art při organizačním výboru Holocaust Era Assets Conference, pořádané vládou ČR v rámci českého předsednictví Radě Evropské unie.

Výsledky Borákových vědeckých, publicistických a organizačních aktivit byly mnohokrát oceněny. Stal se nositelem Řádu Polské republiky za zásluhy (Order Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej), který je udělován cizincům, jejichž činnost významně přispěla k mezinárodní spolupráci Polské Republiky s jinými státy a národy (2008). Byl vyznamenán Čestnou medailí Ministerstva zahraničí ČR (2006), diplomem ministra zahraničí Polské

stolů“ na téma dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války. Ed. M. Borák. Praha 2006; *A Wish or a Reality? Restitution of Confiscated Art Works. Documentation, identification and restitution of cultural property of the victims of World War II.* Proceedings of the international conference held in Liberec on 24–26 October, 2007, ed. M. Borák, Prague 2008; *Restituce zkonfiskovaných uměleckých předmětů. Prání nebo realita? Dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války.* Příspěvky z mezinárodní vědecké konference v Liberci (24.–26. října 2007), ed. M. Borák, Praha 2008; Helena Krejčová – Mario Vlček, *Memories Returned. Jewish Property at the Museum of Decorative Arts, Prague*, executive editor Mečislav Borák, Prague and Šenov u Ostravy 2008.

- 13 *Politická orientace obyvatelstva průmyslových oblastí českých zemí v letech 1945–1946*, Slezský sborník 87, 1989, s. 102–120; *Fenomén tzv. vojenských táborů nucené práce v Československu a jeho mezinárodní souvislosti*, Slezský sborník 98, 2000 s. 78–92.
- 14 Mj. *Ukradené vesnice. Musí Češi platit za 8 slovenských obcí?* (s R. Žáčkem), Český Těšín 1993; *Stav a perspektivy výzkumu dějin polské národnostní menšiny v ČSR (ČR)*, in: Polacy na Zaolziu 1900–2000. Zbiór referatów z konferencji naukowej, która odbyła się 13.–14. 10. 2000 w Czeskim Cieszyń, Czeski Cieszyn 2002, s. 31–48 (též česky).

republiky (2008), Čestnou medailí Českého svazu bojovníků za svobodu (1997), řádem Skautská vděčnost (2003), Cenou města Ostravy (1996) aj. Nejvíce uznání získal za film *Zločin jménem Katyň* (hlavní cena Visegrádská pečeť, 2008), cena Grand Prix (mezinárodní festival v Baru v Černé Hoře, 2007), cena časopisu Dějiny a současnost na festivalu Academia Film Olomouc (2007), výroční cena Trilobit za díla původní audiovizuální české filmové a televizní tvorby (2007). Obdržel zvláštní cenu v národní soutěži muzeí Gloria musealis (2008) a první cenu v soutěži *Prix Non pereant – Památky potřebují publicitu* (1998) aj.

Odchod Mečislava Boráka znamená ztrátu nejen pro jeho nejbližší, pro spolupracovníky, přátele, žáky a doktorandy, ale i pro celou českou historiografii. Historické výzkumy 20. století podstatně ovlivnil v řadě směrů. Dovedl psát tak, že mu všichni dobře porozuměli, výsledky své vědecké práce působivými formami popularizoval. Základy jeho vědeckého přínosu spočívají ve vztahu ke kraji, který měl rád jako svou důvěrně známou užší domovinu, což se mu stalo nezbytným předpokladem pro poznání věcí širších, obecně lidské dimenze i aktuálních společenských potřeb, které často sám formuloval.

Dan Gawrecki

Foto: Martin Kůs

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Jarmila Horáková

(16. dubna 1928 – 17. července 2017)

Není právě obvyklé, aby se mezi nekrology historiků objevila posmrtná zpráva o člověku, který byl na první pohled „jen“ administrativní silou v prostředí vědeckého ústavu. Osobnost Jarmily Horákové je však do té míry jedinečná a natolik odráží klikaté cesty českého akademického dějepiscetví ve druhé polovině 20. století, že si takovou výjimku zaslouží.

Shodou okolností přišla na svět v Mezimostí u Třeboně, kde našla její matka Anna rozená Bezpalcová na jaře 1928 u své původní rodiny dočasně klidnější zázemí než ve velkoměstě. Od raného dětství však Jarmila Horáková žila v Praze, kde byl její otec František Horák vrchním účetním ředitelem v Poštovní spořitelně. Rodina Horáková představovala vyspělé kulturní prostředí, v němž stálo všestranné vzdělání dětí na prvním místě (starší bratr Vladimír se stal komerčním inženýrem a jako aktivní sportovec později působil v Československém olympijském výboru), a totéž platilo o stálém kontaktu s výtvarným uměním, hudbou a divadlem. Jarmila byla – i z oken otcova úřadu na rohu Václavského náměstí a Štěpánské ulice – jako divák vtahována do významných událostí soudobých dějin; na prahu života na ni zvláště silně zapůsobily smuteční průvody, které procházely centrem města při rozloučení s Aloisem Jiráskem a T. G. Masarykem. Divadelní i filmová

představení a koncerty se staly samozřejmostí. Když pak dosáhla dospělosti, navázala kontakty s řadou malířů a hudebníků. Doufala, že do tohoto prostředí vstoupí natrvalo.

Horlivá četba a první pokusy o vlastní tvorbu ji provázely jako šolačku a poté studentku Jiráskova klasického gymnázia v Resslově ulici. Při mimořádném studijním nadání a kázni bylo přirozené, že roku 1947 maturovala s vyznamenáním, přesto však může překvapit její intelektuální zralost, která se projevovala v raných literárních pokusech. Jako malá ilustrace z mnoha nepublikovaných textů, které vznikaly v průběhu sedmi desítek let, může posloužit úryvek z vyznání dívky, která sotva odrůstala dětským střevíčkům:

Čím bych chtěla být

Vlastně je mi už patnáct let a mohla bych začít přemýšlet a vytvářet si plány pro budoucnost. Naše babičky říkávaly, že osud to zařídí zcela jinak, než jak očekáváme, ale v každém srdci vězí jistě nějaký malý plán do budoucnosti, který se každou chvíli mění, ale přece se k němu člověk stále a stále vrací.

Přemýšlím, jakou bych si asi tak zvolila cestu. Mohla bych studovat filosofii nebo lékařství, hodila bych se k tomu podle úsudku rodičů, ale to vše se mi zdá jednotvárné. Něco jiného mi však tkví v mysli, při čemž se mi zachvívají údy jakýmsi slastným, neznámým pocitem. Hudba a tanec! To je právě to, co tak miluji... Kdo zná ten pocit, když zazní hudba, kdy každá žilka v těle nabíhá a člověk chce nechtě musí tancovat? Ano, tanečnici bych chtěla být, slavnou tanečnici. Tancuji již od nejtěplejšího dětství a chtěla bych se tomu věnovat po celý život. Chtěla bych vystupovat v předních síních a divadlech pražských, pořádát zájezdy do nejrůznějších končin evropských a všude šířit slávu českého tanečního umění...

Miluji tanec nade všecko. Jeho umělecká cena spočívá právě v té dokonalosti převtělení duchovních hnutí do krásných rytmických pohybů. A být nositelkou tohoto umění, toť krásným úkolem ženy!¹

Životní cesta patnáctileté Jarmily Horákové se zdála být i uprostřed válečného běsnění roku 1943 jasně narýsována. Dívka neobyčejně vzdělaná a hudebně i pohybově mimořádně vybavená skutečně studovala moderní umělecký tanec v semináři Milči Mayerové (1945–1948), poté se zdokonalovala v baletním studiu Heleny Štěpánkové a trénovala avantgardní pohybové kreace u Lídy Myšákové, načež si ji v konkursu šedesáti uchazeček vybral ředitel Městského divadla na Královských Vinohradech Jiří Frejka za externí tanečnici do baletního souboru (sezóna 1949–1950). Po zániku baletu v reorganizovaném vinohradském Divadle Československé armády získala externí angažmá v Národním divadle (1950–1951), ale ani z něho se netěšila příliš dlouho.

I do jejího života tvrdě zasáhl nástup komunistického režimu, který vedl hned v únoru 1948 k vyhození jejího otce ze zaměstnání a k prudkému poklesu životní úrovně celé rodiny. Nehledě na umělecké ambice, musela se Jarmila Horáková postarat o živobytí

1 Faksimile rukopisu je začleněno do strojopisné verze paměti J. HORÁKOVÁ, *Moje duhové půlstoletí* (verze 2015, v soukromém archivu), s. 71–73.

externím vyučováním jazyků, vyřizováním zahraniční korespondence a domácími prací. Zanedlouho však mělo být hůř, neboť na ni dopadla snaha systematicky zlikvidovat střední třídu; v rámci akce „77 500 do výroby“ byla nucena nastoupit jako pomocná dělnice do průmyslového závodu Motorlet Jinonice (1951–1954). Přislíb, že může být výjimečně uvolňována k vystupování v Národním divadle, byl jen cynickým výsměchem, neboť během krátké doby dosáhla „převýchova“ svého cíle – páteř vážně poškozená přenášením těžkých břemen ji donutila už v pětadvaceti letech na aktivní uměleckou dráhu zapomenout.²

Naštěstí měla Jarmila Horáková ještě druhou kvalifikaci. Po maturitě studovala také na Ústavu moderních řečí (1947–1949), složila státní zkoušky z angličtiny a pedagogiky, získala oprávnění vyučovat na měšťanských školách, ale hlavně se učila dalším jazykům. Vedle klasické řečtiny a latiny ovládla angličtinu, francouzštinu, italštinu, němčinu a ruštinu. To byla její hlavní devíza, která ji zachránila i v režimu, který sice studium západních jazyků utlumoval, ale za určitých okolností se bez nich neobešel.

Když se po založení Československé akademie věd utvářela struktura jeho pracovišť, nový Historický ústav ČSAV nezbytně potřeboval alespoň jednu jazykově zdatnou sekretářku. Jeho ředitel Josef Macek dosáhl toho, že byla Jarmila Horáková propuštěna z továrny a k 1. září 1954 převedena jako pomocná vědecká síla³ do sekretariátu akademického ústavu. Byl to krok, jenž rozhodl o celé další životní dráze této ženy. Svou schopností vyřizovat cizojazyčnou korespondenci, překládat texty do několika světových jazyků a zároveň korigovat vědecké statí, připravené pro zahraniční odbornou veřejnost, se stala nepostradatelnou a zároveň bezkonkurenčně nejlepší administrativní silou Historického ústavu. Proto si ji za spolupracovníci vybírali přední historici té doby – Josef Macek, František Graus, Pavel Oliva, Josef Janáček a po znovuvstavení Historického ústavu František Šmahel. Především však byla spjata s oddělením starších československých dějin a od počátku roku 1990 s oddělením dějin raného novověku. Ani poté, kdy odešla do důchodu (1991), nepřerušila aktivní vztahy s Historickým ústavem⁴ a na redakčních dílech spolupracovala i s Ústavem, resp. Kabinetem klasických studií a s redakcí jeho periodika *Listy filologické*.

Od padesátých do devadesátých let 20. století ztělesňovala Jarmila Horáková laskavou duši Historického ústavu. Bez její pomoci by se neobešly některé stránky jeho vnějších vztahů, nevznikly by mnohé cenné texty, svou podobu by nezískaly knihy, které zejména pro starší dějiny nahrazovaly nedostatek jiných publikačních příležitostí v klasické

2 Taneční kreace Jarmily Horákové jsou zachyceny alespoň jako dynamické momentky na kresbách Věry Nevanové (z let 1949–1950), začleněných do paměti *Moje duhové půlstoletí* (verze 2015), s. 152–154.

3 Označení činnosti se v průběhu času měnilo v návaznosti na změny systemizace míst v Historickém ústavu a v Ústavu československých a světových dějin ČSAV: pomocný asistent (1955), dokumentátor (1964), vědecký asistent (1968), asistent I (1969), samostatný pracovník (1975), samostatný pracovník specialista (1980).

4 Jarmila Horáková se – na pozvání tehdejšího ředitele Františka Šmahela – v devadesátých letech opakovaně vracela do Historického ústavu AV ČR alespoň na kratší pracovní smlouvy, aby vykonávala náročné redakční a korektorské práce.

podobě. Pro dobu předpočítačovou bylo příznačné vydávání „interních tisků“, ve skutečnosti určených širšímu i mezinárodnímu odbornému publiku. Avšak technické vybavení bylo zpravidla tak špatné, že jejich typografická úroveň zůstávala ubohá a v cizině vzbuzovaly spíše politování než obdiv. I za takových podmínek dokázala Jarmila Horáková vytvářet knížky vkusné, ozdobené zalomenými ilustracemi, někdy dokonce esteticky působivé.

V roce 1979 dala základní podobu novému periodiku pro starší české dějiny *Folia Historica Bohemica* a pak po léta o tento každoročně vydávaný sborník mateřsky pečovala; vzápětí následovala série *Monographia Historica Bohemica*. V nových podmínkách na počátku devadesátých let věnovala stejnou péči ediční řadě *Práce Historického ústavu AV ČR – Opera Instituti Historici Pragrae*. Její technickou redakcí prošlo také první vydání jednoho z nejvýznamnějších děl české historiografie 20. století – monumentální Šmahelovy *Husitské revoluce*.⁵ Jen nejbližší redakční kolegové věděli, že tyto knihy, v nichž tehdy čeští historici nacházeli první příležitost ke zveřejnění monografií, by stěží spatřily světlo světa, kdyby za nimi nebyla skryta soustavná a nekonečně trpělivá práce nepodepsané technické redaktorky. Jarmila Horáková přijala tuto službu české historické vědě s nevšední odpovědností a zároveň tvůrčí rozhodností, neboť odborné texty nejen korigovala a přepisovala, ale v anonymitě také kriticky posuzovala a redigovala. Z nepřehledných strojopisů a bezmála nečitelných rukopisných poznámek vytvářela knihy, z nichž některé byly pak příznivě přijímány i v zahraničí. I kdyby nebylo ničeho jiného, získala by si touto činností vděk mnoha historiků a zajistila by si své neopakovatelné místo ve vývoji českého dějepiscectví.⁶

Nanejvýš okruh důvěrných přátel věděl, že Jarmila Horáková v soukromí dál rozvíjí své umělecké ambice. Když se nemohla věnovat tanci, hrála na klavír, psala básně, povídky a cestopisné črty o zemích, které si zvláště zamilovala – o Rakousku a Itálii. Většina z nich zůstala nepublikována v její pozůstalosti, stejně jako nejdůležitější literární dílo – paměti nazvané *Moje duhové půlstoletí*.⁷ V něm zachytila vlastní život, ale také a především vývoj Historického ústavu a naší vědy ve druhé polovině 20. století. Zachovala tím jedinečné psychologizující svědectví o lidech a době, které se zásadně liší od oficiálních výkladů. Neboť autorka měla neobvyčejnou schopnost pozorovat, pochopit a své poznání literárně ztvárnit.

Ve svých pamětech zachytila Jarmila Horáková osobitým způsobem kus vnitřního života akademického ústavu. Prostřednictvím přepisovaných a korigovaných textů, stejně jako každodenními neformálními kontakty totiž nahlížela do „kuchyně“ jednotlivých historiků a utvářela si na ně vlastní názor. Zároveň je poznávala a hodnotila v konfrontaci jejich veřejného vystupování a publikační činnosti s tím, jak se vyjadřovali ve chvílích, kdy

5 František ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, I–IV, Praha 1993. Autor také vyjádřil vděčnost slovy: „Jarmile Horákové v dávné úctě, srdečně a vděčně František 17. 6. [19]94“. Podobně se ve věnování svých prací vyslovili Josef Janáček (například ve své knize *Das alte Prag*, Leipzig 1980: „Své milé přítelkyni Jarmile Horákové srdečně Josef Janáček, 7. V. [19]81“) a mnozí jiní.

6 Redakční kolektiv [Jaroslav PÁNEK], *Poděkování Jarmile Horákové*, *Folia Historica Bohemica* (FHB) 11, 1987, s. 619–621; Jarmila HORÁKOVÁ, *Poslední slovo*, FHB 15, 1991, s. 691–692.

7 J. HORÁKOVÁ, *Moje duhové půlstoletí. Fan così tutte?*, Praha 2015 (strojopis).

se neobávali, že jsou odposloucháváni, ani se necítili jinak ohroženi. Vystižení těchto dvou stránek jednotlivých osobností Jarmila Horáková navíc doplňovala důvěrnou znalostí mezilidských vztahů a konfliktů, podmíněných někdy politickou situací, jindy konkurencí mezi těmi, kdo víceméně úspěšně vycházeli s vládnoucím režimem, a ostatními, kteří se cítili marginalizováni.

Autorka memoárů pozorovala a zachycovala napětí nejen v okruhu vědeckých a odborných pracovníků, ale i v prostředí administrativního personálu; její někdejší šéf Josef Janáček, znalec ženských duší, svého času mluvil žertem o „sekretářské mafii“. Tato svébytná část Historického ústavu či Ústavu československých a světových dějin ČSAV měla od padesátých do osmdesátých let specifickou strukturu, ovlivněnou také rodinnými vztahy a zájmovými svazky. Výsadní postavení v ní zaujímal sekretářka ředitele ústavu, která měla přístup na ústavní radu a k důvěrným informacím; za „normalizace“ získala tuto úlohu Květa Spěváčková, manželka medievisty Jiřího Spěváčka, jež si udržovala od Jarmily Horákové odstup. Ta se po mnoha ranách osudu snažila vyjít s ní i s ostatními kolegyněmi, ale většině administrativních pracovníků vadilo, že se od nich odlišuje důrazem na znalost cizích řečí, nároky na jazykovou kulturu češtiny a důslednou korektnost při redakčním zpracování textů. Zachycení mezilidských vztahů na úrovni vědy i administrativy, ale také „dobrovolné“ společenské činnosti (od povinné účasti v odborech a Svazu československo-sovětského přátelství až po účast na brigádách a angažovanost v bydlišti), to vše v poměrech deformovaných striktní politizací, vytváří z paměti Jarmily Horákové jedinečný pramen k historickému i sociologickému studiu dějin Historického ústavu a v širším smyslu akademické vědy.⁸

Při svém pozorovatelském nadání Jarmila Horáková nemohla pominout ani širší obraz doby, kterou prožívala. Historiografie pod stranickým tlakem, Pražské jaro, vznik „Černé knihy“ (*Sedm pražských dnů*) o sovětském vpádu do Československa v srpnu 1968,⁹ vyšetřování této kauzy, výsledky před Státní bezpečností, „normalizace“, události roku 1989 a reakce týchž lidí v měnících se proudech doby – to jsou témata a silné stránky vzpomínek ženy, která o sobě říkala, že má „sloní paměť“. Je důležité, že se Jarmila Horáková nestylizovala do postavení historika a nepokoušela se předstírat objektivitu. Naopak, v nevelkých kapitolkách podala své vidění situace, někde zachycené ostře, jinde v náznaku, zpravidla v krátkých větách, s mnoha otazníky, někde i s vykřičníky. Od běžných pamětí se vzpomínky Jarmily Horákové liší nejen formou, ale i pojetím – nesledují lineární chronologický sled událostí, ale krouží kolem témat a osob tak, že je osvětlují ve více než půlstoletých historických a psychologických souvislostech. Bez poučení historickým řemeslem přesto nezůstávají: „Přála bych si zaujmout a přiblížit s troškou shovívavého, sebekritického pousmání dobu *anno dazumal*, ne suše fakty poučovat. Ale ta fakta

8 Ne zcela typickou (spíše objektivizovanou) ukázkou memoárové tvorby Jarmily HORÁKOVÉ je její stať *Můj malý svět včerejška v Lobkovickém paláci před půlstoletím*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (eds.), *Per saecula ad tempora nostra*, II, Praha 2007, s. 958–967.

9 *Sedm pražských dnů. 21.–27. srpen 1968. Dokumentace*, Praha (Historický ústav ČSAV) 1968; *Sedm pražských dnů. 21.–27. srpen 1968. Dokumentace*, Praha (Academia) 1990.

tam musí přesně sedět. Jinak by to nemělo smysl.¹⁰ Když se její život uzavíral – bylo to 17. července 2017 ve Škvorci u Prahy – nemusela pochybovat o tom, že se jí záměr podařil.

Až bude jednou tento výrazně subjektivní memoárový text zpřístupněn, může se stát předmětem kritiky, v každém případě však upozorní na aspekty a souvislosti, které nejsou zachyceny ani v písemnostech úřední povahy, ani v ego-dokumentech jiných autorů. Bude to památka na ženu, jíž osud nedopřál, aby naplnila své mladistvé tužby, ale přesto nanejvýš důstojně vstoupila do české vědy a kultury. Osud jí nedopřál, aby založila rodinu, ale přesto nezůstala sama. Svou vlídnou povahou a neobyčejnou vstřícností si získala zástup přátel, z nichž uvedu alespoň vynikající historičku Noemi Rejchrtovou.¹¹ Také jejich vzájemná korespondence – spolu se stovkami dalších listů v pozůstalosti Jarmily Horákové – vytváří totiž jedinečný pramen k poznání hlubinných stránek naší nedávné minulosti.

Jaroslav Pánek

10 J. HORÁKOVÁ, *Moje duhové půlstoletí*, s. 140.

11 Blíže Jaroslav PÁNEK, *Noemi Rejchrtová historička*, in: Pavel Kůrka – Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka (edd.), Angelus Pacis. Sborník prací k poctě Noemi Rejchrtové, Praha 2008, s. 27–46; reedice: týž, *Noemi Rejchrtová. Historička eschatologické naděje*, in: Historici mezi domovem a světem, Pardubice 2013, s. 376–388.

Knihy a časopisy došlé redakci

Paul R. MAGOCSI, With their backs to the Mountains. A history of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest – New York 2015. xx, 511 s.

Archeologie západních Čech. Sv. 11. Red. Milan METLIČKA. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni, p. o. 2016, 181 s.

Martin NODL – Pavel ČERVÍČEK – Roswitha CERVÍČEK, Das Kuttener Dekret von 1409. Von der Eintracht zum Konflikt der Prager Universitätsnationen. Köln – Weimar – Wien 2017, 404 s.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 23, č. 43. Olomouc, Memoria 2017, 155 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis. Sv. 9, 2016:

Marek STARÝ, Případ hraběte Vejškarta ze Salmu (drobný příspěvek k obyvatelskému právu v zemích České koruny), s. 11–27. – Michal CHVOJKA, Die Errichtung und Genese der Polizeidirektionen in Brünn und Troppau im Rahmen der aufgeklärten Josephinischen Reformen (1785–1787/89), s. 29–54. – Zdeňka ŽÁČKOVÁ, Boj o paragraf 144. Potraty a legislativa za první republiky, s. 55–78. – Michael RATAJ, Opavský deník „Deutsche Post“. Domovský tisk sudetských Němců v západním Slezsku, s. 79–111. – Ivana KOUČKÁ, Společnost přátel antické kultury (1922–1960), s. 113–128. – Pavel ŠOPÁK, Koncept moderní kultury ve Slezsku a na Ostravsku v letech 1945–1946, s. 129–142. – Frank HENSCHER, A Project of Social Engineering: Childhood-Experts and the „Child-Question“ in Socialist Czechoslovakia, s. 143–158. – Alžběta KRATINOVÁ, Závodní stravování mezi lety 1938–1953, s. 161–174. – Petra PELKOVÁ, Vývoj svátků a oslav na příkladu okresů Opava a Hlučín v 50. a 60. letech, s. 175–194. – Ondřej KOLÁŘ, Jan Wiedermann a policejní ředitelství v Opavě ve 20. letech 20. století, s. 197–212. – Jiří KNAPÍK, Ohlédnutí za činností Ústavu historických věd v roce 2016, s. 241–242. – Hana RAJHELOVÁ, Konzervátorské centrum ÚHV v roce 2016, s. 242–243. – Petr KOZÁK, Konference „Dynasty and Dynasticism 1400–1700“ v Oxfordu, s. 243–246. – Klára HÜBNEROVÁ, Jarní konference „Konstanzer Arbeitskreis für Mittellateinische Geschichte“ (Ostrov Reichenau) na téma „Ständische Grenzüberschreitungen“, s. 246–248. – Jakub MAMULA, 760 lat początków miasta Prudnika, s. 249–250. – Tomáš RUSEK, Vědecké kolokvium, CEDOS a vernisáž výstavy „Anch' essi portavano il capello alpino“, s. 250–252. – Petr VOJTAL, Workshop „70 let Slezského studijního ústavu v Opavě“, s. 254–255. – Pavel ŠOPÁK, Památce Milana Myšky (k 8. červenci 2016), s. 255–257.

Archivní časopis. Roč. 67, 2017, č. 1:

Marie SKOPALOVÁ, Krajský soud Jičín a možnosti jeho badatelského využití, s. 5–40. – Martin NEKOLA, Zpráva o českých sbírkách v Clevelandu, s. 41–47. – Michal WANNER,

18. kongres Mezinárodní archivní rady v Soulu 4.–10. září 2016, s. 49–56. – Alena KERNALOVÁ – David HUŠEK, Workshop k archivním fondům farních úřadů, Mělník 20. září 2016, s. 57–60. – Pavlína VETRÁKOVÁ, Seminář západočeských archivářů v Konstantinových lázních, s. 60–62. – Michal WANNER, Závěrečná konference projektu E-Ark v Budapešti 6. – 8. prosince 2016, s. 65–70. – Hana SEICHTEROVÁ, Říjnové setkání sfragistiků v Olomouci, s. 71–72. – Pavel HOLUB, X. genealogicko-heraldické matiné v Brně, s. 72–74.

Brno v minulosti a dnes. Příspěvky k dějinám a výstavbě Brna. Sv. 28, 2015:

Jiří DOLEŽEL, Odpustkové listiny římských kuriálů z let 1295 a 1320/1321 pro kostel Panny Marie na Starém Brně, s. 11–60. – Kamil BOLDAN, Brněnští prototypografové Konrád Stahel a Matyáš Preinlein a jejich úřední jednolistové tisky, s. 61–83. – Jiří VANĚK, Špilberská věznice v době vlády Josefa II. a Leopolda II. (1783–1792). (Několik poznámek k nejstarší etapě známého žaláře po jeho převedení pod civilní správu), s. 85–128. – Miroslav SVOBODA, Nemocnice milosrdných bratří v Brně na konci roku 1805, s. 129–194. – Sixtus BOLOM-KOTARI, Victor Heinrich Riecke a Brno jako osvícenské srdce moravského protestantismu, s. 195–225. – Jan GALETA, Našemu městu ku okrase. Architektonické návrhy na německý dům v Brně, s. 226–262. – Pavla CENKOVÁ, Pomník císaře Josefa II. v Brně, s. 263–312. – Robert JANÁS, Josef Kinzel a Josef Gisela. Relikty biedermeieru v době naturalismu, s. 313–330. – Lukáš FASORA, Mýtus dělnického vůdce Josefa Hybeše (1850–1921) v dějinách města Brna, s. 331–357. – Michal PLAVEC, Předpoklady a výsledky spojeneckého bombardování. Flugmotorenwerke Ostmark Brünn, s. 359–371. – Lukáš KOS, Šedesátá léta dvacátého století a památková ochrana moderní meziválečné architektury, s. 373–389. – Jindřich CHATRNÝ, Experimenty z cihel a betonu v Brně na „nábřeží řeky Svatky“, s. 391–423.

Brno v minulosti a dnes. Příspěvky k dějinám a výstavbě Brna. Sv. 29, 2016:

Kateřina BŘEČKOVÁ – Pavel STANĚK, Sklo ve vybavení brněnské domácnosti na příkladu náleží z České 6, s. 11–46. – Blanka PLÁNSKÁ, K zádušní liturgii v kostele sv. Jakuba v Brně od druhé poloviny 14. století do roku 1600, s. 47–76. – Tomáš STERNECK, Inventář špilberské munice z doby před švédskými vpády na Moravu. (K obranyschopnosti brněnského hradu za třicetileté války), s. 77–97. – Miroslav HEROLD, Svatí Primitiv a Konstantius, barokní ochránci města Brna, s. 99–136. – Jakub ZOUHAR, Cyril Riga OP (1689–1758): zapomenutý brněnský kazatel, s. 137–156. – Andrea HUSSEINIOVÁ, Seňora Oliva tančí v Redutě. Hostování španělské tanečnice v brněnském divadle roku 1853, s. 157–171. – Robert JANÁS, Josef Straka – V domě smutku, s. 173–196. – Jiří ZAHŘÁDKA, Janáčkův klavírní cyklus V mlhách a Klub přátel umění v Brně, s. 197–211. – Naděžda URBÁNKOVÁ – Petra MERTO VÁ, Fotografie jako ikonografický pramen k historii industrializace Brna v období první republiky (na příkladu fotografií firmy Bratři Schoellerové), s. 213–244. – Jiří PLACHÝ, „Hodlá sloužiti i nadále [...]“ – říčanský rodák Jan Šebek v československém zahraničním odboji, s. 245–264. – Thomas KRZENCK, Tzv. „židovská otázka“ a Oskar Judex v zrcadle korespondence

brněnských starostů v archivu města Brna. Příspěvek ke správní agendě v době Protektorátu, s. 265–299. – Jan KRISTEK – Markéta ŽÁČKOVÁ, „K plánování vyššího řádu.“ Role Brna v institucionalizaci výzkumu v oblasti urbanismu a územního plánování, s. 301–329. – Dušan JANÁK – Michal KUDĚLA – Václav KULHAVÝ, Sociologický výzkum města Brna z roku 1947. Analýza datového souboru podle základních sociodemografických charakteristik, s. 331–358. – Lukáš KOS, Brněnské regionální centrum – „nové srdce města dvacátého století“, s. 359–404. – Šárka SVOBODOVÁ, Nerespektované autorství. Příspěvek k tvorbě brněnského architekta Jana Dvořáka (1925–1998), s. 405–428. – Lukáš VÁCLAVÍK, Ilustrační tvorba Jiřího Šindlera, s. 429–469.

Byzantinoslavica. Revue internationale des études byzantines. Roč. 74, 2016, č. 1–2: Judith HERRIN, Late antique origins of the 'Imperial Feminine'. Western and eastern empresses compared, s. 5–25. – Cecily HENNESSY, Patronage and Precedents. Galla Placidia's chapel in Ravenna and the Holy Apostles, Constantinople, s. 26–43. – Michael GRÜNBART, Typisch Mann, typisch Frau? Zu geschlechtsspezifischen Konventionen in Byzanz, s. 44–60. – Petra MELICHAR, Female incompetence, misogyny and xenophobia, or a faulty marital policy on the part of the late Byzantine emperors?, s. 61–74. – Pavla GKANTZIOS DRÁPELOVÁ, Byzantine Empresses on Coins in the Early Byzantine Period (565–610). A Survey of the Problems of Interpretation and Identification, s. 75–91. – Dirk KRAUSMÜLLER, Multiple Hierarchies: Servants and Masters, Monastic Officers, Ordained Monks, and Wearers of the Great and the Small Habit at the Stoudios Monastery (10th – 11th Centuries), s. 92–114. – Pietro D'AGOSTINO, Narratio Zosimi de vita beatorum (BHG 1889 – 1890 = CAVT, 166) revisited: its literary genre and sources, s. 115–133. – Ágnes KRIZA, Legitimizing the Rublev Trinity: Byzantine iconophile arguments in medieval Russian debates over the representation of the Divine, s. 134–152. – Dmitrij STAROSTIN, Zachvat frankami Gallii: Vizantijskij vzgljad, s. 153–174. – Evelina MINEVA, Byl li Jaroslavom Mudrym υἱὸς τῷ ἀρχοντὶ Πρωσίας in Vizantijskom prostrannom žitii sv. Paraskey Epivatskoj (BHG3, 1420 z)?, s. 175–189. – AnnaLinden WELLER, 'Byzantis' as a Movable Quality: Carrying Constantinople Into the Frontier Provinces in the 10th – 11th Centuries, s. 190–201. – Stanko ANDRIĆ, Saint John Capistran and Despot George Branković: An Impossible Compromise, s. 202–227. – Elena SYRCOVA, Apokrif ob apostole Andree i „puť iz 'varjag' v greki i iz 'grek' po Dnpru“ kak puť vokrug Evropy, s. 228–242.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 65, 2016, č. 3: Vratislav JANÁK a kol., Broušená a štípaná kamenná industrie z neolitického sídliště Pustějov – „Dolní Role“ v letech 2011–2012, s. 201–222. – Hana MALÍKOVÁ – Pavla SKALICKÁ, K datování hospodářské stavby z areálu dominikánského kláštera v Opavě, s. 223–236. – Adam HUBÁČEK, Architektonická tvorba Josefa Seyfrieda, s. 237–252. – Jan MATYÁŠ, Známy neznámý Franz Rosmael. K 170. výročí narození a 100. výročí úmrtí, s. 253–270. – Tomáš KRÖMER, Arnošt Slipek – muzejník a představitel slezského odboje, s. 271–282. – Zdeněk KRAVAR, Městský archivář Wolfgang Wann, s. 298–300.

Česko-slovenská historická ročenka. 2014–2015 [vyd. 2016]:

Ivan KAMENEC, Za priateľom Josefom Harnom, s. 13. – Vladimír GONĚC, Region jako teoretický a praktický problém, s. 17–42. – Robert IŠTOK, Centrum a periféria v kontexte historicko-konfliktného prístupu Steina Rokkana, s. 43–57. – Martin PEKÁR, O národných/slovenských a regionálnych dejinách (nielen) v slovenskej historiografii, s. 59–69. – Peter ŠVORC, Východné Slovensko ako historiografický problém, s. 71–88. – Matej HANULA, Všetiek na krízové problémy a neduhy Slovenska aj republiky: regionalizmus v medzivojnovom období, s. 89–107. – Antonín KOSTLÁN, Česká exilová historiografie: paralelní cesty a inspirace, s. 111–130. – Ivan KAMENEC, Menej známy prúd slovenskej exilovej historiografie, s. 131–141. – Antonie DOLEŽALOVÁ – Roman HOLEC, Vplyv exilových hospodárskych historikov na československú historiografiu, s. 143–152. – Jan RYCHLÍK, Slovenská exilová ľudácka historiografie a publicistika a její ohlasy na Slovensku, s. 153–173. – Lukáš KRAJČÍR, Vývoj vzájomných vzťahov českých a slovenských evanjelikov v 1. ČSR, s. 177–198. – Michal PEHR, Msgre. Jan Šrámek a Msgre. Andrej Hlinka, s. 199–211. – Miloš TRAPL, Jan Šrámek. Katolícky kňaz jako předseda československé exilové vlády v Londýně, s. 213–223. – Róbert LETZ, Andrej Hlinka – katolícky kňaz a politik v súradniciach prvej Československej republiky a jeho nazeranie na česko-slovenský pomer, s. 225–240. – Jaroslav ŠEBEK, Meziválečný katolicismus v Československu v kontextu papežských programových strategií, s. 241–261. – Ján ŠTEFANICA, Vzťah k rímskokatolíckej cirkvi ako problém česko-slovenských vzťahov, s. 263–273. – Pavel MAREK, Pravoslavná církev v Československu v letech 1918–1938, s. 275–294. – Milena LENDEROVÁ, Bádání o minulosti českých žen v evropském kontextu, s. 297–308. – Gabriela DUDEKOVÁ, Výskum dejín žien a rodových vzťahov na Slovensku: nové výsledky a staré problémy, s. 309–337. Dana MUSILOVÁ, Žena 20. století ve světle české historiografie, s. 339–347. – Marie BAHENSKÁ, Cesta k nové ženské profesi: slečna učitelka, s. 349–357. – Karol HOLLÝ, Vnímanie ženskej emancipácie v prostredí tzv. martinského centra Slovenskej národnej strany na prelome 19. a 20. storočia, s. 359–386. – Denisa NEČASOVÁ, Dělnice jako předmět bádání českých soudobých dějin, s. 387–398.

Český lid. The Czech Ethnological Journal. Roč. 104, 2017, č. 1:

Jan MALURA, Barokní poutní knihy a zbožná praxe širokých vrstev, s. 33–51. – Jakub ŠTOFANÍK, Budovatelské národopisci? Etnografia robotníctva a štúdium religiozity, s. 71–80.

Dějiny a současnost. Roč. 39, 2017, č. 3:

Karel SKLENÁŘ, Cesta ženy dějinami archeologie, s. 10–13. – Petr KOSTRHUN, S nevědní pílí a láskou. První ženy moravské archeologie, s. 14–17. – Miloš HLAVA, Mizzi Manethová a muzeum v Uničově, s. 18–21. – Michal B. SOUKUP, Hermine David-Mayová aneb Mýtus o první české profesionální archeoložce, s. 22–24. – Petr VOREL, Pernštejnská rezidence v Pardubicích, s. 26–27. – Břetislav VACHALA, Hieroglyfy a abecedy. Muzeum papyrů ve Vídni, s. 28–29. – Briana ČECHOVÁ, Adelheid jako drama mentalit a osamělé existence, s. 30–32. – Jan ŠINDELÁŘ, Národní hrdina (v záloze).

Historie pražského Fučíkova pomníku, s. 33–35. – Jiří FRIEDL, Před „Bouří“ i poté. Polský domácí odboj za druhé světové války, s. 36–38. – Martin NEKOLA, Na diktátorovo pozvání. Uprchlíci z východní Evropy v Dominikánské republice, s. 39–41. – Zuzana PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Silné vzory. Archiv ženských pozůstalostí na vídeňské univerzitě, s. 42–43.

Dějiny a současnost. Roč. 39, 2017, č. 4:

Libor JAN, Hradby města Konstantinopol. Chátrající fortifikace z pozdní antiky a raného středověku, s. 10–13. – Jitka MALEČKOVÁ, Otroctví po turecku, s. 14–16. – Darina MARTYKÁNOVÁ, Země příležitostí. Technika, průmysl a inženýrské práce v Osmanské říši, s. 17–20. – Radka NOKKALA MILTOVÁ, Únos Evropy v Novém Hradu u Jimlína, s. 26–27. – Ladislav FUTTERA, Libuše. Tvárná látka zahubená patriotismem, s. 30–32. – „Historii už neděláme proto, abychom oslavili univerzitu, která nás živí...“ Rozhovor s Jean-Marie Moeglinem o Bernardu Guenéem, středověkém dějepisci a symbolické smrti, s. 33–35. – Šárka Caitlín RÁBOVÁ, Ve stínu tuberkulózy. Život za zdmi sanatoria, s. 36–39. – Ivo CERMAN, Boj o historický odkaz zakladatelů USA, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 39, 2017, č. 5:

Ivo CERMAN, 300 let od narození Marie Terezie, s. 10–11. – Jiří HOFMAN, „Už to nejsou ti staří známí Rakušané...“ Vojenské reformy Marie Terezie, s. 12–14. – Ivo CERMAN, Před Rousseauem... Počátky myšlenky lidských práv v době Marie Terezie, s. 15–17. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Vyhladovělá země. Český hladomor 1771–1772, s. 18–20. – Jakub ZOUHAR, Zrušení Tovaryšstva Ježíšova a katolické osvětenství, s. 21–23. – Jindřich NUSEK, Zámek s hudebním uzlem. Růžkovy Lhotice na Podblanicku, s. 24–25. – Barbora PÝCHOVÁ – Čeněk PÝCHA, Komiks jako vyprávění o minulosti, s. II–IV. – Vojtěch RIPKA – Kamil ČINÁTL, Komiks pod lavicí?, s. V–VI. – Kamil ČINÁTL, Jak funguje komiks ve škole?, s. VII–VIII. – Martin ŠRAJER, Těžký život jednoho filmu. Produkční a distribuční historie sociálního dramatu „Takový je život“, s. 27–29. – Alena RICHTEROVÁ, Osudy nejslavnějšího autografu Bohuslava Balbína, s. 30–32. – Martina NIEDHAMMER, Jen pro peníze? Pražské židovské elity 19. století ve skupinové biografii, s. 33–35. – Aleš ZIEGLER, Zachraňte naše děti! Transport ruských dětí do Československa v roce 1921, s. 36–39. – Břetislav VACHALA, Odvrácení evropské migrace do Afriky. Invaze mořských národů do Egypta, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 39, 2017, č. 6:

Vojtěch KYNCL, Kolik zmařených příležitostí... Bílá místa v paměti Lidic, s. 10–14. – Anna PRAVDOVÁ, Lidice z mapy nezmizí. Americká reakce na vypálení Lidic, s. 15–17. – Luba HĚDLOVÁ, Remember Lidice. Padesát let Lidické sbírky umění, s. 21–23. – Břetislav VACHALA, Egyptolog Zbyněk Žába, s. 25. – Rostislav SMÍŠEK, Svědectví o nenaplněných touhách. Sala terrena Ferdinanda z Verdenberka v Náměšti nad Oslovou, s. 26–27. – Jan ŠINDELÁŘ, Na vlnách (n)ostalgie. Retromuseum v Chebu, s. 28–29. – Jaroslav NAJBERT – Jaroslav PINKAS, Kdo ztvárnil hlavní roli ve filmu Jan Roháč z Dubé? O dějepisných soutěžích a chodících encyklopediích, s. 30–32. – Aleš PRÁZNÝ, Ctnosti

svobody. Jan Patočka a Charta 77, s. 33–36. – Helena HEROLDOVÁ, Sběratelé Tibetu. Tibetská sbírka v Náprstkově muzeu, s. 37–39. – Intelektuál, který změnil archeologii středověku, s. 40. – Slavomil VENCL, Můj Zdeněk Smetánka, s. 41–42. – Jan KLÁPŠTĚ, Mírný muž v normalizačním bezčasu, s. 42–43.

Folia Historica Bohemica. Roč. 31, 2016, č. 2:

Hana KOMÁRKOVÁ, „Nüchtern und fleißig verhalten“. Služební přísahy v pozdně středověkých a raně novověkých městech severní Moravy a Slezska, s. 141–167. – Petr HONČ, Solní smlouva a správa cassa salis v letech 1630–1710, s. 169–197. – Klára ZÁŘECKÁ, Diarium Collegii Reginaehradecensis (1662–1666). Historiografický pramen z prostředí Tovaryšstva Ježíšova, s. 199–236. – Jan IVANEGA, „...ein uhralter Kirchen-brauch.“ Slavnosti pokládání základních kamenů a svěcení patronátních kostelů na schwarzenberských panstvích v 18. století, s. 237–263. – Pavel SEEMANN, Prostorová rekonstrukce církevní správy Čech v roce 1715, s. 265–278.

Historická geografie. Roč. 43, 2017, č. 1:

Jaroslav POLÁCH, Starší dějiny rodu Bavorů ze Strakonice ve světle Bojemiliny donace, s. 9–26. – Stanislav SVOBODA, Proměny krajiny kolem loveckého zámku Bon Repos, s. 27–54. – Michal SEMIAN, Central European Conference of Historical Geographers 2016, s. 63–65. – Martina TŮMOVÁ, 13. historickogeografická konference Periferie: Krajina (bez)naděje?, s. 65–66.

Historický obzor. Roč. 28, 2017, č. 3/4:

Barbora PÁSZTOROVÁ, Vliv červencové revoluce ve Francii na německý nacionalismus, s. 50–59. – Václav HORČIČKA, Poslední pán na Hluboké. Kníže Adolf Schwarzenberg, 1890–1950, s. 59–68. – Ivan JAKUBEC, Patenty a licence jako výraz ekonomické vyspělosti meziválečného Československa, s. 68–74. – František EMMERT, Československo ve válečném stavu, s. 74–79. – Michal CHOCHOLATÝ, „Hrobaři, ti praví a nejbídnější, jsou tam vedle za valem.“ Psychologická percepce vyhlazovacího sektoru Treblinky a Sobiboru v širším „mezitáborovém“ kontextu, s. 79–88. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Ferdinand III. (1608–1657), s. 89–92.

Historický obzor. Roč. 28, 2017, č. 5/6:

Eva RAŠKOVÁ, Čeští vojáci na italské frontě v době první světové války, s. 98–105. – Marcela ŠUBRTOVÁ, Pronikání evropských velmocí do Maroka v 19. století aneb konec šarífského impéria, s. 105–114. – Viktor JANÁK, Důležité mezníky kroměřížské židovské obce v letech 1900–1939, s. 114–122. – Miroslav ADAMEC, Diplomatické pozadí tzv. květnové krize v roce 1938, s. 122–133. – Tereza JOZÍFKOVÁ, Španělský hospodářský zázrak na sklonku Francova režimu, s. 133–143.

Historie a vojenství. Roč. 66, 2017, č. 1:

Ivo PEJČOCH, Českoslovenští legionáři důstojníky vládního vojska. I. část, s. 4–17. – Matouš HOLAS, Detektorový průzkum části náchodského bojiště z roku 1866, s. 18–

23. – Prokop TOMEK, Státní bezpečnost a Střední skupina sovětských vojsk v ČSSR, s. 24–37. – Jiří RAJLICH, Šikovatel Eugen Bönsch (1897–1951). Rakousko-uherské stíhací eso z Krkonoš. I. část, s. 38–77. – Milan VYHLÍDAL, Životní osudy generála Jana Reindla (1902–1981). Letec, zpravodajský důstojník, účastník domácího protinacistického odboje a velitel leteckých instruktorů v Egyptě, s. 78–93. – Zdeněk POLČÁK – Roman ŘEZNÍČEK, „Ohne Mampf kein Kampf“, s. 94–103. – Miroslav KHOL, Letecké muzeum Kbely na přelomu let 2016/2017, s. 104–105. – Jiří RAJLICH, Imrich Gablech (1915–2016), s. 136–140. – Ivo PEJČOCH, Jehuda Parma (1922–2016), s. 141–143. – Prokop TOMEK, Mirko Janeček (1927–2017), s. 143–144.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 8, 2016, č. 1:

Václav SMYČKA, Nomádi a useláci. Diskuse o „národním charakteru“ mezi osvícenstvím a romantismem, s. 9–20. – Dieter LANGEWIESCHE, Válka jako stvořitelka a ničitelka národů, národních států a impérií. Evropská zkušenost od napoleonské éry, s. 21–32. – Alica KURHAJCOVÁ, Od monarchie k republice: Symbolické utváření veřejného priestoru a „nových“ identit na příkladech Banskej Bystrice (1918–1922), s. 33–50. – Tatiana BÍŘEŠOVÁ, Prezentácia štátnej ideológie vo verejnom priestore mesta Košice medzi rokmi 1918–1945, s. 51–64. – Klára PREŠNAJDEROVÁ, Antonín Hořejš – neúnavný propagátor nového Slovenska, s. 65–76. – Jana ČECHUROVÁ, Ovlivňování vídeňských Čechů prostřednictvím československých festivů a státních svátků (s těžiskem v prostředí Školského spolku Komenský), s. 77–89. – Pavel HORÁK, Svátek práce v Protektorátu Čechy a Morava, s. 90–101. – Jiří NEMINÁŘ, Přijímání do armády jako proces přidělování identity? Výsledky a prověřování německých zajatců českého původu, s. 102–119. – Magdalena SEDLICKÁ, „Němečtí Židé“ v Československu v letech 1945–1948, s. 120–131. – Michal KURZ, „Libušino proroctví přeměňujeme ve skutečnost!“ Komunistická vize Prahy v období stalinismu, s. 132–145. – Ondřej TÁBORSKÝ, Spotřeba, životní styl a reklama v době státně socialistické diktatury jako identitotvorný prvek, s. 146–158. – Václav SIXTA, Václav Havel a jeho zápletky, s. 159–170. – Jan KRŠKO, Dějiny trampingu v pohledu Boba Hurikána a Gézy Včeličky, s. 171–183. – Simona KOLMANOVÁ, Od (anti)utopistické vize světové války k realitě Velké války z pohledu maďarské literatury, s. 184–195. – Michala BENEŠOVÁ, Příběhy falešných mesiášů. Židovská hereze Jakuba Franka a její reflexe v polské literatuře, s. 196–207.

Lidé města / Urban People. Roč. 19, 2017, č. 1:

Lucie BARTŮŇKOVÁ, Spontánně motivované nápisy a kresby. Historická graffiti na pernštejnských stavbách, s. 89–110. – Miloš HAVELKA, Josef Ludvík Fischer – udržování intelektuálních pozic v proměňujících se situacích, s. 111–146.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 19, 2016, č. 2:

Jakub RAZIM, Životní úroveň na dvoře tyrolských Menhartovců. Příspěvek k poznání středověkých účetních pramenů, s. 7–26. – Gabriela BLÁŽKOVÁ – Jan FROLÍK – Josef MATIÁŠEK, Vladislavský sál Pražského hradu ve světle nových nálezů. Příspěvek k dějinám každodennosti pozdního středověku a raného novověku, s. 27–50. – Zdeňka

MĚCHUROVÁ, Drobná středověká plastika na Moravě. Příspěvek k tématu archeologie a hračky, s. 51–73. – František ZÁRUBA, Aula Magna. Velký sál královských hradů v předhusitských Čechách, s. 75–115. – Božena CZWOJDRAK, Życie codzienne i odświętne na dworze Władysława Jagiełły, s. 117–127.

Minulostí Západočeského kraje. Roč. 50, 2015:

Václav MATOUŠEK, Obléhání Plzně v roce 1618 v grafických dílech prvé třetiny 17. století, s. 7–9. – Miroslav HUS, Dobytí města Plzně generálem Arnoštem Petrem hrabětem z Mansfeldu v roce 1618 na dobových rytinách, s. 11–50. – Jan CHLÍBEC, Kellerův mědiryt obléhání Plzně a jeho deriváty v dobové grafické produkci, s. 51–54. – Tomáš JANATA – Růžena ZIMOVOVÁ – Jan MAZANIK, Obléhání Plzně v roce 1618 na dobových vyobrazeních. Studium kartografických a ikonografických pramenů metodami digitální kartografie, s. 55–71. – Robert ŠIMŮNEK, Šlechta a město v pozdním středověku a raném novověku. Rokycany 1400–1600, s. 72–149. – Václav CHMELÍŘ, Nynější nebezpečný válečný čas. Klatovy, Rokycany a počátek války o španělské dědictví, s. 150–171. – Petr ROŽMBERSKÝ, Zaniklý průmysl v Nebřezinech – parketárna, flusárna, sklárna, s. 172–181. – Markéta NOVOTNÁ, Franz Josef Rausch – zapomenutý západočeský malíř. *1871 Březnice – †1944 Tachov, s. 182–211. – Miroslav GRISA, Působení Ing. Fritze (Bedřicha) Hellera u firmy Dolové a průmyslové závody, dříve J. D. Starck, a jeho příjmy, s. 212–224. – Jaroslav FIALA, Oldřich Blecha a kulturní život v československých legiích v Rusku, s. 225–241. – Karel ŘEHÁČEK, Plzeňské zdravotnictví v meziválečném období (1918–1939), s. 242–305. – Jaroslav DOUŠA, Zemřel Ivan Martinovský, s. 309–312. – Štěpánka PFLEGEROVÁ, Za Alenou Míškovou (8. 10. 1957 Plzeň – 18. 12. 2015 Praha), s. 313–314 – Petr KREUZ, František Hoffman – nekrolog, s. 315–318.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 8, 2016, č. 2:

Věra DVOŘÁČKOVÁ, Změny organizační struktury a umístění Ústavu teoretické a aplikované mechaniky ČSAV, s. 193–210. – Milena JOSEFOVIČOVÁ, „Im übrigen freue ich mich unendlich auf die Arbeit im Sudetenland!“ Studentské praxe v Sudetoněmeckém ústavu pro výzkum země a lidu pod vedením dr. Margarete Klanteové 1942–1944, s. 211–224. – Piotr BILIŃSKI, Political Activity of Stanisław Kutrzeba in 1945, s. 225–244. – Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ – Pavel ŽDÁRSKÝ, Korespondence Aloise Musila a Zdeňka Fafla jako pramen k založení Orientálního ústavu 1920–1928, s. 245–290. – Miroslava KVĚTOVÁ, Dílčí fond Maffie. Edvard Beneš v archivním souboru Ústavu T. G. Masaryka, s. 291–296. – Pavel FABINI, Osobní fond Lev Sychrava, s. 297–300.

Prague Papers on the History of International Relations. 2016, č. 1:

Jana BORODÁČOVÁ, Edinburgh Conventions of the Delegates as One Example of British Radicalism in the 1790s, s. 7–41. – Roman KODET, Richardson Affaire. Great Britain and the Tokugawa Bakufu 1862–1863, s. 42–59. – Martin URBAN, The Pan-German League at the End of the 19th Century, s. 60–71. – János Kristóf MURÁDIN, Hungarian-Romanian Political Relations in Northern Transylvania between 1940 and 1944 from the Perspective of the Transylvanian Party, s. 72–81. – Ondřej HAVÁČ, Czech Refugees in Austria 1968–

1985, s. 82–97. – Maximilian GRAF, Die Wirtschaftsbeziehungen in der Ära-Kreisky: Entwicklung und Probleme des österreichischen Osthandels mit der ČSSR 1970–1983, s. 98–120. – Péter MIKLÓS, Regent Miklós Horthy and the Catholic Church in Hungary, s. 123–128. – Irén SIMÁNDI, Propaganda Concerning the Signing of the Warsaw Treaty and the Creation of the Warsaw Pact on Hungarian Radio in 1955, s. 129–135.

Prague Papers on the History of International Relations. 2016, č. 2:

Jan MALÝ, The Invasion of Prince Louis of France to England, 1216–1217, s. 7–20. – Jakub MAZANEC, The Ottoman Empire at the Beginning of Tanzimat Reforms, s. 21–45. – Pál KOUDELA, A Piece of Migration History through the Rombauer Family Tree, s. 46–70. – Václav ŠVEPEŠ, Ways to Enrichment in Argentina, 1880–1900, s. 71–81. – Zoltán TEFNER, István Burián and the Settling of the Polish Issue during the First World War, s. 82–103. – Emmanuel OSEWE AKUBOR, Amalgamation, Land/Mineral Ordinances and Socio-economic Development in Nigeria since c. 1914 A.D.: a Reflection, s. 104–125. – László GULYÁS – Gábor CSÜLLÖG, The History of Formation of the Romanian State – From the Middle Ages to the Proclamation of the Romanian Kingdom, s. 129–138. – Ferenc SZÁVAI, The Methodology of State Succession in the 20th Century, s. 139–148. – Péter ILLIK, Royal Hungary or Kingdom of Hungary? Interpretation, History and Reception of Two Historical Terms, s. 149–152.

Studia Mediaevalia Bohemica. Roč. 7, 2015, č. 1:

David KALHOUS, Problémy formování církevní správy v českých zemích v raném středověku, s. 7–36. – Tomáš VELIČKA, Markrabata z Vohburku, české země a Chebsko ve 12. století, s. 37–54. – Věra VEJRYCHOVÁ, Role královny a jejích reflexe ve Zbraslavské kronice, s. 55–79. – Ondřej SCHMIDT, Vikáři a hejtmáni krále Zikmunda na severu Benátska (1411/12–1420), s. 81–113. – Ivan HLAVÁČEK, Jiří Keř (28. srpna 1921 – 27. dubna 2015), s. 179–184.

Theatrum historiae. Č. 17, 2015 [vyd. 2016]:

Jakob DE ROOVER – Sarah CLAERHOUT, The Caste Connection. On the Sacred Foundations of Social Hierarchy, s. 9–36. – Dunkin JALKI – Sufiya PATHAN, On the Difficulty of Refuting of Confirming the Arguments about the Caste System, s. 37–61. – Marianne KEPPENS, The Aryans and the Ancient System of Caste, s. 63–89. – Martin FÁREK, Caste or qualification? Chaitanya Vaishnava Discussions about Brahmanas in Colonial India, s. 91–118. – Prakash SHAH, 'An Ancient System of Caste'. How the British Law against Caste Depends on Orientalism, s. 119–142. – Martin BAKEŠ – Jiří KUBEŠ, Johann Franz Count von Würben and His Diary Entries from 1662, s. 143–212. – Magdalena OŽARSKA, The Fake Diary of a Historical Figure: Klementyna Tańska-Hoffmanowa's Journal of Countess Françoise Krasińska (1825), s. 213–235. – Marie MACKOVÁ, The Nobility in Bohemia and in the Habsburg Monarchy within the Legal and Social Context of the 19th Century, s. 237–251. – Zbyněk VYDRA, People of the Past and Present Magazine Stolitsa i usad'ba, the Russian Nobility and Its Self-Presentation in the Final Years of the Tsarist Regime, s. 253–279.

Theatrum historiae. Č. 18, 2016:

Piotr TAFIŁOWSKI, The Duels of Monarchs: the Issue of Ritual Communication from Antiquity to the Present Day, s. 9–24. – Sylvia KONARSKA-ZIMNICKA, Horoscopes Prepared by Master Astrologers from Krakow to the Turn of the 15th and 16th Century (according to the BJ 3225 and 3227 manuscripts), s. 25–37. – Jiří VALOVÝ, Reformace ve slezských městech na příkladu Krnova a Těšína, s. 39–73. – Jiří JUST, Matouš Konečný a jeho podíl na výchově a vzdělávání bratrských duchovních na počátku 17. století, s. 75–88. – Jan DVOŘÁK, Eine untertänige Stadt in Mähren des 17. Jahrhunderts in Intentionen der Heiratsmigration kombiniertes Zeugnis der Kirchenbücher und Heiratsverträge (am Beispiel von Svitavy), s. 89–112. – Vítězslav PRCHAL, Sázka na nejistou kartu. Armádní služba a sociální úpadek Raduitů de Souches na přelomu 17. a 18. století, s. 113–151. – Veronika MEZEROVÁ, Knihovna a čtenářské aktivity Františka Ferdinanda a Jana Václava z Gallasu, s. 153–176. – Petr POLEHLA, „Accipite disciplinam et servate illam.“ Studijní řady Biskupského semináře v Hradci Králové vydané biskupy Blümegenem a Trautmannsdorfem v letech 1766 a 1802 jako pramen poznání diecézního kléru, s. 177–201. – Michael VIKTORÍK, Emanuel Zitta. Pohled na kariéru a dílo důstojníka inženýrského sboru v první polovině 19. století, s. 203–226. – Zuzana PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Manželské spory před soudem. Realita manželství 60. let 19. století v soudních aktech pražského arcibiskupství, s. 227–244. – Jaroslav NEČAS, Legionáři před Mimořádným lidovým soudem v Chrudimi 1945–1948, s. 245–293. – Zbyněk VYDRA, Václav Veber (31. 8. 1931–24. 5. 2016), s. 313–315.

Theatrum historiae. Č. 19, 2016 [vyd. 2017]:

Jiří HRBEK, Acting on behalf of the Bohemian King: Ferdinand Ernst von Waldstein's Journey to Westphalia (1645–1647), s. 9–26. – Zsuzsanna CZIRÁKI, Language Students and Interpreters at the Mid-seventeenth-century Habsburg Embassy in Constantinople, s. 27–44. – Monika KONRÁDOVÁ – Rostislav SMÍŠEK, The Illusion of Power or Relentless Reality? Ceremonial and ritual Practices at the Court of Moscow in the Middle of the 17th Century through the Eyes of the Imperial Diplomats, s. 45–71. – Martin BAKEŠ, Shaping the Danish and Imperial Legation Chapels in Vienna and Copenhagen during the Period after the Thirty Years' War, s. 73–94. – Laura OLIVÁN SANTALIESTRA, Judith Rebecca von Wrba and Maria Sophia von Dietrichstein: Two Imperial Ambassadors from the Kingdom of Bohemia at the Court of Madrid (1653–1674), s. 95–117. – Lenka MARŠÁLKOVÁ, Dominik Andreas von Kaunitz during the 80's and early 90's of the 17th Century. The Early Career of the Imperial Diplomat, s. 119–169. – Jiří KUBEŠ, Hermann Jakob Czernin von Chudenitz' Diplomatic Mission in Warsaw in 1695. A Contribution towards the Travel Arrangements of Imperial Diplomats, s. 171–203. – Jiří M. HAVLÍK, The Extraordinary Imperial Ambassadors to the Conclave during the 1667–1730 Period, s. 205–245. – Béla Vilmos MIHALIK, The Fall of Imperial Ambassador: Count Georg Adam von Martinitz and His Recall from Rome, s. 247–273. – Charlotte BACKERRA, Count Philip Kinsky, the British Ministers, and Society: Social and Political Networks of an Imperial Diplomat in London, 1728–1735, s. 275–292. – Ondřej STOLIČKA, The International Conference Splendid Encounters 5: Diplomats and Diplomacy in the Early Modern World:

Diplomatic Personnel, 29th September – 1st October 2016, s. 293–297. – Agnieszka SŁABY, Commemoration in Baroque culture, s. 297–305.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 64, 2016, č. 6: Jiří JUST – Martina ŠÁROVCOVÁ, Bohemian Book Painting in the Early Modern Period in a New Context. An Illuminated Printed Book from the Property of the Bohemian Brethren Priest Vavřinec Orlík, s. 462–479. – Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK, Between Documentation, Imagination and Propaganda. Religious Violence in Prints Showing the Plundering of Monasteries in Prague 1611, s. 480–496. – Pavla MACHALÍKOVÁ, 'Whence come these terrible images...?' How 19th Century Bohemia Began to Show an Interest in Folk Art and Popular Imagery, s. 497–515. – Ivo HLOBIL, Karl IV. ohne Kaiserkrone im Historischen Museum der Stadt Wien, s. 516–522. – Pavel BRODSKÝ – Martina ŠUMOVÁ – Kateřina LEMBERKOVÁ, Kancionál tábořský a malíři Ludvík a Kateřina Oberdorferovi, s. 523–529. – Hana TOMAGOVÁ, Die Wiederentdeckung des mittelalterlichen Wasserspeiers aus Goldenkron (Zlatá Koruna) auf Skizzen für die Edition Wiener Bauhütte, s. 530–539.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 69, 2017, č. 1:

Jan MERVART, Studio České televize v Brně vysílá padesát pět let. 2. část, s. 3–11. – Jiří DOLEŽEL, K nejstarším dějinám rytířů z Lulče, s. 12–19. – Leoš MLCÁK, Grafické ilustrace olomouckých tisků z let 1598–1639 od Jana Willenberga a Eliáše Hauptnera, s. 20–28. – Aleš HOMOLA, Příběh dvou kaplí. Vznik a zánik barokních svatyní v krajině na Mikulovsku. Kaple sv. Antonína Paduánského a sv. Pankráce nad Pernou a sv. Rocha na Rochusbergu nad Dolními Dunajovicemi, s. 29–38. – Zdeněk FIŠER – Vlastimil ŮLEHLA, Rolnický cukrovar akciový v Hulíně (1910–2012), s. 39–53. – Ondřej KOLÁŘ, Fenomén tzv. brenpartie a tuláctví na Ostravsku v 1. polovině 20. století, s. 54–63. – Hana DEHNEROVÁ, Archeologické výzkumy na hradě Šternberk, okr. Olomouc, s. 64–74. – Jan ZDUBA, Cesta na zkušenou moravského zahradníka Františka Zavřela v letech 1912–1919. Putování z Lelekovic u Brna do Veverské Bítýšky přes Vídeň a dále Švýcarsko a válečnou Francii, s. 75–82. – David VÁLEK, Muzeum s archeologickými nálezy v Ostrožské Lhotě na Uherskohradištsku, s. 83–85.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 69, 2017, č. 2:

Jaromír KUBÍČEK, Podíl organizací Sokola na rozvoji knihoven. Ke 155. výročí vzniku české tělovýchovné organizace Sokol, s. 105–112. – Josef ŠRÁMEK, „A také klášter Hradisko u Olomouce byl obnoven naším řádem“. Konkurence mezi řeholními řády a kolektivní identity klérů v českých zemích ve 12. století, s. 113–128. – Jiří SEHNAL, Slezské války pohledem kronikáře olomouckých augustiniánů aneb Co v Dějinách Olomouce nenajdete, s. 129–137. – Vojtěch SZAJKÓ, Využití železnice c. k. armádou na Moravě v letech 1848–1849. 1. část, s. 138–148. – Jan OBRTLÍK, Historie vzniku sboru Církve československé husitské v Náměšti nad Oslavou a jeho architektonicky významné budovy, s. 149–157. – Zdeněk FIŠER, Jubileum Vlastivědné knihovny moravské, s. 161–163. – Pavel MICHNA a kol., Přehled archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku za rok 2015, s. 166–194.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 54, 2017, č. 1:

Jaroslav POLÁCH, Neúplné středověké pečetidlo s vazbou na nejstarší sídlo rodu Harrachů, s. 3–19. – Jiří FRÖHLICH, Stručný nástin jihočeských archeologických sbírek, s. 20–28. – Petr MENŠÍK – Josef MENŠÍK, Několik nových mohylových pohřebišť na dolním toku Lužnice, s. 29–35. – Jan BOUKAL, Opovědní list budějovického a plzeňského hejtmána Jana Planknára z Kynšperka městu Cheb z roku 1478, s. 36–40. – Anna KUBÍKOVÁ, Odpustkové listiny pro paulánský klášter v Přední Výtoni, aneb tři budoucí papežové v českokrumlovském archivu, s. 41–46.

Západní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 20, 2016:

Dušan CENDELÍN, Tasov na regionálních středověkých pozemních spojích. (Nástin interpretace antropogenních zemních tvarů na území osady a v jejím okolí), s. 5–18. – Ivan ŠTARHA, Drobné šlechtické rody na Pernštejnsku (poznámky ke kolonizaci poříčí horní Svatky), s. 19–26. – Martina SCHUTOVÁ, Opatský úřad u cisterciáků (volba a rezignace žďárského opata Benedikta Zaunmüllera), s. 27–44. – Jiří VYMĚTALÍK, Dálková silnice Plzeň – Moravská Ostrava v průběhu západní Moravou, s. 45–75. – Radim GONDA, Antifašista Čeněk Teplý, s. 76–87. – Jana MECERODOVÁ, Okresní prokuratura v Tišnově, s. 88–94. – Martin ŠIKULA, Z malých velké aneb Okresní a krajský tisk v roce 1960 (k otázce proměny okresních a krajských novin na Moravě a ve Slezsku v předvečer územněsprávní reformy), s. 95–137. – Petr HLAVÁČEK, K novým poznatkům o třebíčských chrámových hudebnících v 17. – 19. století, s. 138–151. – Petr ŠKARVADA, Dějiny obcí na panství polensko-přibyslavském (využití Schockherrovy topografie z let 1876–1879 na příkladu obce Vepřová), s. 152–166. – Jan BÍLEK a kol., Spisovatel Ladislav Dvořák vzpomíná na meziříčské mládí, s. 167–188. – Jitka KUČOVÁ – Martin KUČA, Nové archeologické nálezy z hradiska u Kramolína, s. 189–194. – Josef UNGER – Jan ZDUBA, Zaniklá ves Přibyslavice (Velká Bíteš – Jindřichov), s. 195–202. – František GREGOR, K počátkům školy ve Studenci, s. 203–207. – František GREGOR, Doklad nespokojenosti venkovského obyvatelstva na Třebíčsku v roce 1848, s. 208–209. – Jitka PADRNOSOVÁ, Státní okresní archiv Třebíč v roce 2015, s. 210–211. – Vít KŘESADLO, Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou v roce 2015, s. 212–213. – Vladimír CISÁR, Městské muzeum v Bystřici nad Pernštejnem v roce 2015, s. 214–215. – Zuzana VALOVÁ – Lucie KOUTKOVÁ, Městské muzeum Náměšť nad Oslavou v roce 2015, s. 216–218. – Sylva TESAŘOVÁ, Horácké muzeum v Novém městě na Moravě v roce 2015, s. 219–223. – Božena KABELÍKOVÁ, Muzeum Vysočiny Třebíč v roce 2015, s. 224–225. – Ivo KŘÍŽ, Městské muzeum ve Velké Bíteši v roce 2015, s. 226–228. – Irena TRONEČKOVÁ, Muzeum Velké Meziříčí v roce 2015, s. 229–230. – Stanislav MIKULE, Regionální muzeum města Žďáru nad Sázavou v roce 2015, s. 231–235. – Stanislav MIKULE – Pavel ELBL, Epigrafické památky zelenohorského ambitu, s. 236–237. – Martin ŠTINDL, Paměť základního kamene, s. 238–239. – Jana FUKSOVÁ, K devadesátému výročí úmrtí spisovatelky Vlasty Pittnerové, s. 249–250. – František VŠETIČKA, Literární historik a prozaik, s. 251–252. – František GREGOR, Životní jubileum Marie Franekové, s. 253. – František GREGOR, Za PhDr. Evou Nováčkovu, s. 254. – František GREGOR, Za Josefem Pěničkem (11. 12. 1925–25. 6. 2016), s. 255.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

Doc. PhDr. Mgr. Ing. Antonie DOLEŽALOVÁ, Ph.D.

Robinson College, University of Cambridge

Grange Road, CB3 9AN, Cambridge, UK, ad875@cam.ac.uk

Prof. PhDr. Marcela EFMERTOVÁ, CSc.

Historická laboratoř (elektro)techniky

Katedra ekonomiky, manažerství a humanitních věd

Fakulta elektrotechnická

České vysoké učení technické

Technická 2, CZ–166 27 Praha 6, efmertov@fel.cvut.cz

Prof. PhDr. Milan HLAVAČKA, CSc.

Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

Prosecká 76, CZ–190 00 Praha 9, hlavacka@hiu.cas.cz

Prof. PhDr. Eduard KUBŮ, CSc.Ústav hospodářských a sociálních dějin – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
nám. Jana Palacha 2, CZ–116 38 Praha 1, eduard.kubu@ff.cuni.cz**Doc. PhDr. Petr POPELKA, Ph.D.**

Katedra historie

Filozofická fakulta Ostravské univerzity

Reální 5, CZ–701 03 Ostrava, petr.popelka@osu.cz

Doc. PhDr. Jiří ŠOUŠA, CSc.

Katedra pomocných věd historických a archivního studia

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

nám. Jana Palacha 1/2, CZ–116 38 Praha 1, jiri.sousa@ff.cuni.cz

PhDr. Barbora ŠTOLLEOVÁ, Ph.D.

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

nám. Jana Palacha 1/2, CZ–116 38 Praha 1, bhoffmannova@yahoo.com

Redakce

Vedoucí redaktoři | Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | Managing Editor:

Sixtus Bolom-Kotari

Vědecká rada | Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček,

Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer,

Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním kruhem | with Editorial Board:

Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Milan Otáhal, Josef Petráň, Magdaléna Pokorná,

Ivan Šedivý, † Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), † Stanisław Bylina (Warszawa), Alessandro Catalano (Padova),

Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris),

Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History, Prague

Adresa / Address:

Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint, s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha - Suchbátka

Přijímání objednávek | Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia, s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v září 2017 / This issue was published in September 2017.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1)

SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111

ISSN 0862-6111

